

कुमुदिनीचन्द्रः ।

उपन्यासः ।

प्रसिद्धिपानन्दविश्वितयमहाकाम्यकारेण
धीदिप्यानन्दमुनिना मेघाश्रयताचार्येण प्रणीतः ।

[मसृ २००८ । शाकः १८७३ । ई० सन १९५२]

मूल्यं रुप्यकचतुष्टयम् ।

प्रकाशकः

श्रीसत्यव्रततीर्थीरामजः-शरच्चन्द्रः ।

पो० देवला नि० नासिक

द्वितीयावृत्तिः ।

मुद्रकः

सुरतप्रान्तान्तर्गत-पारडीदुर्गग्रामे श्रीसातयलेकरोपाङ्ग-
वेदाचार्यधर्मीपादाम्रजयसम्तराज , बी० ए० पदालङ्कृतः
' भारतमुद्रणालये ' मुद्रितवान् ।

हर्षसंमोचनः ।

वार्ता च कौतुकवती विमला च विद्या लोकोत्तर परिमलश्च कुरङ्गनाभे ।

तैलस्य बिन्दुरिव चारिणि दुर्निवारमेतत्प्रथं प्रसरति स्वयमेव लोके ॥

न च न जानन्ति प्रेक्षावन्तो मयन्तो यत्सुरगिरि कविवरैर्विरचितानि विपुललम्बमान
समासजटिलानि दुरवगाहश्लिष्टपदानि विषुषैकाम्यानि सन्ति रम्याणि गद्यपद्यमधुराणि मनो
हराणि कान्यानीति । तानीदानीन्तनैः सम्यैराग्लभाषापारिणैः पुरपधुरीणैः समासपरुषाणि
क्षिप्रानीति कृत्वाऽबलोकयितुं निरुस्तह्यते । तदिदं विदुषा विदुषा निवराभावश्यकी सस्कृत
भाषोन्नतिकरी सरलसरससुरगिरा ग्रन्थरचनचानुरी ।

किञ्च प्रेक्ष्यते निपुणं निपुणैर्विद्वद्भगैर्यत्रतिविषयं तत्तद्भाषानिष्णाताः स्वस्वभाषासाहित्य-
सदनं प्रतिदिनमहमहमिकया रुचिररुचिरैर्ग्रन्थमणिभिः समलङ्कृतं प्रकाशं प्रयतन्त इति ।

इत्यालोच्य साहित्यामृतसरोवरविहारिणा सूक्तिमौक्तिकान्यवहारिणा श्रीलक्ष्मीनिषाद-
कविहसेन गुर्जरदेशभाषारचिताश्चर्यकयामाश्रयीकृत्य ' कुमुदिनीचन्द्रो ' नामोपन्यासो
प्यरवि सुरगिरि सरलललितवाचो ।

उपन्यासमिमं प्रकाशयात्रमवता गुणपक्षपातिना सद्व्यविपक्षितं करकमलेषु सादरं
समर्प्याय खलु वयं सर्वानन्दानामुपरि वर्तमहे । यतः कस्य नानन्दं जनयति साहित्य-
सेवोन्मुखी परिभ्रमप्रवृत्तिः । तद्गुणगृह्यैर्गुणज्ञवरैः — सद्व्य कान्योपहारमसु परिगृह्य
प्रोत्साहनीयोऽयं कान्यप्रणेता । येनाधिक्रमसौ सोत्सुकमना भवेन्न्यग्रन्थप्रणयनं साहित्य-
सेवां विधानुम् ।

तु त्वं समास्तोऽयं ग्रन्थो यदि साहित्यप्रणयिमिल्लदाऽन्यान्यपि लङ्कृतानि प्रकाश-
यिष्यन्ते कान्यानि ।

संवत् १९०६ }
येवला नि नासिक }

किम्बहुना सुतेपु-
विदुषा बशवद -
भाष्यप्रकाशकोऽयं येवलार्यसमाजमन्त्री
सत्यव्रत ।

विद्यादेवीमुपास्महे ।

वानप्रस्थाश्रमाय प्रस्थितेभ्य श्रीमन्मेधावताचार्येभ्य ।

परमादरपत्रम् ।

अयि मेधाव्रताचार्या ? धन्य हि भवतां व्रतम् ।
समाप्य पुण्य गार्हस्थ्य वानप्रस्थाश्रमे मति ॥ १ ॥
वर्णिकल्पा नु भवता व्यतीता सुगृहस्थता ।
अध्यापने महान् कालो नीतो हि नवयौवने ॥ २ ॥
विद्वत्त्व भवता मय क्वचित् नरदुर्लभम् ।
ब्रह्मोद्धार्यशिष्यामि सर्वदा पूजितो भवान् ॥ ३ ॥
पिशाल आर्यधर्मोऽपि विवेकेन प्रचारित ।
श्रीदयानन्दशिष्याणां भवत पुरत स्थिता ॥ ४ ॥
भवता जनक पुण्यो जगतो जीविर्न खलु ।
जगज्जीवननाम्नैव सार्थ सज्जनसमत ॥ ५ ॥
गतो गृह परित्यज्य पिता सन्यासमाश्रयत् ।
" पितृन् समनुवर्तन्ते नरा " न्यायोऽद्यसार्थक ॥ ६ ॥
महाकाव्यप्रणेतारो वेदवेदांगपारगा ।
पुण्यशीला विशेषामा सन्मानार्हा कथं न हि ॥ ७ ॥
आदर्शशिक्षालयत काशीनाथेन दीयते ।
मेधाव्रताय सानन्दं परमादरपत्रकम् ॥ ८ ॥

मार्गशीर्ष शु ८
शु १८१९ (तिष्ठ)
दिनांक २१ ११ १७

}

प्रणेता काशीनाथशर्मा
प्रदाता- येकलानपरस्य
आदर्शशिक्षणमण्डलीयविद्यालय

किञ्चिन्नम्रनिवेदनम् ।

अपि भोः सरस्वतीनिष्पन्दीयूपपूरायगाहविमलप्रज्ञा । प्रज्ञास्तत्रभवन्तो भवन्तः । न च न विदितं सन्निदं भवतां यदैदुर्गुणनमकञ्जननदुच्चरितभाषाता प्रसवित्री विदुषाभिता भगवती गीर्वाणभारतीति भास्यत्र कस्यापि ऐदातोऽपि विमति । निखिलभाषाभ्यः संहृतभाषायाः प्राचीनपर्यं जन्मदत्तृत्वञ्च तामा पौरस्या इय पाश्चात्या अपि विद्वान् ऐकमत्येन स्वीकुर्वते तदल पद्वितेन ।

एतन्मामेव हि विधातुः मर्गेऽस्मिन्नादिमन्यानामापांणामस्माकं चतुर्गोपदेष्टी अखिलज्ञा नमन्तूरा भगवती प्रयी विलसति । अस्यामेव कल्पादिमृगनेतरः सूत्राण्यसूत्रपदं, धर्माध्यायां धर्ममुपादिशन्, ऐतिहासिका इतिहासमालिन्तः । कथयोऽप्यमृतेव समाश्रित शब्दार्थ-श्लेषालुनामपमकादिभारलङ्कारैः स्वचानुरीं जगत्प्रवयन् । किम्यहुता सर्वमेवास्माकं पुराणा श्यानाख्यापिकैर्विद्वान्काव्यकोषयानिपादिकं संहृतभाषायामेव विधत्ते ।

पुराकाष्ठे सर्वज्ञानभूताया अस्या संहृतमागया कियदोद्यममासीदिति न निरोहितं विदुषाम्, अविदुषां श्रीकाण्डिमोऽथैव सहृदयद्वन्द्वजराजत शाकुन्तलं हरकं रूपयामास, यद्धि अघाति भातुकाना मातसोक्तिका विद्यामयन् निरतमानन्दमाननेति ।

एवञ्च प्राक् सर्वाभ्यो भाषाभ्योऽनुलभ्यपर्यन्तैर्योऽस्या इति नाधिकं वच ।

हन्त ! परमप काऽस्या तस्या इत्यपि नविदितं केनाञ्चिन् । मांश्रत हि दुराज्ञो वर्षोपसीं जननीमिव वराकीनिमा नाभिनन्दन्ति केचन । दूरमन्त्रासत्र नवनरप्रत्यनिर्मायषां, प्रन-विदुषा निर्मिताना मन्थानामनिर्वायानपि नाभिगन्तु प्रमत्तमः । एतकादिदेशालादिभाषाभि-ज्ञैर्गु 'संहृतमाया मृगभाषेति स्फुटमुल्लेखते । जनन्यामरशास्त्र (पठनराजन्यादिपरिपाठे-रवमात्रया) विद्यालयेषु महाविद्यालयेषु चान्तेयमिनोऽस्या मृगादनां मृगा इव विम्वति । मुखाः ! सुरभारत्या ईप्ते दुर्गोत्तये सनयेऽस्यां नमप्रत्यनन्यनं किमकठिनमिति भवन्त एव विदुःकुर्वन्तु ।

यद्यपि पस्मिन्कस्मिन् व्याख्यानदिविषये पाठेयपुरनिषद्भिः किञ्चिन् । तत्र हि विषयस्तेव भाषाया न प्राधान्यम्, यदि शास्त्रिकद्वयो निखिलव्यवस्थायामनये मुञ्चन्ति दण्डविन्यास-मनादभ्यास अपि केवञ्चिद्वरञ्चति । किञ्चित् तत्राद्वयमेव परिहास प्रमशन्ति प्रत्ये-तत्तद्विषयव्याप्यम् । अथेति नमना विषयान्तरावगमनेक्षणे । अस्मिन् तु काव्यकृतनान्द-सकलविषयेषु नैतुपमविशान्तरम् । एते हि काव्ये प्रमद्वतः सर्व एव विदयाः अनुप-विष्टे

तत्र तेषामयायाध्यैन वर्णने कवि सकलभिरूपाणामीक्षायामुपहास्य न मजति । शाब्दिकादयश्च
पदे पदे तमनुरन्धन्ते । उक्तञ्च केनाप्यभियुक्तेन ।

“ अग्रे तार्किकवेशरी प्रचलति मोघेन रत्नेक्षण ।

पश्चाद् याति च शब्दचारवतुरा कालापशार्दुलक ।

तन्मध्ये फणिते ? कुरद्वदयिते शवनोपि चेज्जोवितुम् ।

हार रत्नमय गले तव तदा दास्याम्यह सादरम् ॥ १ ॥ ”

सकविनाद्येन च रिताकामिनी अलङ्कारैरलङ्कितं व्या, अपरत्र पदार्था आर्तस्या, अन्यत्र
गम्भीरपदानि निक्षेप्तव्यानि । सर्वमेतद्वितुं करमत कियदसुकर कविकर्मेति विमु वक्तव्यम् ।
तत्रापि गद्यकाव्यनिर्माणमतिकठिनं प्रजायताम् । पद्ये छन्दस्यापि शब्दस्य चमकारकारित्वे
विस्फुरतीति सकलमपि पद्यम् । गद्ये तु वाक्यान्तर्गतप्रतिशब्दस्यैव मनोहारित्वं वाक्यविशिष्टे
प्रयोजनम् । अभियुक्ता अपि ‘ गद्यं कवीना विकप वदन्ति । ’ इत्याहुः ।

सत्यप्येवमस्तिदुष्करे काव्यरिचने महामहिमशालिनः सरस्वतीप्रणयिनः पुनरपि सर्व-
मान्याया गीर्वाणराण्या अभ्युदयससाधनार्थं प्रयतन्ते । धीवृन्दावनगुरुकुलाधीताविद्य
कवितानिर्माणघातुरीरलक्ष्यवर्णं बहुशो निजकविताकौमुदीसमाह्लादितरसिकजननिकर
धीमेधाव्रतकविप्रराजोऽप्यतएव कुमुदिनीचन्द्रमिमगुपण्यासमुपन्यस्य भवदीक्षणल-
क्ष्यता निनाय ।

अत्र हि मनोहारिकथावर्णनपूर्वकमनोविकृतलक्ष्यो नीतिरूपदिश्यते, सतीभ्यः समुज्ज्वल-
मुदाहरणमुदाडियते, विविधातिविपक्षेभ्यस्तत्तद्दुःखार्णवमुत्तरीतुं कर्तव्यतासरणि संसृज्यते,
काव्यकलामवनान्तं प्रवेष्टुकामेभ्यो नि श्रेणिरातन्वते, किञ्चात्र कविना प्रासङ्गिकनगरोद्यान-
विहारादीना वर्णनं तु सदर्शितमात्मन साहित्यशास्त्रावगाहनपाठवम् । किञ्चहुना नास्ति
साम्प्रतमेतादृक् सकलगुणमुष्कित संस्कृतवाच्युपन्यासान्तरम् । तदिममादित समाप्तिपर्यन्तं
सम्यगवलोकयामन्दानन्दसन्दोहेन श्रियन्तामात्मनश्चेतासे प्रेक्षात्रिभवंति । सफलीक्रिय-
ताश्चास्य प्रणेतुर्महान् प्रयासः । गुणावगुणविचारस्तु विद्वदधीनः । नास्तीभिस्तत्र किमप्युच्यते
केवलं दिग्दर्शनार्थं पश्यान् । शब्दा लिखन्ते ।

उपन्यासेऽस्मिन् परैरजितस्यानितदुर्गाधीश्वरस्य वीरवरस्य धीकेसरसिंहस्य तद्वज्रमा-
धुराप्रणी धीचन्द्रसिंह प्रधानो नायकः । नायिका चाखिलसीमन्तिनीसीमन्तमौक्तिकी-
भूता धीमती कुमुदिनी । केसरसिंहस्यैवारत्यान्तरं बालभाव एवातिमतिवैभवेनावधी-
रितमुगुर, रणक्षेत्रे धीररणवीरसिंह उपनायकः । उपनायिका च सार्वभौमस्य
निर्दिष्टासोयसाप्रवरयाभरकष्टकापीशस्य अम्बुदी धीमती रत्नप्रभेद रत्नप्रभा । अन्येऽपि
धर्मिण्योगीन्द्रप्रभृतय पुरुषा विमलप्रभृतयनाथस्य पत्न्यै विभ्रति ।

सर्वथा प्रस्तव्यतममिममुपन्यासं नवापपातिधीकृत्य सकलयन्तु भवन्त प्रणेतु
निरधममिथ्यग्यर्थने ।

ग्रन्थकर्तुः परिचयः ।

अस्ति महाराष्ट्रेषु श्रीरामचन्द्रपदारविन्दपरित्रितपुलिनप्रदेशाया जनकनीन्दीनीचौतुकवेलि-
करपुण्यपरिसरारण्याया सरितां वरेण्याया गोदावर्यास्तीरे तपोधनानां शरण्यमिव पुण्यं
नासिकानिधेयं तीर्थमित्रं महाश्वेतस्थानम् । यदन्तर्गतमगस्त्यमुनिरचिताश्रमपद्मरणीयस्य
नीलमेघदयामलशिखरस्यागस्त्यशैलस्यानविदूरेऽन्धगस्तिनीरं चक्रास्ति महाहर्म्यंस्वचिरं
येवलाह्यं नगरम् । यत्र वसति स्म पुरा खलु—

श्रीरामचन्द्रलवनन्दनवंशसिन्धोरुद्भूतरत्नमतिचारुचरित्रवन्धोः ।

श्रेयःश्रियोः पदसमन्दनिरस्ततन्द्रः 'श्रीक्षेमचन्द्र' इति विधुतकीर्तिचन्द्रः ॥ १ ॥

योऽजीजनद्यात्मातिः सगङ्गादेव्यां जगज्जीवनभार्यशीलम् ।

ज्येष्ठं गुणैस्तैर्ययसाऽपि मन्ये पुत्रं त्रयाणामनुजन्मभाजाम् ॥ २ ॥

सरस्वतीमात्मगुणानुरूपामसौ स्वभार्या पश्चिह्य तस्याम् ।

लेभे वहनां चतुरः सुतानां चिरायुषी द्वौ तनयौ सुते द्वे ॥ ३ ॥

पुत्रौ तादुपनीय वेदविधिना भीमजगज्जीवनो

विद्याभ्यासकृतेऽमले गुरुकुले संप्राहिणोद् धाँणनौ ।

यत्रैकः स्वगुणानुरूपमभजत् त्वाति स मेधावतः

सत्येनात्मगुणेन चापरसुतः सत्यवतो विधुतः ॥ ४ ॥

दृष्टैः सुगद्यैरनयधपयैः सद्यः समाह्लादितपारिषयः ।

विद्यायतां द्योतितचित्तसद्मा विद्योतते योऽद्य कथिप्रकाण्डः ॥ ५ ॥

तस्यैव मेधावतपण्डितस्य प्रशस्यचागुगुम्फितपद्यकान्ते ।

विहृत्य शान्ते कथितायनान्ते प्रीणातु चेतः सुमनःसमूहः ॥ ६ ॥

गुरुकुलमधिवसतैरागुना वर्णिता महीमण्डलमण्डनापमानां विद्यातुरानुपमघटिमान्दर्य-
रचनाद्यैशालशिल्पमवनभूतां काश्मीरभुवमवलोकयितुं गतरता निसर्गमुन्दरी प्रवृत्तिदेवी
निर्गण्य वर्णिता वर्णीयया वाचा । सैव वर्णिता प्रकृतिमौन्दर्यरूपरूपेण निराजते । नैर्गणिकरणं
निर्विवर्णविपूर्णां भावुकजनानां तत्र 'प्रकृतिसौन्दर्य' नाम नाटकमनिमात्रं मयःसंतोषमा-
पादयिष्यतीति मन्ये ।

अन्यान्यपरि प्रसन्नप्राज्ञानि प्रणीतान्यमुना कविना रुचिरानि कान्यानि । विन्यस्तानि
कविशिष्टदर्शनार्थमस्वोपन्यासस्य आरम्भे । शान्दरलोक्य विज्ञापेन विज्ञपरैः 'कीदृशस्य
श्वेःकविकर्मिणे' । उदलमतिशायुग्लिप्तितेन ।

तथाप्यन्ते- 'मानवी कृतिर्निर्देयिनि' न संभाव्यते इति विमाप्य विदुषैर्हंसर्शरन्यायेन
सारं परिगृह्य हेयममरामिति प्राप्तापं विरमतीति शम् ॥

१-६-२०.

शुन्दासनगुरुकुले

विदुषामाश्रयः

पाठकोपाहः शङ्करदेवोपाध्यायः ।

काव्यतीर्थः ।

ग्रन्थप्रशंसा

१०-येवला-जिला नासिक-के म्युनिसिपल हाईस्कूल के हेडमास्टर एव संस्कृतशिक्षक दोनों के सम्मिलित अभिप्राय सस्कृत में हैं ।

“ श्रीमन्मेधाव्रतमहोदयाः । ता० २२-२-३९ हाईस्कूल येवला

भद्रवर्णा-महृतिसौन्दर्यं कुमुदिनीचन्द्रः साचित्रदयानन्ददिग्विजय साहित्यसुधाया भागद्वयञ्चेति ग्रन्थपञ्चरूपापाततोऽप्यालोच्योद्दाममुल्लसत्यानन्दमहोदधिरविदग्धस्यापि किं पुनर्विद्वद्बृन्दस्य सविशेषमधीयानस्य । विषयेऽस्मिन् काले स्लेच्छमापासकृतिसंगतिभिर्विपरीतदोषोपसर्जनीभूतबुद्धिभिर्भारतीयैरपि गीर्वाणभाषा मृतभूविष्टेयवगण्यते किं पुनरभारतीयैः । उद्दामसदोद्गूढन केमरिणा स्तनितगभीरगर्जितैरासूरितपूर्वं गिरिगण्डेरे शिखारत-कलकल इव गीर्वाणवाण्येकास्वदीभूतेऽस्मिन् भारते शोधयन्ते सद्यस्तदितरासा विरावा । सुनुष्करमेवमतेऽक्षरेणापि श्रुतिपथमासादयितुं भारत्या कुतस्तदध्ययनम् ? समवत्यप्यध्ययने सुदूरः शास्त्रपरिचय सप्यपि तस्मिन् दवीर्योऽस्तेष्वनवरतावगाहः ।

भर्तृस्तु सर्वाण्येतान्यतीत्य त्रिभिधरसालकारोपबृंहितप्र गोपादने वीरशल प्रकटयन् कथं श्रुतिपदानाममाज्जनं नविष्यति । पलान्तो ह्यङ्कुरस्य परिपाकः । ग्रन्थपञ्चद्रूपेण ह्यप्रभवति फलितमप्ययनमुपलभ्य स्याते खलु तोष्टयते भवोऽस्तैस्तैरिषिभिः । आत्मन भाष-पादशालामनुस्मरता यद् भवताऽमी ग्रंथा उपायनं प्रेषितास्तदाविष्करोति भवतो महामन्त्रताम् ।

मोक्षमार्गे खलु वर्तमानेन भवतो मेधोत्कर्षेण । अनुभवविनोऽप्यधिकमुत्कर्षं यथायं-नाम्नो मेधाव्रतस्य भवतो मेधेन्यादास्ते ।”

‘विदुषां वशावद्

शुलवर्णाकुटोत्पन्नो भार्गवाम्बु - शङ्करशर्मा मुक्त्याभ्यासक

राष्ट्राट्टपरकुलालंकारस्य पुरुषोत्तमम्यौरस्यो यिच्छु

सस्कृत-शिक्षकः

सम्मतिर्याँ

कुमुदिनीचन्द्रः

वर्कवाचस्पति विद्यानागर चतुस्तंत्रस्वतंत्र राजपण्डित श्रीयदरीनाथ शंयक-
नाथ शास्त्री चर्चौदा—

“ अद्वलोकितः खल्वस्माभिः पण्डितमेधाग्रतविरचितः कुमुदिनीचन्द्राख्यो ग्रन्थः ।
गीर्वाणवाण्यां खलु गद्यप्रवन्धाः पद्यप्रवन्धापेक्षया शस्त्रीयांश्च इति सुमसिद्धमेव ।
पण्डितवर्यैश्च महता प्रयत्नेनायं ग्रन्थो व्युत्पित्सूनां बाळानामुपकाराय निर्मितः । अयं
ग्रन्थो विनोदेन सह संस्कृतभाषापरिचय कारयितुं क्षमः । अथ चेच्छालभाषाप्रयत्नप्रवृत्तानां
बाळानां सरलत्वाद् महत् उपकाराय भविष्यतीत्यस्माकं मतम् । ”

श्रीमान् पं० अमृतलाल त्रिभुवन शर्मा व्यास, संस्कृत प्रोफेसर एम्. टी. बी,
कॉलेज, मुरत—

पण्डितश्रीमेधाग्रतकविरत्नसंदग्धं कुमुदिनीचन्द्राख्यमुपन्यासमवलोक्यतो मे मनसि
परमः प्रमोदः प्रादुरासीत् । यस्मिन् काले गीर्वाणया च विरलप्रचाराऽनादरकदर्पिता च
वर्तते तत्प्रमय एतादृशग्रन्थनिर्माणं रचयितुः संस्कृतवाचि निरतिशयप्रेमाणं प्रदर्शयति ।
प्राच्यकविनिर्मितगद्येषु प्रायोऽनुपलभ्यमानस्तृप्तमत्र विद्यमानं संस्कृतसाहित्यमग्निरान्तः
प्रतिविभूणामतीवोपकारकं भविता । एष चोपन्यासः सौप्रतिकूलनकषाप्रणेतृभिः समाश्रितं
सरणिमनुष्ठाय रचित इति विशेषत इदानींतनानां रुचिहरो भविष्यतीत्यहं मन्ये । अत्र
च सुत्रनानां सौजन्यावधिः कूरागां कूलवकाशा सतीनां च पातिन्यसीमा इदयंगमवर्ज-
नपुरस्सरमुपनिषदाः । समग्रदमट्टोककान्यप्रयोजनं ‘ कान्तासम्मिमतयोपदेशमुजे ’ इत्ये-
तदत्र नीत्युपदेशपरायणेन कविना मनसि कृतं विभाष्यते । चेत्तद्वचनकृतिकरमीदृशमु-
पन्यासमवलोक्य कः सहृदयो न तुष्येत् ? । एतादृशोपन्यासराचयितारः संस्कृतविद्यारसि-
कैरवश्यं प्रोत्साहनीया इति शिवम् ।

जैनमुनि श्रीन्यायचिज्जपजी, न्यायतीर्थ-न्यायविशारद—

उपन्यासस्वरूपोऽयं ‘ कुमुदिनीचन्द्र ’ नामा प्रवन्धस्वरक्तः कविरत्नमेधाग्रतस्य संस्कृत-
भाषानिपुणिमानं सत्र वाचि कृताऽऽलेखनप्रौढितानं च सावगावेदयति । मनोरञ्जनीयं च
कथा संस्कृतश्रुत्पत्तिमादधाति सानन्दविज्ञातं तद्व्युत्पित्सूनां विनोदस्थानं च भवति
पण्डितानाम् । भवति चात्र भाषाळाद् वा च विदुष उपयोगिनीयं कथा ।

गुजरात के सुप्रसिद्ध संस्कृतकवि श्रीचलभदास भगवानजी गणाश्र

सावित्रीव सत्यविचारभरिता, छद्मीरिव त्रिपुत्रपतिचेतोद्धारिणी, गुरुकुलस्नातिष्येय परमादर्शदर्शनधारिणी, रमणीव सुवर्णालंकारभूषिता, सुमनोमनोवृत्तिरिव धर्मकर्मोपदेशदानदक्ष, संगीतरुलेख सान्द्रानन्दखन्दोद्भजननी, कविरूपण्डितश्रीमेधावतेन विरचिता 'कुमुदिनीचन्द्राम्बिका कथाचन्द्रिका' नूनं संस्कृतसाहित्यमगने पूर्णरूपया लभन्ती चिरस्थायिनी भविष्यतीति मन्ये । रचनयाऽनया प्रम्वकारेण गोर्वाणत्राण्य महती सेवा कृतेति निःशंकं कथ्यते मया ।

श्रीमान् प. कमलाशंकर सुंदरलाल त्रिवेदी, संस्कृतप्रोफेसर, एम्. टी. बी. कॉलेज, सुरत

पण्डितमेधावतनिर्मितां कुमुदिनीचन्द्राम्बिकामद्भुतां कल्पिताख्यायिकां वाचयतो मे हृदि महानानन्दः समजति । अस्याप्रमत्तजनिकाया धारयायिकायाः प्रणयने पण्डितप्रवरेण स्वकीयातिमहती मेधा प्रकटीकृता इति स्पष्टमेव सुधियाम् । अस्यां कथायां भाषा हृदयंगमा, प्रसादवतीच, व्याकरणप्रयोगा अवतीव सरला सुपरिचिताश्च विद्यन्ते । कविरत्नकृत-प्रकृतिसैन्दर्यवर्जनेन क्वचिद् क्वचिद् बाणदण्डिकालिङ्गासादीनां सुप्रसिद्धानां कवीश्वराणां वर्णनं सारितोऽहमिष्येति महती प्रशस्तिर्ग्रन्थकृताः । नन्दीनाम् कथाप्रणेतॄणां सरणिरनन्वचातुर्येण पण्डितवर्येण स्वग्रन्थे स्वीकृता पूर्णताच नीतेति मे प्रतिभाति । संस्कृतभाषाध्येतॄणां सर्वेषामत्युत्तमनीशुपद्मसमन्वितोऽयं ग्रन्थो महते-उपकारायानन्दाय च प्रभविष्यतीति नास्त्यत्र संशयितेति शोऽपि । एतोद्देशो त्रिपुणो लेखकः सहृदयैरवश्यमाश्रयदानेन प्रोत्साहनीय । मादृशां द्वितैरिणां वाचकानां प्रशस्तिवचासि-अन्यग्रन्थनिर्माणे कारणतां वजन्तु-इति-आशास्य विरम्यते मया ।

संस्कृतप्रोफेसर श्रीयुग भास्कर रामचन्द्र शर्मा एम. ए बडोदा कॉलेज—

" श्रीमेधावतरिराजानां कुमुदिनीचन्द्राम्बिकां कृतिमेकामादितोऽन्तं यावत्परकलामवलोक्य पर सतोपमुपागमम् । प्रातःसमयादिकालवसंतवर्षादि-ऋतुवर्णनानि दृष्ट्वा सुतरां हृदि मे हर्षसमभूत । सर्वथा प्रम्वकृतिः संस्कृतभाषाया पर प्रावीण्यं समपादतीति सम्प्रभाष्यते मया प्रम्वहृदमुदयकाक्षिणा । "

श्रीयुत प्रो. भालचंद्र चिन्तामण लेले. एम्. ए बडोदा कॉलेज.

" I have read with pleasure the Sanskrit novel ' कुमुदिनीचन्द्रा ' by Pandit Medhavarat. The author has received his education at Vrindavan Gurukul, where Sanskrit Language is free from the stamp of being considered as a dead Language. On account of the simple and easy style of the book, the interest of the

story has not suffered in the least by the sanskrit rendering. The book would prove to be very useful to the High-school and College students. It also deserves to be read by all lovers of Sanskrit "

श्रीयुत हीरालाल प्रजभूषणदास सराफ बी ए मिन्सिपल सयानी दार्इस्ट्रिक्ट.

" I have looked through ' कुमुदिनीचद्र ' a Sanskrit novel by Pandit Medharat. The book is written in a very readable style and can be safely placed to the hands of the young students preparing in the S M Examination of the Bombay University. I strongly recommend the book for general-reading in the higher forms of High-schools, and I can say that the labour bestowed upon it was not to be thrown away "

श्रीयुत मयनीलाल डी शुक्ल बी ए सरस्वतीपाठक बोरोदा दार्इस्ट्रिक्ट

I have very great pleasure in giving my opinion on sanskrit novel entitled ' कुमुदिनीचद्र ' It is undoubtedly an excellent composition of its kind and will, I am sure, be very useful to students of the Matriculation and College classes in mastering sanskrit idiom and in making them-selves acquainted with many very apt-expressions and phrases of the Language. The beauty of the language of the book has specially appealed to me. The composition will, I feel confident, serve as a pleasant reading for leisure hours to all those that are conversant with the " Language of the Immortals, " I sincerely hope that the author's attempt may meet with every possible encouragement on the hands of all interested in Sanskrit Literature "

श्रीयुत नरहर नारायण वाष्ट बी ए सरस्वतीपाठक बोरोदा दार्इस्ट्रिक्ट

" I have gone through the novel ' कुमुदिनीचद्र ' by Pandit मेधरात. It is indeed an excellent work of its kind. The author has indeed a *real* command over Sanskrit language and the novel can very well help the High-school and the college

students and also general readers to pick up the sanskrit idiom very easily. In the hand of learned writer sanskrit ceases to be the dead language. The work deserves indeed a warm encouragement from every devotee of Sanskrit Literature. =

श्रीयुत पं श्रीपाददामोदर सातवलेकर वेदाचार्य, साहित्यशास्त्रज्ञ, गीतांजलि,
अथर्व वेदाचार्यमण्डल आनन्दानन्द ' पाठशाला ' (मद्रास)

[रचयिता— श्री पं. आचार्य मेधाव्रतमुनि । प्रकाशक श्री शरच्चन्द्र सत्यव्रत तीर्थ
नारायणसमाज वेवला (नासिक) । मूल्य ४ रु० डा० ० पृष्ठ १००]

यह संस्कृत भाषा में उपन्यास है । मैंने प्रथम इस पुस्तक को सन १९२१ में देखा । वैदिकधर्म शास्त्र में समालोचनार्थ इसका पाठ मैंने बड़े रसके साथ किया । एक बार के पाठ से मेरी तृप्ति नहीं हुई, इसलिये मैंने इसके भाषानामधुर्य में लुब्ध होकर इसका तीन बार पाठ किया । प्रत्येक बार भाषाका छांटिय, सौंदर्य और सुलभबोधन अधिक अधिक अनुभवमें जाता गया । जिसको संस्कृत में अपनी प्रगति करने की इच्छा होगी, उसको इसका पठन करना योग्य है । इसकी भाषा सरल बोधवद् तथा हृदयगम्य है । व्यवहारकी भाषासी दीखती है । यही इसकी विशेषता है । श्रीआचार्य मेधाव्रतजी आशुकरि हैं और संस्कृत भाषा पर विशेष प्रभुत्व रखते हैं । इनका संस्कृत भाषा प्रमुख इस पुस्तकसे हरएक को ज्ञात हो सकता है । इस समय ऐसे उपन्यास प्रकाशित होते हैं इसलिये संस्कृत को मृत भाषा कहनेका साहस किसी को भी नहीं हो सकेगा । हम चाहते हैं कि इस पुस्तक का प्रचार सर्वत्र हो और इसको कईबार छापना पड़े ।

श्रीयुत चिन्मयास्कर केलकर एम, ए एल टी संस्कृत प्रोफेसर राजाराम
कॉलेज कोरगापुर —

श्रीमेधाव्रतकविरचयित्व ' कुमुदिनीधम् ' नाम की आख्यायिका भाव, रस, रसक तथा घटनादि के सुन्दर वर्णनों से परिपूर्ण है । संस्कृत में ऐसी रोचक कथाओं की अत्यन्त आवश्यकता थी । इसकी विशेषता यह है कि भाषा का समस्तपदवाहुत्य तथा दण्डिका अस्तीत्य द्वारा इसमें नहीं है । इस कारण यह पुस्तक गुरुकुल तथा अन्य-विश्वविद्यालयों में पाठ्य पुस्तक रखने के योग्य है । संस्कृत में एक तो गद्य साहित्य ही बहुत कम है, जो है, वह भाषा की दृष्टि से अति छिष्ट है तथा विचारोंकी दृष्टिसे हीन है । अतः ऐसी पुस्तकोंकी आवश्यकता संस्कृत पढ़नेवालोंकी बहुत रही । संस्कृत के प्रेमियों को इसे एक बार अवश्य पढ़कर अपने विद्यार्थियों को पढ़ाना चाहिए । यह ग्रीष्मीयत इष्टर ऋतु में पढ़ाने योग्य पुस्तक है ।

श्रीयुत कविवर महाराणीश्वर संपादक आर्यजीवन, बहोदा “ कुमुदिनीचन्द्रः ” नामक संस्कृत नॉवेल (उपन्यास) लिखकर पं. मेघावतजीने संस्कृतज्ञ विद्वानों में अपना नाम अच्छी प्रकार प्रसिद्ध किया है। पाण्डितजीका संस्कृत भाषापर बहुत अच्छा अधिकार है। संस्कृत भाषा में व्यवहारोपयोगी चोलचालके लिये यह साहित्यकी अतीव आवश्यकता है। पं. अम्बिकादत्तजी के ‘ शिवराजविजयः ’ नामक उपन्यास के तुल्य पं. मेघावतजी का यह उपन्यास भी आदरणीय है।

प्रोफेसर धर्मेन्द्रनाथ तर्कशिरोमणि संपादक आर्यमित्र आगरा— “ संस्कृत में उपन्यासों की कमी है और जिनमें अश्लीलतायुक्त बातें होनेसे वे विद्यार्थियों के पढ़ने के योग्य नहीं हैं। आज हमें यह संस्कृतका उपन्यास देखकर बहुत प्रसन्नता हुई। पुस्तक गुहकुलों के लिये तो उपयोगी है ही, कॉलेजों की संस्कृत श्रेणियों के लिये भी उपयोगी है। ”

श्रीमती विद्यावती स्लेट सी. ए. आचार्या, कन्याशुशुक्र देहरादून— “ कुमुदिनीचन्द्रः ” नामक संस्कृत उपन्यास भाषा की सरलता, साहित्य तथा अश्लील भावों के अभाव के कारण संस्कृत शिक्षा ग्रहण करनेवाले बालक और बालिकाओं के लिये अति उपयोगी है। यही नहीं, संस्कृत भाषाका साधारण ज्ञान रखनेवाले नर और नारी भी इससे मनोविनोद तथा शिक्षा ग्रहण कर सकते हैं। ”

श्रीयुत द्विनकरराय जादवराय वैष्णव, प्रोफेसर संस्कृत तथा माला साहित्य, राष्ट्रीय महाविद्यालय मुरत—यह अंग्रेजी भाषा इस आर्यभूमि पर इतनी अधिक इज्जत-पूर्वक जग जमा रही है कि उस भाषा के मिश्रण बिना संस्कृत पुस्तकें आजकल कमही दिखाई देती हैं, तब पहले पृष्ठ से अन्तिम पृष्ठ तक शुद्ध संस्कृतमें लिखा हुआ ‘ कुमुदिनीचन्द्र ’ नवीन ग्रन्थ अपनी पुरानी गीर्वाणभाषा की उन्नति चाहनेवाले हर एक मनुष्य को आनन्द देगा, यह मेरा विश्वास है। पुस्तककी कथा सरस, भाषा अतीव मधुर तथा सरल है; प्रशंसनीय वर्णनचतुरी एवं मनोभावोंका प्रदर्शन आर्मिकतासे किया गया है। इस पुगके अनुसार संस्कृत उपन्यास किस प्रकार लिखा जा सकता है, इसका यह सुन्दर उदाहरण है।

श्रीयुत प्रो. द्वा. विद्यावाचस्पति संचालक ‘ जर्जुन ’ मिहो— “ ‘ कुमुदिनीचन्द्र ’ नामक उपन्यासमें पद पद पर कविका पाण्डित्य तथा शब्द शब्द में उसकी प्रतिभा प्रकट होती है। संस्कृतभाषाको जो लोग निर्जीव कहते हैं, उनके लिये यह नॉवेल एक उचित उत्तर है। ”

[पृन्दावन गुरकृष्ण विश्वविद्यालय के ३० वें वार्षिक महोत्सव के प्रसंगपर किये गये कविसम्मेलन में दयानन्दविश्वविद्यालय, आर्यकविशिरोमणि, शण्डितप्रवर श्रीमन्-
मेधावताचार्यजीसे प्रिण्टिड समस्यापूर्विका निम्न रूपसे प्रकाशित हुई हैं ।]

“ दिनमणिः ”

प्रनष्टा मोहात्त्या रज्जनिरज्जानि प्राज्ञमलयः
धिया हीनः काशीविषुधविधुरार्याञ्जमहस्र ।
यदा ब्रह्मायतोदयगिरिमितो ब्राह्मरुचिरो
दयानन्दस्वामी धुतिगगनगामी दिनमणिः ॥ १ ॥
चिलीन पाखण्डैः कृतसुकृतखण्डैर्यदुदये
मस्याम्भोजैरग्नैर्विधमधुपकाम्यैर्विकसितम् ।
दयानन्दाचार्यविहितश्रमकार्यैर्निगदितो-
हृताशनध्वान्तो जयति निगमान्तो दिनमणिः ॥ २ ॥

“ चित्रं न सा चातुरी ”

[१]

योऽसंख्याकंमृगांरुसृष्टिमत्तनोद् ब्रह्माण्डमव्याम्बरे
सूर्यान् गा अभितो महीञ्च शशिनो यो भ्रामयन् रंह...
रम्यां रात्रिमहश्च काम्यमसृजन् नित्यं ययाऽस्सन्मुदे
तस्यानन्तगुणेश्वरस्य रुचिरा चित्रं न सा चातुरी ॥ ३ ॥

[२]

देहान् देहभृतां रथानिऽ सुप्तानम्भोजिपृथ्वीखगान्
निर्मायाद्भुतसुन्दरान् धरकलान् ब्रह्मा कलारुग्महान् ।
जीर्वांस्तोषु निषेदय कर्मफलतो दुःखं सुखं प्रापयन् ।
यदयान् स्वस्य ययाऽस्य संवितनुते चित्रं न सा चातुरी ॥ ४ ॥

[३]

षाढ्ये सिंहपराक्रमो निहतयान् कंसं करीन्द्रं यया
एष्टं व्याघ्रनिभं ययाऽसुरकुलं यो यौवनेऽनाशयत् ।
निद्रशस्त्रोऽपि ययाऽर्जुनेन सयलान् व्यपादयत् कौरवां
स्तस्यासीद् वसुदेवसुनृमणे चित्रं न सा चातुरी ॥ ५ ॥

[४]

नीतिश नृपमकनन्दसचिवं मीर्यन्दुमन्त्रीश्वरं
वर्तुं राक्षसमात्मनः प्रणिधयस्तन्मित्रतां प्रापिताः
घाणवयेन यया वृत्तद्वय कलहो राडा समं कृत्रिमः
श्रीमद्राक्षसनिप्रदे विजयते चित्रं न सा चातुरी ॥ ६ ॥

[५]

योऽहघ्रात्मसहोदराञ्जनकमप्याजीवनं प्राग्रहीद्
 दिह्यौराडवरंगजीवयवनस्यामुष्य कारगृहात् ।
 आत्मानं ससुतं विमोच्य लघु यो राष्ट्रं समापाद्यया
 तस्यञ्छत्रपतेः शिवाजिनृपतेर्द्विचक्रं न सा चातुरी ॥ ७ ॥

[६]

शृङ्गाराम्मुनिधौ क्षणाम्मुनिधरं या मज्जयेन्मञ्जुला
 दीप्ता वीररसे नपुंसकमहो ! शान्ते रसे रागिणम् ।
 या वीरं करुणे रसे धिरीहृणं हास्ये च रौद्रादिके
 वाचो वक्ष्यगिरां चरस्य सुकवेस्त्रिंशं न सा चातुरी ॥ ८ ॥

[७]

श्रीरुसीयवलं यया रणरसाम्मोघी द्रुतं पातितं
 पातालस्य धरुधिनी निजमतिं नीता यया संयुगे ।
 जापानोदयजर्मनप्रलययोर्मानं समानं कृतं
 श्रीमन्मार्चिलमन्त्रिराजकृतिनश्चिन्तं न सा चातुरी ॥ ९ ॥

[८]

घाघाधग्वलितान्निचुल्लिनिकटासीनः प्रसक्तः क्षणात्
 कृत्याच्छाः करपट्टिकाः करगतैर्वैलेर्नर्चाये च य ।
 संताप्य क्रमशो ययाऽग्निचयतो निस्तार्य नृणां करे
 राति श्यामसुयल्लयस्य सुतरां चित्रं न सा चातुरी ॥ १० ॥

[९]

माता यस्य सरस्वती गुरुकुलं वृन्दावनीयं पिता
 श्रीविद्यापरिपन्ममोपजननी शास्त्रीयदुग्धप्रदा ।
 वेदोक्ता विपयास्सहोदरनिभा मेघावतोत्साहदा-
 स्तस्य श्लोककृतौ यदीह विलसेच्चित्रं न सा चातुरी ॥ ११ ॥

[१०]

विश्वेषां मतवादिनां मतमवान् दीपान्धकारान् दलन्
 सद्धर्माग्रतो ययाऽक्षिलनृणां वादप्रमातोदये ।
 शास्त्रोद्धप्रमयाऽनिशं दिनमणिः श्रीमद्दयानन्दसन्
 रेजे तस्य ध्योऽरुचामिह जयेच्चित्रं न सा चातुरी ॥ १२ ॥
 [वा. २५-१२-४४ सोमवार पौष शु० १३ संवत् २००१ प्रभातकाल ।]

ओ३म् समर्पणम् ।

[१]

विधाविलासिनि सुधासिनि ' पुण्यशैले !
गीर्वाणगी प्रणयिनि ' श्रुतिधर्मलीने ! ॥
चन्द्रप्रणे ! रचिकरस्मितनिन्दितेन्दो !
याता दिवं द्रुतमये ! हृदयेभ्वरि ! त्वम् ॥

[२]

साहित्यलेखनकलासुरचिप्रदात्री
कान्यप्रसादानवृते निजमूपणानि ॥
महा पितीयं कवितारसरागिणीनां
बादस्मिनीय रसदा समभूः प्रजानाम् ॥

[३]

योऽयं कुमुदिनीचन्द्रश्चन्द्रकान्तानने ! त्रया ।
स्वाप्नालङ्कारसद्द्रव्यै रुपन्यासः प्रकाशित ॥

[४]

द्वितीयाश्रुतिरेतस्य त्वत्स्मारकतयाऽधुना ।
प्रकाश्येयार्प्यते तुभ्यं धर्मपत्न्यै पतिमते ! ॥ ४ ॥

[५]

शाययोरार्पदम्पत्यो कवितावीर्त्तिमन्दिरम् ।
षाट्यममंभंदयानां विध्वान्त्यै कल्पतां चिरम् ॥
- त्वद्रूपकशृता स्यामी -
सरस्वतीनिन्दनो मेधामत ॥

कुमुदिनीचन्द्रः ।

स्वर्गस्य ज. सौ. श्री चन्द्रप्रभादेवी ।

ये वेदकामिवासी दिवंगत भार्गवर्ष श्री एकनाथ श्यामलालजी की ज्येष्ठपुत्री और आचार्य श्री पं. मेधावतजी की विदुषी चर्मपत्नी थी । जालन्धर-कन्यामहाविद्यालयमें इनकी शिक्षा दीक्षा हुई थी । यह देवी साहित्य एवं संगीतविद्यामें प्रवीण थी । इसी सपत्नीने इसी उपन्यास के प्रकाशनार्थ अपने पतिदेव को स्वसुवर्णांकुश प्रदान कर दिये थे । अतः यह उपन्यास ग्रन्थ इन्हीं समर्पित किया गया है ।

कुमुदिनीचन्द्रः ।

(उपन्यासः)

प्रथमा कला ।

“ उपकारिणि विसृज्ये शुद्धमतौ यः समाचराति पापम् ।

तं जनमसत्यसैन्यं भगवति वसुधे कथं वहसि ? ॥ ”

“ श्रीं परं भूषणम् । ”

(हितोपदेशे)

“ परोपकाराय सतां विभूतयः । ”

(रघुम्)

मासोऽयं चैत्रः । भगवान् “भुजगमास्वरः प्रसरद्विणोर्गर्भलवश्चिदासिद्धं” मूढलयं गगनवेदिकामारोह । त्रिकिरणानलदग्धमानतन्त्र इव पावयः परितः सरित्प्रथित- निविहत्तद्वररचिचरं विपिनमवजगाद्विरे । “विहङ्गमकुलानि निरापहरतेजःपुञ्जमपहृषाना- नीव निजनिशकुलानेषु बिलिखिरे । ईदृशे समये कस्मिंश्चिद्वनवलोभयमानप्राणिस्ंचारे परितःश्रूय नाजचलद्विलङ्घ्यितशुःकसितवप्वनिवारे कान्तारे कश्चिद्वनगमनक्षेदपरिश्रान्तः स्वेदोद्विग्नदुन्दुमौक्तिकजालमितभालस्यलो विध्वनिमुं प्रपञ्चावशीतलं द्यलमग्नि- प्वक्षिवेतस्त्राग्राधुवी क्षिप्रक्षेकः पथिद्वयुक्तः प्रयाति स्म । श्लोचमन्तरं स्वतीत्यासौ पान्य एकं पनपञ्चावतिक्षिर्” न्यग्रोधवृक्षमासवाद् । अत्य शीतलो छापो निरीक्ष्याऽप” मयनीनोऽ विवरी जडपं; पितृणां च मुहूर्त्तमेकमाश्रमः चेदम् । सहोपनीते विविधयैरुचिर् ११ “बाहुवास्वरणमास्त्रीर्पाऽमी वस वरतरोः प्रपञ्चावशीतले तले समुपापिशम् । अय एवसिद्धिद्विषाजतपात्रस्वजलेन जुलं प्रशादय निपीय च किञ्चिद्वीरं स्वापयितस्तद् विभ्रान्त्यै मुसं सुप्ताय ।

एष पौडस्यपदंशोयः रुचिराद्ग्रीवदन्तनीयदासीरः, पूर्वेन्दुसौन्दर्यविजि वरमजीय- मुग्रमण्डलोऽप्यधुना शीघ्र” वपनतावमुकुलितवदनकमलः, “मातृद्वयश्मभुक्कन्दलः, परिद्विष-

१ उपन्यासो मयद्यायम् । २ विद्वन्धे-विद्वन्धे “ समौ विद्वन्धेविद्वन्धे ” । ३ उन्पा- प्रतिष्ठा संपा विधौ प्रतिष्ठाकाम् । ४ शीलं स्वभावे चतुर्वृत्ते । ५ सूर्यः । ६ पृथ्वीमण्डलम् । ७ पश्चिमदूरः । ८ निदापहरः सूर्यः । ९ नोदेषु । १० यदम् । ११ अप्यनीनः पान्यः । १२ मृगरोम निर्मितमखतम् । १३ तदनः-सूर्यः । १४ ईदृशददमानोत्तरेष्टकभूतेशाङ्कुरः ।

महाहंविमलाम्बरश्चास्ति । धेयेण ध्याय कश्चिद् राजयोगीव लक्ष्यते, किन्तु सूक्ष्मक्षणेन निरीक्षितोऽसौ युवा सष्टताम्यन्तरसुन्दरवीर^१राज-योचितनेपथ्यशाली विलोभयते । तथाहि कमनीय कौशेयवस्त्रनिर्मितम^२धौऽशुक्रमस्य चरणयो कामपि कान्ति कलयति । सौवर्ण सूत्रप्रथितलताकुसुमगुच्छालङ्कृत^३रक्षोऽङ्गे शोभते । वक्षोऽन्तिके पञ्चनलीशालिनी^४भुशु-
ण्डिकैकाऽऽयोजिताऽस्ति । महाहंदुवृत्तपरिवेष्टित कटिपात्रे चैको हीरकनटितसुन्दर^५रत्नरुलसितश्चन्द्र^६हासश्चकास्ति । सर्वेषामेवामुपरि^७भाकण्ठमाप्रपदमेक कापायपरिधानमनेन परिदधे, शिरस्यपि कापायपट्टमवेष्टि ।

अथ सायसमय सङ्घिक्षितः । प्रतापनिधिरय^१‘बाहूनीसेवनेनेव’^२क्षीव क्षीणप्रतापश्च सङ्घृतः । ^३‘भास्वन्त शा-तताप वीक्ष्येव’^४निबिडारण्यान्निर्गत्य नदीतरङ्गैः श्रीहंल्लितलललललामालिङ्गन् परितो भुव घीतलम-दसुग-भन^५सीरो वहति । समयेऽस्मिन् विधाति सुखमनुमति सुप्तोऽयं पथिको निद्रां विहाय समुपविष्टवान् । क्षण शान्तचित्तमुपविश्य मनसि प्यचिन्तयदपम-^६‘अहो चिर सुप्तोऽहम् । सध्यासमयत पूर्व तु मया किञ्चन नगर समासादनीयम्, अये ? कियद् दूषितो नगर मवेत् ? कश्चन पुरयोऽपि नाशोऽयमे-यत्तमह पृच्छेयम्, हा । । बहुलहिंस्रज-तुलकुला^७या वनमालाया भ्रा-तोऽस्मि, क गच्छामि ? किं करोमि ? कमा-मनो दु ख विनिवेद्यामि ? अय सरुलपालक जगदीश्वर ? किमर्थमियद् दारण दु ख निपातित मयि ? ‘यदेव देवो विदधाति लोके तदात्मनीन कुञ्चल विलोके ।’ इति कथ सघटेत मयोद् वचनम् ? भगवन् ? अतिभूमिं गतेव वदना । करणानिधे ? दयालुभू-
त्वा मनोऽस्य प्यापत्तिसमाकुलस्य बालस्य सहाय पृथि । स्वमेव मे शरणम् । प्रभो ? अति विपद्गुणिनिमानस्यास्य जनस्योद्धारण न कोऽप्यत्र प्रभुर-वहते । अहह ? कदा स्वमात्मनो ‘दीनोद्धारक’ इति नाम चरितार्थयिष्यसि । शरण्य ? शरणागतमेन कथ न शरण वितीर्य समाश्वासयसि ? भक्तवत्सल ? कोऽपि मोहवशादपराधद्वयस्य घीनबालकस्य, क्षन्तभ्योऽसौ । दयालो ? दयस्व दयस्व । स्वमेव केषलमस्य निराधारस्य जीवस्याऽऽधारोऽसि ?^८ इत्यभिधाय दीर्घमुष्णञ्च नि श्वस्य पुनरय वक्तुमारभत-^९‘वत्स रणवीर ? काऽसि कलु ? हा । वन्द्यत इद मे इदय त्यद्विरहानलेन । अये कमनीयकुसुम ! अननुभूतसासारिकसुख लेश एव त्व^{१०}नयनान्तरितोऽभू । हन्त ? श्रूयते किल श्रीतातचरणा देवलोक^{११}सनाधि-
-तवन्त इति । (नि श्वस्य ।) ? ते तु निता-त गतवन्त एव किन्तु^{१२}गवेपणीयोऽय वत्सो रणवीर । अहह ! य तु विहरदय^{१३}‘निरागा बालविहङ्गम ? कस्य धान्वय रक्षायो मवेत् ?

१ क्षीयाभ्यस्तवधशोमी । २ तु दाम् । ३ अये वत्सम् । ‘पायजामा’ इति माया ।

४ अङ्गरथ - दन्तुवत् । ५ ‘विरताल’ इति प्रसिद्धा । ६ ‘रत्नरुल’ खड्गादिसुष्ठौ स्यात् । ७ सङ्गः । ८ पञ्च दारभ्य पादाप्रत्ये तम् । ९ वारणी-वर्णनदिक् सुरा च । १० क्षीय मया ।

११ शृङ्गम् । १२ वनवनात् । १३ समारोव युः । १४ धनुषा व्याप्ता । १५ वैशाभ्यां तिरोहित ।

१६ घोमिष्ठ तः । १७ अ वदणीय । १८ निदय ।

अहो ! सद्गोदरपोरयं^१ विश्लेषोऽग्रनि । वयस ? रणवीर ? अपि नैव कदापि त्वमुत्सृज्य-
नन्द्रिका संतर्पयिष्यति मे नयनचक्रोरयुगलम् ? हा ! दुर्लभो मे सुवि पुनस्स्वारसो बंधुः ।
नहो ? जनयधिरयं आनृषे^२ मपारावारः । सोदर्यान्वेष्टयायाऽहं^३ विह्वममूहसमावृतसधनवने-
ष्वपि निमग्नं श्रमेयम् ।^४ व्यालजालकरालितरुन्द^५ रिकन्दरेष्वपि समाह्वं विचरेयम् ।
मयद्भ्रातृ^६ तं दतमंकुलप्रबलजलप्रवाहेष्वपि मयैवं निपतेयम् ? किम्वदुना-तदर्थं ज्वाला-
जालजटालऽऽलनमपि श्रविशेयम्, गालमपि मश्रयेयम्, नरकचक्र^७ लुलितं लोल^८ कल्लो-
लमाग्राकुलं महासागरमपि संवरेयम् । किन्तु हा हंत ॥ कुन कपलपत्ये^९ तदुदन्तमहम् ?
स्नातः ? स्वामनादाय कदाप्यहं पुनरजितदुर्गराजधानीं न गमिष्यामि । ननु काऽसि वास
रणवीर ? पृष्टि पृष्टि साररम् । त्वद्विरहचक्ष्विदिग्धमेकजन्मदीपं कृदयं निजगात्रसंछेदामृतवर्षेण
शामय । श्रियवन्द्यो ! त्वदर्थं धनम् चानन्तरं परतापवर्षान्तरं पर्यट्य^{१०} त्वां विवेक्ष्यामि,
प्राप्स्यामि चान्ते त्वां निश्चितम्^{११} । हयुदीयं क्षण विरम्य पुनरेव मापिदुमुपचक्रमे- “ रे
नृशंस कूरसिंह ? तेन विरागया चान्तेन किं वनापराधम् ? जलाधिरपि कस्तवापराधो व्य-
धापि ? धिरत्वां स्वामिनिद्रोद्दिग्धम् ? येन मम विद्रा त्वं सुतनिर्देशं संपालय संवर्द्धितस्त-
स्यैव स्वपाययितुरवया प्रागा गृहीताः । ” जनिमागतस्यैव तेवपुषि कथय^{१२} कणिनाऽदंशि ?
कथं^{१३} वाऽशनिना न न्यपाति ? अथुनाऽपि नास्ति ममयः पलायितः । नृशंस ? यावद्दहं
जीवामि, यावन्मम^{१४} शिरामु चोष्ण रधिरं वहति; यावद्दहं न स्थस्यामि त्याम् । शोष-
यिष्याम्येव निजवैरम् । इयात्तुरयं परमेस्वरः माहात्म्यं विधाता मे । नराधम । त्वं यदि
काले भूविचरे वा गुहगुहे वा गिरिगर्भे वा विगूढपृथ्वी बर्षेयास्त्रतोऽपि त्वां नि.सारयि-
ष्यामि; प्रापयिष्यामि च त्वां स्वपापकर्मणां फलमिति^{१५} “ नियतमवेदि ” इति भुवाणोऽयं
पथिकः कोपेन काम्यनुसारय, व्याकुलममूढविततां तदीये^{१६} वपुः । नेत्रे अपि रक्तपणे संजाते ।
अथ हतं किञ्चित्मनसि विचार्येव वस्तुं प्राश्य “ अये ? किमित्थं मुपैवाऽऽश्रमान-
मथुना^{१७} लययामि ? सर्वमेव सेतयति संश्राप्तकाठम् । इदानीन्तु^{१८} मार्तण्डयोऽयं निजा-
शुभः । श्रुतं किल मया-स दुर्गामा^{१९} कूरमिश्रे विजयनगरराजधान्यां सेनापतिपदं कलङ्कय-
तीति । आश्राम् ? मयाऽपि तत्र गत्वा प्रच्छन्नेन आनुरन्वेयं विधेयम् ? ॥ च दुराता
दूर्वासहोऽपि एतदुष्टकल फटभुभावयिष्यः । रणवीरमपि ॥ एव पापामाऽऽहृतवालि-
डि मे प्रतिभाति । तद् रणवीरोऽपि तत्रैव प्राप्स्यते । ततः परमेस्वरेऽप्य ? ” इति श्रोत्य
ततोऽमे गन्तुमसौ पान्य तदस्थाम् ।^{२०} “ समन्ततो न्यक्षिपच्छुः, नाद्राक्षीधायं कमपि ।
पुनरसौ चिन्तयामास-“ अये, केन पयाऽइमथुना मयेयम् ! मार्तण्डोऽयं विकटो भयावद्वृक्ष ।

१ विष्णुः दिव्यः । २ प्रेमसमुद्रः । ३ सूर्यः । ४ कन्दारिकन्दोरपु-पर्वतपुत्रावु ५. अर्चतः-
जन्मनः । ६ विष्णुः । ७ क्षुभिन्म् । ८ कन्दारिकन्दोरपु-पर्वतपुत्रावु ९. उदन्तः समन्ततः । १० जनिः-जन्म ।
११ शरीर । १२ वस्त्रम् । १३ शिरामु नक्षत्रम् । १४ निश्चितम् । १५ वपुः शरीरम् ।
१६ अन्तर्धानमननं करोमे । १७ अन्वेष्टयः । १८ समन्ततः सर्वतः ।

परितो विशालोत्तालतालसाळसाळादिमहीरुहवाळशाकिनीं वनवीथिं सिंहव्याघ्रभल्लूरु-
गण्डकादि^१ शाराखजनुजटिला शैलराजमालाघापहाय न किमपि दगोचर वरीवर्ति । प्रदोषा-
चेय रजनी समजति । कियद् दूरमितो नगरमिति कम^२ अनुशीय राखु ? " इति चिंत-
यसेवैप पथिकश्चञ्चितुमारेभे । अथ नीलाम्बर परिदधाना निशादेनी निखिलं महीवल्लय
पर्यटितुमारब्धवती ।

एकस्तु नैसर्गिक एव सान्द्रारण्यनिकुञ्जपुञ्जेषु गाढोऽन्धकार स पुनार्द्धगुणीकृतस्त-
मिस्रास^३ तमसेन येन ॥ किमपि द्रष्टुं पार्यते जनेन । सर्वतोऽण्यतटीषु विविधवन्य-
ज-तृणो भयङ्करा घोरनिस्सवना श्रूयन्ते । पवनप्रेमलिकम्पिताना महीरहाणां^४ कितल्यजालानि
च हवहवाशब्द कुर्वाणानि मयमिव जनयन्ति नृणाम् । ईदृशे समयेऽस्य दूतः पथिकस्य
कर्णशङ्कुकीमेकं दीनतामयं चीरकारमात्रमाफ्रन्दनं प्राविशत् । निशम्यैनं चीरकारध्वनिमय-
मध्वनीम सतर्कोऽवर्तत । प्रावर्तत चास्य हृदय कम्पितम् ।^५ विन्धूः निरीक्षायाम्—
“ अये । कस्याप्यार्तस्य प्राणिनश्चीरकारध्वनिरेव निशम्यते । ध्वनिना चाप कस्या अपि
सुकुमार्यां कुमार्यां, शब्द इव प्रतीयते । भवतु । स्यात् किमपि । आपन्नस्यार्तिहरण-
दि सकलनृणां परमो धर्मः । ” इति विस्मय्य यतोऽप्यनिराययौ तां दिशमभ्यद्वयत् ।

सुहृत्समीपेयं विभावरी । पथिकस्यास्य साहाय्यं सम्पादयितुमिबोद्धं वाचलतुङ्गदृष्ट-
सिंहासनं विहाय^६ विहायस्तलमलङ्कारं प्रहगणसचिवो नक्षत्रपरिवारः^७ शर्वरीसार्वभौमः ।
भावेऽनमाभासयितुमिवा^८ शृतभानो कपितथेकरा सान्द्रं^९ शाखिशालान्तरालेभ्यः प्रविष्टा
मासन् । अपश्यन्नायं चन्द्रमसं प्रकाशं त्रिभिः पुरं परेका चतुर्दशवर्षरूपा, श्रीरिष-
कम्पितावतारा, रतिरिष शरीरधारिणी मनोहारिणी सुकुमारी कुमारी तत्राऽऽनीताऽस्ति ।
सेयं बालिका भयेन गतचेतनेव लक्ष्यत । ते च त्रयः पुरया कुण्ठवसनावृतसकलशरीरा-
भीषणमुखाश्च सन्तीति । “ तेषामिदमवृत्तं दिलोक्य पथिकोऽसौ मनसि— ‘ अये ?
क इमे^{१०} नृणां भवेयुः ? का चेयं कुमारी ? तैरिव मनोहरा बालिका किमर्थमत्राहृत्य
समाभीता स्याद् ’ इति विचारयत्ततो मनागदूरं गत्वा ‘ य इदानीं किंकर्तुकामा ’ इति
विज्ञातुमनास्त्वं^{११} यवनसशनिमतित्रात, कस्यचिन्महतो भूकहस्य^{१२} प्रकाण्डान्तरितः स्थित-
वान् । वक्षता निषदां सुमुण्डकामुन्मुख्य हस्ते शुद्धीत्या तेषां कृत्य सावहितं सञ्चैक्षत्—
‘ यत्तेष्वन्यतमं परितो निपुण निरीक्ष्य मन्दस्वरेणान्यमवादीत्— ‘ मानसिंह ? विचेतनेयं
वर्तते । तत्तत्तथा यद्देले^{१३} यमिभ्रितं सुगन्धिजलमानितं सखिपि-यैनां सचेतना विधेहि ’
इति । स च— ‘ यदादिताति प्रभु ’ इत्यभिधाप्य स्वसामिहितपोटलिकायः सुगन्धिजलभरित-
काचकुतुप नि तार्यं सत्या नि सजाया बालिकाया यदनक्रमले सुगन्धिसकिलं न्यविष्टत् ।

१ शारादिशः । २ पृच्छेयम् । ३ सपनवनलगादिविहिततादरस्थलपु । ४ सर्वव्यापि तमः ।
५ पर्णमृदाः । ६ विन्धू-परितः । ७ विमवरी-रात्रिः । ८ पूर्वपर्वतप्रेमं चक्षितम् । ९ गगन-
तलम् । १० चन्द्रः । ११ यवनः । १२ शाखिशाला वृक्षशाला । १३ पातुकाः । १४ नैप-
यस्यम् । १५ यक्षरज-पान्तरितः । १६ दृष्टाज बोद्धेः ।

सुगन्धिजटसेदममकालं सा सुन्दरी^१ संज्ञां समवाप । तां प्रत्यागतचेतनां विलोक्य
तल्लुण्ठकानीं^२ परितृष्टोऽमन्दमानन्दमावेन्दत । जय तामुपगम्य लुण्ठकराजोऽसौ मन्त्रु-
गिरिवमालपत्-^३ । प्रिये ? अनुगृह्यतामय जनो ललितैरपां^४ द्वावलोकनैः । अर्प्यताममुष्मै
मुजिष्ठाया स्वदिष्ट्येप्रमासृतम् । सुन्दरि ? हरराज्ये गन्तुमनमर्थाऽप्रभवती । तत्र भवत्या
यारसुखमादीततोऽप्यधिकमुन्नेनाहं धीमतीमानन्दयिष्यामि । ततः प्रिये..... ।

कुमारी । (मय्य मृग सकोपम् ।) अलमालप्यापि तन् । नूनं स ? विदितं मया ते
दुष्टं तम् । इतः परश्चेदेकमप्यक्षरं यद्वसति तद्वा क्षणमात्रेणैव कथाबोधो भाविन्यसि
त्वमित्यवेदि । परिचिनोवि मां पाप ? वीरशत्रियतनपाऽहम् । किमर्थं मामिहाऽऽनीतवानसि ?
कल्वम्-रे दुष्ट ! यतो मामाहरस्त्वं पुनस्तत्रैव सखर मां प्रापय ।

, जयं पान्यस्तु चकिनः सन्-“ जये ? इमे दुष्टदुहताः कामयि निर्दोषामिमां बालिकाम-
पहतवन्त इति प्रचोनि । अहं जातं यदहं भगवता भूतनायेन रिक्तारण्यसरणिमिमाम-
विरोपितोऽस्मि । अक्षरे नरपिशाचाः ? आसद्यतना युष्माकमप्युपां^५ पर्यवसानवेला; तत्क्षण-
मेकमानन्दव भूयम् । किन्तु न जानीष रे ? यस्य जगति कोऽपि नास्ति तस्य परमेश्वरो
क्षक इति । परमेश्वर पदार्थं मामिमं मार्गमानीतवान् । तदहमिदानीं मातमर्त्तव्यं न निस्म-
रिष्यामि । परोपकारममानं नन्वापुण्यं कर्म । तदेदि-हृतमिदानीं कालोलुब्धनेन । दुरा-
धारागामसीयां हस्तपञ्जरादिमां बालिकां रक्षामि । परं विरम क्षणं विरम ! इतोऽग्रे हि
भवतीति पश्य ? ” इति मनसि समवधार्य पचारधानस्तथां वाताकाशमधोरोक् पद-

लुण्ठकराजः । (पालिकायाः स्वस्थाननयनवचो निरागम्य-“सादृशात् ।) सुन्दरि ?
हरस्थानगमनाभिलारं परित्यज्य प्रेमवागेन मां निगदय । नूनं मया सार्द्धं स्वर्गसुखमुपमी-
ह्यसे त्वं सखदुःखपरिहृता सती । प्रिये ? मां व्याकुलीभूः । इतोऽविदूर एवास्माकं
निवासस्थलम् । यत्र^६ आसाद्दुःखधिकमानन्दं लप्स्यते भगवती ।

कुमारी । (व्यापकमुष्णञ्च निश्चय स्वगतम् ।) जगदीश्वर ! कां तु वक्षामहमपुनः
गमिष्यामि । (धैर्यमाहृत्य-प्रकाशम् ।) नराधम ! किमर्थमिदमभवत् ? दुःखवसति ?
ननु मूढि-वरायम् ? ।

लुण्ठकः । (प्रभेतामुनोप्रीभूय-“सद्वेदम् ।) राजकुमारी ! त्वमवितुष्टराजद्वाराकारयमि
सन्तु माम् । परमिच्छत्वां न कोऽपि मोचयिता रिक्त इति तत्त्वं जानीहि । न अतु मां
परिचिनोवि सन् ? अतु रे दुराग्रदमादिते बाले ! दृष्टु । यस्तत्र तातम्य दक्षिणो बाहुः
महदभेन्वापिनाति सोऽयं आविहोऽयं त्वां प्रणयवाजां पाषणे ।

इयता बलेनायं दम्भानिमानुच्चातिवान् यदस्त्रिलेऽपि वननिकुञ्जदले तेषां प्रतिप्यनिर-
धृत । दुराग्रवातर्त्तानोऽयमप्यनीन शुभे जगद्भ्रमस्वकार, जगाद् चान्तरीक्षं निरीक्ष्य

१ येनाम् । २ मन्त्रुः । ३ कटाक्षः । ४ मृगय । ५ समहितमन्दः । ६ “ विदितं चेन विदित-
महर्षे मद्दं विदितं हिन हिन । ७ राजद्वारात् । ८ अस्त्रिलम् । ९ वेदादिद्वेदः सत्वात् ”

“ जगदीश्वर ? किमिदमाकर्णयामि ? सोऽथ मे 'सपान' । तदिदं मम 'मृगम्यम्' । यन्मार्गेणायाऽहं वनाद् वनात्तरं अगामि, तमदमद्य स्वमभ्युद्युपतस्थित्वा स समाश्रोते । आ रिपुद्वतकोऽयं कामपि निष्कलङ्कां राजकुमारीमपहृत्याऽऽनीतवानिति प्रतिभाति मे । सुप्रभातमद्य ? यमिमं मं इमौ विहङ्गलीभवन्तौ^१ प्रचण्डदोर्दण्डौ चिरायं प्रतीक्षेते सोऽयं नृशतोऽद्यावितर्कित एव मामुपसेदिवाद् । सद्य एवाह पापिनोऽस्य वक्षःस्थलं विदार्य सद्विधरेण निजं चिरपिपासाकुलं च द्रष्टुं सतर्पयामि । परं विरम्यताम् । परम्परादयं नराधमं सममनया कुमार्यां किं कर्तुं वागठतीत्यहं निराशम् । पाणिपञ्जरगतोऽयं^२ माखेटोऽधुना नैव पलायितुं पारयिष्यति । तत्क्षणमेवाऽहं तं^३ 'घरणिधूलिधूमरिताननं विधास्यामि, रक्षिष्यामि च राजकुमारीम्' इति ।

अथाऽयमध्वन्यं स्वकृपा^४णकोषं शिथिलीकृत्य ततो निरैक्षिष्ट यत्- “ सा निर्दोषा^५ तुष्टकमेन पर्यचणं अवर्तिष्ट चैरा तूष्णीमेव तत्पञ्चानाकर्ण्यं । तूष्णीं स्थितामेता मन्त्रोक्तयः कूरु^६ कूरु^७सिंहं समभाषत- ' राजकुमारि ? अलं विचिन्त्य । नाभ्यां गतिस्ते कापि मदायत्तीभयनं विना । पूर्णस्त्वमिदानीं मन्त्राधिकारे वर्तसे । त्वममाभ्यर्थनमङ्गीकुरुष्व न वेति विमृश्य मूढि । ' इति ।

राजकुमारी । अलं प्रलप्येदम् । नराधम । ननु विज्ञातोऽसि त्वम् । उद्यतपद् समर्थं मदीयतातचरणैस्तुभ्यमाग्रयो दत्तस्तस्थाने स्वयैवरीत्या तेषां प्रत्युपकृतम् । अयि मूढ ? तदाज्ञातुर्यां तनया सा तत्र भगिनोतुल्या वर्तत इति तां कुर्यात् विलोकयतस्तव 'विलोचने कथञ्च विदुः ? आ । तां प्रवेष्टुं वचास्त्युच्चारयतस्त्वत् 'रसना कथं न रिदीर्यते ? मं ये, त्वं कोऽपि राजपुत्रदेसीयक्षत्रियकुलकलङ्कोऽसि अभ्यया त्वदयिमुखादीर्घं वचांसि न कदापि विगलेयुं । क्षत्रियापसद् ? विमृष्टाऽधुनाऽपि । पश्य, ज्ञानचक्षुरमीक्ष्य । अस्ति समर्थः । त्वं मां ममावाप्तं प्रापय । कृत्वा तमिमं न वमिष्यहं कथयिष्यामि । अतुरप्यधिकं त्वामहं मर्ये । मुष्यस्य ततः । निपतामि तव चरणयोरिति श्रुत्वा सा राजकुमारी कूरुस्य तस्य पदयोः पपात । कूरुसिंह । ['सावृतं विहस्य ।] सुमुखि ? स्वजेदानीं विशुद्धदर्शनाशाम् । सत्त्वरं मनुश्रुता भव ।

राजकुमारी । [सधैर्यम् ।] दुतामन् ? ? वदधैव त्वं कथं न 'हृणीयसे ? सुखं प्राणान् त्यज्यामि सिन्धु नैवाहं कदापि दुर्लभस्य तव^८ 'वन्देवदतामङ्गीकरिष्यामि' इति निश्चितमवेदि । पूरु । [सप्रोक्षितम् ।]^९ 'करीकृत्य मम वचनं मन्त्रवृत्तिपरतन्त्रा त्वं वर्तस्व । यदि त्वं वर्तयामि त्वयाऽतिमयद्वन्द्वोऽनुमविष्यते । तवेदं कोमलं^{१०} 'केशव' 'देवतोपहारं रक्षयिष्यामि । नालं सोढुं यदानीं तदीयां त्वम् ।

राजकुमारी । (तस्येदृशीं कठोरं वार्त्तां निशम्यैव कोषारगमूखीभूय ।) आः । राजपुत्र-
ललनोदरदूषक क्षत्रियदूषक ? विषेहि विषेहि । यत्त्वं विघातुं शक्नुयाः । विघाता मम
साहाय्यं विधाता । त्वत्कर्तृक^१लिङ्गानभिमीयिकया नाहं विभेमि । अपि मम कलेजरं
सकलं शक्यीकृत्य पीडयेमां तदानीमपि तत्र वशोऽदत्तं नोररीकुर्यामिव । क्षत्रियमन्योऽपि
चेत्सदग्राममूर्धनि गत्वा स्वपराक्रमं प्रदर्श्य^२ प्रयायिनां वक्षस्तु कथं कथञ्च जनयेः । परं
एवमु क्षत्रिय एव नास्मि यदेवं निवर्गमृदुला^३ जवला इयं^४ कथयामि । वीरमणयो हि
रमणीनां रक्षितारो भवन्ति न रक्षितारः । पराङ्गनामु कदापि तेषां न निरतति दुर्वास-
नामयो कुण्ठिः । निवर्गशवनं हि तेषां हृदयम् । सर्वान्वर्गमितं परमेश्वरं मन्वाऽन्तः
करोत्यपि न चिन्तयन्ति ते पापम् । न जानीरे खलु—^५ मूढ ? यस्य कोऽपि सहायको
नास्ति प्रभुस्तस्य सहायक इति ” ।

धूरः । भद्रं कुरुल्लोचने ? भनजानलेनाद्वारीहजानीमानि मदह्वनि निजात्रमद्वानृतवज्जेण
“निरापयिमुमहंसि खलु । तदैहि एहि^६ हृद्यु । प्रिये ! त्वमेव मे सर्वम्बम् । न, तुजापापि
मन्येऽहं प्रभुम् ।

राजकुमारी । “खलु खलु त्वत्विदमुपवा । दुरामम् ? परमेश्वरमपि त्वं तृणं मन्यसे ?
येन परमकारिणेन परमामना विविधप्रदहनक्षयमण्डितं सूर्यचन्द्रभासितं मङ्गलमिदं
निरमायि तमपि न मन्यसे त्वम् ? पराकाष्ठा स्तन्त्रियम् ? परमोऽवधिरयं पापिनः
पारानाम् । ये हि “कन्दुशमानस्तेषां परमानजानप्रदयेऽनधिकार एवेति तस्यमेव ।

धूरः । मुषे ! धूर्मिद्व्यास्य जीवनचरित्रालेख्यपदिकायां पापपुण्ये नैवाऽऽलिखिते न^७ ।
ईश्वरः ? ईश्वरोऽस्त्येव कुतः ? ननु दर्शय तमीश्वरम् । जाने, यावद्दृष्टं त्वां न बलात्करोमि ?
न तादायं भवीयश्चनमु^८ रीकरोपीनि । हनमालापेन । स्वामहमिदानीं बलात्कारेणैव
श्रेयायिन्यामि ।

राजकुमारी । “क्रिस्तिधर्मकारिन् ? त्वं मां श्रेयायिन्यामि चेदीश्वराकथमामानं
रक्षयिष्यमि ? मम रक्षकः प्रभुरयं^९ द्विरं मम गोशयिः पति, साहाय्यञ्च करिष्यति । स एव
तत्र कुलिकर्मणा कलं तामाभ्यादनिष्यति । तादृशा पामरेणैकेन किं मे कर्तुं पार्थिव ? ।

धूरम् । “आ एवम् ? समीचीनम् । पदयामि—कस्यां गोपायितेति ? मातापैतृ ?
भगवामिह ? दूरं गच्छतं युगम् । ” इत्यभिधाय राजकुमार्त्या^{१०} “नेदीयान् मृत्युं तस्याः
करी प्रमृष्ट निवदस्ताभ्यां लामगादीन्— “मूढि—कस्यामधुना रक्षितेने । ” राजकुमारी
“तत्करपअरादामानं मोषयितुमजितरां प्रायतन । परं अ स बडयान् सैनिकः पुण्य ?
क येन प्रहृष्टीमला निर्वेता बला ? ।

अथ पञ्चतुष्टिकां कदलीनिर कल्पितावधाम्, सिंहमसाधनां हरिणीनिर भयविह्वल-
-

१ मयप्रदत्तं । २ किरा^१म् । ३ प्रहृष्टिहेनतः । ४ पीडयति । ५ मनयितुम् । ६ ‘तदुक्षि-
प्रनरं दुःखम् । ’ ७ “इते सत्त्वेः प्रविर्तयेः प्रायो तथा । ” ८ एतान्ननः । ९ आलेख्य-
विशम् । १० उग्रहृष्टि-म्वीष्टं । ११ क्रिद्विद्वन्-गन् । १२ समम् । १३ भविष्यत् ।

करणम् 'आयतमु'णञ नि श्रुतीनां दीनदीनां कुमारीमेतामखलोक्त्याय दुरात्माऽमरी-
 " किं स्वीकरोषि न वा प्रार्थनाम् ? अथवा बलादेव ह्या यशवदा विदधामि ? " इति
 स्वाहृत्य पापात्माऽमौ ता निराशा रानकुमारीं परिरब्धुमारब्ध ।

सतीवतभद्रभीररसिमामन बभूवि रक्षगोपायमलममाना— " धये ? रक्षतु रक्षतु
 कोऽपि दुरात्मनाऽमुना बाध्यमातामिमामबलामेकम् " इत्याहन्दन्ती बलेन पश्चादपमृत्य
 पलायितुमिव प्राकमत । यावदेव नृस्ता ग्रहीतुमेव प्रसर्पति तावदेव— " तिष्ठ रे कुला
 नापीडक 'ज'मकीटक ? तिष्ठ । " इति तेन समध्यावि सिंहादसहोदरो भयङ्करो ध्वनिः ।
 तक्षणमेव सगुणिते शब्द कुर्वाणका भुशुण्डिकाक्षिता सीसकमोलिका तदन्तिकमागव्य
 तदीयपार्श्वस्यापिन 'अभयभिह' नामकस्यानुसरस्य मल्लकदेशं चुचुम्ब । पश्यत एवास्या-
 भयसिंहोऽसौ वसुधरामालिङ्ग्यामन्द प्रभुचरणारविन्दसेवानन्दमविन्दत । ईदृशीमद्भुता
 घटनामालोक्त्य कूरसिंहो भवभ्रान्तचित्तो बभूव । चित्तेषु च समन्ततश्चक्षुः । तक्षणमेवाप-
 मन्तार्हित पथिकस्तत्समशगागव्य तस्यौ । सम्प्राप्तोऽयमाभरक्षक ' इति समीक्ष्यैव रानकुमारी
 तमुपगम्य— ' क्षरणं प्रपन्नाऽसि ते वीर ? ' इत्यगादीत् ।

पाप्यस्तु— ' बाळे ? मा भैषी । जगन्नीधरेण समय एवाहमत्र त्वदीयसाहाय्यार्थं
 प्रेषितोऽसि । सद्य एवाहमेनमेनस्विन लुण्ठकचक्रवर्तिन तदीयदुष्कृत्यस्य फलं रसयामि ' इति
 'सास्त्रेण कथयित्वा पुनर्भुशुण्डिकं सधाय सनि स्वनं द्वितीयां गोलिकाममुञ्चत् । तया
 गोलिकया निहतस्तदीयोद्वितीयानुचरोऽपि धरणितले निपतत, जगम 'बाअसा सुरमगरम् ।
 कूरसिंहोऽपमिदानीसहाय सवृत्त । यमपदनगरी निपतसहचरी त्रिलोचयासौ कुशा-
 कम्पमान कौराकर'बाज्माह'य पथिकाभिमुखमग्न्यद्भवत् । यावदेव कूर. पथिकोपरि
 स्वकरवालस्याघातं कुर्वन् तावदेवास्व धीरपथिकस्य निकृषट्टपाणं जटिति निनकोपाधि-
 मृत्य स्वस्योपरि तद्वाघातमग्रहीत् । पथिकस्य दृष्टाणेन समं सद्यस्य तदीयकरवालं करकं
 मलादपमृत्य धरणिनलमाग्लिङ्ग । 'व्यर्थेदानीं, रक्षणाश्वा । सयवसरे पुनर्ब्रह्मयामि यतो जीवघरो
 भद्रशातनि पश्यद् ' इति समवधार्याव लुण्ठकसार्वभौम 'कान्दिशीको दिशं शिश्रिये ।

" इतगतोऽयमायि प्रनष्ट रिमु ? " इति निगद्य स एव पथिको वीर इतस्ततो
 निगद्यनयुगलं स्थानवत् । स्वचिन्तयन्त्यापी " चिन्ता जटमलेकम् । खल ? पन्नापितो-
 ऽसि खल्वन्ते । आह्वानम् । कपटायिदत्तेऽयं दुर्वृत्तो मम पाथिरजरा ? कदाप्यन्यदाऽयं
 दुरात्मा मदीयभुजनालान्तरे निपतिष्यति, गमिष्यति चाते दुर्वृत्तमूय भूयो मम प्रचण्डको
 पानलगा'ग-नालप'वृत्ताम् । भवतु । इदानीं त्वजमिमां शिरीषकोपप्रदिमाभिरामा कमल
 कोमलकरधरणलुण्ठकतां मुनीनां विमला यागं सान्त्वयामि । अहो ? कियं मनोहरमस्या

१ आयतम्—दीपम् । २ परिरब्धम्—अग्निरिदम् । ३ पा-मोऽयमीह्यहारी । ४ अतीर ।

५ वृत्ताम् । ६ क्षणता—दीपम् । ७ धरणां शय्य । ८ " कान्दिशीरो भयद्रुत । "

९ पञ्च वीर ।

स्वरूपम् ? केयमलौकिकी कान्तिः ? नूनमनयाऽनेकजननान्तरोपार्जितपुण्यकर्मभिरामादितेयं
 शब्दगमयो^१ तदुल्ला । साग्रवामिषं युजजनमनोपिलोमनीयं सर्वाङ्गीणरुचिरपौवनं कमनीयं
 किमपि वपुः कलयति । अस्या हि माधुर्यवर्दिणी अक्षिणी रसना च, पुण्यमयं हृदयं वचनञ्च,
 प्रवृत्तिकोमलं वपुर्मनश्चेति^२ सर्वाकारहृदयङ्गमेयं घन्या कापि दिव्यकन्या । तदेनामनुयुक्तीय-
 कतसं राजवंशमियमलङ्करोतीति । ” एवं विचिन्त्यैव पान्यस्ता राजदुहितरम्- ‘ यले !
 परमरूपालोः परमेश्वरस्य कृपया निस्तीर्णोऽयं दुस्तरो^३ निषदणोनिषिस्तयेति नितरां स्वस्पी-
 भूय सम्प्रति निषेदनेत्ये^४ निजनामसद्मनी ? येन त्वां निजपेनृचरणनिकटं^५ नयामि ’
 इत्यम्बुयुक्तः ।

ईदृशं स्नेहामृतभरितं वचनं निसंग्य हिया राजकुमारी नीचैर्भुञ्जं^६ निमालयाम्बभूव ।
 परमन्तलो लज्जो तन्कृपय सविनयमिमां भपुरां गिरमुदैरयत्^७ “ वीरतिरोमगे ? अग्रभरता-
 मनुकम्पयाऽनयाऽथलया सुतरामपरि रक्षितुमयं कुलाङ्गनादत्तं^८ समयस्तन्महादयालुरयं महेश्वर-
 श्रीमते श्रेयो वितरतुनराम् । अस्य च श्रीमदनुमदस्य किमुपकृत्येषमवला प्रत्युपकनुमीश्वरा
 भवेत् ? महाभाग ? नतिविदूरातेतो^९ मदीयमुदवसितम् । योजनत्रयमितो वर्तते विजयनगरं
 नाम राजनगरम् । यत्र निवसति श्रीमान् विजयसिंहनामधेयो नृपवरः । ‘ कुमुदिनी ’ इति
 मणिर्द्ध गताऽहं तस्य नन्दिनी । तद्वागच्छन्तु यत्र मया समं श्रीमान् । निरीक्ष्यान्नमज्जन्तं
 नितरां संतुष्टान्तरहो भविता मम तात ” इति ।

“ तन् किं राजकुमार्यसि ? विजयनगराधीश्वरस्य महाराजश्रीविजयसिंहस्य ह्यं कन्यारानं
 किमु ? महो ? कीदृशी विचित्रेयं घटना । भवतु । राजकुमारी ? कीऽयमासी खलु स्वदप-
 हारको दुरात्मा ? कया रीत्याऽत्र द्याममी समाहृतं^{१०} प्रभूवभूव ? कक्षासीदत्स्वाभिमायः ?
 इत्यखिलमिदं मुदन्तमुदन्तजातं न चेदनौपिती कापि हानिर्पां यदि सखलं मां विशापयितुम-
 र्हसि ” इति तन्मुखेन सर्वं विशागुकातोऽयं पथिदस्तामशृच्छत् ।

कुमुदिनी । महाभाग ? किमक्यनीयं नाम भगवति ? मूष दुरात्मा मम पितृचरणैः सेना-
 पतिपदे नियुक्तोऽसित । ‘ क्रूसिंह ’ इति तदीयं नामधेयम् । भवीव खलु नीचनरप्रकृति-
 रयम् ।

पथिकः । तणाशाल ‘ पुरराजसदस्य सेनापतिवद्गौरवे किं प्रयोजनम् ?

कुमुदिनी । तस्मात्पत्र कारयम् ? ईदृक् नीचरुतिरये स्वादिते तानो मम नाशांसाः ।
 अन्यथा एतमेकमप्येन तपदे नागस्यापयेत् ? ।

पथिकः । तस्य सूर्यपुरराजपदव्युत्पन्न राज्ञः पुत्रः किमयं प्रार्थिद ? उत्र यान्यः
 पक्षनामौ ? ।

कुमुदिनी । माम् ? स पृथार्थं क्षत्रियानन्द क्रूसिंहः । आत्मानुरूपमेवाहं चरितम् ।

१ अत्रवनी । २ मनेहता । ३ दुःखमुदः । ४ सद्म-श्रद्धम् । ५ निचं क्यमास । ६ समयः-
 आचारः । ७ श्रद्धम् । ८ समयो जातः । ९ नरापमन्य ।

पथिक । कथमयं पुनर्भवदीवराज्ये समायात ? कथञ्च महाराजस्य 'स्नेहभाजनमयं जातं खलु ? ।

कुमुदिनी । कथयामि तमखिलं वृत्तान्तं श्रीमते । धूयताम्—अथैकदा मृगयाभिलाषी विक्रमरसानुरोधी मम तात प्रसक्तं हयमेकमधिरक्षीकाकी सिंहशरमशार्दूलवृक्षवराहगजबहुलाया गण्डशैलजटिलाया निविडतरतरवरसकुलाया वनसुरि प्रययौ । भ्रमन्त तत्र तं साद्रारण्य भूमावकसादेकतो 'अयद्वरकुञ्जटिकाया निर्गम्य विकरालवक्ष्य केसरी केसरिणी चोभौ सम समाचक्रमतु । 'गुण्डरीक तु भुशुण्डीगोलिकया निहस्य कालवश निनाय मे जनक किन्तु मरणकालकृत तस्य करणं चोक्तं निशम्य सा 'कण्ठीरवकामिनी भृशं चुकोप, पपात चातितीक्ष्णपातं मम तातस्योपरि । आसीद्वनवधानो मे जनक इति सा करालवदना केसरिणी 'प्रबलप्रतलप्रहारेण तात तुरङ्गमाक्षिपाय भूतले यान्तं विदारयितुं प्रयतते तावदेव सण्णणणिति शब्दं कुर्वाणा घाणद्वयी समं समापय न्यायान्तस्याश्रुपुत्री प्राविशत् । अधीभूय च सा तीव्रवेदनया वध्नाम । तत्कालमेक पुरवस्तसमक्षं प्रधानमानं समागतवान् कृतशोश्नं तस्या उपरि 'निजनिर्दिष्टास्याघातम् । तदाघातमात्रेणैव तस्या केसरिण्या मस्तकं कलेवरापृथग्भूय भूमौ न्यपतत् । अगमन्नासी केसरिणी निरहदयेधरस्य समीपदेशम् । समयेऽस्मिन्म तातो मूर्च्छापरवशोऽभूदिति तमागन्तुकोऽयं पुरयो जलादिनोपाचरत् । तदुपचारेण क्षणानन्तरं सुतोषित इव प्रमुदय तातस्तं स्वपाणरक्षिणम्—'नाहमानृप्यमुपपास्यामि तवोपकारस्य—इति सङ्कतज्ञतापूर्वं 'न्याजहार । स उवाच । 'राजेन्द्र ? किमत्र मयोपकृतम् ? मया तु स्वकर्तव्यमेव पालितम् ? इति, । तस्य मयुर वचनमाकर्ण्य तात प्रसक्तो भूत्वा तमप्राक्षीत्—'अयि ? वीर ? विश्रापय माम् किमभिधानं ते ? अहं विचर्यसिंहनृपतिरसि । तवाभिलाषो यदि मया सममागन्तु नेतुमभिलषाम्यहं त्वां तर्हि स्वराग्यम् । तत्र स्वामहमुच्चपदे प्रतिष्ठाप्य सुखं दिष्यामि ' इति ।

सम्यक् एवायं पथिकस्तां गृहवान्—'राजकुमारी ? किमयमेमासीत्तत्र तातचरणानां प्राणरक्षक ? इति ।

कुमुदिनी । आम्, श्रीमन् ? अभूदयमेव दुरात्मा क्रूरसिंह ।

पथिक । एवम् ? भवतु । ततः किमभूत् ?

कुमुदिनी । अनन्तरं निजमनोरथानुसारं सप्तप्रभिति विरचिताञ्जलिरयं दुरात्मा मम पितृचरणान् सविनयं व्यजिज्ञपत्— 'देव ! बलवदुपकृतोऽयं दास । क्षत्रियपुत्रोऽस्म्यहम् । 'क्रूरसिंह' इति मे नामधेयम् । राजेन्द्र ? अतिवृत्तज्ञतापूर्वकमहं धीमतां सुभूषां त्रिधा स्थामि ' इति । ततस्तन्मात्रेणा साकं विजयनगरमानीय ताचरणेण उपसेनापतिपदमारोपितवन्तः । त्रिपल्लवानन्तरं प्रत्यर्पिणीं साद्वं प्रष्टुं पुत्रेऽमुना स्वपराक्रमं प्रदर्शय

१ पात्रम् । २ गण्डरीतं पर्वनात्पत्तिः । ३ धूयताम् । ४ सिंहम् । ५ सिद्धी । ६ 'वागी' चपेटप्रहस्ता विरगुताश्चुल्लौ । ७ खट्वाक्ष । ८ उवाच । ९ 'न्याहार' उपरिपि ३१म् ।

विजयोऽलम्भि । तत्कृत्येनापि तत्रस्तदुपरि संतुष्ट मध्यामेयं राजसभां विधायास्य गुणान्
प्रदास्यास्मै महाहर्ममिजिजिन्^१ सौवर्णोकिरिटमपयामास । तस्मादेव दिवमात्रमुं निजगुप्तम-
न्त्रिणमपि व्यधुः पितृचरणाः ।

अथ^२ मारुन्दमञ्जरी^३ मकरन्दविन्दुमुद्रानि स्वादं स्वादं सानन्दं मन्त्रुलमालपत्नीनां कोकि-
लाणां^४ 'काकलोकरकलेन दिङ्मण्डलं' सुसरयन्,^५ 'चन्दनपरिमलमृता मलयानिलेन रसाल-
तिलकचम्पकादिमहीरहालिङ्गनजनिवानन्देनैव कोरकिनामद्रथिकामुद्रहन्तीनां वासन्तीनां
ललितललानामुत्तमाङ्गानि मन्दमन्दमन्दोलयाद्' हारं शिष्यपद्मि,^६ 'इन्द्रिरामुन्दरे' न्दीवरमर-
'^७ 'मन्त्रुल्लानां'^८ 'मिलिन्दजालानां मन्त्रुल्लगुत्तनैर्निजुजपुत्रेषु विधानिसुखार्थं निपण्णानां
पाण्डजनानां मोहनिद्रां जनयन् वनविहाराय रमिषज्जनमनांसि समुत्साहयन्^९ 'पुष्पसमयः
समुपतस्थे । तद्विभक्तितरमणीये वसन्तसमये नगरोपान्तवर्ति स्वं प्रियालं चिलामोघानमुप-
गम्याहं प्रियमसौजन्येन समे क्रियकालमजीहम् । तदानीमयं दुरामा तेनोघानवर्मना अपि
प्रयाति स्मेति सखीभिः समं रममाणार्थां मयि तस्य दृष्टिर्निपतिता । 'अहं राजकन्याऽस्मीति'
विज्ञातममुना निजचेटीहारेण । ततोऽयं प्रहृष्य मया सार्कं स्नेहं कलयितुं मनसि निश्चिन्नाय ।
ततः प्रभृति पाषाणमौ मत्सलीहस्तेन नयनभानि विचित्राणि सुन्दररत्नानि निरन्तरं
मञ्जितं प्रेषयति स्म । तन्वामुनाऽनर्त्त^{१०} 'लोपायनेन तदुपर्यहं समस्तपिपि । 'नाभ्युपायग्राहं
तदुपायनीकृतानि तानि यस्तुति । अतोऽयं दुरामा सुतरां रथो यभूय । अन्तररेकदा मम
ततोऽमुना मममुद्याने समुपनिष्ठो विविधमाज्यपि स्म । आन्पनान्तर पृथक्सरमुपलम्ब्यामी
भूरमिहन्तानमञ्जरी- 'महाराज ? पौरजनेष्वपुना- ' राजकुमारी त्रिराहयोग्या संजाता;
तदपि न जाने किमिति महाराजस्तस्याः परिणयचिन्तां नावहति ? इति देवपादानाम'^{११} 'पराद्-
समारुपयते । राजेन्द्र ? ममाप्याधर्ममिदम्- ' यद् भगिन्यां कुमुदिन्यां^{१२} 'परिणयार्हायां
संरुचापामपि श्रीमान् किमिति क्षान्तमना आस्ते ? किं कोऽपि राजकन्यातुरूपो राजकुमारो न
लभ्यते ? तच्छरणं महाराजश्रेदेन न बोधयेत्तदा कमन्यं वेदयेत् ? प्रभो ? अहमपि श्रीमतां
पुत्र इवामि । श्रीमतां दुःखे ममाप्यती प्रियत इति यदेव दुःखं भवेन्महाराजस्य तदेनं
दास्यजनं प्रति यत्नरीयं येन सत्वरं तदुपायो विधियितेति । "

पृतागुदुर्द्वयं कुमुदिनी निरषस्त^{१३} । पथिकः साधवो भूया परम्यैनाम्- ' राजकुमारी ?
ततः किमजनि ? कथं निःशयेति अजती ?' इति । कुमुदिनी । क्षन्तव्योऽयमदिनयो महापु-
त्रायेन । संयतिवदनामरमरणेन मे हृदयं महजमेव दुःखाकुलमभूदित्यहं नि शममप्रहीयम् ।
स्वस्याऽहमिदानीमस्मि । तदमे नित्यमनाम्- ' दूरनिहस्वेर्त्तां विनयबहुलां गिरमाकन्यै

१ प्रम । २ मुद्रम् । ३ आपनञ्जी । ४ 'मकरन्दः पुष्पम' । ५ 'काकली तु कले
सुने ।' ६ परिमल गुणान् । ७ अहविषेयम् । ८ कान्तिः । ९ इन्दीवर-रमणम् । १०
मन्द पुनरपि । ११ मिलिन्दः जनरः । १२ यमन्तकालः । १३ उपहारेण । १४ स्त्रीरुतवती ।
१५ निद्रा । १६ पतिप्रहणयोग्यानाम् ।

तातस्तमारमवाभिधानम्— ' भूरसिंह । शृणु, तद्बृत्तमहं तुभ्यमेव वक्षयिष्यामि । त्वं न कथयेयं चेकमहं कथयेयम् ? अजितदुर्यनगराधिपतेर्महाराजश्रीधरसिंहस्य युवराजपुत्राय श्रीचन्द्रसिंहायैव राजकुमारोय दातव्येति ममासीन् विचार किंतु बलीयसी परमेश्वरेच्छा । भवस्मा महाराजश्रीवैसरिसिंहस्यारण्ये वधोऽजनि । तदीयौ पुत्रात्रपि न जाने क्व प्रनष्टौ ? तयोश्चावधि न काचन प्रवृत्तिरपि लभ्यते । वत्साया मे कुमुदिन्या अनुरूपं स एव सर्वं गुणसम्पन्नं श्रीचन्द्रसिंहो वर आसीत् । यदा कदापि चन्द्रसिंहैव तस्मै कुमुदिनीय दास्यते । भूरसिंह ? रात्रपुत्रयोस्तयोश्चैवपणकार्यं तुभ्यमेवाहं समर्पयामि ' इति ।

यार्तामिमामाकर्ण्यैव ' कर्णपोस्तोद्यमान इव ध्रुवकुटिमारचक्षुषं सरोषं सज्जसौ नराधमो यक्षनुमारेभ— ' किमाह श्रीमात् ? ' अननुगुणोऽयं विचार श्रीमताम् । तस्य राज्ञो यो वधो-
ऽजनि स तत्कर्मणैवाभवत् । त्रयोऽसौ बहुदुरभिमानी कुमुदिन्याभूत् । तस्य कनिष्ठ कुमारो यो नष्टः स सम्प्रति देवीभक्तानामधिकारे वर्तते । सोऽपि स्वल्पकालेनैव देव्या बलिं कल्पयिष्यते । तदीयज्येष्ठकुमारगवेपणार्थमपि बहवो देवीपूजका विचरन्ति किंतु नामौ प्राप्यते । राजलक्ष्मीपरित्यजेन तेन तत्र इतो भ्रमता तावसेन समं राज्यसुखसर्वविधायां भविष्यत्कष्टलेषायां सुकुमार्यां कुमार्यां कथं परिणयमङ्गलमुपपद्येत ? इयं तु केनापि महामहिमशालिना महीमहेन्द्रेण विवाहनीया ' इति ।

इदं तस्य पचनं कर्णं कृत्वा रोषारणनयनो मम तावस्तमसादीत्— ' भूरसिंह ? माहं शक्नोमि त्वं सम्मतिमनुमत्तुम् । चन्द्रसिंहं वा कुमुदिनीं विवाहाय यामि यावदायुः कीमारग्रहचर्यं दत्तं वाऽङ्गीकार्यं तामहं परमेश्वराराधने लीनयिष्यामीति इदो मम ' नियमः । भूरसिंह ? ननु दर्शय मां श्रीमन्—कास्ते वैसरिसिंहमहाराजस्य कनीयान् कुमारस्तेषां देवीभक्तानाञ्च निवासस्थलम् ? एहि एहि । वयं तेषां दुराचाराणां हस्तात् कुमारं विमोक्ष्य तदीयनीचर्यसंज्ञां दृष्ट्वा बुद्धिमहि ' इति स्वाह्वायं कृत्वा सतत्प्रमानमानसस्तातं ससुस्थायं भूरस्य वरं गृहीत्वा तमाचक्रे । अतः स धूर्तस्तातेन समं कियद् वरं गत्वा समयज्ञतया ॥ स्ववीचिदत्— ' देव ? तातमास्मान् । नावश्यकतां जागर्तं खलु श्रीमन्नं परिभ्रमं दानुम् । महमेव वसरिसिंहमहाराजस्य कनीयासं कुमारं तेषां दुष्टाणां हस्तां मोक्षयित्वा समानेयामि । सन्तु—पुनरास्ति विरुद्धस्थले वर्तते यच्चदहमपि न जानामि स्थलम् । ' अल्पेनैव पानेहसा तत्स्थानमुपलभ्य कुमारं विमोक्ष्य श्रीमन्नं परमपण्यापयिष्यामि । ' इति समुदीर्य तातं तमयित्वाऽसौ बहुदुरभितिस्तानसकाशादप्यमानं विसर्जयाम्भूत् । भूरसिंहेन रात्रेवां विषाया महती सम्प्रति सम्पादिताऽभवदिति यथैवायं तावत्सकाशादपरान्तस्तथैव मम प्राप्तादगृहान्तरं प्राविशत् स्वयिन्पणार्थं मां समुपेत्य निजदुष्टमनोवृत्तिम् । तामप्युपधत्तौ मां बहुविधम् परमसिंहं तत्त्वयामुपेदयाहमनितरां तमवामन्ये । ' चन्द्रमेवाहं परिणयेयं पावर्ग्रीवं अष्टचर्यमतेनैव वाऽहं परमानन्दं परमं स्वरेयमिति ' इदीयान् ममासी

त्संकल्पः । यदाऽहमसुं विरस्कृत्य तदासौ दुःखमा सुतरां विरुद्धकोपो मामगादीव-
' कुमुदिनि ? गम्यस्व । नो चेद्दहमन्वे त्वां ' बन्धनमानयिष्यामि ' इति । पृतदूचनश्रवणत-
मकालमहं तं भृशं धिक्त्वा बहिर्निर्गमयम् । तदयं मयि नृशं द्यतं निक्षिपन्निर्गताम् ।

पान्थोऽयं प्रपुष्य मध्य एवाचकथत्— ' भरेरे नराधम पापिष्ठ नूर ? प्राणिहि
क्रियत्कालम् । हुं ततः ? ' इति ।

कुमुदिनी । तदनु किमिदानीन्तरं न खलु किमपि घटितमिवेति सम्प्रधार्य निश्चिन्तम्—
नत्ताऽहं समयं समगमयम् । कमप्यहं वार्तामेनां न न्यसीदिदम् । अथैवं गच्छति काले
' निदाघममयः सञ्जात । प्रवहमहमात्रमिवचयस्यामिः समं सार्यममये तरङ्गानिलक-
म्पितायां चन्द्रश्रीपरितोषेयनतकरोषिकायां कदाचिद्, परमहरितलतायलिवेलिग^१विष्ट-
पिमनोहरे विलामोद्याने कर्द्वेचन वायुसेजगार्थं गच्छामि । ह्यस्तु चन्द्रवनीतरङ्गिणीतटोपवना-
श्रितैमानाया ममाद्देयमिति ' नीलनिचोलावृत्तकलतरिता भीषणाकाश दुराचारास्यो नरा
सन्मुखीना अवतन्त । स्रष्टेति समुपसृष्ट तैरहं जगृहे । पतद्दहमाक्रुद्धितुं प्रापतिपि तारदेव
तेषामन्यतमो नम मुखोपरि क्रमाधायानन्दन्तो मां न्वरणम् । मम सहचर्यो वयस्यास्तु
भिया पलायन्तः भीष्मा चाहमपि मूर्च्छिताऽभवम् । अथ मूर्च्छोपवने— ' अहमिह विकटाया-
मटग्यामाणीताऽस्मी ' ति व्यज्ञायि मया । स्वमरणं सन्निहितमियरधार्य जगन्नाथकं प्रभुमहं
स्तोतुमुपाक्रमे । प्रयागतचेननां मामत्रलोक्यार्थं चण्डालचक्रवर्ती तारतम्यतितरां सम्प्राप-
यामासु । नाहमभ्युपेततरी तदीयचक्रम् । अथ विषाध बहुविधं विधे संतामयं भादनमती
नृशंसहतको वक्ष्यामि वक्ष्यितुं प्रावर्जित । अत्राहरे प्रादुर्भूतारभरणं रक्षितं मम पानिमन्य-
मिष्येतावदस्या मन्दभाग्येवापा घृतम् । अथि आपन्नशरण मीरशिरोमये ? योऽयं श्रीमता
मनुपरि महानुपकारी व्यथायि तं यावन्जीवमहं न विस्मरिष्यामि । इदानीमात्मपरिचयेनैनां
श्रीमद्यरणशरणां कृतार्थमिवानि श्रीमानिति सन्निवमनयाऽभ्यर्च्यते । "

क्षणे पिट्टवधार्थं पान्थोऽपुन— ' राजकुमारि ? अहमपि वस्त्रं राजरद्वपुषो राजकुमारोऽ-
स्मि । ' राजयोगी ' इति मां प्रवदन्ति जना । कैश्चिन्कारणैरहं भूमण्डलं रिडोक्यन्
विद्वामि । विचरहमिमां विकटामटवीमाताद्वयम् । पर्वप्रमञ्जःहमस्यामिदस्ततो मार्गमार्ग-
णाय । अहमत्तरणाजनकं त्वद्वन्द्वनध्वनिमनुगमम् । तत्क्षणमेवाहं त्वदाक्रन्दनप्रति-
मभिरुह्य तव रक्षणाय त्वदभिमुखमभ्यधावम् ' इति ?

कुमुदिनी । तदत्रमजान् कोऽपि राजकुमारः किमु ? वरम् ? योगिराज ? कुप्रेदानीं गन्तु-
मिषोऽभिरुपनि श्रीमान् ? ।

योगिराज । यथेष्टो मां नेष्यति यत्रैवाहं पारयामि । परमिदानीन्तरं भवतीं त्वदीय-
वित्तिवैष्टं निर्दिष्टं नयामि । परतो यत्कथ्यवत्तत्तं यावदे मया ।

कुमुदिनी । पारनीयमशान्देरमूर्त्तं योगिराज ? अस्ति चिन्तनान्यर्थनीयमस्या हतमास्याया

बालिकायास्तत्रिशम्यता दयालुनाऽत्रभवता । पुण्यशाली पुरोत्तम कोऽपि श्रीमानित्यहं
तर्कयामि । तदागच्छतु भवान्मम पितृचरणोपकण्ठम् । तत्रोपिवा कृतार्थपतु मा श्रीमान् ।
सर्वथाऽहं श्रीमतामानुकूल्य सम्पादयिष्यामि । तत्र निवसतां श्रीमता सता प्रतिदिनं दर्शने
नाहमा मानमवितरः पश्यिष्यामि ।

योगिराज । (कुमुदिनीं परीक्षितुकाम इव साकृत् ।) राजकुमारी ? हेदृशो यदि भवत्या
अभिलाषस्तर्हि यावच्चर्याणिग्रहणं त्वत्पितृमकाशमहं निवसामि । भवत्या पाणिपीडनमधुना
स्वरितमेव सम्पश्यत इति विभाजयामि ।

कुमुदिनी । (उदकशीभूय सनिर्वेदम् ।) मपाणिपीडनम् ? तनु यदैव परमात्मना तिर
धारि तदैव भविष्यति । यद् विहायाहमिह लोकं नान्यं कसपि परिणेष्यामि । बलमो मे
चन्द्रो यदैव लप्स्यते तदैव तेन सम मे पाणिग्रहणमङ्गलं सम्पश्यते, अन्यथाऽत्रभवानिव
कापायवमन परिधाय जगत्त्रियन्तरि जगदीश्वरे स्वात्मानं नियम्याह ब्रह्मचर्यमहाप्रत पालयि
ष्यामि, इति द्रवीयान् मम सकल्य । भवतु । योगिराज ? किमर्थं श्रीमताऽथ योगिनेषो
धार्यते ? किं तादृश भगवति महासत्कृपापतित येनेतादृश वयस्वल्दीपसि योगिनाऽनापत
भवतेति विज्ञापनीयेव बाला ।

योगिराज । राजकुमारी ? प्राप्तकालमहं भवतीं सकलं निनृत्तं विशकल्य कथयिष्यामि ।
यदारण्यं ^१खल्लवतेवैलमाश्रयाम्बुभिकलोलमालाया निमग्न्यति भवती । न विद्यतेऽधुना
कथनादसर । तदेदि-राजकुमारी ? तदा त्वी पितृचरणाम्पर्णमहं नयामि ।

कुमुदिनी । यथाज्ञापयति महागुभावः । आगम्यतामत्रभवता । इत्याभिधायोभासपि
चलितुमारेभते । क्षणादेव चैवौ रिशालशैल^२श्रेणीवटिलासु निकुञ्जपुञ्जकुटिलासु महारण्यमालासु
निहित्वाते ।

॥ * ॥ इति वृन्दावनगुरुकृष्णधामविद्यारनस्य पण्डितमेधाप्रवकविरत्नस्य कृतौ ब्रह्मचर्य-
शातकसर्वार्थ्यं कुमुदिनीचन्द्रे प्रथमा कला ॥ * ॥

अथ द्वितीया कला ।

“ दयालव प्राणिषु सौख्यहेतवः समस्तसत्साराहित चिकीर्षवः ।

भवन्ति यस्या नहि कस्य साधवः सदा सद्गन्त करणप्रकृतयः ॥ ” (प्रवृत्तिसौन्दर्यं)

“ व्यतिपन्नति पदार्थानान्तर कोऽपि हेतुर्नैखलु बहिरापीन् प्रीतयः संभ्रयन्ते ।

विष्ममति रि^३वात्तस्त्रोदये^४ वृण्दरीकं दधति च रिप्तरद्वयगतुगते^५ प्लन्दकान् ॥ ”

(भवभूति)

१ रिदरीश्वर्य । २ आर्यतम् । ३ पर्वतमागम्याप्तम् । ४ अन्तर्हृत् । ५ अ योन्मयमान् करोति ।

६ गूढरय । ७ कान्तम् । ८ तिरवितेव ।

“ उपकृतं त्रिप वक्तुं कर्तुं स्नेहमहृदिमम् ।

सञ्जनाना स्वभावोऽयं केनेन्दु शिशिरीकृतः ॥ ”

(नलचम् ।)

इतस्तु दृश्यता कीदृशा रमणीयकम्य रिपुकुलदुर्जयस्य विजयनगरस्येति । द्वियद्
दूरमनुत् ^१ उचरादि तरलतररिद्रिचुत्तररमद्वयसङ्गमद्वयसिलासकडसागिनी ललितलरद्वैल-
दिललाडिलिद्रिचकुलतिष्ठरमद्वयसङ्गमद्वयसङ्गमद्वयसिलासकडसागिनी शीतलतरतरद्वानिलास-
मन्दानन्ददायिनी मन्दगामिनी विमडजलवती चन्द्रवती नाग्री ^२ वरद्विगी प्ररद्वि । परितोऽ-
मुय ^३ प्रकुलरवस्यतिष्ठुत्तरमनुत्तुल सञ्जगितविरदिजनमनोरञ्जना परिकल्पितपरिपण्यिद्रु-
यमपञ्जनाभ्रद्विभ्रसुम्बिचालुत्तुल ^४ मृद्वमण्डला ^५ सुन्दरकन्दलखण्डना ^६ मसमत्तङ्गनाकार-
मयद्वरा ^७ नैमार्गिकदुर्गमाला इव विस्तारा ^८ कन्दारिणो विजयमिति । मध्ये कैषा रमणीयरा-
जमन्दिररत्नरि विजयनगर चकाम्नि । परितोनगर प्रत्यर्धिमार्गं ^९ धर्मगीमा दृढतर ^{१०} प्रस्तरनि-
मिता प्रोक्षता ^{११} प्राकारमिति । अन्यथा द्वादश द्वाराणि सन्ति । प्रतिद्वार विजयनगराधी-
श्वरनामाद्वितवर्तुलरनवपट्टिकाविलसितवामवक्षस्यल ^{१२} प्रहुरिवर्या पर्यायेण स्वकार्यपुर
निर्बहति । उचरेण ^{१३} वषट्कारपथ भाविष्टे सुदूर महानेके भग्य प्राप्तागो दृश्यते, प्राप्तागोऽप
महाद्वैदूर्ध्वपरादिमार्गिकयलचित्तसात् ^{१४} कुम्भमपञ्चमनरमणीय. ^{१५} पट्टिकाविलमिति ^{१६}
कुद्वयकमनीयो रत्नारगनीलपीतादिवर्णरभिजितकाचरद्विकाचट्टिकपाटपालमहनीयश्चाम्नि ।
पूनममिव सौरमपञ्चमुवायितानरा मपुकरसङ्कारवधिवितदिगन्तरा हृदयहमचायविकृतिर-
विविधविहङ्गनमनेह्रा निर्मललपूरितमृदिकमलिनव ^{१७} दीर्घिकायपि चकाम्यवितरा कापि
पुन्यवाटिका । परितोऽस्या लोहदण्डावाह । भन्ति विस्तारमप्य द्वादशम् । द्वादशैकपाथै
सुन्दरोपलनिमिता ^{१८} मन्त्राः । मपरार्थे च ^{१९} दन्तवलमन्दिर विलमति । ममन्ततपूनवृक्ष-
मिदं करकल्पितविक्रीतकरवाणा विनिहृतमकरनाला प्रहरिमाणा मातृपान विचरति ।

ममन्ति प्रभातप्राया विभावरी । कुमुदिनीदुर्ध्वताननवनेत्येव मृश म्लान मद्याप्रापि
चरमावच्छाच्छा कुम्भाति चन्द्रमाः । मन्त्रपि प्रभवति साकल्येन प्रभाकराकिणज्ञा-
^{२०} मन्वरवल्लो निर्गमयितु ^{२१} भिमिरकदम्बरम् । स्वच्छन्दमिदानीमपि मन्दजना. ^{२२} दायनरत्येष्टे
निद्राय निद्रा द्रागयति । उदयेनन्त माम्करं विभाव्य वस्करा सारसुचरमाणा निडीय
निजीय निद्रानिल्य प्रति चन्ति । व्यभिचारिणश्चिर व्यभिचरैरतिवद्व्य रजनीं भाडेनमुद्या
सृष्ट्य सञ्जति- ^{२३} परित्यज्यामात्र दृश्यति कोऽपि पतिचित्तश्चेत्किमुत्तर विचरित्यामनस्यै तदा
इति विमृश्य ^{२४} दण्डस्य वल्लिष्य ^{२५} मन्त्रेणानु भावितान्ते निडीयमाणाश्च व्यभिचरैरतिवद्व्य

१ चन्द्रमाः । २ शीतलम् । ३ उत्तरस्तां दिशि । ४ नदी । ५ वन्द्यस्तिद्विप्रता - वपञ्चि ।
६ पञ्चवर्णी-शुद्ध । ७ शिखरकन्द । ८ शिखरे । ९ मन्त्रज्ञ - व्यज । १० प्रस्तर । ११ पर्वत ।
१२ वपञ्चि । १३ “ प्रहुरो वत् सन् । ” १४ दन्तपथ । १५ वृक्ष । १६ मृगम् ।
१७ कुद्वय निजि । १८ वरी । १९ मन्त्रल । २० मन्त्रम् । २१ मन्त्रम् । २२
राम. मन्त्र । २३ सङ्गमम् । २४ सावर्ण्यम् । २५ रम्यम् ।

प्रजन्ति । कुनाश्चिन्नगरमहागारे सराग गायता गायनचनाना सतान तारतरा मञ्जुलगानमङ्ग
तरङ्गा रमिकहृदयतरङ्गिणीश्वर तरङ्गयन्त्रे । सुन्दरराजमन्दिरनिर्गता वन्दनीधनरेन्द्रवन्दनात
त्पराणा 'बन्दिवृन्दारकट्टन्दाना हृदयानन्दयानि-यो मङ्गलमयशोषधगीतपरम्परा 'हरिद्वारेषु
'मूर्च्छति । अधुनाऽपि निर्जन एव मार्ग । सर्वत किञ्चिक्किञ्चिपक्रान्त सवृत्तोऽस्ति ।
माह्यमुहूर्ते समुधाय विधायच शौचपूर्विकां क्रिया साम्प्रत परमानन्दक द्परवश्याणि निमग्न
चेतस्यो वर्तते ब्रह्मरिद, संपुरया । 'बलि-देवपवित्र्य 'विद्यार्थिसन्दोह समस्तकर्म
स्वपाठ रटति । 'सचातोऽय प्रातः समय' इत्यवधार्य पान्यममूहोऽपि प्रस्थानाय 'सतत' इति ।
इत्येव कार्यक्रमो लक्ष्यते विजयनगरराजधान्याम् ।

अग्रान्तर पूर्वैकत्र शान्तप्राये पथि 'कक्षनिक्षिप्तदक्षकौशे'यकागा भुशुण्डीमण्डितबाहु-
दण्डानां 'कञ्चित्तारवाणानां 'सेन्धवारोहाणां जवमित्र दल समुपस्थितम् । क्षोणितमिवैषां
वमन्ति स्म नेत्राणि ग्लानिमिश्रोत्रिरन्ति स्मापि चदनमण्डलानि, येन जागरित्वा खलु
निखिला रात्रिमेभि परवृत्तिमिति प्रतीयते स्म । क्षणादेवामी सादिन एक 'शृङ्गाटकमु
पगम्य समवतारिष । एषा नायक सम्बोध्यैनानेवं व्यगादीत् हा ह-त ? सम्पूर्णा रत्नी
महाराज्येषु, नदीपरिवरेषु, पर्वतप्रान्तेषु च परिभ्रमन्तो 'वयमजीवमाना तदपि श्रीमती
राज्ञकुमारी नैराश्रमासि । हा ? कथमिवाहमपुना धीमहाप्राज्ञाय निजमुक्त दशंपामि ?
अये, शान्तिमयेऽस्मिन् पवित्रराजनगरे किमिदमकस्मादापतितम् ? कोऽयमीदृक् कलुषात्मा
नराधमो भवेद् य इयासाहस विधाय राजकुमारोपहरेत् ? (क्षण विचिन्त्य ।) आ. ?
यस्मिन्नहनि श्रीमती कुमुदिनी नयनपद्मीमतिष्ठातृती तस्मादेव दिवसात् क्रूरभिहोऽपि
मोचलक्ष्यते । किमु सन्तु तदाऽस्मिन् कर्मणि निजहस्तक्षेपमसौ कुर्वान् ? इति विचिन्त
यत्नेन सादिनां प्रधानो मुहूर्त पावद् विचाराम्बुधितरङ्गमालासु न्यमाङ्गीत् । परतप्राव-
द्— 'नैव नैव । एवं तु न सम्भावते ? तदाऽयं किमु विज्ञेयम् ? अये ? यदा मां धी
महाराज - 'किमानीता मम यत्ता कुमुदिनी भवते'ति प्रश्नति, किमुत तदाऽहं तस्मै
दास्यामि ? जगदीश्वर ? 'इत्यमयहेलना 'भवन्तु । स्वातन्त्र्ये यस्मिन्धारित भवेदीश्वरेण' इति
दिमृदय सङ्गतं सादिन सह भीत्याऽयं प्रासादाभिमुख प्रतस्थे ।

प्रासादे धीमता महाराजेनापि समप्रा शान्तिर्जाग्रतैवातिपादिता । अतीव वि-तोदितमना
आसीन्महाराज । अत एवात्रमवर्तो महाप्राज्ञस्य मुपमण्डले मुहुर्मुहुर्विचित्रभाषमन्त्रज
निताः 'परिवर्तनरङ्गा लक्ष्य ते स्म । समवेऽस्मिन् महाराजस्य प्रासादाभभाषवर्तिन्यां
पुण्यवारिदासी शीकाकुलमना मण्डितमुखापुत्रदय सन् कमपि पुत्र प्रतीक्षमाण इवेतत्ततो

अमति स्म । अमयेवार्थं नरेन्द्रो मनमैत्रमालयन्- ' किं न खलु प्राप्येत मे वत्सा कुमुदिनी ?
प्रहस्तिनोऽपि कथमद्यानि नागताः ? हृगर्पद्वेष्टरि न लप्स्यते । क नु खल्वर्थं विलीनोऽस्ती-
त्यपि न विप्रो वयम् । प्रभो ? किमिदमाकस्मिकं वृत्तम् ? ' इति चिन्ताचक्रमारुह्योऽयं
नृपचरणीं समीरवर्तिन्यो 'स्काटेकोरवेतानिकायामुपविष्टवान् । अगन्तेर केनचिद् 'मटे-
नोपगम्य प्रगम्य च सविनयम्- ' प्रभो ? ओमानमालयवर्षोऽत्रैव बन्तं दिदृशते ' इति
व्यवेष्टि । ' सत्वरं तमिह प्रवेशय ' इति प्राप्तप्रभुनिदेशश्चापौ निरो नमयित्वा बहि-
र्निर्गात् । क्षणानन्तरमुपतन्धे घातिव्यमेनममालयवर्षः । दृष्ट्वामाल्यं पृष्टवान् राष्ट्रपतिः-
' वीरमिह ? किमानीता कुमुदिनी जवता ' इति ।

वीरमिहः । देव ! प्रतिवन्म्, प्रतिहन्दरम्, प्रतिनिकुञ्जमहं राजकुमारीममागम्यम्; तदपि
न लब्ध्वा रा । कुमारी । ह्योऽस्तिनानि राष्ट्रपत्याः पश्यन्वेष्टय एवास्माभिरुपस्थाहि; तदपि
न प्राप्ता तन्यः प्रवृत्तिरपि ।

महाराज । किं तद्वा निष्कल्पमत्रानि युष्माकमन्वेष्टयम् ? हा ? किमिदानीं करोमि ? हा
हन्त ! किं पुनर्न लप्स्यते मे वत्सा हृदयानन्दिनी कुमुदिनी ? ।

वीरमिहः । देव ? अलं ' शुचा ? चिन्तां परित्यज्य चेतसि शान्तिमाकलयतु प्रभुः ।
वनुर्दिधु मया बह्वः ' सादिनः प्रधाविताः सन्ति, निदिबन्धेन ते कान्त्यात्ताजननीं वदन्ति
मुनहतिभ्रान्ति-इति प्रायेमि ।

महाराज । कथं नवहं शान्तिमाकलयामि ? कल्य नु रक्षार्थं भवेन्मे वत्सा ? अयि प्रागा-
धिक्रामले वन्ये ? क नु भवेत्स्वम् ? हा ! कियती विपत्तिहासये परिपठिता ह्यार ?

एवं शोचन्महाराजो मूर्च्छितोऽभवत् । सद्य एव प्रधानवर्षः प्रतीहारमाहूय तमैलेपमल-
मानेनुमादिष्टवान् । सगादेवापौ भुगभिप्रानीयमानोऽयं समुपस्थितः । आदाय तत्सुरमिम-
थिलं मन्त्रियर्षो नरेन्द्रवदनारविन्दोपरि न्यपिञ्चत् । ततः क्षणेनैव महाराजोऽपगतमूर्च्छो
मूढा पुनर्विलपितुं प्रारभत ।

वीरमिहः । राजेन्द्र ! समाश्रमिहि समाश्रमिहि ।

महाराज । वीरमिह ! न लप्स्यते किं नु मे वत्सा कुमुदिनी ?

वीरमिहः । लप्स्यते सा भगवन् ! परं धैर्यं धारयतु धरणीन्द्रः ।

महाराज । कदा लप्स्यते ? अगाधवर्ष ! कदा लप्स्यते मम वत्सा ! हन्त । क नु
विषादो मा विपद्दिता मे ? ।

इत्यमतिवेलं विलरति नरेन्द्रे प्रतीहारः समुपगम्य- ' देव ! उदसि यता तत्रमगती
कुमुदिनी । ' इति ' हर्षरीयूषवर्दिनीं गिरमूर्द्धरयत् ।

' किं किम् ! ! वत्सा कुमुदिनी ! छाऽस्ति मा ? ' हासुदीर्घं वाचन्महाराज उतिष्ठति
तावदेव राजकुमारी कुमुदिनी तत्र प्रविश्य निजं द्रव्यमाप्त । ' वत्से ? आदाया किमु
त्वम् ? ' इत्यभिषाय महाराजस्तस्याः निराः पराचुञ्चत् करेण तां पृष्टवान्- ' वत्से !

क्रिन्ते जातम् ? क्व गताऽऽसीः ? को नु भराघमस्त्वामपहृतवान् ? वीरसिंहोऽयं स्वदम्बे-
पणार्थमरण्यादरण्यामटित्वा साम्प्रतमेव निवृत्तोऽस्ति । तवैवामिधानं मम रसनाय आसीदि-
दानीम् । स्वयेहाऽऽगन्तुं कथमपारि ? इति सकलं मे विशकल्य निवेदय ' इति ।

कुमुदिन्या आगमनं निशम्य राजमहिषी प्रभावती तत्र प्रधान्यागतवती । वक्षसा चेमां
' गादमुपरीक्ष्य तस्याः कुशलं पृष्टवती । दासीमिर्दासैश्चाद-पर्यपूर्वतं स्थलम् । अथ सर्वान्
प्रयोचितादरं संभाव्य कुमुदिनी पितरं व्यजिज्ञपत्- ' तात ? रक्षको मम कोऽपि योगि-
राजो बहिर्लिङ्गति समाकारयतु भवान् । स मे सकलमितिवृत्तं भवते ध्यायिष्यति ' इति ।
इत्थं कुमुदिनीवचनं निशम्य महाराजो द्वाराभिमुखं गन्तुं प्रवृत्तवान् ; महाराजं गच्छन्तं
निवार्य कथितममात्यवचने- ' प्रभो ? नाहंति प्रभुः परिधममङ्गोक्तुम् । दास एवाऽयं
धैर्यकस्तं योगिराजं सादरमिह समानेष्यति ' इति ।

महाराजस्तु- ' मैवम् । मदीयवशाया रक्षितारं महानुभावमहमेव स्वयं गात्वा सकृत्पेह
समानेष्यामि । अथतु माम् कुलीनोऽकुलीनो वायम् । ' इति व्याहृत्य द्वारदेशमुपगत्य
तत्र स्थितं योगिराजमभिवाद्याञ्चक ।

योगिराजोऽपि- ' स्वस्ति धोमते महामहिमशालिने महीधराय । ' इत्याशीर्बचसा
महाराजं संभावितवान् । अथ- ' महानुभाव ? सानुग्रहं भगवता निजचरणपङ्कजसम्पर्केण
पवित्रीक्रियतां मदीयवशादाभ्यन्तरभूमि ' रिति साञ्जलिर्न्यवेदयन्महाराजो योगिराजम् ।
' यद्मिलपति राजेन्द्र ' इति निगद्य योगिराजो महाराजेन साकं प्रासादात्तर्भुवं
गतवान् । अमुमप्यष्टोदय तत्रागो निरिलोऽपि जनः साम्युत्थाने प्रणनाम । अनन्तरं
मन्द्रो योगिराजं सह निनाय नित्यनियमसम्पादनाय ।

अस्ति प्रभातसमयः । चन्द्रवतीतरल^१तश्च^२वारि^३सम्पर्केण क्षीतरः, ' उग्मोल्लसदक्षिर-
माळवीकुमुमकलापरजोभिः सुरभिः समीशे मन्दमन्दं बहति । ' भगवानम्बरमाणिदुदा-
चकचाकृत्यद्वा^४मिहासनादुत्थायाधुना चराचरस्य जगतो दत्तां निरीक्षिनुमिवांशु^५रप-
प्रादलोपर्युपरि गगनं प्रतिष्ठते । मनस्विनो मुनिवरा मन्त्रविदो ब्राह्मणाश्च संध्यापन्द्मादि-
विशदृश्यसम्पादनाय चन्द्रवतीतीरमाभिमण्यन्ति । समयेऽस्मिन्महाराजधीरिजयसिंहः स्वीयं
मैयिकं विधिं समाप्य प्रासादस्यैकस्मिन् विशालमहालये ' तपबर्हमेकमाधित्य कनककुमुम-
विभित्रगामेकां ' सुन्दरतुलिकामाधेष्टि आसीत् । राजानन्तरममात्यवर्यो वीरसिंहः सेनापति-
रजयसिंहश्चोभौ प्रविश्य प्रणयं च महाराजं निजनिजासनमधितम्यशमौ । अनन्तरं
निर्वर्तितनिलिखितनियमो योगिराजोऽपि तत्रोपस्थाप्य राष्ट्रपतिनिर्दिष्टा^६हापदमण्डित-
काङ्क^७विष्टो समुपविष्टवान् । अत्राग्रे राजकन्या कुमुदिनीपि पितुः समीपे समान्तीर्ण-
मास्त्राजमकट्कृतवती । अथ शाम्भिमर्जं विधाय महाराजः- ' वारो ? कथयाधुनाऽऽ-
त्यक्षरितम् ' इत्यवादीत् ।

कुमुदिनी । तात ? तदानीमहं मत्तचेतनाऽभूवमिति मदपेक्षयाऽधिकमयं योगिराजो
भवन्तं श्रावयितुं पारयिष्यति ।

महाराजः । (सविनय योगिराजं प्रति ।) भगवन् ? ॥ चेत्काचिद्राषतिस्तदात्रभवान-
खिलमस्या वृत्तं मे निवेदयिष्यतीत्यहमाशासे ।

योगिराजः । तदखिलं वृत्तं मत्तः श्रोतुं ग्रीमतां मनीषितश्चेन्न उत्कथने मम काचनाऽपि
हानिः । ततः श्रूयताम्- 'जासीद् यातेकयामा 'यामिनी । सर्वतोऽरम्यनिकुञ्जेषु गावं
संतमसम् । समयेऽस्मिन्नहमेकस्मिन् वने स्थितम् । मार्गमध्यस्थां मार्गमन्वेष्टुं स्थिते ।
अद्यान्तर एवैकं हीनतामयं शीतकृतमहमशृणुमस्या बाकिकायाः । शीतकृतध्वनिसमकाल-
मेवाऽहं ता दितारमभिमुख्य समपश्यमेतस्या उपरि बलात्कारं कुर्वतस्तीन् पुरदान् । तेषाम-
न्यतमस्तत्परिवृष्टोऽस्या उपरि बलात्कारं कर्तुं पावरमवर्तते, तावद्दहमपि स्वस्थानादुद्युक्तो
निजभुशुण्डिकयाऽवधिष्ये तेषां द्वौ पुरुषौ । साम्प्रतमवतिष्ठः केवलं तेषामधीश्वरः । चन्द्रहासं
निष्कास्याऽसौ मामभ्यधावत् । यावन्मदुपरि स्वरूपायं चालयति तावदेव हसिते निष्कम्प
कोपान्मम 'मण्डलामो दुरात्मनस्तत्र करपालेन संघटितोऽभूत् । मदीयस्यद्गप्रस्थापातेन
तदीयकृपाणस्त-कराणिः सूर्य महीतलं शुचुम्ब । नि शस्त्रमात्मानं निरीक्षयामं नराधमो निजप्राण-
रक्षणाय काग्निदशीको द्दिशो भेजे । पलायिते तस्मिन्नहमेनो रानकुमारीं सामवतिता । 'सुशीले ?
के त्रयोऽमी पुरुषा अभूवन् ? कस्य रजे दुहितेऽसि ? किमर्थं तत्र महाभयङ्करे महारण्ये
जातं त्वरागमनम् ? ' इत्यपृच्छम् । इयञ्जासिल वृत्तं मे निवेदितवती । अनन्तरं गृहीत्वैनां
कथं कथमपि मार्गमन्विष्याहमत्रमवती सम्मुखे समुपस्थितोऽस्मि । '

महाराजः । (सक्रोधम् ।) यासे कुमुदिनि ? केऽमी दुरात्मानोऽभवन् ? ।

कुमुदिनी । (नम्रस्वरेण ।) तात ? नार्सेलेऽन्ये केचन किन्तु अथतामेव सेनापतिः
'कलुषारमाऽसौ क्रूरसिंह', तत्सहचरी च तौ मानसिंहमवर्षिही ।

महाराजः । (साश्चर्यम् ।) आः ? तस्य पुरुषापसदस्यैवावद् विवेष्टितं किमु ? मये ?
विदितं एतत्तु मयेदानीमेव तदीयं कथयतामस्मिन् । मनु लभ्ये मया कलं 'भुजङ्गमपद.पानस्य ।
इत्त ? कुत्राऽहं तं क्षत्रियापसदमासाद्य संचूर्णयेयम् ! भवतु । कुतोऽपि नाम तमहं
विप्रेष्यामि ; रसयिष्यामि यामुं निजदुवितकर्मणां तीर्थं कलमपि । न जानीते कलु
वशाकोऽमौ- 'मदसि "भुजङ्गिनीविहीनः कः तु दुर्गतिं गमिष्यतीति । '

सावेनामित्यमुदीर्य महाराजो योगिराजामिमुक्षीभूय निजगाद- 'योगिराज ? अत्र-
भवतां साहसं निरीक्ष्याहमतिवरां प्रसीदामि । महावीरोचितं कृतमिदं कृत्यं भवता । ' इति ।
योगिराजः । राजेन्द्र ! यात्र किमपि मया महत् कार्यं स्थपयि । स्वकृतन्यपादनमेव
वैफल्यं विहितं मया ।

महाराज । चन्मोऽस्मि-योगिराज ? अन्तर्गयोऽयमस्मिन्वय ? किमपि रहस्यं लक्ष्यते मयाऽ-
प्रभवति । नूनं योगिराजो भवानिति नाद्रीकरोति मे मनः । यै- संसार. परित्यक्तस्यैः

१ राक्षसि । २ रायि । ३ राह्यः । ४ भुजङ्गमः सर्पः । ५ अतिभुजङ्गिनी-सह्यवादिनी ।

कथं नु शक्नोमि ? योगिनाऽपि भूत्वा श्रीमता किमिति शङ्क गृह्यते ? अतो भवान्
निज वास्तविक वृत्त निवेदयिष्यति यदि महानुपकारो भविता तर्हि ममोपरि श्रीमताम् ।

योगिराजः । (क्षण विमृश्य) तथ्यमस्ति राजेन्द्र ? नास्म्यहं योगी वस्तुतः । साम्प्रतमहं
कश्चिद् राज्यभ्रष्टो राजकुमारोऽस्मि ।

महाराज । (सविस्मयम् ।) किम् ? राजकुमारो भवान् ?

योगिराज । आम्, राजन् ? राजकुमार एवास्मि । परमिदानीं तु योगिना भूयते मया ।

महाराज । वरम् । कस्य राजकुमारो भवान् । ज्ञान्ति भवतो राज्यम् ? कश्च भवन्त
राज्यादभ्रशयन् ? किं कञ्चन सपत्न्य आसीद् भवतः ? आसीद्येन कथं राज्यमपहृतं
श्रीमत् ? सत्यं प्रश्नोऽस्ति राजकुमारः । यथासम्भवमहं सञ्जितं सहायतां विधाय समुत्सुक
यिष्यामि भवत्प्रत्यर्थिन ।

योगिराजः । राजेन्द्र ? श्रीमता वचनं निशङ्कानाम्द्विषयोऽस्म्यतितराम्, परं सम्प्रति स्व
परिचयं दातुं भवते न पारयामीति लिखोऽस्मि नितराम् । अस्मद्मेव कारणं यदधुनैवाक
स्मादीदृशाः प्रसङ्गाः परिपठिताः सन्ति मयि येन निजजीवनपरिचित्रितस्य गोपनमेव मे
बहुधेयकरम् । श्रीमता मतिनिबन्धश्चेद्दृष्टिनामन्तरमहमखिलमात्रमवृत्तमात्रेदयिष्यामि
भवते । यदा मां पूर्णतया परिचिष्यति श्रीमान्, तदा तु सुतरामाभ्रवर्महासागरे निमग्न इति
भवान् । क्षम्यतामिदानीन्तु ।

महाराज । वरम् । ईदृशश्चेद्भिडायो भवतो नाहं शक्नोमि प्रष्टुमधिकं भवन्तम् किं तु
मदीयमेतावद् वचनं तु श्लाघितं भवत्येवमाशासे ।

योगिराजः । शिरसा बद्ध्वा श्रीमतामाहं शङ्कम् ।

महाराजः । मदीयराज्यनगरे स्थित्वा भवता स्वच्छन्दमशनपानादिभिराशङ्कनीयम् ।

योगिराजः । किमिदं भूतं राजेन्द्र ? क्षत्रियपुत्रैः कथमानन्दविलासोपभोगो विधेयः ?
राजपुत्रैस्तु गोत्राङ्गणान् प्रतिपाद्य प्रतिद्वन्द्वितश्च विप्राय निजयशो दिग्गन्तामि विधातु-
मभिलषणीयम् । यः स्वपत्नीं न पालयति न स राजपदवाच्यः, अपितु पिशाचपुत्रासीत् ।
यदाह निजपितुराहुतं राज्यं पुनः सम्पादयिष्यामि, रिपूणां हृदिरेरात्मकरां लुप्तिष्यामि;
यदा आहं निजामिलपितु वस्तुं प्राप्स्यामि तदैवात्मानं ज्ञानं दयिष्यामि । सम्प्रति हि योऽहं
दिना मां वश्यम किमपि कर्तव्यम् ?

महाराजः । धर्मोऽस्मि राज्ञ्यवकुमार ? धर्मोऽस्मि । प्रजासमीपं तव वीर्यम् । निशङ्क
तव वीर्यं प्रमुदिनोऽस्मि निजराज्यम् । राजकुमार ! प्रधानसेनापतिपदमप्यप्यामि तुभ्यमाहं
निजराज्ये ।

योगिराजः । "कथं दुष्टगोऽस्म्यनेन महाराजराजैर्भवेत् ।

महाराजपुत्रः - "वासावा मया रक्षय्यते यदेव दद्यामस्माकमेव तन् । विरोधतः प्राप्ताद् एव
भवतापुत्रित्वमेव " इति राजाह्वावाच्यतामहं प्राविशम् ।

प्रयति तस्मिन् योगिराजोऽपि विजयनगरमवलोकयितुकामो यावदुत्तिष्ठति तावदेव कुमुदिनी
तदन्तिरुमुपगत्य प्रगत्य च साद्रमालम्बन्- ' राजकुमार ! अहन्तु भवन्तं योगिराजपदेन
सम्बोधयिष्यामि । श्रीमतामिह स्थितिरभूदिति परमावन्दसमुदे निमग्नाऽस्मि । पूर्वमेवाहम-
कथं मदीयकथनमङ्गीकरोषीथमेवेति ।

योगिराजः । (सहितम् ।) कोऽयं मन्दभाग्येयो नाज्ञीकुर्वच्छ्रोमत्याः कथनम् ?
विलक्षणा ते माया ? मधुरमधुरमालम्ब्यन्ते ' निगदितं पृथाऽस्मि । सफलितमन्ते त्वदीयमे-
वामिलपितम् । अये ? अनुजानीहि माम् । अनुष्ठेयमात्मकतत्त्वं मयेदानीम् । ' इत्यभि-
धाय गन्तुमारेते योगिराजः । प्रयन्ते तमरुण्य मोराच कुमुदिनी- ' योगिराज ? स्वीयं-
ताम् । विरम्पतां क्षमम् । दर्शयामि श्रीमन्तमहं स्वभाषप्रियचन्द्रस्य चित्रागतां मूर्तिम् । '
इति मोक्ष्य हासति प्रामाशान्तर्गुदमभिगत्य क्षणेनैव हस्ते चित्रमादायोपस्थितवतीवम् ।
योगिराजहस्ते समर्प्य येद् चित्रमभाषतैषा- ' पश्य योगिराज ! पश्य । अयमेव मे प्रियतमः ।
अस्मादेव मम प्रागेधरः । किमती मनोहारिणी मूर्तिरमुष्य ? अपुनैव विवक्षतीव ननु ?
परमपमविवक्षः सल्लु ! मायाविगो वास्वाक्षिणी ' इति ।

क्षणं गिरिक्ष्याम् चित्रगतां मूर्तिमसौ योगिराजो मनसैव- ' अह ! कुमुदिनि ? मामेव
चिन्तयसि निरन्तरम् । नन्वहमेवैकाकी दुःखीति विभावितवान् किन्तु नैव । कुमुदिनि ?
त्वमपि दुःखिण्यसि । हा ! इदानीमेकाहं त्वां सुखयितुं शक्नोमि, परमनन्दसरोऽयमात्मानं
प्रकाशयितुम् । ' इति समालम्ब्य विमृश्य च पुनस्तच्छित्रं कुमुदिन्यै समर्पयकवादीत्-
' मतिरमणीया सल्लु मूर्तिरियम् ' इति ।

वापकमहोदयाः ? विदितमेव स्यादग्रमवताम्- ' कोऽयं योगिराज इति । ' स पृथा-
पमजितदुर्गन्तासो राजनगरस्य यौवराज्येऽभिषिक्तः कुमुदिनीवस्तुमो विजानुजरणधीरस्यान्वे-
षणाय निर्गतो राजकुमारश्चन्द्रसिंहः ।

योगिराजः । कुमुदिनी ? अनेनैव पुद्येव साहं तव पाणिमहणमटलं मन्त्रास्वते ।
कुमुदिनी । किम् ? किं प्रवीति योगिराज ? अपि लप्स्यते मम चन्द्रः । अपि कळि-
प्यति मनोरमतरसमस्या निराटम्बवाहिकत्याः ?

योगिराजः । माम् । कतिपयति । प्रतिजानेऽहम्- ' कुमुदिनि ? धरिष्यतिवातन्तरमहं
तव चन्द्रं गृहीत्वा । अमुपचण्डमुपस्थापयिष्यामि, किन्तु पुनरयं गतश्चेत् मे दोषः । '

कुमुदिनी । कथं गच्छति पुनः ? अये ? तन्तु ताराह निगदयिष्यामि पशुतासौ गमन-
वार्तामपि न कुर्यात् ? ' लज्जनोर्षकण्डगता दर्शमाङ्गिनोऽपि पुरया नङ्गीभवन्ति ।

योगिराजः । (स्वगतम् ।) नूनम् । नास्ति चन्द्रस्य क्षतिर्दसौ स्वहन्त्रिकाप्रिःश्वसो
भवेत् ? । (प्रकाशम् ।) अये ? प्रदास्व तव चानुषम् । कुमुदिनि ? त्वयाऽप्यहं दक्षिणो
ननु ? ।

कुमुदिनी । किमग्र वञ्चनं नाम ? मया तु मन्त्रमेवोदीरितम्- ' चन्द्रो मे यदि लभ्येत

किमपि । अथ निराशः सद्येय ऊचे- ' किं तावदस्य कारणम् ? मयेपणीयमेव नयाऽस्य रहस्यम् ? ' इति निश्चिन्ध खिलसमीपमुपसृत्य सूक्ष्मदृष्ट्या तां निरीक्षित । सुहृत्तयावद-
भितोत्रिलोकमानस्तस्यां शिलायां लज्जमेकं लोहकीलकमदाशोत् । कञ्चास्य सम्प्रत्यः शिलया
सहेति परीक्षितुकाम एष कीलकमपोदयत् । कीलक्यन्त्रपोहनक्षममेवाऽऽति महामयङ्करो
निःस्वनः । यदादृश्यं यमबकार चन्द्रः । ' निहादेन सार्द्धमेवैकहस्त्रमितोऽष्टायमुद्धितं
महती शिला ।

आतिमहतीमिमो शिलो निरवलम्बासवलीक्य विस्त्रयमहापिन्धौ निमग्नश्चन्द्रः । अथाऽप्ये-
ददृशं तस्या अधस्तादेकमारोहणम् । ' द्यग्मयी चास्य सोपानपरम्परा । ततोऽमुना सोपा-
नैवतर्तुमारम्भि । यथैवानेन पल्लवो सोपाने पदं निरूपे तथैव घोरशम्भुरस्तरं सा
' निरवलम्बा शिला पुनर्निर्जस्थानं प्रवेष्टुं । पिद्वे चामुषा चन्द्राया द्वारम् । पावदिरा-
लम्बाऽभूदियं शिला तावच्चन्द्रमेवं चन्द्ररा प्रभासिताऽभवत्परमिदानीं परीक्षारोपरोधे-
नाभ्यन्तरे संतप्तं संवृत्तम् । तथापि धैर्यं धारयन् घोरघोरैर्योऽयं भरेन्द्रकुमारः सोपानैः
पुनर्यत्तुमारभत । शतं सोपानान्यवर्तय- ' सम्पूर्णमारोहणमवशीर्णानहमिति ' निहाव-
धानसौ । अयान्धकारे करं चालयतोऽस्य हस्तः पापाणमितिकया स्पृष्टः । तदाभ्रवेणैवायः
ममे प्रचलितः । स्तोत्रमन्तरं गतस्यास्य दृष्टो दादरचितकपाटे लभः । यत्नेनासौ ' तद्वर-
मानमे । परं नावानुमिदम् । अनन्तरमेव पावदुलं ज्ञाभ्यां कराभ्यां कपाटमुद्रादपि तु प्राय-
तिष्ठ । नावापुत्रं तथापि । अतोऽयमतिमिरातः सन्नितस्तदः करो चालयामास । पालि
परिचालयतोऽस्य करे द्वारसमीप एव प्रतिष्ठापिता काष्ठपुत्रिका लभः । जानम्य चन्द्रस्तां
परीक्षमाणोऽपि न माहवान् किमपि । ततः परमविश्वोऽपौ - ' अपि प्रमो ? किं करणी-
यमधुना ? ' इति सन्तुष्टीयं मलिनमुखः सेवृष तस्याः पुत्तलिकायाः स्तरसि हस्तं निपाय
समवातिष्ठ । पाणिमन्त्रकं वमकालमेव सा काष्ठपुत्रिका वर्तुलमभ्रमीत् । ताक्षगमेवावानुत्तं
द्वारम् । सामयैः सद्यं चन्द्रो धैर्येण द्वारं परिप्लवान् । प्रेतानन्तरमेव पुनर्द्वारं ' संवृत्त-
मश्नि । अयामत्रो गच्छता चन्द्रसिंहनाभ्यन्तरे चन्द्रमसः प्रकाशो दृश्यः । ' कुतोऽयमिह
चन्द्रमहात्मा ? ' इति वितर्कयितुं परीक्षाशक्ते । ऊर्ध्वं त्रिलोक्यताऽभ्यमुना नाडोक्तितो
रश्मौपलभः । ' कस्यायं प्रकाशस्तथावत् ? ' इति चिन्तयन्नसौ सावदितः सप्रमे प्रचलितः ।
प्रकाशं गच्छत एव तस्य नेत्रमोचामयासीदुपलभिमितं मन्दिरमेकम् । वर्तुलपटमण्डपाकारं
' विहङ्गपति स्त नन्यस्य ' कृतिः । परितोऽस्य पापाणमयी मितिः । अमृतस्याः देवक-
मेकमेवागुह्यं द्वारम् । नासीद्यतः कस्यापि जनस्य निवासोचितं ततः किमपि महाधोरं
कृपमाधरितुमनुष्ठामिदं मन्दिरम् । तिष्ठन्नेव चन्द्रो पावद्विषं विचिन्तयति तापदेव सन्तु
यमाऽप्योऽपौ । यत्राद्यं स्थितोऽभूत्ततो हस्तद्वयं पञ्चादपस्य सपदि निजचन्द्रहामं कोपाद्
बहिराचक्यं । तस्य मन्दिरस्य मध्यभागे काचनाकृतिर्दृष्टोऽमुनेत्येव खल्लरेवं यमदुर्कार्य-

१ रवेण । २ ' आरोहणं स्थित्वोपानम् ' । ३ पापाननिर्मिता । ४ निपायात् । ५ अरं
कपाटम् । ६ मुद्रितम् । ७ अनुवर्तते इति । ८ रचना ।

च दसिंह । पर चन्द्रप्रकाशे सूक्ष्मदृष्ट्या निरीक्ष्यते- ' तिष्ठलेषमाकृति ' इति च ज्ञायि । तत् करवाक कोपगत विधाय स्वयं तस्या आकृतेरभ्यर्चयौ । समीप ' यथाऽनेन ' इय कस्याश्चन देव्या आकृतिरिति ' विज्ञे । अयं पर्येक्षित्वा मूर्तिमभित । आसीदिय काष्ठमयी मूर्ति । पाणिना परामृशताऽमुना परितः प्रच्छन्नमेकं यन्त्रकीलकमाधिगतम् । तद्विषयं नितरामाश्रयमिव एष तत्कीलकमुपोदयाम्बभूव । तत्क्षणमेव युगपदपावृतमरर युगलमिवैनस्या मूर्तेर्देवशकले अभूताम् । सा-तरालेयमासीदभ्यन्तरे । चन्द्रस्तु- ' किं प्रयोजनमस्या भवेत् ? वेनेयमत्र प्रतिष्ठापिता स्यात् ? अथ कोऽप्येनामर्चयति न या ? ' इति विचि तयन्नपि नावागमत् किमपि तद्वत् । ततोऽथ ता काष्ठप्रतिमा यन्त्रकीलकेन यथापूर्वममुमुद्रत् । आसीदेक समचतुष्कोण प्रणिमाप्रत कुण्डम् । इत्यमलिलमामिबीक्ष्य चन्द्रसिंहस्य मन्दिराद् बहिर्निष्क्रम्य समुपात्रगाम च वरमेकमगुरु । ' किमर्थमिदमलिलामिह गुप्तकन्दरे विनिहितमिति विमृशन्नप्येव तत्र विद्या तस्यमुपविष्टवान् ।

अधुनाऽयं निरीक्ष्येयं यावद् विमृशति तावदेवैका मनुष्याकृतिं दूरतस्तदभिमुख शनैः शनैरपसर्पन्ती ददर्श । दृष्ट्वा चेना अमचकार चन्द्रसिंह । रोमाञ्चितमभूदस्य यत् । भिया चाप चक्रम्ये । अहो आश्चर्यम् । य एव भुशुण्डीशत^१ शतश्रीनिर्हादसहस्रेभ्योऽपि चञ्चलश्चन्द्रास्यचारचालनेभ्योऽपि च न विभीषास्तोऽधुना भवेन वेपते । अथ धैर्यमाधाय हृदि करे च करवाल भालकस्य- ' आगच्छन्तीयमाकृतिः कुत्र प्रयाति ? किञ्चानुतिष्ठति ? ' इति विज्ञातुकाम एष ततोऽनतिदूर वर्तमाने पापाणोत्कृष्टदरीगृहे निलीय घटिष्यमाणा घटनानैरिष्ट । आगच्छन्तीयमाकृतिर्यत्र चन्द्रो न्यलीयत ततोऽभ्यर्णमेव विद्यमानायां शिलाया दार्धे नि शसती निपण्णा । आसीत् कस्यचिद् बालकस्येयमाकृतिर्वयसा चतुर्दश मित्र वर्षं स्पृशन्ती । तेन पुत्रमिव वसति स्म चास्य घटनविम्बम् । आकृत्या राजवश्यं पप विभाष्यते स्म । सुन्दरस्यास्य बालस्य करचरण लोहशृङ्खलाया निषन्त्रितमभवत् ।

गुहागृहनिहीनश्चन्द्रस्तु- ' ईदृशो बाल केन निषन्त्रित स्यात् ? अप्यपि नाग्वकम्पि विमु तेन ? ' इति विचिन्तयन्नाल ।

क्षणान्तरमय बाल - ' प्रभो ? अतैव विलीयत किमु मम जीवनलीला ? किम वश्य पिपातैव मदीयबलिदानमय नृशत ? अहह । कथं नु बहिष्यते मयेद् कष्टम् । रे चाण्डाल दूषिह ! मादृशो बालकस्य कण्ठे^२ निक्षिप्य निपातयतस्ते करुणा नैव जगिता किमु ? किमन्ते स्व मां निहन्तेव ? अहह ! निजप्राणप्राणार्थं कियत्करुणामयमहं त्वो प्रापितवान् । परस्वरीय वज्रमय हृदयं नैव हृदोमूत्रम् ? प्रायुत तिरस्कृतवानमि माम् । हन्त ! ' क्षणिकमेव जीवनमधुना । मरणीयमेव मयाऽन्तत^३ इति यदप्येव स्तोद ।

१ गण्डता । २ घटन स्पष्टम् । ३ ' लेख ' इति भाष । ४ राजसीमा । ५, निषदः ।

ततश्चन्द्रासिंहोऽमुष्य बालकस्येदं करग्रासनकं भाषणं निशम्य स्तब्धीभूय ममसि विचिन्तयामास- 'नियतमेव नृशसस्य तस्य वसतिरिहैव प्रविता । स एव दुरात्मा निरा-
गतं बालमेव देव्या बालं रचयितुमानोत्तवानिति शङ्के । रे नृशंसहृदक क्रूरसिंह ! नायं
मनोरयस्ते फलिता ? रक्षिष्याम्यहं निराधितं बालमेवम् ' इति ।

पुनरसौ बालकोऽभ्यधात्- 'नैव नैव ! तस्य पापस्य हस्तेन तु न माणोयम् । किं
करोमि ? शस्त्रमपि न निद्यते मदन्तिरे; अन्यथा प्रादक्षिण्यं सशस्त्रिपरवममुं नृशंसम् ।
हन्त ! निवशोऽस्मि, निराश्रयोऽस्मि । अस्ते देवदेवाद् दयालोर्नास्ति कोऽपि मे सहायकः ।
भये ? संज्ञानितोऽस्ति साम्प्रतमावसष्टुल्लाभि । तद्वीर्योऽस्ति निजामर्घातावावि ।
(विचिन्त्य) तदेहि । तस्य पुरुरापलदस्य हनान्मरणापेक्षया स्वमल्लकं शिलायामस्या-
माहस्यामुष्माहोकाक्षिर्मुक्तो भवामि । ' इति विचार्य मूर्धानमाहन्तुमुदर्यात् । यावद्दसौ
शिलायां शिरो निपातयितुमुद्यतस्तदादेव चन्द्रासिंहो गुहायां बहिर्निगम्य पृष्ठतोऽस्य कौ
जमाह, जगाद् धनम्- ' कुमार ! नेदानीं ते मरणवेला ' इति ।

कुमारः कम्पितस्थेन समयम्- ' को नु धीमान् ? शत्रुमित्रश्रुतवानुष्य दुर्गस्य
बन्धु ' रिति पृष्टवान् । सान्त्वयन्नमुं चन्द्रासिंहः- ' मा मैपो । त्वदीयमार्थनां निश्चय्य
परमेश्वरोऽयं तव रक्षणाय मां माहिणोत् । तन्न कुह भयम् । नैवास्ति मम रक्षणां किमपि
ते भयम् । दुरात्मस्तस्य पाशादहं मिश्रितं त्वां मोचयिष्यामि ' इत्याचक्षते । एवं चन्द्र-
भाषणं निशम्याय कुमारः स्वस्थीभूय दीनरदन - ' को नु खलु धीमान् ? ' इत्यन्वयु-
ञ्ज । चन्द्रासिंहस्तु - ' कथयिष्यामि त्वामहं ' तदितो बहिर्निगम्य - ' इत्यभिधाप्य तस्य
करवाणगतां शूललां शकलीकृत्यास्य करं गृहीत्वा प्रचक्षाल । प्रचलन्तमेतमवरण्य कुमारः
' विरम्यतां क्षणम् । अग्रे महानन्धकारो वर्तते । पन्थासपि नोपलस्यते भीमता । तदिह
स्वीयताम् । दीपकं प्रज्वालयाहमिहानयामि ' इत्यवदत् । स्याकुलीभूय चन्द्रासिंह-
' कुमार ! इदंते भयङ्करस्थले कथं प्रागेत दीपकः ? ' इति पृष्टवान् ।

कुमारः । एतस्मिन् भयावदस्थले निरसतो मम पञ्चहायनानि व्यतीतानि इति सकल-
मप्रत्यं येमि वृत्तम् ।

चन्द्रासिंहः । (सविस्मयम्) । तस्मिन्नेव ते बन्दीकृतस्य पक्षि संवत्सरा भतीठाः ।
कुमारस्तु- ' माम् ! धीमान् ? जत एवाहमस्य दशोदरस्याभिजाताऽस्मि । बहिर्निग-
म्यानां मिश्रितमनसाऽऽलपिष्यात्रः । यतोऽप्राचयोऽपरि कदा नु का विपत्तिराशतेदिति न
विज्ञायते । तदात्राभ्यामितोऽपुना यथासम्भवं शीघ्रमेव बहिर्गन्तव्यम् ' । इति सगुदीर्य ततो
द्रुतं गत्वा क्षणेनैवैकं प्रज्वलितदीपकमानोत्तवान् । दीपप्रकाशे ततोऽप्रतः प्रचलन्नावेता तस्यैव
दारमयद्वारस्य समीपमागत्य स्थितौ । यतो द्वारं कथमुद्वटनीयमिति नाजानास्पन्दः ।
अन्तः प्रवेशसमये तु प्रविष्टवान् परमिदानीं बहिः कथं निर्गन्तव्यमिति विचारयासितस्ततो
निभाजयाप्रकारः । किन्तु नागतं तद्वपनपोषर् किमपि । नागममकाळे देवकं काष्ठशुश्रुका-

शिरसि हस्तं निक्षिपत एवामुष्य द्वारमपावृतमभूत् । परमिदानीं तत्कथमुद्घाटनीयमिति चिन्तापरवशोऽभूदसौ । चिन्तयन्तमेनं निरीक्ष्यायं बालोऽग्रे समुपेत्य-- ' न चिन्तनीयं श्रोमता । जानाम्यहं द्वारमपावरीतुम् ; ' इत्यभिधाय निजकक्षगुटिकाग्रेऽसिधेनुकां निःसार्य कुञ्जीभूय कपाटान्ध्रे रंहसा प्रावेद्यत् । ईदृशमस्य बालस्याबालकिरममवलोक्य मनसैव हसंश्चन्द्रसिंहः-- ' कुमार ! यादृशस्य सुन्दरोऽसि तादृगेव परान्मशालवपि भवसि । हा ? स्वादस एव विक्रमशाली निष्कलङ्को मम बन्धुर्नष्टः ' । इति निगद्यायतं निरभ्यत् । एतस्मिन्नन्तरेऽसौ कुमारोऽसिधेनुकासाहाय्येन द्वारस्य यन्त्रकीलकमन्विष्य तरसा तदुपपीठ्य ताकालमेव द्वारमपावृणोत् । उभावेव ततो बहिर्निर्गम्यतुः । द्वारमद् पुनः पूर्ववरसंवृतमभूत् । अथेवौ तदेवारोहणमुपेयिवांषौ । ततश्चन्द्रसिंहो व्याजद्वारं कुमारम्-- ' भ्राता ! आवागमिष्यदबधि ॥ निरन्तरायमावाती ; परमग्रे बहिर्निर्गमनमितोऽसिदुष्करं वर्तते । यतोऽस्य सोपानस्य शिरसि निहिताऽस्ति विशाला शिला ; सा च ततः कथमपसारणीयेति नावगाऽग्राम्यहमिति । '

' तदप्यहं जानामि । पञ्चाशीतिनमे सोपाने वर्तत एकाऽन्तर्हिता यन्त्रकीलिका । ' इति न्यवेदीकुमार । इदानीमेगजशायीचन्द्रो यन्-- ' नूनमस्मिन् आरोहणे शतं सोपानानि सन्ति । यदाहं पञ्चदशे सोपाने समागच्छं तदैव सा शिला द्वारं न्यरणत् । अतस्तस्मिन्नेव पञ्चदशे सोपाने--इत आरोहता पञ्चाशीतिनमे सोपाने--तया यन्त्रकीलिकया भाग्यम् ' । अथ सोपानानि गणयन्तारोहणमाररहतुः । यथैवेवौ निर्धारितं सोपानमुपपन्नौ तथैवासौ कुमारो यन्त्रकीलिकां निक्षिप्य तां 'रंहसा समपीठित् । उपपीठनक्षणमेव घोररवेण समं सा शिला समुच्छलन्ती समपतदेकम् । एतौ र्चाभौ सानन्दं बहिर्निर्गम्यतुः । अथेयं शिला पुनर्निगम्यललङ्घितवती ।

॥ * ॥ इति चन्द्रावनंगुण्णलाधिगमपरिचारनस्य षष्ठितमोऽध्यायतत्परिरत्नस्य द्वितीया कला ॥ * ॥

अथ तृतीया कला ।

" अष्टमस्य प्रवाहे हि कायशासनं भवति ।

विताद् भानुपरिप्लव्धो योऽग्री मूल्यविशर्जित । " (पञ्चमस्कन्धे)

" संग्रहनादीभ्योऽपि आनुषाणं दुःखानि सम्बन्धोऽप्योपयोगिनः ।

रहे जने 'धेयमि दुःखद्वानि श्रोत महर्षिरिव 'सत्त्वमजे ॥ " (उत्तरामचरिते)

“ मृगेषु मंत्री मुद्रितामद्यौ वृषा सुहृः प्राग्वि दुःखितेषु ।

येषां न ते कस्य भगन्ति वन्द्याः कौशेयकौशेयभृतो मुनीन्द्राः ॥ ”

(नटचम्बाम्)

“ सम्यक्तौ च विपत्तौ च महतामेकरूपता ।

उदये सविता रक्तौ रक्तव्यास्तमये तथा ॥ ”

(पञ्चतन्त्रके)

अथ चन्द्रमिहो पोरकुमारममुमित्रः सह नयन् कियन्मुहूर्त्तैर् विजयनगरदुर्गमुपाजगाम ।

तदीयपक्षद्वारेणाम्यन्तरं प्रविश्य प्रासादे स्वन्यानिमापयत् । सत्रागम्यार्थं कुमारमेव बुभारमेव सन्वृत्य

मुखात्तन्निदानेकामासेद्विवाद् । अन्यत्तातञ्च कुमारमात्ममस्तुलस्यायामामन्यामुपवेष्ट्य—‘प्रातः ?

किमभिधानं ते ?’ इत्यप्राश्नीत् । अमापि—‘मां रणवीरं वदन्ति जना’ इत्युदतारीत् ।

‘ एवं किम् ? ’ इति व्याहृत्य चन्द्रमिहो विस्मयाकुलेन चक्षुरा क्षणमेकमहं निरीक्षित ।

पृथ्वीधायम्—‘ कुमार ! त्विमे पितुर्नामधेयम् ? कश्च त्वमसि ? इति शीघ्रं मां निवेद्य ।

मा स्म नामाधिकं संशयगर्भं निरुधा । ’ इति ।

रणवीरः । ‘ रणवीर ’ इत्यभिप्रायातोऽस्मि मन्दभाग्येयः । अस्ति—‘चन्द्रसिंह ’ इति

प्रख्यातो ममैको ग्रीरगो ज्येष्ठपुत्रः । अभिलभुः प्रयत्नयित्वाकमशोभितो महामहिमशालि-

नोऽत्रिवर्गुणीधरस्य महारात्रिर्द्विपरिमितहस्य कर्तव्यम् पुत्रोऽस्म्यहम् ।

चन्द्रमिहः । (मानन्दार्थम्) प्रभो ! त्वत्पुत्रा तव कीला ! ! वयं रणवीर ? पृष्टि

पृष्टि । परिष्वजत्त्व माम् । तत्रैवाहं यन्पुत्रचन्द्रमिहोऽस्मि ।

रणवीरः । (अस्मिन्मथम्) कः को तु मनु !! रक्षको मम मदमज्जना भार्यधीचन्द्र-

मिहतातः किम् ? (इति मानन्दमालिङ्गति ।)

चन्द्रमिहः । (गाढमालिङ्ग्यन्नेव) अयि प्रियतमपुत्रो ! अयि मदीयहृदयानन्द ?

चिरकालमहं मे रत्नमनायामनेन्य सग्रासम् । वीर ! इयं ते द्रष्टा ! मनु । न चिन्त्यं सखु ?

त्वामीषावस्थं विधातुर्द निश्चितमिह वैरं विर्यायिष्यमि । तद्विद्वय मे—‘ कियदपं

नाराजमत्वा पीडपात्रकरोति । ’

रणवीरः । भार्य ! यदाऽप्यं वृत्तमेव मानवहृन् व्यचिन्त्यततः किञ्चिन्पूर्वममी भेन्ना—

‘ वयं रणवीर ! इत् भागव्यताम्, गृह्यतामयं प्रयाद् : । ’ इत्याचार्यं मां शर्करामातयत् ।

शर्करामक्षायमभ्रजनेव मम चतुर्पोरप्रजोऽन्यकार इवाजनि । क्षणेनैवाहं नि संशीमूय

भूमावतरम् । अथ जागरीयाऽनुमियम् ‘ कुहविहं भयङ्करकुले निष्कामीति । ’ यतो गुप्त-

गृहन्तो मवान् वदिते सारयामास तस्मिन्त्यलेऽहं समन्ततो दृष्ट्वात्मकार्यं परं कोऽपि

मानवन्त्र नारालोकि मथा । इत्युक्तोऽहं यावत्तत्र विषयमि तावदेव क्रामिदमहं स्वमस्तु-

न्मवापान्तमशालीकृतम् । एतन्मश्लोक्याहं प्रकुरुद्वा तन्मालिङ्गितुमन्यथायम् । परं यथैवाहं

तदन्तिष्मनामं तथैवायं दुरात्मा मां करो । दूरमयमार्याऽभूय च—‘ रे बाह ! दूरमयय ?

त्वमिदानीमस्य जगतः किञ्चित्कालमेवातिथिर्भवसि । इत्यवादिन् । नाहमयोधिर्षं तस्य कथनं किमपि । पुनरहं तम्— 'नूरसिंह ? किमर्थं मामिहाऽऽनीतवानसि ? नय मां मत्पितुः समीपम्' इत्यचकथम् । ततः स दुरात्मा— 'नैराधुना त्वं निजपितुरन्तिकं गन्तुं शक्यसि ? कियत्कालानन्तरमेव चाण्डिकायै त्वामुपहरिष्यामि' इति मामूचिषान् । ईदृग् वचनमाकर्ण्य हमादावविभयम्, परं पश्चाद् धैर्यमाकलय्य— 'नूरसिंह ? अपि मारयिष्यसि माम् ? अये ? यदा मे तातस्त्वाम्— 'हं तु गतो मम वासो रणवीरः ?' इति प्रश्नयति । त्रिमुत्तरयिष्यसि तदा त्वम् ? किन्तु खलु रे ? तवापराहं भवा ?' इत्यादिष्यम् ।

समेदरा भाषणं निशम्यासौ 'जनंगमः परप रधारणः सन्— 'प्रोच्यते रे बाल ? स्मर स्मरहरं स्मरणीयञ्चेति श्रियत् ! ! पिता भ्राता च द्रष्टव्यौ यदि त्रिदिव एव द्रक्ष्यसि ! कियता दिनेन तावपि तवान्तिकमागन्तारौ ? रे केसरसिंह ? यस्वमिमं नूरसिंहं राजसभायाः सर्वजनसमक्षमग्राहसीस्तदल्पेनैवा'नेहसा प्रतिकरिष्येऽहम् । दुष्ट ? तव रधिरपानाय भृश-मातुरा मे चाण्डिका' । ' इति व्याहार्यन् । अथ कोपेन वेपमानोऽयं समीपवर्तिनं जनम्— 'बालमेनमधुनैव देव्या बालिं विधास्यामस्तदस्य स्नानादिविधिमगमत्तस्य सज्जीकारयामुम् । पृथु भागतोऽहम् ।' इत्यादिष्य ततः प्रययौ ।

प्रयाति तस्मिन् स पुरुषो मा स्नपयित्वा सुन्दरवसनालङ्कारैरलङ्किते । कण्ठे स्थलकमलमालामाससज्ज । ललाटलज्ज कुङ्कुमाञ्जितमकरोत् । अर्धापसितेऽस्मिन्नालिकर्मण्यहमपृ-ष्ठममुम्— 'बन्धो ? किन्तु खलु ममेदानीं सर्व स्वर्गे ? अपि निहन्ता मामर्थं दुरात्मा ? कथय । बन्धो ? कथय । कोऽपि नास्ति सम्प्रति मदीयः । स्वमेवासि मे सहायः । तदये प्रियबन्धो ? मदीयपरिग्राणां सम्प्रति वरीर्गर्तं न वेति श्रद्धि' इति ।

इत्थं मदीयमालपितं कर्णे कृत्वाऽसौ नराधमो मा 'सोत्प्रासमुपहस्य वस्तुमुपचक्रमे— 'परिग्राणाशा ! ! त्वजेदानीं रे 'हिम्भ ? निजरक्षणशास्त्रम् । अधुनैव महाराजभ्रोनूरसिंह उपस्थाप्य त्वत्तो 'देवीसपदार्थं निर्वर्णयिता । ततस्तत्राग्निकुण्डे धग्धगिति वन्द्यमानानन्दगारणलोहकीर्णैस्त्वदङ्गे पु प्रवेश्य निःशसितेन तेन 'विसितेनार्थं श्रीवैश्वानरमाराधयिष्यति । तदनु निवृत्तस्य 'तत्रोत्तमान्नस्य 'कवो'णरधिरैरेव चाण्डिकादेवी 'प्रीणयिष्यति' इति नावगर्षं त्वत्तु त्वया ! 'इत्युक्तं साष्टाहासं हसितवानसौ नरपिशाच । अत्रान्तरे नूरसिंहस्त-प्रागप्य 'तेजस्विसिंह ? अपि सज्जितमायिलम् !' इत्यप्राक्षीत् ! पृथु च प्रणम्य— 'आ धीमन् ?' इत्युवाच । तत्रान्तरे द्वापरायै पुरतः तत्रोपस्थितौ । आसीदतिकृष्णाम्बरधारी तपोरन्यतरः । अदृश्यमर्गदृश्यं यदनम् । परं नयनयोरग्रतः केवलं द्वे उद्रे अभूताम् । पागी चामुना नम्रट्टाणो गृहीतः । अयमेव देव्या मम बलिदानं विधानेन्यहमग्रासिष्यम् ।

१ चण्डालः । २ रथो । ३ कालेन । ४ अवदत् । ५ 'सोत्प्रासं तु गोस्त्रासं सोपहासः— गनाश्रयः ।' इति हल्युपः । ६ पोल. पाशोऽर्धेति हिम्भः । ७ पूजाम् । ८ मातेन । ९ अगिम् । १० शिरः । ११ ईषदुष्णम् । १२ संतर्पयिष्यति ।

योऽमावसरः पुरः । नु साधारणवेपथोऽभवत् । आर्षादेय मूल्यं विद्धरः । क्षणेनैव
देवीनिःस्ववर्तिनि हस्तकुण्डे प्रज्वालितो दृढहस्तः । अथ मदभिमुखीभूय श्रांसिहः ' रे
बाल ! इत्थं आगत्याचैय देवी ' मित्यभिहितवान् । मिथा कम्पमानोऽहं तदन्विष्टमगमम् ।
म भक्तो देवीपूजनं कारयिष्या- ' बाल ! निवेद्य ते किमिदं ? परमेश्वरस्यार्चनं विधेयश्च
विधेहि, ' इत्यप्राक्षीत् । इत्यमाकर्ण्य करौ सम्पुटीकृत्याहन्- ' श्रांसिह ! द्रव्यं द्रव्यं
माम् । गृह्णामि ते चरणौ ' इत्यभिधाय तच्चरणयोरपथम् ।

पुनर्दत्तोक्त्यायं दुरात्मा मां धिक्कुर्वन्नवाचीत्- ' रे बाल ! नेदं ह्यलं दयाशब्दप्रयोगस्य ।
क्षत्रियबद्धक ! तद् वृत्तनाम्भितरं निवेद्य स्वयां यो नक्षीयारमानो निदित्यर्थं विनृशताऽ-
ममत्रीयं स्वयं दण्डः । माः ! त्वयैव मे रहस्यं प्राप्ताति ! विमहिदि तदपुना त्वं निजस्त-
प्ताशाम् । एहि । मज्जो मज्ज ' इति ।

" श्रांसिह ! त्रेहि मे प्रागभिज्ञम् । क्षम्यतामयनवराधः । बालकोऽस्मि ते " इतीदृशीं
कानरतगिरिं मे निदाम्यापि नृशमस्यस्य किञ्चिदपि तद्दि नावति दया । अयायं नीलाम्बर-
धरं नरं सङ्केतयामाह- ' नर्मस्तेनममकारमेवायौ क्षनेनैदं किञ्चिदपि अथहृत्स्वरेण- ' बाल !
ध्यापयामिदेवमया ' इति शब्दवागिदृशम् । इन्द्रजित्मानान्तर्यामिनापमकीलान् पदि-
निम्मार्य मदप्रभो एषा स्थितवान् । ' आत्मेधुंधीमानमरणप्रेममध्यासार्थं रोदितुमारम्भवान् ।
मदहं निवार्य देवीमग्नौ न्यानुमद्विष्टः । सप्रेमपमहं परमेश्वरमप्यायम् । ततः कृत्याम्बरधारि-
णाऽमुना श्राभिमुखं निरगमि । तस्मैवैव दुरात्मा श्रांसिहस्तान्पुन्यनोहकीलान्नद्वेष्टु
नित्यानुं निदिष्टवान् । अयायं मन्त्रतोहकीलधरं करं समुत्तमिमतवान् । परं को नु शत्रु
प्रभु प्रभुलीलावशान्मु ? तस्मान्मेरात्रिमवदतो महात्पनिरन्वयत । तस्मान्मकीलान्दृश्य
हस्तधिरग्लिहित इव, जडीकृत इव स्थितमवस्थे । अत्रान्तरे निजमर्त्यपमहं काशाय-
सनारिधानं ' तिराह्वयमग्निदोषमार्द्रं म्दास्तमायन्तृकृत्कण्ठं प्रसन्नमुत्तममहं तेवः-
पुत्रशालिनं कथनं योगीन्द्रमद्राधन् । माप्रसन्नचित्ते निरीक्ष्यैवानुमहं प्रागमन् । स च ' वन ?
मुप्री भव । ' हानुर्द्वयं निवेद्य मम मूर्धनि निधेय ।

श्रांसिहस्त- ' इत्यकारं यन्त्रतुलनेकापेक्ष इव स्तम्भिन्य स्थितोऽभूत् । ' कोम्ययं
भवेत् योगी ! कथमिदं यमागतः म्दाहं कम्मात् ? ' इति सोऽमुना विचिन्त्यमानाय । विचिन्त्य-
पश्चेत्तपमनोऽपीरनुदः सन् योगीन्द्रमवादीत्- ' कथं ? रे तपस्य ! किमिदं तत्प्रत्यो-
जनं ते ? न खलु कश्चिद्विषमस्यते ते यदेतन्निमग्नः परितस्तद्विदं यममद्वनुरयेदिवानमि ?

योगीन्द्रः । दुरितकर्मज्ज्वालां निशस्त्रितुं निर्दोषं चानुस्य चान्द्र्यं प्रागान् रक्षितुमहम-
यामनोऽस्मि । न खलु जानासि त्वं यदस्याहं मातुर्मा समानं मयैवैवमिति । जगतां
' श्रेयःपन्नादर्न कुतयगतां नृपञ्च मन्मार्गदर्शनमेवाऽऽमार्गं प्रथमः ' इत्यर्थः ।

नूरसिंह । नाहमाकर्णयितुमभिलषामि तवोपदेशम् ? अपि जानासि कस्याप्रतस्त्वं स्थितोऽसीति ?

योगीन्द्र । आम् । सम्यग् जानाम्यहम् । परमात्मना सृष्टस्य कस्यचन जन्तोः प्रतः । । यदा निर्मितस्त्व प्रभुणा तदानीमासी पवित्रस्त्वम्, परमिदानीं न तस्य पवित्रस्य जन्तोः प्रमे ? किन्तु कस्यचिन्नरकीटकस्याप्रत स्थितोऽस्मि । । ।

नूरसिंह । आ ? तापसापसद ? विमृश्य मूढि । आ ? किमहं त्वा वृथा ? दूषितः स्यामहं तत्र हृत्पया, स-यथा स्वण्डशस्त्रवामहं स्वधासम् । न खलु विदितं ते कीदृगहं भयङ्करो नर इति ।

योगीन्द्र । आ विदितं मे-नराधम ? न किमपि कर्तुमीधरस्त्वम् ? अरेरेऽस्तुर्वगर्वबर्धर ? अपवपि दुर्पं मा कार्षीं स्वसौधस्य । त्वमामानमतिबलशालिनं मन्यसे किमु ? त्वयाप्येकदा मरणीयमेव । नये ? वेधा कूरमात्रण पर्यंता प्राकम्पन्त, वेधास्त पदप्रहारेण धाणिः अपि व्यदीर्यन्ते तेऽपि प्रचण्डप्रतापव तो महान्तो महीपतय परश्शतदासपतयूत रमणीयरमणीरन मण्डितमन्त पुरमन्ततो विहाय कथामात्रता गतवन्त । अहह ? रावणसदृशो दुर्पशालिनो नृपचक्रवर्तिनोऽपि क्षणेनैव दण्डेन अभूवन् । तत् कियती मात्रा त ? अतो मिथ्याभिमान मपहाय त्वमेव निरागस पाळक विनहिदि ।

नूरसिंह । तूष्णीगे भय रे तापसाधम ? नाहं शुभ्रवे तत्र भाषणम् । इदानीमहमीशोऽस्मि स्वमनीषितं पूरयितुम् । इतस्ततो भ्रमतस्त्वादस्य तापसस्य कथनेन स्वहस्तगतमाखेटं विजह्यामहं किमु ? नेदं सभाभ्यते ।

योगीन्द्र । किं कर्तुं समर्थोऽसि रे मूढ ? नैव सिध्येत् किमपि तवाभिलषितम् ? स एव निधाता विधाता खलु ? इच्छेच्छेदसौ क्षणेनैव त्वा विनाशयेत् । अरेरे विनश्वरैश्वर्यमोहमादिरामदमन्त मूढ ? विमृश किमपि । चिन्तय प्रभुम् ।

नूरसिंह । प्रभु ? अस्त्येव कुत प्रभु ? नाहं गणयामि ते किमपि । इदानीन्तो समये तु वसुधरायामिह नूरसिंह एवायं केवल बलशाली पुरपोऽस्ति । नैव विद्यते कोऽपि मादृशोऽत्र महीमण्डले । सम्प्रत्यते सम्प्रति मदीयमेव मभीषितम् ? अपसर तदितस्त्वमधुना । जीवन्तमहं त्वां मुद्यामीति महती मे दया । गच्छ, भटोऽयं मम पत्न्यान् ते दर्शयिष्यति ।

योगीन्द्र । नैव । नाहमिदानीं जिगमिषामि । नापेक्ष्यते तत्रायं भटोऽपि । शृणु रे मूढ ? न भविष्यति निधारितं ते किमपि ? प्रभोरेव स्याद्विधारितम् । तन्मादृशस्य संन्यासिन उपदेशमग्रीह्य समार्गमनुवर्तस्व येन ते श्रेयो भविता । दयनीयोऽयं मानः । पश्य— निरङ्गारकिन्दुनी सगानेऽस्य नवने । विमृश-नूरसिंह ? विमृश । अरेरे धृथाभिमानप्रहणदुर्विदाय ? छत्रिपबुलकच्छ ? वस्त्रमपहृदयं दुरामन् ? विमृश । अपयथा, जाम् ? विदितं मया ननु— ' शिवाशक्ते विपरीतबुद्धिस्तव जातेति । '

नूरसिंह । प्रभु ? किं कतिष्यति प्रभु ? किं कर्तुं पारदिष्यति मे तव प्रभु ?

‘संयच्छातुता प्रजनन्तीमाभरमनाम् । नाहमाकर्णयितुमनिलयामि नवैकमप्यश्वरम् । गच्छ गच्छमि वेद्, अन्यथा तवापि बालकस्तेवास्य दुर्गतिर्मेविश्वी ’ इत्येति । याहि याहि । अधुनापि त्यामितो गन्तुं कथयामि ।

योगीन्द्रः । अयंरक्षयैर्न बालकं लक्षोपायैरपि ते नैवेतो गमिष्यामि । यथाहं स्थितोऽस्मि ततः पदमेकमपि पश्चाच्छाप्तरामि ? अहं, यच्छुं शक्नोति ? किन्तु मयमवेहि-शूरमिह ? न किमपि कर्तुं शक्यते त्वया । अतु-भूताधर्मं अथमेव बालकस्यामन्ते पराजेष्यते, एष एव तव मनोरथं पूरितमाकरिष्यति, अस्यैव धरणयोराननस्वकं स्वमन्ये नमयिष्यामि । अनेनैव तव विनाशोऽपि विधास्यते । पापिष्ट ? इदमपि ते भावि ! कुत यच्छुंभीताः । तवाम्पातामेव स्थितोऽस्मि ।

‘अ पृथम् ? एहि तावत्प्रमपि यमनगरादिषु भव ।’ इति शीघ्रं कृपागमादृश्य शूरो योगीन्द्रमन्यद्वत्तः परं योगीन्द्रः प्रमद्वत्त एव शान्तं तस्यां । तस्मादर्थं न शिष्याय किमपि । पृथेव शूरान्द्रमिहं प्रोक्तुमैषां योगीन्द्रः केवलं, स्वहन्तुधर्म- ‘रक्षं प्रपत्तेन ?’ इत्यवादीत् । लक्षणमेव शूरमिहमन्त्रैव जडीभूय स्थितवान् । ततोऽप्रतोऽयं पदमेकमपि चिन्तुं न शक्तात् । इत्थं योगीन्द्रस्य योगबलमन्योस्य शूरमिहो निनरां व्याकुलोऽभवत् । पदम् तद्वत्स्यामालोच्य योगीन्द्रः- ‘किं विचिन्त्यामि शूरमिह ? कथमेवं स्वभ्यो जान ? परीक्षन्व निजबलम् ।’ इति जगद् । ‘श्रीभूय शूरमिहो योगीन्द्रम्- ‘क्षम्यताम्, महाबलम् ? क्षम्यतामयमनुब्रूतः । नाहं पूर्वं पर्यवेपमत्रभवन्तम् । अनुगृह्यतामर्थं भगवता । शिरसा यदामि धीमश्रुतेऽश्वरम् ।’ इति शेषाद्यः । तस्य नष्टं वपनं निशम्य योगीन्द्रः- ‘शूरमिह ? बालकमनु त्वं न किमपि पीडयितुं शक्नोति, तवर्जवत् ।’ इत्यप्रवीत् । शूरो सम्पुटीकृत्य शूरमिह उच्ये- ‘प्रभो ! बालमेव वक्ष्यिष्यामि यदन्यत् किञ्चिदादेस्त्यति श्रीमान् । सद्योऽस्मि तवर्हं पालयितुम् । परमं बालकम् नैव त्यक्ष्यामि ।’ इति ।

इत्थं तस्य भागनं निशम्याहमवीवाकुलीभूय योगीन्द्रमादिष्टा ‘भगवन् । परित्रायता-मर्थं भगवन् । बालोऽस्मि धीमताम् । न क्षम्यतामेकाकिनं मांमिह परिहाप भगवन् । पाण्डालोऽयं मन पूर्ववन्ननो वीरः’ इत्यम्वचाम् । अम मूर्खेति पाण्डालकं निषाद्य योगीन्द्रो मां ध्यावद्धार- ‘राजकुमार ? निश्चिन्तो भव । काचिदपि ते पीडा न भविषी ’ इति । अप योगीन्द्रः शूरमिहमश्रीत्- ‘शूरमिह ! रक्ष साम्प्रतमेवं बालकम् । नाहमिहोऽयं विनीयामि । यथेष्टमेतं त्वमत्र कारागृहे निरुप्याः । किन्तु बालस्यास्य बालोऽपि न पीडनीयम्वयेति स्मरणीयम् । इत्थं चेदेनं कदापि प्रयत्नियते तदा त्वमेव स्वर्गं विवस्यसे । पश्यरूपवन्तमत्र गुहगृहे त्वयाऽऽगतुं न पातयेष्यते । त्वमिहानन्तुं कियदपि यत्तेषां परमिदं स्थानं नैवोप-प्यते त्वया । यदेकदिवसाधिकदशवर्षाणि भविष्यन्ति तदानीमेव स्मरिष्यामि गुहगृहमि-दमिति ।’

‘आम् । भगवन् ? शिरसा वहामि भगवद्देवतामालाम्’ इति श्रवणस्य प्रोवाच दूरमिह । तदनु मामरदद् योगीन्द्रः— ‘कुमार ? साधयाम्यहमिति ।’ ‘भगवन् ? सह नयतु मां श्रीमान्’ गतवति भगवति दुरामायं दूरो देव्यै मम बलिदानं विधाना ।’ इत्याभिवायाद् भृशमरदम् । रुदन्तं मां निवार्यं निजगुह्यसा समामन्य योगीन्द्रेणोक्तम्— ‘मा भैषीः कुमार ? क्षत्रियपुत्रो भूत्वा किमेवमधोरो भवसि ? अपुना तु त्वया महापराक्रमतालि कृत्यं करणीयमस्ति ।’ कच-मेकमपि ते न पीडयितुमयं शक्यति नूर । निजयोगबलेनाहं त्वत्परिचाण करिष्यामि । शृणु-चेदम्’—इत्युदीर्य मन्दं मदीयस्पर्शे—इतोऽप्ये त्वं पञ्चमरत्तराशि न द्रश्यसि दूरसिंहमेतम्’ । इति प्रोक्तवानयम् । ईदृशेन तदीयवचसा क्षान्तिरन्तर्मभावर्तत । पुनरपृच्छमहम्— ‘किं तदात्र स्थले बन्दीभूय मया सकलं जीवनं यापनीयम् ?’ इति । योगीन्द्रस्तु रिहस्य— ‘न समर्थोऽस्मि तैकपयितुम्, परं कियत्कालमत्रैव स्थेयं त्वया । यथाकालं सकलं मङ्गलं भविता ? तव हस्तेनैव कियन्ति महाम्नि कार्याणि करणीयानि सन्ति । भद्रं भूयात्तव ।’ इति मां निगद्य दूरसिंहं तदनुचरौश्च पृथग्निधायान्तर्दधे । कुत्र येन यथा राऽप्य गतयानिति नाज्ञायि केनाऽपि ।

योगीन्द्र गतगन्तव्यधार्थं नूर, सावधानः सन् व्यचारयत्— ‘अपि सयं भवेद् योगीन्द्रेणो-दीरितम् ? किमस्य वधे विधीयमानेन न लभ्येत गुप्तगृहमिदम् ? (क्षणं मनमि विमृश्य ।) नैव नैवम् ।’ किंतु एतत् स्यादेतादृशस्य कथनेन ? अस्य बालस्य बलिदानं तु करिष्याम्ये-वाहम् । क्षणमेकमपि तमहं जीवन्तं नाभिलषामि । पश्यामि— ‘किं भावीति ?’ दूरसिंहश्चे-दहम् ? अस्य तापसस्य वचनं वितथं विधास्यामि ।’ इति विचार्य बलिदानार्थं नरमुष्चेरा-ह्वयन् । विन्यद् विन्यदसौ तदन्तिकमुपस्थाय कृताञ्जलि सम्मुखमनवस्थे । तदभिमुख-मालोक्य दूरेणाभिहितम्— ‘बन्दीवुर कुमारमेतम् । स्वयमेवाहमस्य बलिदानं करोमि । तदाज्ञावमक्षणमेव मदीयकरचरणं लोहशृङ्खला-नियन्त्र देवीसम्मुखमहमुपस्थापित । दूरसिंहो मम शिरश्लेदनाय कृपाणमाकृत्य यात्रमनुपरि संचालयति तात्रदेव महता नि स्यनेन समं दूरविहमुपरि निरवलम्बं प्रलम्बमानमद्राक्षम् । ततो मण्डलाकारेणोपरि वस्तुलं परि-भ्रमय्य तात्पर्यमाचरन्द । परं को बु स्रु समर्थस्तमधोऽनारयितुम् ? क्षणादेव निलीनो-ऽयं क्षापि । न ममौ सग्नति हृदि मम हर्ष । इदानीमेवाहमगामं तथं योगीन्द्रकथनमिति । अहम्, स कृष्णरेतपातो पुरय, अन्यथैकः मामान्यवेशो भट’ इत्येते प्रयो वयं तत्र स्थिता । अनन्तरं अ कृष्णरेत पुरोऽपरं पुरय किञ्चिन्मन्दमुदीर्य क्षापि माहिजोत् । प्रयाने तस्मिन्प्रयौ निजनिजवसनमयजत् । दृष्टेः समग्रति तदीया रमणीया मूर्ति । भासोदत्ता पञ्च विनयिन्द्रिय । मदभिमुखीभूय मामकृपयदयम्— ‘कुमार ? रक्षितोऽसि एतमुना । अशरत्तमव शिरसो त्रिपदुधर । मुखमात्रमिह । आशामुमाशनन्दिन्या । त्वमिवाहमपि पूर्वं दूरमिदेन बलिदानार्थमानीत । परं ममातीवकारण्यपूर्वया गिरा बलिदातु पुरयस्या-

भावेन चायं मह्यं प्राणभिक्षां ददौ । सम्प्रति तन्निदेशानुवर्त्ती सचहमत्र निवसामि इति ।
अथायं मम करचरणं नि शृङ्खलं विधाय मदर्थं भोजनमनेन ययौ । प्रतिदिनं 'सहदेवासौ
मह्यं भोजनं प्रदाय प्रयाति स्म । तत्राहं कथं कथमपि दिनान्यगमयम् । एतस्मिन्नवधौ
तत्रत्यमखिलं गुप्तस्थलमालोक्यमहम् । परं नालम्भि मया ततो बहिर्निर्गन्तुमवसर' । तत्र
एचिप्रकाशः कुहचिह्नं घनोऽन्धकारोऽन्धवत् । 'विना चन्द्रं कुत्र एष प्रकाशः ?' इति
पृष्टश्चैव कृष्णवेशधारी पुरुषो मां व्यजिज्ञपत्- 'अस्ति इत्येतिदूरमेवो मह्यम् गिरीन्द्रः ।
तस्मिन्नलैरिव प्रगाहिभिः यक्षैः परिपूर्णमेकमविमुन्दरं सरोवरं विराजते । सहदेव भित्तिषु
तदीजन्तसेहेन चिरकालं तस्य प्रकाशो भवतीति तज्जलमानीय कूर्मिहोऽत्र गुप्तगृहे क्वचित्
क्वचित्स्थाने स्थायितम् । तस्यैवायं प्रकाशः कन्दरेषु ।' इत्येवं मया प्रकाशस्य रहस्यमज्ञापि ।
तात ? समाप्तप्रायमिदानीमिदं मदीयमिति वृत्तम् । महता कष्टेनाहं तत्र दिवसांनर्नयम् ।
यद्यपि तत्र मे किमपि कृत्वा नाभवत् तथाप्येकान्तनिवातेनाहमतितरामुद्दिष्टोऽभूवम् । 'महह!
भागतस्य मम वर्षत्रयमतिक्रान्तम् । ततो मम पिता आग्रा आसीत् त्रिद्विषौ भविष्यतः ।
कथमितो विमुक्तो भवेयम् ?' इत्येवमहर्निशं विचिन्तयतो मे कथं कथमपि पञ्चवर्षावपत्ती-
तामि । यन्दीभूतस्य मम परदेन एव पञ्चान्द्रः सम्पूर्णा । ह्ये दिवसे कृष्णवेदानृदा
पुरेष्याऽहं दिशापिन - 'भागत नृभिह, सचायं निर्वाधे तत्र देव्यै बलिदानं विधाता'
इति । इत्थमाकर्ण्य नितरासहमाकुलोऽभवम् । अथ मुहूर्तान्तरमुपगत्य कञ्चन पुरयो मम
हस्तपादं लोहनिगडेन निगदितवान् । मने तस्मिन्नहमात्मानमेकस्मिन्ममगम्य तद्वस्तुममरणा-
पेक्षया निजहस्तेनैव मरणीयमिति निश्चित्य तद्वन्नमगाच्छम् । अत्रान्तरे तु-अयि तात ?
स्वयैषां परित्रातोऽस्यहम् ।"

हृषाकर्म्योऽयौ चन्द्रनिहः शान्तमनसा रणवीरोदितं वृत्तान्तं श्रुत्वा स इदानीं रणवी-
रमाचक्षते- 'यस्य ?' अस्मिन्मात्रमनुनेदयं वृत्तान्तस्तस्मात् । अत्र तु । यथेष्टदेवता !! इति ।

रणवीर । तात ? मा कार्षीः शुचं मुधा । अत्रति हि मरितस्यमेव । अयि कथयिष्यामि
मां कथं तत्र भयानकरूपले त्वमुपगतवानिति ? अयि वृत्तान्तिनं पितृचरणाः ?

चन्द्रमिहः । किमाप्यामि ते यस्य ? हस्तस्यममुना दुरात्मनेति यदाऽनुगोच् सातस्तदा
ज्वलद्विर 'रोषद्वुतमुदा क्रमिहमेन निग्रहीतुं परितोऽप्यारोहान् शिवत्रयाम्भूवायम् । परं
नोपनेमे तद्व्यवृत्तमपि । त्वदर्धमप्यर्थमसौचीत्तानः । तमहं सम्प्रगाधाम्याऽऽदाय च तदादेवं
तदन्वेयणायां निरगच्छम् । वितालेषु नगरेषु, विकटेषु महारण्येषु, भयङ्करेषु गिरिकन्दरेषु
आयि त्वामहं व्यचिन्तयम् । परं निराशोऽहमजनिमि स्वामनुपपन्नम् । न्यूनादनिन्वूनं त्वो
विचेतुमहं कर्षययमनयम् । अनन्तरं त्रिन्शत्तुरो भूयाऽहं पुनस्तत्रितुरोराजधानीं न्यवर्तिमि ।
आसन्नार्निन्ता ॥ राजधान्यां कञ्चन प्राप्तेऽप्यस्तं शुभं स्वयंकाशमायान्तमहमवलोकयम् ।
उपमृतं मर्त्यजन्मार्थं मां प्रणामम् । तमहमप्यत्र- 'आय. ? कस्त्वमिति ।' स तु

प्रतिवचनमदृष्टैव मत्पाणिमादाय मा दूरमनयत् । ' विश्विस्तो वा मूको वाऽय स्यादित्यहम्
 वाधारयम् । यत्राऽयं मामनयत् तत्रैसाहमगच्छम् । स्तोत्रमन्तर गतोऽथ मत्पाणिमुत्सृज्य
 समन्ततो निरीक्षित । यदा कोऽपि नाटयत तदाऽसौ समभाषत— ' महातुभाव ? क
 प्रस्थीयते भवता ' इति । ईदृशीं तदीयां वाणीमाकर्ण्य भृशमकुप्यमह तस्मै । रथा चाह
 तमगादिपम्— ' किन्तु ते प्रयोजनम् ? काऽहं यन्माप्नोति ? किमर्थं मामत्र त्वमानय ? राज
 कुमारोऽस्म्यहम् । स्वनगरं प्रयासि ' इति । गिरमीदृशीमाकर्ण्यैव विलक्षणो जन दृत्ताज-
 लिरवदत्— ' राजकुमार ? धैर्यमाकलय क्षण निपीदतु भवानत्र । श्रूयतामस्याकिञ्चनस्य
 वचनम् । महद् भयमग्रे वर्तते । न गन्तव्य भजता नगरे ' इति । अतोऽहं चाकित सन्
 निरक्षेपम्— ' विश्विस्तोऽयमिति । ' तमपृच्छमहम्— ' कस्व रे ? किमर्थं मा नगरान्यन्त
 रागताजिहारयसि ? ' इति । ' कोऽहमस्मीति निरीक्ष्यता श्रीमता । ' इति समारथायासौ
 शिरसो ग्रामीणभङ्गाय वेष्टितं मुनीपमपनीयामवेपेण तस्थौ । तत्क्षणमेवाह तमभिज्ञाय
 न्यगादिपम्— ' कोऽयम् ? विक्रमशाली विश्रम्भस्माजनममात्यवर्यं प्रतापसिंहं किम् ? कुतोऽ
 ग्रभवान् साम्प्रतमिहाऽस्मिन् वेपे ? अपि विद्यते नवाऽग्रभवान् पितृवरोऽधुना नगरे ? किमुप-
 छस्यो नवेति वरसो रणवीर ? अकृतार्थोऽस्म्यहं तद्वन्पेपे । किं प्रयोजनं गुप्तवेशमीदृशमा-
 कलयितुं भवताम् ? ' इति । ईदृशो मम प्रभावशिवस्य स्वललाटे कर निधायाचष्टामात्यवर्य-
 ' हन्त ? अमन्दु एतदमिदममल्लमुदन्तनातमावेदयितुमहमेव केवलमवाशिष्टोऽस्मीति । '
 ' किमस्ति ? कथनीयमज्ञता—मा निषा मामधिक सन्देहबन्दीमन्दिरे । किन्तु किञ्चनाम
 ज्ञमयं वृत्तं सट्टतम् ? ' इति पर्याकुलहृदयोऽहमन्वपुजि तम् । सोऽब्रवीत्—राजकुमार ?
 भयङ्करी घटना घटिता । ' ' भयङ्करी घटना किम् ? ' इति पृष्टमात्तुल्येन मया । अथोक्त
 वान् श्रीप्रतापसिंह— ' आम् । भयङ्करी घटना । धूयताम्—केनाऽपि दुरात्मना हते रणवीरे
 त्वयि च त गवेपयितुं निर्गते कृष्णवक्षनिशायामेरुदा महाराजो योगाभ्यासार्थं पुष्पभद्रातीर
 प्रस्थितः । तत्रैकाकी गच्छ महाराजो मया न्यपेक्षि । पर हन्त ? न कृतं मनसि मे वचनं
 महाराजेन । एकाकिनैव प्रास्थायि मृपातिना । ततो निवर्तमानो महाराज क्रूरेण क्रूरसिंहेन
 कपटप्रपञ्चैर्विब्रलस्य बन्दीकृत इति । ' ' प्रियबन्धो ? उपधृत्यैवेनमुदन्तमहमतीवकुदोऽ
 भवम् । परममान्यवर्येणाहं सान्त्वयित्वाऽभिहित — ' राजकुमार ? महाराज बन्दीकृत्यार्थं
 दुष्टहृत्कं कं नष्ट इति न व्यज्ञायि मया । बन्दीकृत भरेन्द्र निशम्याहमल्प सैन्यमादायु
 तन्मार्गगाव निरगाम् । उपलभ्यावसरममुप्रयमाप्मीयानुचरै सममिहाभिगम्यात्मदीयमव
 शिष्टं सैनिककुलमलं निहत्यानायासेनास्मदुर्गं प्रविश्य निर्भयः सैन्धवैव न्यवसत् । अत्रा
 ग्तो निजबलमुपचित्य स्वैरं मृष्टिमण्डलमेव पीडयामास । अल्पेनैवानेह्य महाराजमनुप
 छस्य निराशहृदयेन पुनर्न्यदृशम् । ' अनिनदुर्गोपशाल्ये तिथिरं साध्विरेद्याहं न्यवात्सम् ।

१ ' उष्णीषः शिथिलेकदित्यो । ' २ द्रुमर । ३ वधयिना । ४ उपशल्ये
 प्रामाते ।

तत् शुभं मरानिहंस्तयत् विधायाधिवसतीति विज्ञाय दुर्गमाक्रमितुमहं व्यचिन्तयम् । परं निष्कण्ठो मम मनोरथ । यत् आमीदृशिकमखिलम् । न कदर्थनीया दृष्ट्या 'वस्त्रपिनीति विचिन्त्या' योधनमहं नाकार्यम् । 'स्वकृतकादेकं गुप्तचरं सपत्नीदन्तमवगन्तुकामोऽहं प्रादिशयम् । आनीतश्चायं सदेवशत्रेण— 'विना प्रयासमनितुदुर्गमरातिनाऽऽचिच्छिदे, महाराजश्च व्यासरादित' इति । 'हा हन् ? किं तदा सुरलोकं सनाथितवन्तं पितृचरणा ? अहह ? पितृदूतं नमपि नैवान्नि मे ? हन्त ? किमिदानीं करोमि ?' इत्यालप्यामुद्धदधूणि रणवीर । तदधुविन्दुद्वन्द्वमात्मपटखण्डेन परामृश्य च 'त्रिभुवनमस्तन्वयत्— 'हन्त ? किमेव पिह्वलोभवसि ? अन्तराह्वया कर्मणा गगनिरियम् । पावनीव वयं पितृघातक-स्यास्य वैरं निर्धातयिष्याम' इति ।

रणवीर । यादम् । नूरुहत्कायास्मै तस्य नूरुक्रमेण फलं तु प्रदंयमेव । किन्तु तात ? तदनु किं व्यवधि भवता ?

चन्द्रसिंह । पितृवधवृत्तान्तमाकर्ण्य यन्तमेव कुपितं सख्यं तदानीमेव स्वात्मवशिष्टा-
मनीकिनीं यज्जयितुममाध्वर्यमादिशाम् । सद्यस्त्विवैकताली मुद्रिमासीति निपुणोऽमान्यवर्य-
स्तु— 'रानकुमार ? न शक्यते योद्धुमिदानीमस्माभिः । किञ्च घण्टबंमेवास्मदीयराज्यमनुना नृशंसिनास्मन्नपि 'हृदिनेऽमरकण्टकापीधराय रणनिर्गमिदक्षितिपालाय तस्माद् विपुलं द्रव्य-
मादाय समर्पितम् । तद्द्विगमेव हुहृदिगच्छस्ममी निदधे । साध्वतमसौ दुरात्मा क्रूरसिंहो विनयनगराशिरान्तो विनयसिंहनरेन्द्रस्य राज्ये सेनापतिपदं कलङ्कयति ? तावस्तु सुरालयमलङ्घनरात्रे ? किन्तु वयं 'तदीयवैरनिर्धातनं विधानास्तेह । विनयनरेन्द्रनन्दन ? धैर्यमाध्वर्य । किन्तु बोधयितव्यं त्वाम् मुद्रिमात्रिस्त्वयि ?' इति बोधयित्वा माम् तामपदं ; पद्मादृष्टमहम्—'अमत्यवर्य ? तस्मिन्निदानीं करणीयम् ? कथञ्च प्रतिकार्यं पितृवैरम् ?' इति । प्रतापसिंह । अनुमन्यसे धैर्यमदनुमतिम् ? इदं मे सम्यक् प्रतिमानि । अत्रपीयताम्—'सकल-
मिदमात्मबलेमादाय यतोऽयं नृशंसो निवसति तत्रैव विनयनगराशिरात्राण्या गुप्तवेपथोपिठम् मया । येनाप्युपायेन महाराजप्रीतिव्यासिंहं साक्षात्कृत्य सेवयाऽऽराधनीय । प्राप्यावसरं प्रैतार्यान्तुं दुरात्मानं प्रकाशनीयमस्य 'गर्ह्यं कर्म । रानकुमार ? महात्ममिदं द्रष्टुं किल—'मं हर्षणी-
यमप्युदये जनेन, नापि निषाद्वर्ण्यमापादितं, सदा प्रसन्नैरेव मनसा स्थेयम्' इति । सर्वं प्रसन्नान् वदति । प्राकानि मया विनयममतिरेकानां निवेद्य किमभिमतं ते ? मद्मकययम्—
'सम्यक् विचिन्तितं भवता । कियत्कालमहं रणवीरमिनस्तत् परिभ्रम्य मार्गदिप्यामि । प्रातोऽनातो वाप्यसौ मया प्रच्छन्नेयैव महाराजध्याविनयसिंहस्य स्वकृतमपत्प्राप्तये । मन्ये ; यथा नूरुसिंहमत्रैव रणगीतोऽपि भवेदिति सोऽपि विनयनगरं पृथग् प्राप्येत, तद् भगवानपि निपुणं गवेवपु तत्र रणवीरम् । गच्छामि सम्मति । अत्रैवैव कालेन पुनरहं भवन्तं मेव

१ सेना । २ युद्धम् । ३ विविगम् । ४ सेनाम् । ५ प्रेतद्वन्द्वी यत् । ६ वेदसिद्धिम् ।
७ वधयित्वा । ८ निन्दम् ।

तिथीकरिष्यामि । ' इति निर्दिश्य प्रधानमापृच्छय विसृज्यामुमहं त्वां गोपयितुं निरमपिषम् । आदिष्टमनोऽहं विनयनगरान्तिरुर्वर्णिनि घोरका-तारे विसृज्यवर्माऽभूवम् । उपस्थिता रजनी तदानीमग्रे । आसमपरिचितपथश्चाहम् । तस्मा-मार्गं मार्गयितुमना भट्टग्रीम भित्तोऽहं पय्याटम् । अत्रान्तरे श्रवणसरणिं मम भीषणमेकं श्रीकृतमुपागतम् । तदुद्दिष्टा भिगम्याज्ञासिषम्—'स एव कुरासिंहोऽनुचरयुगलानुगतो राजकुमारीं कुमुदिनीमाहूतवानिति ।' परिश्रिता मया कूरहस्तासा राजकुमारी ।

मध्य एव रणवीरो जगद— ' किम् ? परिग्राता किम् भयता राजकुमारी ? अहो ? आश्चर्यम् ! ' तात ? तत्राप्यय चण्डाल कृतघ्नता दासितयान् किम् ? धिग्धिगेन क्षत्रियह तक्म् ! ' इति ।

चन्द्रसिंह । आत ? पूर्णोऽधुनाऽमुष्य 'कालुष्यकलश । तदानीमेवाह किलिपकारिणमे नमहनिष्यम्, पर दिष्टाऽय मम पाणिपञ्जराणि सृत । अथ राजकुमारी महाऽऽनीयाह विनयनगरमुपागतम् । सुतरा सत्कृ य मा प्रसन्नस महाराजश्चाधिपत्यसिंह । मयेदीक्षाता मा स्थातुमत्र, परमह त सप्रश्रय न्यवेधिषम् । यदेव कुमुदिनी मा भूत 'निर्बन्ध तदा म्युपेत्य वचनमस्या अतिष्ठमहमत्र । महाराजेनाह 'प्रधानसेनानायकपदवीमधिरोपितोऽस्मि । नावेदयमहमिदानीमपि त निजनाम गाननी । सर्वे मां योगिराजपदेन सभावयन्ति ।

रणवीर । तात ? किं वृत्त तदनु कुरासिंहस्य ?

चन्द्रसिंह । तस्मिन्महनाय सर्वत सादिन प्रपिता महाराजेन । पर क पलायितोऽय आकमहतक इति न विदित केनाऽपि । त निप्रहीतु गता सादिन पुन परावृत्ता निराश हृदया । मुद्राहमत्र न्यवसम् । अस्मत्प्रधानेन औप्रतापसिंहेनाऽपि परमचानुषंग विजयन गरारायस्य प्रधानवदमुपलब्धम् । एतोऽय वीरसिंहनाम्ना विरपातोऽस्ति । परश् एवाहमत्र नगरे समावासिषम् । प्राप्ताह सेनातिवद् विभावर्षा पर्यवर्तितु निर्गम विधि तयमेव प्रभु छीष्टामवलोकमान कानने तस्मिन् गुप्तगृहस्य द्वारशिलामासादयम् । अथाह तां शिलाम प्यतिष्ठम् । तमयेऽस्मिन्निमग्नमासी-मम मनो गम्भीरविचाराम्भोनिधौ । विचारयन्नेवाहम कस्मादवनिर्गत चजेन प्राहरम् । यदाधात्रेन मनुष्यवेशनशिला सहस्र निराळम्भीभूय मनाम् दूरं स्थलिता । तदधस्तादेकमारोहणमालोक्य सोपानैरवदृष्ट गुप्तगृहं प्राविशम् । सकल गुप्तरण्डमालोकि मया तदीयम् । देवोमन्दिरमपि पृष्टम् । अन-तर रयदधिष्ठितप्राङ्गणदृष्ट वस्तिम्या कन्दरायां निलीय- ' एव किंरुमना ' इति धीक्षितुकायोऽहं स्थितवान् । मुग्ध स्वामयधाय स्वदम्पणमागत्य स्वामह मरणान्त्यचारयम् । रणवीर ? अवसानं गतेय कया अधुना । परितेभरानुक्तययाऽप्य पालित मम प्रयत्ने । प्रपुष्टमिदानीं हर्षेण मम हृदयम् ।

तमप्रति प्रावर्तत मेमवाप्यप्रवाहो रणवीरस्य नयनान्वाह । अस्त्रीवोरुपटया चन्द्रमा क्षिप्य- ' किं करणीयमग्रे ? ' इत्यज्ञादीदयम् ।

चन्द्रसिद्ध । वेत्स । गुप्तवेयेण मदनिक स्यात्तस्य त्वया । केनचिदमुपुक्तश्चात्मानं
योगिराजान्वेनासिते रणघोरनामान् स्वमाणादि । भवतु ननु वेत्स । राजसम्बन्धिनि
कर्मणि कौशल्यान्तरणमात्रशकम् । अथर्विर्गदादि । निखन्द्रेण निपुण व्यग्रदृष्टोद्यम् । अतः
वदुदीर्य मौनमाकृष्यान्वकार चन्द्र ।

आकृष्यदोरे शनयो रजन्यस्तृतीय प्रदूरोऽतिक्रान्त । परिवर्तिता प्रहरिण । उपवनत
रघरनोदावलाग्निना निहङ्गमानो रुदम्बकानि मधुरकलरवै । सत्रातेय विभातवापा विमा
वरी । ति सकलजनेभ्य सूचयामासु । चिरकालानन्तरमनलोचय परस्परमालिङ्ग्य मुख
दुःखमयी घटनामालम्ब्योमावपि आकृतौ मुख मुपुपतु ॥

॥ ७ ॥ इति वृन्दावनपुरकुञ्जमग्नविचारस्तस्य पण्डितमेवाग्रतःकविराजस्य कृती इया
नन्दनद्वीपतीर्थे कुमुदिनोच्छ्रे मृतीया कला १ ७ ॥

अथ चतुर्थी कला ।

“ स्मरराशान्ध्यानी प्राङ्गणवल्मी विलासविहगानाम् ।

गङ्गासरङ्गान्ता दशति न आका मम कस्य ॥ ”

“ दग्धो विधिविधेये न सर्वगुणसुन्दर जन कमलि ।

इत्यपवादमवादिष हरिणाशी वैधवा विहिता ॥ ” (नटचम्पू)

“ वैवाधितेषु महतां गुणशेषतङ्का । ” (शकुन्तलम्)

“ कस्याप्यन्त सुखमुपनत दुःखमेकान्ततो वा ।

नीधेर्गच्छत्युपरि च दत्ता चक्रेनेमिन्द्रेण ॥ ” (मेघदूते)

योगिराजोऽप्यतमरहस्य प्रकाशविषयतीति न मातीयाऽऽनन्दो राजन्यदिन्या
कुमुदिन्या महाराजधाविचयमिदस्य चान्त धरण । कदाचाप काल समुपस्थास्यते; कदा
मैत्र योगिराजो निजोदन्त निवेदविषयतीत्युभयोरेव हृदये भवति मरतीयोत्पन्ना । वाच-
कमदानुमाना । मनान्पूर्वमन्त्रवता रम्य विलासोद्यानम् विजोक्त्वाप्राप्तमरद्भिः । श्रीः
शोपमिद हर्षामृततरङ्गिणी हृदय तरङ्गवतीति । ”

आमार्थमेव वेत्स निर्मितमिदं विजयोद्यान नरेन्द्रेण । “ अमित्यनुसूयमेव विनादि-
जनहृदयान् इममिदमुद्यानम् । चकुर्वत्तुल्यरवाचमरकाशोकपनमन्त्रमुग्रशीरनिम्बकदम्ब

१ पृष्ठ १ । २ अथ अनुपाद पुराणा च । ३ इत्यमर । ४ अग्रमतेन । ५ अग्रगता । ६ नामधेयम्
‘ अमित्य’ न प्रथोभवा । इत्यमरः ।

कदलीप्रमुखविविधतरुवरा विराजन्तेऽस्मिन्नुद्याने । अनेकदेशोपनीतविविधवर्णसुन्दर^१विह-
ङ्गवृन्दमण्डितानीहानेकानि विहङ्गानि^२बालनन्दिराणि । प्रकुलमहसदृशकमलानुकारि-
चिरमणिमयमुखरमणीय^३जलोद्गारियन्त्रनलिकालङ्कृतान्तरालाः पदे पदे सहस्रशः प्रोक्ष-
न्ति^४स्फटिकादमनिर्मिता मनोहरा^५दीर्घिकावर्तिकाः । यासां निर्मलसलिलाभ्यन्तरेषु
नीलारुणहरितादिरागरञ्जितवपुषः क्रीडन्ति कोटिशो मरुत्याः । मध्यभागे चास्पोद्यानस्य
सुन्दरोपलविरचितोऽन्तःप्रदर्शितदर्शनीय^६कन्दरो जलोत्क्षेपिभ्रमयन्प्रमुखनिःसरदमलशी-
तलतरसलिल^७निक्षेपरुचिर^८शिखरो राजते कृत्रिमगिरोन्मः । क्रीडासैलस्यामुष्य जरुधारा
तदन्ति^९व्यतिन्यां कस्याञ्चन^{१०}नागवल्लीदलानुकारिण्यां^{११}पुष्करिण्यां प्रवहन्ती मुदं जलप-
तितराम् । यस्यां हंसमयूराकाराः^{१२}सुपरिश्रुता विमानि^{१३}कतिपयांस्तरणयः । अमुष्मि-
न्नुद्याने विविधस्थलेषु भलितवाललतामण्डपकुलानि कामपि कान्ति^{१४}कलयन्ति । आयुष्णका-
लेऽपि कोपि तद्भ्यन्तरे प्रविशेद् यदि सद्य एवासौ तदीयातिशीतलतया मित्रापारतन्त्र्यमे-
वाकलयेत् । समस्ताद्युद्याने संचरणाप विरचिता स्फटिकमणि^{१५}कुट्टिममयी रुचिरा मार्गावली ।
जलयतो मार्गं प्रतिक्रिन्नान्तरालमाचोजिता चवलोपलनिर्मिता^{१६}भासन्दिकाः । यदुपा-
न्ति^{१७}कवर्तिजवृक्षैः आदिवल्लीवेष्टितुल्यवलम्बनीयवलिभिः कोकिलकीरसारिकाकपोतादिविहङ्ग-
वरा निजमञ्जुलकलारवैः समीपस्थासन्दीस्थितानां मृणां हरन्ति हृदयानि ।^{१८}वितस्य निजक-
र्कपमण्डनं^{१९}शिवण्डिमण्डलमारमठोण्डवैरा^{२०}हिण्डमानानामुद्यानसङ्घे^{२१}नरप्रकाण्डानां^{२२}
सुष्णाति चर्भूषि सुतराम् । क्रीडासैलस्यानतिदूरमेव सुन्दरेन्द्रनीलपद्मरागमरकतमणिमय-
भित्तिको महादेवतपावाणनिबद्धो मय्यभासाद्व्रकास्ति । कचिद्वसरे नरेन्द्रचूडामणिरिमं
भासादं निजपरणारविन्दैरलङ्करोति । अथ महाराजश्रीकेजयपतेहो विकासोद्यानमिदमुपस्था-
नुमना वस्तीति प्रहरिणः प्रतिक्रियदन्तराल स्वकार्यं निर्वहन्ति स्म । प्राप्ते मध्याह्नकाळे रम-
णीयेऽस्मिन्नुद्याने कलङ्कगामिन्यस्तिस्रश्चम्बितयौवनलालरूपयः समुपस्थिताः । आसां द्वे
पुरस्सरे अभूताम्, तयोः पृष्ठे कियदन्तरेणापरागच्छति स्म । ये ह्ये पुरोगामिन्यौ तयोरेभ्य-
तराऽऽसीद् राजनन्दिनी कुमुदिनी । अपरा चेयं सेनापतिदुरिता त्रियम्बदा नाम तासली ।
यापीयं तयोरेनुगामिनी सा तु नरेन्द्रबाळाया मुखया दासी ।

आसीत्पञ्चदशवर्षमिवं मृतान्ती भूपनन्दिनी । सेवम्-^{२३}यदनेन शारदचन्द्रमण्डलम्,

१ पक्षिमूढः । २ पक्षिनिव शार्प रचितानि सूक्ष्मोद्ग्रासिकापृष्ठानि । ३ नानाविधजलो-
त्पातिधारावन्त्रम् । ४ पुष्पाः इति भावः । ५ चरलतायाङ्गुताः । ६ वलीश्रेणः । ७ उपलः
पावाणः । ८ दरी तु कन्दरो वा श्री । ९ जयमरः । ८ प्रवाहो निर्गमो सरः । ९ मृत्तम् ।
१० ताम्रमण्डपः । ११ पुष्करिणी-यातमहर्ष सरः । १२ सुलोभिता । १३ नीला । १४ धार-
यन्ति । १५ कुट्टिमोऽर्था निबद्धा मूः । १६ भावनविशेषः । १७ प्रसार्य । १८ बर्हभूषणम् ।
१९ मयूरपुन्दरम् । २० नृवैः । २१ परिभ्रमताम् । २२ जनश्रेष्ठानम् । २३ हरि ।
२४ मुपेत ।

नेत्राभ्यां मृगलोचने, दन्तकान्तिभिः ^१कुन्द^२कुङ्कुमलघुतिम्, ^३कुण्डले ^४रोलम्बकदम्ब-
कम्, हास्येन चन्द्रिकायुः, भूयुगलेन ^५मदनचापद्वयम्, ^६दन्तच्छदेन विम्बफलम्, ^७कुच-
द्वन्द्वेन चन्द्राकमिधुनम्, स्वरेण ^८कलकण्ठकलरवम्, ^९श्लोणिमाल्येन ^{१०}वनराजकटि-
टम्, ऊरुमण्डलेन ^{११}रम्भास्त्वम्भम्, ^{१२}काञ्चनञ्ज ^{१३}कायकान्त्या विरस्करोति-इति सर्वाकार-
इदपद्ममेवं धन्या कारि देवकन्या ।

अहमकौशल्याम्बरं परिहितमिदानीमनया । अस्या हि महाद्वलितमुखायत्रीमण्डितः कण्ठः ।
रमणोदरतनूदिनवडमैर्हचिरो मुकुमारी करौ । कमनीयकर्णिकागुणलघोचुम्भप्रमानं कपोल-
तल्लघुलम् । ^{१४}महासहस्रकणिशासचिचक्रकडुसुमिकालङ्घना नाभिका । ममूतुं ^{१५}मञ्जीर-
शिञ्जनममूतुलं चरणलघुलम् । शिरोपकुसुममुकुमारस्य वयुः । एनस्या मुखमण्डलं निःफलह-
भावनाप्रतिविम्बवामिव विपराम्बमूव । कमनीयामिदं ^{१६}माल्यामिदानीमस्या अरुणकिरणता-
पेतादिदराम ^{१७}कणिमानं वमार । ततोऽपीयं ^{१८}रचिरपत्रमङ्गमकरिकाचर्चितकपोलेति लावण्य-
^{१९}रसनिर्झरिणीमेनो मुग्ध्रीमबलोच्य को नु मुग्धं मन्तरः । मूलमिदं मुग्धबाळा
शाश्वत्यामना वेपथैकान्ठस्थले निरसीयतेति मय एव कोऽपि व्याहरेद्यमुष्मतां प्रवरः ।
यादृशी बहिरिदं सर्वाकारमणीया दृश्यते ततोऽप्यधिकमियमतिमनोहराऽभ्यन्तरे ।

भायीदियं सुविशिष्टा नरेन्द्रनन्दिनी गुर्वरदेशभाषायाम् । देववाण्यामपि परं निष्पीठा ।
तिष्ठणप्रमोदनेयं सद्गुणवती बभूव । संमोठविद्यापान् ^{२०}लघ्वर्जवम् । निजरात्रमहा-
कव्यं ^{२१}चन्द्रहालासुवविषय पदेयं वीगारवेगं ^{२२}स्वमपुत्रकाकलीं मेलयन्ती ममूतुलं गायति स
वदा तस्या मानमायुर्वेन समीपवर्तिनी जनाः पशुपदिवर्गोऽपि तथैव मूर्च्छित इवाभापत ।
आसीदियमेकैव केशलं महाराजस्य दुरिता । अतो महाराज एतं पुत्रतेजसाऽप्यधिकं मेनता
पेष्टम् । कुमुदिनवति विप्रोत्तदेशमाळा बहति स शिरसा । कुमारीदशायामेवामवदद्यापि
राजकुमारी । अत्रितदुर्गाधितेमहााराजप्रीतेसरिमिहस्य युवराजप्रीचन्द्रनिहाराजकुमाराखे
कोऽप्यस्या अनुकरोऽप्यो य एव भासीत् । परं इत् ^{२३}राजकुमारोऽप भाषादिष्टे साम्प्रत-
मार्तमगारे । ^{२४}सोऽप्यमिति जानन्त्येव विपशचविहाराः ।

राजकुमार्णः विपसहचरीयै विषम्यदापि ^{२५}तदनुगुणमेव परममुन्दरी सुगुणशालिनी
चासीत् । समवयस्के इमे वयस्ये विलासोत्तानेवद्वन्द्वत्यौ ^{२६}पारायन्त्रान्तिस्वार्तिन्यामेकस्यौ

१ कुन्दं मयं कुङ्कुमम् । २ कुङ्कुमलो मुकुतेऽश्रितम् । ३ कुण्डले । ४ रोलम्बः-प्रमः ।
५ इन्द्रिनिरोऽली रोलम्बो द्विरेष्टः । इति हेमः । ६ कामपनुः । ७ मोजेन । ८ स्तनदुपेन । ९
कलकण्ठः कोटिलः । १० श्लोमेः कटिः । ११ वनराजः सिंहः । १२ कदलीस्त्वम्भम् । १३ मुख-
पम् । १४ कदः शरीरम् । १५ कडकः कटकः । १६ कनिष्ठा चाम्भूयम् । १७ हीरकनिष्ठा
नाशान्ता । १८ मञ्जीरः नृपाः । १९ मुगन् । २० जातिचमाम् । २१ कपोले कस्तूरी-
चितः पत्ररचनाः शिरोपः । २२ नदम् । २३ निगुणा । २४ विचक्षणा । २५ चन्द्रहाला शिरोमू-
हम् । २६ बाली-सूत्रावः । २७ अनुगुणम्-वदन् । २८ पारायन्त्रम्-पूज्यविचारिदम् ।

सुन्दरासन्दिहायामुपविश्य सानन्दमालयताम् । अत्युष्णतया ग्रीष्मकालस्य तयोरनुगामिनी दासी मयूरविच्छैर्जयामास सहचरीयुगलम् । आलपन्त्योरेव तयोः कुमुदिनी प्रियम्बदा-
माह- 'सखि ! योगिराजोऽद्य निजवृत्तान्तमावेदयिष्यति । तदातिहर्षो भविताऽस्माकं तदा-
कण्ठे । क्रियानयं परोपकारी ननु ? निजप्रियेण चन्द्रेण स्वं संयोजयिष्यामीति प्रतिज्ञात-
ममुना । सखि ! नूनमयं कोऽपि महानुभाव इति प्रत्येमि । '

'प्रियम्बदा । आम्, सखि ! ममाप्येवमेव प्रतिभाति । तद्वधपुत्रः सौन्दर्यम्, तद् विशालं
ललाटम्, जनसम्पद् गाम्भीर्यम्, तन्माधुर्यं वचसः, सा च कापि 'भावगमनी- इति'
सर्वमपूर्वमिदमुप्य महानुभावस्य । सखि ! किमर्थमीदम् सुन्दरः पुरुषो योगिपद्मलज्ज-
कार ? ।

कुमुदिनी । प्रियम्बदे ! विचिन्त्यन्वापि तस्मावगम्यते खलु मया ! उपस्थितेदानीं तदा-
गमनवेका । आगते तस्मिन् वार्तान्तर एव त्वं तमनुयुञ्जीषा । किमयं तदानीमुत्तरं विव-
रिष्यतीति समाकर्णयेष्यामीति वयम् । तातचरणानामपि समुपस्थितोऽयमागमनसमयः ।

इत्यमालपन्त्योरेवैतयोर्नवनसरणिमुपेविवानभिमुखमागच्छन् चन्द्रसिंहः । तमवलोक्य
जगदे कुमुदिन्या- 'पश्य पश्य-प्रियम्बदे ! योगिराज एव समायाति पुरतः । कस्मिन्नपि
विचारे निमग्नोऽपमिति प्रतीयते । एहि, सखि ! वयमस्य जलोद्गारियन्त्रस्य पञ्चाङ्गिणीय-
'किमयमालपति ? ' इति शृणुम इति विद्योऽपि युवतयो धारायन्प्रान्तरिहा भूत्वा
स्थिताः ।

विचरन्नयं चन्द्रसिंहस्तदेव स्थानमुपगत्य तामेवासन्दिहामधिष्ठाय समन्ततश्चक्षुरी
निक्षिप्य मनसैवमालपन्- 'अहह ! प्रभो ! अगम्योऽयं तव महिमा । अलदीपस्येव समये
किपल्यो घटना घटिताः । कुतो ममेहागमनं नगरे ? कुतभेदं मे भ्रातृदशानम् ? अन्यं ते
विभुत्वम् ? विभो ! कुमुदिनि ! निचित्रोऽयं तवापि प्रेमा । प्रियतमे ! नूनं रत्नमसि
त्वमपि सत्तारेऽस्मिन् ? सुन्दरि ! आग्यशाली भवेयमहं स्वामासाद्य । परमियद्वधि किमिति
कोऽपि नायातः ? अद्य ॥ मयाऽऽसीद्य पूर्ववृत्तं निवेदनीयम् । अये ! कियन्तमनुमानन्द-
'माकलयिष्यति कुमुदिनीयं मामभिज्ञाय ? महाराजधीविजयसिंहस्यापि हृदयान्नुनिधिरा-
मन्दोर्मिभिराप्नुतो मयिता ? ' इति विचिन्त्य ततः समुत्थायेतस्ततः संचरितुमारेभे ।
योगिराजप्रयालायं श्रोतुमनोभिर्धारायन्प्रान्तान्नीलीनाभिस्तदानीमिस्ताभिर्यदा चन्द्रभाषण-
रहस्यं नायागम्यत तदा ततो यद्विनिर्गम्य चन्द्रसिंहचरणारविन्दपविप्रस्थानमागम्यत ।
कुमुदिन्या चन्द्रं प्रणम्य- 'योगिराज ! प्रियसखीयं मे प्रियम्बदा भवन्तमभिवादयते '
इत्यभ्यधादि ।

चन्द्रसिंहः । (विहस्य ।) मग्ने ! अग्ने भूयाद् भवतयोः । कदाऽत्र समागतवतयो
मवतयो ! कपमद्यापि नोपस्थितास्तातचरणाः ? ।

कुमुदिनी । आगतयोरावयोरस्त्रीयानेव कालो जातः । अघुर्नवोपस्थास्यते पितृचरणैः ।
नय ॥ स्वोर्ध्वं पूर्वदृष्टं ध्यायितुं प्रतिश्रुतं धीमताऽस्मभ्यामिति स्मर्यते न वेति भवता ?
योगिराज ? अत्र भवाननीय चतुर इति मे भाति ।

प्रियम्बदा । (मध्य एव ।) सखि ? न शक्यासि खलु त्वमत्रभवन्तमभिज्ञातुम् ?
उत्पद्यते यदि नामासुना मादशी, विज्ञास्यते तदानीमेवात्रभवता ? परं को नु खलु
जानोयाद् यदेवमत्रभवान् योगिरेवेण परिभ्रमतीति ? क्षम्यतामयमविनयो योगिराजेन ।
पाणिप्रहणमङ्गलं विधास्यते न वेति निरुतावसोऽनुयुज्यतेऽत्रभवाननया ? ।

चन्द्रसिंहः । (विहस्य ।) प्रियम्बदे ? न जानीये खलु त्वम्-किमिदं पाणिप्रहण-
प्रति । नेदं कीदृशं बालस्य । इदानीन्तने समये जगति यादृशं पाणिप्रहणं भवति तस्या-
न्ततः कीदृशी परिणतिर्जायते- इति न विज्ञाप्यते खलु त्वया ? हन्त ? यत्रैव विलोकयामि
तत् एवाकन्दस्वनिर्मिरास्यते । अहो ! मारुते यद्वा विग्राहकौतुकं सम्पद्यते तद्वा 'समुद्रलुते'
सर्वेषां हृदि 'सुदृग्मुनिधिरतिवेद्यम् । परं पश्चादिदं पाणिप्रहणमङ्गलं विभ्ररूपेण परिणमति ।
'द्वाराख्योर्मिषो' हृदये 'सौहार्दाभ्यावादिशं' गृहेषु कलहाङ्कुराः प्रादुर्भवन्ति । समुद्रवति
घान्तेऽपीयदुष्परिणामः । नाहं कर्तुमना हृदम् पाणिपीडनमङ्गलम् । नैष्ठिकप्रवृत्तिचारिणा
भूत्वा सच्चिदानन्दकन्दजगदीश्वरोपासना विधेयेति मम सिद्धान्तः ।

प्रियम्बदा । मयार्थमभिधीयते योगिराजेन । कोवि विलक्षणः पुरोत्तमो भवान् ।
मनोरूपमिव ममाधिकमायनं विदिताविरुधर्मं^१मर्मणि समधिगतपरमात्मध्यान^२दार्मणि
भगवांत् । परमिदम् बुद्धिगेष्व भवन्तो गृहिणो विना स्पर्शं गृहमिति । मयादृशा महा-
पुरुषा यदि गृहं लभेयुस्तदाऽस्मादृशीनामयमाशामवलानां का दृशा भविषी ? योगिराज ?
न गोपनीयं किमपि हृदि । यदेव स्याद् हृदयं निवेदनीयं तदपि^३कं श्रीमता ।

चन्द्रसिंहः । प्रियम्बदे ? संसारसमुदेऽस्मिन् पुरतर्तुरस्य कुरुत्र^४मतिप्रमिव वर्तते ।
तदस्यातिप्रमिव नास्य कुरुत्रमत्याउदयकम् । स्त्रीजातिरप्येति यद् उपपद्यते न तत्तथा ।
गृहारागे गृहिणी परममन्त्रिणीव । अमृतवस्तुना^५ 'खनिरिव' नारी । 'वाकुक्षितो मर्षा-
दापुण्योत्तमभौरामहृन्मयुधिष्ठिराप्रतापशिखराजब्रमुखा वैदिकधर्मरक्षामात्रिनो धर्मपरायणा
वीरप्रगल्भा, पुण्यवन्तो महातुभावा महर्षयश्च समुत्पन्ना, सेवे स्त्रीजातिः कथमधमा गण-
नीया ? प्रियम्बदे ! परिणेश्याम्यहम् । उपसोदति वेला । तव सहचारिण्या कुमुदिन्या
यथा चन्द्रे न दृश्यते तथैव मदीयहृदयानन्दिनी चक्षोरिकाग्रि सम्पति घान्तेर प्रतीयते ।
तस्या भ्रममपनीय सो मुखविभुमिदानीमस्त्रीयानेव कालोऽवशिष्यते ।

चन्द्रनामध्रयणममकालमेव कुमुदिन्या हर्षेण रोमाश्रिगन्ध्यानिः दुःखेन परिप्लुतमिदं

१ संश्रये । २ हर्षमुदः । ३ जायमानोः । ४ परस्वाम् । ५ सौहार्दम् श्रेय । ६ मर्म-
तरम् । ७ धर्म-मुखम् । ८ श्व. स्वस्वनीय । ९ आरिणम्-जलप्रेतगणराशौ । 'आरिणं के-
नितृष्टः' । १० खने-जातः । ११ कुक्षिः गर्भः ।

हृदयम् । युगपदानन्दशोभाविभागेन चानया मुक्तानि मौक्तिकानि नयनाभ्यामधुविन्दु-
चुन्दानि । दुःखितमनसा चेयं विरचिताञ्जलिर्योगिराजवेपं चन्द्रं जगाद- ' योगिराज ?
त्वय्यियेण चन्द्रेण त्वां मलयिष्यामीति यत्प्रतिषेधं श्रीमता; निष्फलं भविता किमु तत् ?
महानुभावं ? न कदापि निरर्थं भवति वचनं सताम् । भगवन् ? संयोजयतु मां निजहृदये-
श्वरेण श्रीमान्; शरणं प्रपन्नाऽस्मि भगवताम् ' इति निगद्य कुमुदिनी चन्द्र-
शरणयोर्निपतिता ।

उत्थाप्य निजश्वरेण तां राजकुमारी चन्द्रोऽग्रसीत्- ' कुमुदिनि ? किमिति ग्लपयसि
व्यर्थं मत्प्रसादम् ? सर्वथा मूढलं करिष्यन्ति भगवानखिलमद्गलमूलमदेश्वरः । स्वल्पेनैव कालेन
स्वयमेव चन्द्रस्त्वत्समक्षमुपस्थाता । नास्ति निष्पन्नं मे वचनं निष्फलम् । जानास्येव खलु-
' निजवचनपालमाय क्षत्रियबालकैः स्वप्राणा अपि परित्यक्ता ' इति । ' प्रचलति यदि
मेव क्षीततां याति यद्विन्नं चलति खलु वाक्यं सज्जनानां कदाचित् । ' इति सत्यमवेदि ।
पवित्रहृदये कुमुदिनि ? वचोब्रशानो सर्वाण्येव धर्मकर्माणि विफलतां याप्तीति विश्रम्भं
जानीहि ' इति ।

कुमुदिनी । धन्योऽसि, क्षत्रियकुमार ? धन्योऽसि । भवन्मुखारविन्दोऽपि सूर्यैर्मधुरसा-
न्त्रवचनैः शाश्वतमापन्नं मम हृदयम् । मदीयचन्द्रेण सा संयोजयिष्यति भवानिति इदं
विश्रुतिमि । योगिराज ? नाहं निस्सरिष्यामि कदापि श्रीमतामिमं परममुपकारम् ।

एतदालापान्तराल एव कूरसिंहः प्रच्छन्नं शिलासोद्यानं प्रविशति । निलीयमान एवाऽयं
दूरो पश्य कुमुदिनीचन्द्रौ समालपतां ततः किञ्चिद् दूरमुपगत्य स्थितवान् । समालपन्तौ
कुमुदिनीचन्द्रौ विलोक्यातितरामाश्चर्यचकितोऽभवत् । मनसा चैव विचारयाश्चकार- ' अये ?
किमिदमनलोरुयामि ? अपि वक्ष्यतो मां निजलोचने ? (विमृश्य) सा मैवम् ? स एषां
मनुजपञ्चरात्रकुमुदिनीं मोचयित्वा ममोग्रपैरिहतकः ? एहि । निलीयमान एवाहं तदीयवानालापं
शृणोमि ' इति ।

अथ तदग्निके वर्तमानां त्रियम्बदां विलोक्य कलुषहृदयोऽयं मनसि व्यचिन्तयत्-
' महद् ! कियान् मद्गलमयोऽयं समयः ? युगपत्सुन्दरीयुगलं लभेयाहमिदानीम् । सद्य
एवाहममुं पुरुषं सुरलोकं प्रेषयामि ' इति निगद्य निजक्षयगुटिकायां स्वहस्तं प्रावेशयत्
भुशुण्डिकां निष्कासयितुम् । परं नार्णोदिदानीं भुशुण्डिका तत्क्षयगुटिकायाम् । भुशुण्डिकां
निजकिङ्करसकाशाद् ग्रहीतुं निस्सृतवानयम् । अतो मनस्येव जल्पितमारभत प्रूरः- ' किया-
नहं मूढो यदामभुशुण्डिकामपि सहायानुं व्यस्मरम् । किमिदानीं करोमि ? कोऽपि नानि
मदुपकण्ठे । अन्यथा साम्प्रतमेव यदि स्थितस्य स्वभृत्यस्य समीपान् भुशुण्डिकाप्राप्तेनुपकण-
थिष्यम् । कोऽप्यन्यो जनोऽपि न दृश्यते । किमिदानीं करोमि ? (विमृश्य) भवतु ।
साम्प्रतमिदं यान्तरितस्तित्तिष्ठामि । कोऽपि समागच्छयितो दृश्येत चेत्तं युक्त्या यथावित्ता स्वभु-

शुद्धिकामानिषु कथयिष्यामि ' इति । अनन्तरमयं दुरात्मा- ' पश्चादेवाहं स्वमृगयां लब्ध्वाहरिष्यामि ' इति सम्प्रसार्य तस्य श्रीहारांतल्य कन्दरायामन्तर्याय सावहितः सन्निपातालायमधौपात् ।

‘ किमप्यपि पितृचरणे नोपनिषत्प्रवृत्तः ? ’ इति शृष्टं निषम्यदया ।

कुमुदिनी । कथं विज्ञेय ? कस्मिन्निधिरि रात्रकर्मणि स्थाप्य मवेयुस्ताडचरणाः । तेषामागमनवेला तु संवत्त्रैव ।

भद्राक्षरे शस्त्रसन्निभभूयत । प्रविचेत् महाराजश्रीविजयविहो विलासोपानम् । महाताडं प्रगेमतुः कुमुदिनीपियम्वदे । तान्यामादीर्घाद् दत्त्वा समलज्जकारकामायन्दिकां महीवल्लभः । अथ चन्द्रः प्रागमन्महाराजम् । महाराजोऽपि किञ्चिदानस्य कुतश्च गृह्या स्वयमोपशान्तिनी-
मामन्दोमधिष्ठतुं निर्दिष्टवान् । निषण्णे तस्मिन् कुमुदिनीपियम्वदे स्वस्थानमलज्जकनुः । क्षणं ' ज्योत्स्नामन् सखे । अथानन्वामहाराजः- ' योगिराज ? अस्तज्यामादे निषपतः श्रीमती-
ऽप्य जागृत्यहृदिनाति । अथैव भवानामरहस्यं प्रकटयितुं स्वीकृतवानिति स्वकथना-
नुकूलं निवृत्तमावेदयिष्यति श्रीमानिन्यासात्तदे वयम् । अनीशोऽकण्ठाऽस्माकं मनसि भवद्दीपवृत्तान्तध्वजस्य ।

चन्द्रसिंहः । (सप्रथमम् ।) भान्, राजन् ? पूर्वाभ्यागतस्य ममाहृदिनाति । अथाहं भवत्यः सकलमाभरहस्यं निवेदयिष्यामि । परं रात्रेन्द्र ? यार्तान्तरे न प्रष्टव्योऽहं केनापि ' इति श्रीमन्मन्त्रध्वजेऽहम् ।

महाराजः । समीचीनम् ? शास्त्रचित्तमाकर्णयिष्यामो ययं भवद्ब्रह्मानुम् ।

चन्द्रसिंहः । रात्रेन्द्र ? अतिउदुर्गताडयानीमनुलक्ष्याहमामृतं कथयिष्यामि । तत् पृथु मदीयं रहस्यं श्रान्ति देवः ।

महाराजः । वरम् ! कथनादिमिदानीमामृतम् ।

योगिराजवृत्तान्तप्रवणे सर्वेदान्त्रीकोऽकण्ठाऽमयदिति सर्वेऽपि दत्तकर्मा आकर्णवाञ्छुः । चन्द्रसिंहः कथयितुमुद्यममत्र- ' अस्तीतिः शतकोशमिनदूरे रमणीयभेकमतिउचरमञ्जित-
दुर्गात्प्यं विशालं राजनगरम् । यत्र आनिर्दुर्गनीयपुष्पितोरजनवरमण्डितनीरा शीतलवर-
मिमङ्गनीरा गम्भीरा म्यविपुल्यारिविहितउद्योगनपुष्पमद्वा पुष्पमद्वा नादी नदी प्रवहति ।
यद्भिन्नमति ह्य प्रहृतिद्वयपरजनचतुष्टे मीतिनिपुष्टे यौतयरो महाराजश्रीक्यारिर्विहाना
नृवरः । समये तस्मिन्नमरकण्टकायिर्भिर्हाराजश्रीरन्वजिर्विहो विजिष्य परराष्ट्राणि
‘ स्वायत्ताकरेति स्म । सकलराष्ट्रेषुके शिख्यशास्त्रिनो रन्वजिष्यमिहृन्वरक्यारिर्भो विजिष्यो
महाराजः । त्रिनिग्लोऽयं यौतमगम्यो गणवे । बहुनि राष्ट्राणि विजिष्येऽमी महीधरः ।
तत्रत्याः सर्वेऽपि मण्डेषरावमिजनीर्भिर्हाराजस्य कारिणः संरुषा । परं परमेश्वरदया

१ येषु-दृष्टीम् । २ प्रलम्भः प्रवासः । ३ शशीमानि पुरते स्म । ४ मण्डले । ५ सिधुतः ।
६ मीतिः पितः । ७ अस्तीति-राज्यादय विनः । ८ कलिहस्तंस्तः क्षाः ।

महाराजधीकेसरसिंहस्य बाहुबलेन चायमजितदुर्गपर्यन्तं नागन्तुं शक्ताः । महाराजधीकेसरसिंहस्य राज्ये सर्वतः शान्तिदेवी विचचार । सानन्दमासीत् प्रकृतिमण्डलम् । धर्मपरायणा, पुराणशालिनश्च यत्रत्याः पुरुषा बभूवुः । किम्बहुना-राज्यसिद्धमतीव सुखकरं सर्वथा । ' एतावदुत्तवा चन्द्रो दुःखेन दीर्घं निरञ्चसत् ।

तत्रान्तर्हितः शूरसिंहस्तु चन्द्रोदीरितं वृत्तान्तमाकर्ण्य विचिन्तयामास ' अये ? अजितदुर्गस्यायं वृत्तान्तो ननु ? कोऽयं स्वादेतद् वृत्तान्तनिवेदक ? संशयितोऽस्मि । उद्विजने मम हृदयम् ' इत्यात्मनैवात्म्यं पुनरन्वधायाश्रितोत् ।

पुनरात्मवृत्तमारभतामे पक्तुं चन्द्रसिंहः- ' महाराजधीकेसरसिंहस्य द्वौ तनयावभूताम् । चन्द्रसिंहस्तयोर्द्वेष्टराजकुमारः । यवीर्योश्च रणवीरो नामासीत् । अथैकदा राजसभायनासीने महाराजे-प्रविश्यान्वयतम प्रतीहारो नरेन्द्र त्यजितपत्न- ' प्रभो ? बहिः कश्चनैक स्थिरो निजवनयेन सम समुपतिष्ठते । आहूत्याऽयं कोऽपि राजवंश्य प्रतीयते । सच प्रभुदर्शनमपेक्षते ' इति । ' सुखं प्रवेक्ष्यतामयम् ' इति प्राप्तप्रभुनिदेशं क्षणेनैव तनयानुगतं वृद्धपुरुषं राजसमक्षमुपस्थापयामास प्रतीहारः । सादरं प्रणम्यैव वृद्धो महाराजमेव तस्तस्मै । अधापृच्छदेव नरेन्द्र - ' कस्तम् ? किमर्थं ज्ञानं नगरे तत्रागमनम् ? मुखाकृत्या नु शृणु दुःखाकुलोऽसीति प्रतीयते । कथयात्मदुःखनिदानम् ? अपाकरि-याम्यहं तदिति । ' शान्तिप्रदमिदं वचनं निशम्यैव वर्षीयान् यमाये- ' दयालो देव ! सूर्यसिद्धाभिधोऽहमस्मिन्महाभागधेयोऽस्मि । अयञ्च ममामजः शूरसिंहो नामेति । ' तद् वचनमाकर्ण्यार्या-महाराज - ' किं सूर्यपुराधीश्वर सूर्यसिंहो भगवन् ? कथममुष्मिन् जेपे ? सत्वरं निवेद्यतां यदेव घटितम् । किं भयद्राज्यमपि हतममुना वैरिहृत्केज ? इत्यमेव मया प्रतीयते ' इति ।

सूर्यसिंहः । आम् । श्रीमन् ? तथैव संवृत्तम् । मदीयमतिविधस्तं ' बलं रणे निपातितम् । विनशेन मया सवृता पुरद्वातः । अन्ततो भित्त्वा दुर्गभित्तिमेरातयं प्रविष्टा मगरम् । मदीयमश्वदोष्टवल्गमुप्यत दागुसेनया । परमधिक्रांतिं सपत्नवाहिनीभिरहन्यतास्मदीय-सैन्यम् । दागुर्वीर्ये । अरातिहृत्तगमनापेक्षया ततः पलायनमुचितमवधार्यात्वा ' गुप्तपाटेन बहिर्निरगच्छाव । परिभ्रमन्तौ सूर्यपुरतो दक्षयोजनविदूरभागम्यावा कस्याचन धर्मशालायां निवाममहृन्विदि । तत्र मुहुर्त्तं त्रिभ्यं स्वराज्यसमाचारं विज्ञातुरासौ बहिर्निर्गम्याहं लोक-मुन्नादधौम- ' मदीयप्रियागरस्य प्रलयं व्यधादराति । प्रासादमग्निसाद् विधाय तत्रत्य-मसिद्धं द्रव्यमनुष्टदतिः । मत्प्राणप्रिया महिषी सद्यपामे निहतं मामराज्यं सतीमृता । दागुणा च मम निग्रहणाय परितो कृता प्रसिर्जिताः । ' इति । इदममङ्गलं वृत्तमुपश्रुत्य चिन्ताकुलमात्माः ' धर्मसागरमुरगस्य रहसि समुपविश्य व्याचिन्तयम्- ' इदानीमहं वञ्छा बलशालिनं राजानं नरणमुपपद्य सेविष्ये । प्राप्यावसरमगो दागुमभियोज्ये । अमरकण्टकाधीश्वरस्य कोऽपि प्रतिद्वन्द्वी भरेन्द्रो नारोहति मे स्मरणसैराणम् । चिरं विचिन्तयतो मे धीमानेव तदनु-

गुणविक्रमशाली नरेन्द्र इति विमलस्य धीमन्धरणशरणमुपगतं मविर्जिता । शरणागतं रक्षिताऽ-
ग्रमवानित्याशासे ।

केसररिसिंहः । मोहिजेयाः ? सूर्यसिंह ? शरणागतपरिपालनं हि क्षत्रिमाणां परमो धर्मः ।
तदुभानपि यवन्तौ मदीयराज्ये सुखेन निजसत्ताम् । भवन्तस्मान्मत्सैम्ये सैनापत्ये नियुनक्ति ।
भवत्तनयद्वामुमहमुपलेनापातिं करोमि । सत्यसरे भक्तप्रत्यर्थिनं मदीयकर्मफलमास्वादयित्वास्मो
ययम् ।

सूर्यसिंहः । कृपालो राजन् ! यद्यदुपकृतोऽस्मि महाराजेनाहम् । कथमहमावृण्यमुपया-
स्यामि धीमदुपकारस्यामुष्य । मङ्गलं तनोतु धीमतां परमेश्वरः । आज्ञामुमौ कृतज्ञतया
सेरिष्यावहे भयन्तम् । इत्थं सौ जनकतनयौ अजितदुर्गराज्यान्पामूपयुः । किंवद्वर्षानन्तरं
'वर्षीयानेप सूर्यसिंहः पञ्चत्रयाप । यावज्जीवमयं भक्त्या सम्यगुपाचरेद्वरेन्द्रम् । तन्मरगोदन्तं
निशान्य भृशं दुःखितोऽभवन्महाराजः । पुनश्च दानानन्तरं चिरकालेन रैद्वयि समाह्वयामास्यमयादी-
न्महाराजः । 'अमाचर्य ? पश्य-अहमिदानीमस्तीतिवर्षदेशीयोऽस्ययम् । न ममास्त्र विद्यालो
जीर्णकलेवरस्य । तत्तत्रानुमतिश्चेदहं स्वसमक्षमेव राजकुमारचन्द्रसिंहस्य राज्याभिषेकं कर्तुं
मिच्छामि । पश्य, चन्द्रसिंहस्यापि प्रत्यङ्गं शरण्यं स्फुरति । वैतान्तरेभ्यो नरेन्द्रकुमारीणां-
सूत्रणामपि तदर्थं सुहृदुं दुरापाति । परं चान्द्रानुगुणा कापि राजकन्यैव गारोहति मम हृदयम् ।
धूयते किल विजयनगराधिपतेः कन्या कुमुदिनी नामानुरूपा चन्द्रस्येति । अनुमन्यसे चेदिदं
कार्यं ह्वयमिदानीं नृपतमेव निर्वर्तयामीनि ।'

'सम्यगामन्त्रितं देवेन । तन्नामपुरोहितमाचार्यं शुभमुहूर्तं निश्चित्य महारागविजयसिंहस्य
सन्निधिं राज्ञः यायाचनाय पुरोहितं प्रेषयाम' इति समुवाच मयानपुत्रयः । प्रधानानुमया
महाराजो राजपुरोहितमाहूय निवेदयामास तं सकलं वृत्तमिदम् । तन्मन्त्रकार्यमभ्यादनायामौ
पुरोया यत्तन्पञ्चमीदिनं शुभं विज्ञापयामास । ततो महाराजवेत्ससिंहिहेन महाराजविजय-
सिंहममीवे राजकन्यायाचनार्थं राजपुरोहितः प्रहितः । महाराजधीविजयसिंहो राजकुमारी-
चन्द्रसिंहाय स्वयन्यामर्षयितुमर्होचकार । अन्त्येनैव समयेन तं मन्त्रकर्ममाचारमादाय राजपुरो-
हितोऽजितदुर्गनगरमुपगत्य महाराजाय न्यवेदयत् ।

आसीद् दूरे समन्ति यस्तत्पञ्चमी । ततः पूर्वमेव नगरे समारब्धः समारम्भाः । प्रात्यादे
नगरेऽपि सकले 'कारुवरा विविधस्यानेषु शोभां विधाय स्वकौतलं दर्शयामासुः । एतस्मि-
न्नगर एकातीर्थेका 'हृदयोद्वेजिनी भयङ्करी घटना घटिता ।' इत्युदीर्य धनं मौनमारु-
ह्याग्रधार चन्द्रः ।

विजयसिंहः । राजकुमार ! मयं वृत्तान्तस्तु महाराजकेयसिंहं मायानुसंगन्तानि ।
को नु राज्ञः सम्पन्नोऽप्रवृत्तान्ते गतः ?

'तत्पुत्रस्ताद् दिशन्त्ये' इति संक्षेपेणैव पुनरपि वस्तुभासत चन्द्रसिंहः- 'सूर्यपुरा-

धीरितुः सूर्यसिंहस्य मरणानन्तरमस्य पुत्राय वृरसिंहाय महाराजधीवेशसिंहो राजनगरकोट-
पालपदवीमर्पयामास । दुष्टहतकः वृरसिंहोऽपमतीव नीचप्रकृतिरासीत् । इदमनोऽसौ
चण्डिकादेव्याः । बाल्येऽयं कस्यचन योगिनः सवास्तादशिक्षत साधारणतन्त्रविद्याम् । स्वच्छ-
न्दमाचरदयं नगरे । येनास्मादविसंग्रस्ताः प्रजाः । एकदा तुरङ्गमारुह्यासौ नगराद् बहिः
सरोवरतीरमगमत्पर्यटितुम् । दैवयोगेन तस्य सरस्वतीरेऽजितदुर्गनगरश्रेष्ठिनः 'स्तुपा
स्वसखीभिः समं पर्यटन्ती समुपस्थिता । नयनगोचरीकृत्य तामयं वृरसिंहो मदनशरताडितः
सक्षपहतुं निश्चिन्तय । तदनु तुरङ्गमं वक्षया प्रहृत्य धात्रमानेनैव याजिना तस्या अन्तिष्ठमुप-
गम्य तां तर्णीं निपुणतया पाणिना गृहीत्वा हयपृष्ठमारोप्य पलायतासौ । तदनुगामिन्यः
सहचर्यस्तु समाकृन्तन्त्य एष गृहं प्रगम्य— ' कोऽपि दुरात्मा युवतिमेनामपहृत्य पलायितवान्'
इति नगरश्रेष्ठिनं न्यवेदयन् । पृत्तान्तमिममुपधुस्य नगरश्रेष्ठिनो निरेतने हाहाकारोऽजनि ।
स्तुपागवेषणार्थञ्च परितः प्रेषिताः प्रेष्याः ।

इतोऽयं वृरसिंहस्तां 'यनितामादाय निर्जनपथेन 'नेजसदनमाससाद् । ललनारत्नमिदं
निजचन्द्रशालामुपनीय चायं समुपभोक्तुमिवेष; परमुच्चकुलप्रसूता युवतिरिषममुमतिमात्रं तिर-
स्कृतनी । समयेऽस्मिन् कनिष्ठराजकुमारो रणवीरस्वदीपनिकेतनेवर्त्मना गच्छन्—'पुहि, इयद्
दूरं यदागतोऽहं वृरसिंहं साक्षात्कृत्य गच्छामि' इति मनसैव विचार्यासौ वृरसिंहसदनं प्रविशेत् ।
मूरो गृहद्वारं विधातुं विस्मृतवानिति रणवीरोऽनायासेनाभ्यन्तरं प्रविश्य तं विचिन्वन्नेत्र
चन्द्रशालामुपपयी । शुभ्रावायं तत्र किमपि कोलाहलजातमिव । गन्धक्षेपेण निपुणे निरिक्षमा-
णोऽयं तस्या भवलाया उपरि बलात्कारं कर्तुं प्रवर्तमानमिव वृरसिंहं ददर्श । 'पामरोऽयमवश्यं
मम क्षीलभङ्गं विधास्यति' इति भिया सा इहहरेनैवात्मकण्ठमाधुदयं पश्यत एव तस्य
निजप्राणां विसर्जनं । गतजोवितामिमामग्लोभ्य जालमहतरोऽयं भयेन वेपमामो निजपार्श्वं
गोपायितुमना धैर्येण तस्या मृतकलेवरं स्वकरवालेन शकलीकृत्य भूमावाष्ठादयितुमारभे ।
क्षणमात्रेणैवेष्टं घृत्तम् । याउदभ्यन्तरं प्रवेष्टुं विचिन्तयति रणवीरस्तावदेव घृत्तमिदमालिङ्गम् ।
वृरसिंहस्येदमविनिर्गुणं कृत्यमालोभ्य तं मनसैव रणवीरो बहुविधं भिक्कृतवान् । तन्मुखात्—
'अरे बहिःसुन्दराकार; अन्तरतिक्कित्वपाणर क्षत्रियकुलाद्भार ? पापैः परिपूर्णं तव हृदयम् ।
अण्डाल ? किमिदमाचरिषं त्वया ? स्त्रीहत्या विहिता खल्वन्ते ?' इति शब्दा
निर्गमसुः ।

अथ रणवीरोऽहरमात्रं कूरसमीपमुपस्थितवान् । धनमवलोक्यैव कूरो भिया चक्ष्मे ।
स्फितारसपाऽङ्कितमिव यदनमस्य । एतो मृदुगिरा कूरं पप्रच्छ रणवीरः 'वृरसिंह ! किञ्च
विधीयते भवता ? अत्र किमपि कारणमेवमाचरितुं ते !' इति । किमुत्तरं तस्मै प्रदेय-
मिति नाशायीदसौ । अन्ततोऽयं दुरात्मा रणवीरमपि निहन्तुं निश्चित्योत्तरमद्वेषेण तस्मै—

‘एष आगच्छामि’ इति निगद्य कोष्ठान्तरं गतवान् । कोष्ठवर्षिकां निशिउतरां दुरिकां
 बाहुवस्त्रान्तर्गोपयित्वा मदिरायातोऽयम् । घालोऽपि भूर्तोऽयं रणवीरसदाशयं विज्ञाय
 तत्क्षणमेव तत् पलायितुं निश्चित्य क्रमस्यपान्- ‘कूरसिंह ! त्वं हत्वामकरोरिति जाना-
 म्यहम् । स्वयमुपा तत्कृत्यमालोकि मया । किन्तु मा भयोः ? नाहमिदं वृत्तं कमपि निवेद-
 निष्यामि । पश्य, अतापि तवावशिष्यन्ते क्लेशरजकलानोमानि भूमौ प्रच्छादयितुम् ।
 अयावृत्तञ्च गृहद्वारम् । तत् कोऽपि चेदिहागच्छेन्महानर्थं भविता’ इति गत्वाऽपस्ताद्
 द्वारं भंशुणोमि । समापकारमकृत्यं स्वम्’ इत्याभिधाय प्रयुत्तरमनपेक्ष्यवाचं रणवीरो नीचै-
 रवहीयं बाहिरागम्य स्वपासादेः प्रति प्रतस्ये ।’ इति निगद्य चन्द्रः क्षणं तूष्णीमत्पाद ।

विजयसिंहः । (ससंभ्रमम् ।) राजकुमार ? मध्ये प्रवीणीति क्षम्यताम् । कं कूरसिंह-
 मुद्दिश्य कथयति भवान् ? ।

‘राजकन्यायाः कुमुदिम्बा नवद्वारं श्रीमतामेव सेनापतिं दुरित्यामानं कूरसिंहमनु-
 कल्प्य कथयामि’ इति प्रत्यवादीत्यनुत्तरं मम्युः श्रीचन्द्रसिंहः । आः ! किं कथयामि ?
 इयावृत्तरोऽयं दुरात्मा ? इत्यतः । पूर्वमहं चेद् व्यज्ञास्वम् ; सत्वरमेव दुरातानममुं व्या-
 पादयिष्यम् । विपद्भूमेनं कदापि नाऽपोषयिष्यम्’ इत्यादिवाच्यं विचिन्तयामास विजय-
 सिंहः ।

ततोऽन्तर्हितः कूरस्तु निशम्यैवामुं वृत्तान्तमतिमात्रमाहुलीषमूव । आकर्ष्यैव स्वदिगात्
 विजयपिंहमुत्तार्यजातमनुमनसि प्राञ्जलदसी- ‘आम् ! स पुराहं कूरसिंहः ! सोऽहं कूरः
 सिंहः ।। अरे विजयसिंह ! त्वं मां विनातामिति चिन्तयामि किन्तु तत्पूर्वमेवायं विकाराः ; केसरो
 स्वक्षत्राद्यैस्तस्मादेव विद्राघं व्यापादयिष्या खलु ! अये ? कोऽयं सकलवृत्तमिदमावेदयिता ?
 नावगतमप्ये मया !। एवं तु केवलमहं कुमुदिम्बा रक्षकत्वेनैव परिचिनोमि । कोऽभिप्राय
 खलु भवेदस्यैतदनुचननिवेदने ? अये ? सकलं ममेतिवृत्तमयं विज्ञानीते-इति प्रायेमि ।
 सम्प्रति ममैव वृत्तान्तं कथयति । मदीयान्येव विद्राघव्यानुगोति ? । इत्यतः किमहं कुर्याम् ?
 नि शस्त्रोऽस्मि, अन्यथा सद्य एवामुत्थं रतनामण्डलसम्’ इति मनसैव विमृशान् पुनरेव
 कूरः शान्तिमाकलय्य दत्तकर्मः सुधार । ‘अहम् । राजकुमार ? तवः किं जाग्रम् ?’ इति
 जौयमासीन चन्द्राभिः निरीक्ष्य समगादीन्महाराजविजयसिंहः ।

पुनरपि वरुं प्रावर्तत चन्द्रः- ‘तदनु कथमुपरि नायातो रणवीरोऽयापीति’ तमन्वे-
 पमाणो नीचैरवततार कूरः । रणवीरमनजलोक्त्य समूचायं संभ्रान्तमना । मद्य द्वारं संवृत्त्य
 पुनरपि चन्द्रदालामुपमम्य तिष्ठान् शवशकलानवनौ सम्यगावज्ञाय, स्नातवा एवमनो निवृ-
 त्तं तापितुं पत्यंके पपात । ‘निर्वायथाया सम्प्रति निशीथिनी । परं यादिक्रितोऽपि निद्रया
 दुरात्मा । इतच्छतोऽप पत्यंके परिवर्तमानः कथं कथमपि हृदयं शान्तं रिपाय निद्रापर-
 त्तश्रो वमूव ।

अन्येषुः प्रातःसमये सकलेऽपि नगरे प्रससारेयं नगरधेष्टिपुत्रवधूहरणवार्ता । तस्या मातङ्ग-
णाय गता अनुपराः सम्पूर्णा रजनीं नगरयोयिकौस्तु, नदीपरिसरेषु वनाग्तेषु चापि सर्वत्र
गणेष्वप्याम्बभूयः । किन्तु कापि नालम्ब्यतेयं तरणी । घटनयाऽनया सकलग्रामि राजनगरं शून्य-
मिवावभासे । सचिवसेनानायकराजकुमारचन्द्रसिंहकोट्टपालकूरसिंहप्रमुखजनपरिवृतो राज-
सभायां समासीनोऽभवन्महाराजधोष्टेसरसिंहः । अग्रान्तरे समाश्रित्यसतिदुःखेन राज-
सभां प्रविश्य नगरधेष्टी- ' न प्राप्ताऽधुना तस्याः प्रवृत्तिरपि ' इति नरेन्द्र न्यवीक्षित् ।
अयानकामिमो घटनामाकर्ण्य महाराजो रुपाग्रमनयनः कोट्टपालम्- ' कूरसिंह ? मैवाद्या-
वधि कदापीदृशो हृदयममाधिनी घटना घटितास्त्रगरे । अद्य तु कथमियं संवृत्तेति भाव-
गम्यते खलु । तदनुसंधीयतां स्वया । त्वद्येवोत्तरदायित्वमस्य कर्मणः ' इत्यादिदेश । परं
कुतः प्रवृत्तिहरानीयेत कोट्टपालेन ? स तु स्वयमेवापराधीति किमनुसंधीत ? महाराज-
निदेशमुपधुत्वाचक्षौ कूरसिंहः ' कृपालो ? ह्योऽखिलाऽपि रात्रिरविवाहिता तदनुसंधान
एव मया । संशोष्यापि सखलं नमरं नालम्ब्यत कापि प्रवृत्तिर्मया तस्या ' इति । तदीयं
वचो निशम्पातिमात्रं चिह्नेद महाराजः । समासदोऽपि सर्वे चिन्तातुरा धमूयुः । अत्यन्तमेव
विललाप नगरधेष्टी । क्षणेऽमुष्मिन् रणवीरो राजसभां प्रविवेश । रणवीरमवलोक्यैव कूर-
सिंहो भियाऽकम्पत ।

' भागतोऽसि वत्स रणवीर ? ' इति प्रोच्य प्रेम्णा समाहूय स्वसमीपमुपवेश्याचकधन्म-
हाराजः ' वत्स ? अद्यास्त्रगरे संवृत्तेका भयहरी घटना । अस्मदीयनगरधेष्टिनः पुत्रवधू-
महर्त्तु कोऽपि दुरात्मा । नोपलम्बतेऽमौ कापि ' इति । अयासनादुत्थाय प्रोवाच रणवीर-
' तात ? तद्वपहारकस्तु समीप एवास्ति । कथं न निगृह्यते सातचरणैरिति ? ' अये ? कोऽयं
चण्डालः ? अखिलस्त्रिभक्तं कथय माम् ' इति संश्वेदमाचष्ट राजेन्द्रः । ' तात ? अस्त्रगरेको-
ट्टपालस्य कूरसिंहस्यैवास्य दाक्ष्य विवेक्षितमिदम् ' इति प्रकाशमभाषिष्ट रणवीर । ' आ
एवं किमु ? ' इति साश्र्वं प्रोबु सर्वेऽपि सम्भा ।

तत्क्षणमेव चन्द्रहाममाकृष्य महाराजः कूरामिमुखमाभिगम्य यात्रतदुपरि कौक्षेयकं नि-
क्षिपति तावदेव पुनराजचन्द्रसिंहो महाराजं निवार्य निवेदितवान् ' तात ? शास्यतु भवान् ।
आर्द्रो निशम्पतामपराधिनः कथनम् । कथमोदय साहसं विदधाति धीमान् ' इति । अथ
भ्रित्विपतिः पुनर्निजापने समुपविश्य क्रूरमप्राश्नीत्- ' कथय-दुरात्मन् ? अस्ति तवापराधो
न वेति । '

' देव ? सर्वथा निरपराधो जन एव ' इत्यात्मानं गोपायितुं प्रत्याचष्ट कूरः । तदीयप्र-
त्यापयानं संश्रुत्य व्यचिन्तयन्महाराज- ' अये ? कथमिदानीमनुसंधेयोऽयं दोषी ? ' इति
विचिन्तयन्नेव रणवीरामिमुख विलुलोके महीपालः । स्वपितृचरणानामाशयं प्रिज्ञाय रणवी-
रोऽप्रवीत्- ' तात ? एष दुरात्मा ह्योदिने सायंसमये सरोवरतीरात् तच्छणीमाहृत्य स्व-
मृदं नीतवान् । तामयं चन्द्रतालायां नीत्वा तस्याः पातिप्रत्यं अशक्तिमुनमाकृत्युपरि बला-

कारं कर्तुं प्रयुक्तवान् । तदानीमहं तेन पया प्रापाद् ग्रन्थावतमानः क्रूसिंहं साक्षात्कर्तुं तदी-
यगृहान्तरं प्राविशम् । विचिन्वच्चक्षुषं चन्द्रशालायामगमम् । तत्र यथाज्ञेन निरीक्षमा-
णोऽहं तस्या निरागतो छलनाया उपरि यत्नाकारं कर्तुमुद्यन्तमेननपश्यम् । सा तदानीं तु
निजसतीमत्तमङ्गमिवाऽऽत्महत्यामकरोत् । सहसा 'परासुं वामबलोक्य भीत्याऽपेयाप्यं
दुष्टः । तयापि साहसमाधाय स्वतरेवोरिणा दावं शकलोकृत्य तस्या निजराजं 'निगूहितुं
वानि खण्डानि मुवि निस्सृतवान् । तदनुप्राय दोषमस्य निर्गन्पति श्रीमानिति । '

इत्युक्तं तद् वचने तत्क्षणमेव श्रेणीन्द्रशङ्करसिंहं वीरमहैः सह क्रूसिंहनिर्गते गत्या-
ऽनुप्रायमाश्रयवान् । अतोऽतिव्याकुलमनाः सद्यं कृतो मयेन ततोऽपस्तुंभवत्तरं प्रतीक्षित-
वान् । अतुतोऽमाप्यवरत्तदाशयं विज्ञाय क्रूसिंहं 'निगूहितुं वीरानादिशत् । तद्विज्ञापनमज्ञ-
णमेव वन्द्योक्तोऽहं वीरद्वयेन । एतस्मिन्तरे तत्तद्वीरकलेवरखण्डान् पीडयित्वा यामावप्य
कतिपयवीरमदानुगतो पुत्रराजशङ्करसिंहस्तत्रोपस्थाप्य पीडयित्वा मुद्रादप्य तान् कलेवरखण्डा-
न्महाराजं समदर्शयत् । तदीयवीरतां निर्गुणं दातुमस्य कृत्यमाशोक्य सर्वे सम्य । विश्रुत्वा
इव स्वस्थाः समवाविष्टाः । वराकोऽयं नगरधेष्टो स्वस्तुशया इदमकस्माद् दातुं मरणं
विहीक्य 'विक्षित इवामवत् । कुवाऽतिमात्रमवत्पठ नरेन्द्रः । तदनु रोषाग्निना विषमुरिब
क्रूसिंहमप्युत्तमहाराजः ' कथय, नराधम ! किं कथयस्वपुनः ' इति । महाराजस्य प्रश्नं
निशम्य दुष्टहृत्कोऽहं धैर्येण स्वदोषं प्रत्याचष्ट । दोषमनङ्गोऽहं कुर्वामेनमवलोक्य महाराजोऽति-
रोषाग्रनयनः सद् सिद्धेयं जगाद- ' अरे विद्यामवातिद् क्षत्रियापसद् ? किमहं त्वं
करोमि ? तव दुष्कृतमवलोक्यता मया त्वाकलेवरस्य रात्रिधामिमानि शकलानि काजीवानि ।
परं त्वदीयजनकाय प्रतिश्रुतमस्ति त्वोत्तरक्षयितुमेति विवक्षोऽस्मि । प्रविशतमङ्गमिवा न
किमपि तव कर्तुं शक्यते । रे कुल ! त्वामहं जीवन्तं विमुञ्चामि । आजापयामि केवलं सर्व-
सम्पन्नममहं त्वो लोचकानाप्रहारशक्तेन दाहयितुम् । त्वाराज्यं पश्यता सृष्टुना दण्डनी-
यस्वम् । किन्तु स्ववचनानिबद्धोऽहं जीवन्तमेव त्वं त्यजामि ' इति ।

राशेन्द्रनिदेशनमकालमेव क्रूसिंहं यथामन्ये समानीय नम्रहं विषाय मुदया
कथया दाहयितुमारेमिरे वीराः । अकस्मिन्नुमाराग्नेन ज्ञेयानुना । प्रावरं च बाहुमुत्तादस्य
कवोणरधिपारा । शब्दाद् ग्रहतोऽयं नि संजोभूय भूमौ पडात् । सद्य एव वीराः शीतलं
मलं निषिष्य प्रत्यागतचेतने विषाय तमवनिष्टे कथामहारतादयन् । अन्य पृष्टे 'इत्यपुनः
सद्वान्तिष्ठं कथामहाराजानमपि । इदमेव कृतोऽवाहमुखोऽवस्थितवान् समामन्ये ।

मयेन साक्षोभ्य प्रावद्वरेन्द्रः- ' नराधम ! सद्य एव त्वरेज्जन्म नगरम् । नाहमातु-
लोकपियामि ते सुखम् । कदापि त्वं यदि मनात्र रागपहिमीमनि दरेपया ; तदुपस्थित-
मात्रमरणमिच्छयेहि । अथतर मम सम्मुखतः । वीराः ! बहिरपचारयत् मुष्टिपहारोन्म ' इति ।
वीरास्तं मुष्टिपहार्य बहिर्निष्पारयामासुः । इदमेव वाञ्छितमस्य दुरात्मनः ।

१ मृतम् । २ खद्वेन । ३ प्रच्छन्दिषुम् । ४ वचनेन वदुम् । ५ विमूढः । ६ शरीरोपेय ।

राजसभायाः सहिषसारणानन्तरमयं स्वनिलयं प्रगम्य सञ्चितहीरकमध्यादनपर्यन्तद्वयमा-
दायाजितदुर्गनगरं जहौ ।^१

एतावदुदीर्य पुनस्तृष्णीमवस्थितवानयं चन्द्रसिंहः ।

ततोऽन्तर्हितः क्रूरस्तु मनसि- ' खरेरे दुष्टवैरिहृदक ? वारयैनामात्सरसनाम् । जये ?
कोऽयं नरपिशाचो भवेदिति न विश्रयते ? ' ह्युत्तवा पुनर्दत्तकणः स्थितः ।

क्षणं मौनमाकलय्य पुनरपि प्रवृत्तवानुपन्यस्तुं चन्द्रसिंहः- ' ततो महाराजश्रीकेपरिसिंहो
नगरधोष्ठेन सान्त्वयित्वा-गतं न शोच्यमित्यभिधाय बहुविधमुपदेश्य तं निजालयं स्व-
सूत्रत् । अपगच्छता कालेन नगरनिवायिनो जना घटिनमिदं वृत्तं विस्मृत्य मुदा दिनानि
गमयाम्बभूयुः । उपस्थिता यस्तन्तपञ्चमी । राजमहालये रात्र्याभियेकसंभारा अक्रियन्त
जनैः । परं किन्तु वा निर्धार्यते नरेण किन्तु वा क्रियते प्रभुणा ? केनाद्यगम्यतेऽयमगम्यो
महीमहेन्द्रः श्रीरामचन्द्रो वनमगमिष्यत् ? कथं वा सारयवादी पुण्यल्लोको वसुमतीवासवः
श्रीहरिश्चन्द्रो दुःखाम्बुनिधौ न्यमद्ध्यत् ? महास्तो देवम्बहारा जपि पुरुषा देवगतिमधि-
गन्तुं नापि शक्ताः; नापि वा वाक्ष्यन्ति ।

एकदा सायंकाले नृसंसः क्रूरसिंहः प्रच्छन्नवेष्टेन नगरं प्रविश्य कभिष्टराजकुमारं रणवीरं
गवेपयामास । समयेऽस्मिन् रणवीरो मृगयाया निरुत्थ नगरं प्रति प्रतिष्ठते स्म । धर्मस्यैव
क्रूरसिंहस्तेन सङ्गतो बभूव । प्रच्छन्नवेष्टममुमभिज्ञातबोलाश्रयपरवशो बुद्धिमान् रणवीरः ।
रणवीरमालोक्य क्रूरसिंहस्तद्भ्यर्णमागम्य विराचिताञ्जलिः सविनयं क्षमामयाचत । दुष्-
रितव्याप्त्य प्रार्थनया विमलकण्ठोऽयं रणवीरः । जालाम्बन्तरपतितं मीनमिव निजबाग्-
जालप्रवारितं रणवीरमवधार्य ततः कियद्दूरं नीत्वा तस्मै स्वसञ्चिहितां शर्करां समर्प्य-
' राजकुमार ! क्षमया कृतार्थितोऽयं भवता । श्रेयस्वनोतु भवता भगवानजलम् । भुङ्क्ते
वामर्य देव्याः प्रसादः । ' इति निगद्य तौ शर्करां तमाशयत् । शर्कराभक्षणसमक्षणमेव
भ्रमरीर्कयाऽऽकाण्ठं रणवीरमलकम् । ' विमलकण्ठोऽस्म्यमुनेति ' विशाय पावदाकोष्ठं
प्रवर्तते रणवीरस्तावदेवायं क्रूरसं निरुद्धगिरमकरोत् । क्षणेनैव रणवीरमुत्थाप्य ह्यष्ट-
मारोप्य काननपथेन पलायत क्रूरसिंहः ।

इतस्तु 'संवृत्ता रजनी । कथमद्यापि नायातो रणवीरः' इति चिन्तयन्नास्त महाराजः ।
मुहूर्तानन्तरमेवान्तरमो धीरभटो यो रणवीरं क्रूरसिंहकरपञ्जरगतमबालोकयत्-समुपेत्य
महाराजान्तिठकम्- ' प्रभो ? कश्चिद्वरिचितः पुरुषो राजकुमारमपहृतवान् ' इति राजानं
व्यजिज्ञपत् । समाचारमुपश्रुत्वा मुं ताक्ष्णमेव महाराजः कविचनधारोहान् रणवीरगवेप-
णाय प्रेषितवान् । प्रातःकालपर्यन्तमितन्मन्त्रे गवेष्णीयत्वा निराशहृदा परानुत्ताः-सादिनः ।
हृदेषुधरितार्थनादभरितं जातं समस्तं पुरम् । रणवीरमनुपलभ्य महाराजो नितरां किंकरं-

१ वययिषुम् । २ पुण्यकीर्तिः । ३ महीमहेन्द्रः । ४ पपि । ५ मास्यम् । ६ भ्रमरीका-
ष्ठोभ्रमणम् । ७ वधितः ।

व्यतामूढ इवाभवत् । तदा युवराजचन्द्रसिंहः स्वपितुरमाधास्य तदीयहृदयं सान्त्वयित्वा तदाज्ञया भ्रातुरभ्येष्टणाय निर्जगाम । मुहुर्मुहुर्गोदशया भवानकण्ठनया महाभागैस्तेरसिंह-
स्त्वदीयाः प्रजाश्च संभ्रान्तचित्ता यमूयुः । सर्वेषामेषां दुरितकर्माणामयमेव क्रूरसिंहो निदान-
मिति सर्वेऽमन्यन्त ।

इत्थं मासद्वयं व्यतीतम् । तदपि नालम्ब्यत प्रवृत्तिरपि रणवीरस्य । तत्रापि रणवीरमार्ग-
णाय गतश्चन्द्रसिंहोऽपि न निवृत्त इति दुःखान्तरमिदमावतिष्ठत् । अतो महाराजोऽतिसोका-
कुलोऽजनि । अखिलमेश्वर्यं स्वताननिवास्य प्रातिभाषते स्म । अथ विरक्त इव प्रत्यहं पुष्प-
भद्रातीरे योगाभ्यासाय गच्छति स्म । मुहुर्मुहुर्जयमानां मयानकण्ठनां पट्यालोच्य बुद्धि-
मान् भोविचतुराः प्रधानवरो महाराजमेकाकिनं यन्तुं न्यवारयत् । परं नाभ्युपेयाय मन्त्रि-
वचनं गेह्यः ।

एकदा तम.पटप्रावृत्तायां कृष्णरक्षनिशायां योगमभ्यासितुं प्राविष्टत पुष्पभद्रातीरं
नरेन्द्रः । प्रभुणा निरार्यमाणोऽप्ययममात्यवर्धोऽङ्गरक्षकमेकं केनाऽप्यलक्षितगमनं महा-
राजशृण्वामिनमकरोत् । योगाभ्यासविधिमवसाद्य पुष्पभद्रातीरान्निवृत्ते महीवल्लभा ।
तदलक्षितानुगमनोऽयमङ्गरक्षकोऽपि क्षितिपतिमनुसारः । ' बिलक्षणा दैवघटना ' । न
प्रभुरतो कोपि विज्ञातुम् । मयावर्तमानो मेदेनीतः शस्त्रगणिवो धीराणो पञ्चविंशत्या
पयि समाक्रान्तो बभूव । निःशस्त्राणिवाग्महाराजस्ताप्राप्तोन्निरोद्धुम् । कलितपुतिर-
यमप्राप्तीश्वरेन्द्रः - ' अये ? किमर्थं अवलिरहमाक्रान्तोऽस्मि । किमीदृशो भवन्तः ? केसरि-
सिंहनामाहं नृपतिरस्मि ' इति ।

महाराजस्य निशम्य तेषामपिशितरभिमुखीभूय महाराजमवधीत् - ' केसरिसिंह !
मया चन्द्रोक्तं तवम् । त्वामहमायुर्मं वण्डयिष्यामि । पारिचिनोपि मां किमु ? मृणु-यं एवं
सर्वसम्पन्नत्वमश्वं शूशमवामंस्थाः स एवार्थं क्रूरसिंहोऽयं रजो प्रमहीतुमिह समायातोऽसित ।
तदेहि, तूर्णमिदानीमायाहि मे दातव्यम् ' इति । क्रूरसिंहवचांभि कर्णे कृद्द्वेष क्रोधानलेन
जातव्यवमानोऽभवन्महाराजः । अयं मुष्टिकाम्बो लज्जनगर्गं प्रदुर्गुपारेभ नरेन्द्रः । ' किम् ?
चञ्चीकृतो महाराजकेसरिसिंहः किम् ? कथमेवं संशोभवीति । हे युवांसन् नराधम ! तिष्ठ,
अधुनैव तव गर्वमपहरामि । अमुके, केसरी समाक्रान्त इति श्रुतं कदापि किम् ? ' इति
यद्बोधे परितः पर्यभ्राम्यन्महाराजः । तस्य प्रचण्डमुष्टिप्रहारैः परलोकं प्रस्थितवन्तः पञ्चपाः
पुरुषाः । महाराजस्य कृतज्ञोऽङ्गरक्षकः स्वकृतंयमनुतिष्ठन् धीरगतिं गतवान् । निजान्
पञ्चयान् पुरुषान् रणे निपतितानलोक्य कोपाग्निनयनः क्रूरसिंहः स्वसैनिकानवदत् -
' मदीयवीराः ! किं वश्यम् यूयम् । सद्य एवैवं निगूढ चञ्चीकुरन् ' इति । स्वनायक-
निदेशसमकालमेव सर्वेऽपि सैनिकाः सोरठीकं महाराजस्य परितः समापद्यन् । महाराजोऽ-
प्यनुलपेदेण दाशुमायवमकार्षन् । शिपूनां शस्त्रवहारेनैरेन्द्रवपुरातिवशं प्रगाह्यतमभूत् ।
माराहणार्थेपारा भूतो यपुषः । तस्याधिःशक्तो भूत्वा भूमां निपत्य मूर्ध्निगतोऽभवन्महाराजः ।

मूर्छितमेवैनं बन्दीकृत्य शिखिरायामारोप्य निनाय वृरसिंह । नृदासेनामुना स्वस्थानं नीत्वा व्यापादितो नरेन्द्र इति धूयते किल मया । अयासौ वृरोऽमरकण्डकाधीश्वराय स्वराज्यात् कञ्चिदंशं समर्पयितुमुररीकृत्य तदीयसैन्यसाहाय्येनाजितदुर्गनगरं प्रविशेत् । महाराजकेसरीसिंहस्य विश्वस्तोऽमात्यस्तु महाराजमकस्मात् प्रनष्टमनस्य स्वल्पमैन्यमादाय महाराजान्वेषणाय गतोऽभवत् । सोऽपि तदानीं नासीन्नगरे । तथापि स्वावशिष्टसैन्यसाहाय्येन महाविक्रमशाली सेनानाजकपार्श्वहः सपत्नानजरोदुं सम्मुखो बभूव । महापराक्रमं प्रदर्शयन्ते स्वसैन्ये समयं सेनापतिर्विरूपतिं यतः । ततोऽनायासेनैव नगरं प्राविशद्वयं वृरसिंहः ।

एष दुरात्मा प्रजा भृशमुपप्लुत्य ताम्यो विपुलं द्रव्यमादायाजितदुर्गराज्यममरकण्डकाधिपतये रणजितासिंहाय समर्प्य तस्मादपि क्षितिपते पुष्कलं द्रविणमप्रदीत् । तदनु वृरसिंहोऽयमजितदुर्गं परित्यज्य कियन्ति दिनानि कान्तारे समतीत्य श्रीमता प्राणान् संरक्ष्य श्रीमत्पाभाजनस्य संवृत्य श्रीमन्तं सेवमानो म्यत्रास्सीद्व ।

इतस्तु रणनीरमन्वेष्टुं प्रस्थितश्चन्द्रसिंह स्वबन्धुमनवाप्य निराश सन् निजनगरं प्रति निवर्तमानं पथि महाराजगवेषणाय निर्गतेन सैन्यानुगतेन मन्त्रिसत्तमेन सहतो बभूव । चन्द्रसिंहं परिचित्य मन्त्रिवरः श्यावगतं सफलं राजकीयवृत्तं तस्मै निवेद्य विक्षेपत — ‘ अस्मदीयं राज्यमधुना रणजितासिंहनृपतेर्हस्तगतम् ’ इति म्यवेदयत् । ततो महाराजमरणोद्भूतमश्रावपदमात्यवरः । स्वपितृचरणमरौण्टुत्तमुपश्रुत्य ररोदातिवेले चन्द्रसिंहः । तमाश्वासयाश्चकार प्रधानपुत्रयः । मुहुर्तानन्तरमाभूद्वयं शान्तं विधाय चन्द्रसिंह प्रधानवर्यमकथयत् — ‘ अमात्यवर्य ! आगम्यताम् । स्वनगरं गत्वा प्रत्यर्धिनोऽपसारयामः ’ इति । राजकुमारवचः श्रुत्वा प्रोवाच प्रधानवर्य — ‘ राजकुमार ! न गन्तव्यं नगरेऽस्माभिरधुना । यतोऽस्मत्पार्श्वे स्वल्पमेवास्ति सैन्यम् । तस्य विरोधिहतकस्त्रेषमाज्ञा नगरे — ‘ कापि केसरीसिंहस्य तनयौ दृश्येतां तौ प्रगृह्य मदन्तिकमानेयौ ’ इति । साम्प्रतमसाम्प्रतं तत्र गमनम् । पुनः प्राप्तकालं यतिष्यामहे ’ इति राजकुमारं बोधयित्वा सम्पगुपदिहयासौ सतिमता परो मन्त्रिपुत्रश्च श्रीमत्समीडे स्वविश्वमसैन्यै समं समुपस्थाप्य श्रीमन्तं सेवमानः साम्प्रति प्रधानपदवीं समलङ्करोति । ”

विजयसिंहः । (साश्चर्यम्) । किं केसरीसिंहनरेन्द्रस्य विश्वस्तो मन्त्रिवरः साम्प्रति मनुपकण्ठे यत्ने ? आम् ! इदानीमेव विदितं खलु मया यद्वयं गुणवानमात्यवर्योऽसहस्रमहं सम्यगनुमतिं ददाति । अस्य बुद्धिचातुर्येणैसाहं रणजितासिंहनृपतिना सह योदुमपारयम् । अन्यथा तदीयसामुरस्य कर्तुमसमर्थोऽहमासम् । अन्योऽयं बुद्धिचाली ! परं योगिराज ! तदा को नु खलु भवान् ? इदानीमपि नैवाज्ञायि कोऽपि भवद्बुद्धान्तो मया ? ।

चन्द्रसिंहः । अखिलचित्तमेव मामभिज्ञास्यति श्रीमान् ।

विजयसिंह । आ एवम् ? भवतु । अथ चन्द्रसिंहस्य किमभूत् ? तद् विज्ञायते चेतिवेद्यता भवता ।

चन्द्रसिंह । तदप्यहं वेदि । धूयताम्— ‘ प्रधानवर्यतः प्रयगमूत्वा चन्द्रसिंहो रणवीर विचि वक्ष्ये वनाद् वनान्तर विचचार । पर कपि न रण्यो रणवीरः । तदासौ व्यचिन्तयत् ’ इति । अहमपि विजयनगर गत्वा त नृशंसं कूरसिंहं तदीयदुष्कर्मकृतमावाद्यामि । तदैव कदाचिन्मम प्रियवधोरपि प्रवृत्तिरपलम्ब्येत ? ’ इति विचिन्त्य श्रीमदन्तिकमगन्तु निरियाय । राजकुमारोऽयमागच्छन्नरण्ये विस्मृतवत्समभवत् । मार्गं मार्गयत एवात्थाश्रितो, पुरस्तादुपस्थिता निशादेवी । पर नाहमतासौ पन्थावम् । अतो निराशवदनो राजकुमार इत्यन्तो वध्राम वने । अत्रान्तरे तर्कणशकुलीमविशदेकः करणचीरकारमयो ध्वनि । चीत्कृतस्वनमुपधृत्य राजकुमारका दिग्ममभिद्रुत्य ‘ सुन्दरबालिकामेकामाहूतवतश्चीन् पुरुषानपश्यत् । अवधीदमौ तेषां पुरुषद्वयं भुशुण्डिकया । चन्द्रहासेनाथ चन्द्रसिंहो योमुमारेभे मृतेयिन नरेण । प्रतिद्विष्टिनो मण्डलाग्रो राजकुमारचन्द्रहासेन सम सद्य-व वसुन्धरातलमालिङ्गित । अतः शत्रुरामप्राणप्राणमनीषया वज्रयिरा राजकुमारचभुषी पलायान्ते । योऽयौ प्राणरक्षणार्थमपसृत पुरप सोऽयं राजकुमारचन्द्रसिंहस्य प्रचण्डवैरी कूरसिंह एवामभवत् ।

तदनु चन्द्रसिंहस्ता बालाभुषणस्य सान्त्वयित्वा तदीयवृत्तान्तमन्वयुक्त । आत्मपरिजय इत्या तया बालया— ‘ कुमुदिनी नामाहम् ’ इति न्यवेदि । कुमुदिनीमादाय श्रीमन्नरगशरणमुपागतो मेघार्थ योगिराज किन्तु महाराजश्रीकेतारिसिंहस्य सुवराजश्वन्द्रसिंहो नाम राजकुमारोऽयं साक्षादयमप्यन्तमभिद्रुषते ’ इति निगद्य चन्द्रो महाराजश्रीविजयसिंहं मणनाम् ।

अपाऽहस्तादाध्वर्यवकिन् सन् व्यानहार विजयसिंह — ‘ मवीयकुमुदिनीरक्षत्रोऽयं योगिराजवैषम्यद्रसिंहराजकुमार किमु ? ’ इति व्याहृत्य भुदा समुपाय महाराजश्वन्द्रसिंहं हस्तेन गृहीत्वा गाढमालिङ्गित । जगाद् आद्यम्— ‘ चन्द्रसिंह ! अननुगुणमिदमकारि भवता । आसीद् भवदीयमेव राज्यमिदम् । किमर्थमात्मा गोपायितो भवता ? ’ इति राजनन्दिनी तु योगिराज एवार्थं ‘ चन्द्रसिंह ’ स्वयमिति विज्ञाय राज्या भुवमालुलोके ।

॥ ७ ॥ इति युदावनगुरवुलायिगतविचारत्वस्य षण्डिनमेधाग्रतकथितत्वस्य कृतौ गिरिराज गौरवसोऽग्रे कुमुदिनीचन्द्रे चतुर्थी कला ॥ ७ ॥

अथ पञ्चमी कला ।

“ तासामाविर्भूच्छैरि स्मयमानमुखाम्बुजः ।

पीताम्बरधरः स्वामी साक्षान्मन्मथमन्मथः ” (भागवते)

“ हृदयं त्वेव जानाति प्रीतियोगं परस्परम् । ” (उत्तररामचरिते)

“ अनुक्तमपूहति पण्डितो जन परोद्विक्तज्ञानफला हि बुद्धयः ॥ ”

(पञ्चतन्त्रके)

“ द्वैधी विचित्रा गतिः । ” (स्कुटम्)

“ उष्णः समन्थातपः प्रयोगार्थैरेव हि धत्ता प्रकृतिर्जलस्य ॥ ” (रघुवंशे)

• विलासोद्यानमभ्यर्चयितः क्रीडाशौलस्य कन्दराया निलीनो योऽयं क्रूरसिंह इत्यतः काल-
पर्यन्तं योगिराजवेपथुस्य चन्द्रसिंहस्य युक्तान्जमाकर्णयति स्म; 'सोऽधुनाऽकस्माच्चन्द्रसिंहं प्रकटी-
भूतमवलोक्य केनाऽपि घञ्जेणाहन्यमान इव पीठं रक्तं कुण्डलिव च दिङ्मण्डलं विडोक्तयन्
कराभ्यां शिरो धराश भूमौ निषल्लाद । इदानीं क्रूरसिंहोऽयमत्र कथमापात इत्यस्माभिरपग-
म्यतस्यम् ।

गुप्तगृहे योगीन्द्रस्य तिरीधानानन्तरमय नृसंसस्तदीयनिदेशमुल्लङ्घ्य रणवीरं निहन्तुं
सद्यद्वोऽभूत् । अथ तस्य का दृशा संजायेति विदम्येव वाचापितारः । बर्तुलं मण्डलाकारेणोपरि
परिकामघटं क्रूर कुहचिद् विवटायामटव्या निपपात । निपतत पृष्ठास्यास्थीनि विशीर्णानि
बभूवुः । चिरकालमसौ क्रूरो यने रुग्णः समवर्तत । अथ वन्यैः पुलिन्दैरपचरितोऽयं संजात-
द्रवैश्चक्रितस्या । तेषां प्रयत्नेन स्थल्येनैव कलिनाममुल्लोघोऽजायत । तान् वन्यपुलिन्दान्
युक्त्या धशयित्वा तेषां परिवृढं संवृत्य निकटवर्तिनः पत्तनप्रामानलुलुण्ठत् । ततोऽयं तस्मि-
न्नेवारण्ये महाराजश्रीविजयसिंहस्य प्राणानरक्षदिनि विदितं यः खलु ! ! तत्राप्यमुना कृत-
घातिना भूत्वा गुप्तगृहं प्रति प्रास्थापि । वन्यैः पुलिन्दैरवाप्तैः प्रदर्शितमभूदिदं गुप्तगृहम् ।
सैः सममयं गुप्तगृहमेवाप्युवास । अतीते पश्चाद्वे योगीन्द्रज्ञापानुसारं सस्मारायं गुप्तगृहम् ।
गुप्तगृहस्मरणेनैवायं क्रूरहृत्को रणवीरं स्थापादयितुं स्वरया तत्रोपययौ । परम्—को नु खलु
हृन्पात् प्रभुराश्रितम् ? तद्गमनार्तिर्वैभेव रणवीरस्त्वो निर्गम्य भ्रात्रा सहतो बभूव । रणवीरा-
पसरणतुलं निशम्यैव क्रूरसिंहः कोपकृतानुदन्दद्यमानहृदयस्त्राणमेव मुरङ्गममास्त्य रणवीर-
निप्रहृणाय निर्ययौ । परिभ्राज्यघटं क्रूरोऽष्टमदिपसे विजयनगरपरिसीमनि समाजगाम ।

१ शृण्वचन्द्र । २ सम्प्रयोग—संमर्ग । ३ उपाविशत् । ४ पुलिन्दा—मन्त्रे उवाचतयः ।

५ टप्प—योगसिमुत् । ६ उदायो निर्गतो गदाम् । ७

तत्र गुमवेपेणानुसंदधताऽमुना— ‘ समयेऽस्मिन् राजकन्या कुमुदिनी विलासोद्याने वर्तते ।
इति प्रवृत्तिरपलेभे ।

रणवीरं गवेपयितुं निर्गतस्वास्व वृत्तान्तममुमुपलभ्यैव हृदयं परमानन्दममुदे निमग्नम् ।
कुमुदिनीमुपलब्धुमयं भृशमातुर इति नगरे गत्वा ततो द्विजान् सहचरानानीय बाह्यवर्त्मनैव
विलासोद्यानमुपाजगाम । स्वानुचरान् चक्षिरेव स्यान्तुमादिश्य न्ययमेकाकी विस्मृततारुः—
‘ प्रच्छन्नं विलासोद्यानाभ्यन्तरं प्रविश्य— ‘ कुमुदिन्या सह स्थितः कोऽयं युवा ? ’ किञ्चालपती
त्रि ओतुमनाः समीपवर्तिन्यां क्रीडाभिरिगुहायां न्यलीयत । कुमुदिनीचन्द्रयोर्वात्रीं निशम्य
न्यज्ञापि तेन सच्छले रहस्यम् । त्रिषित्ति च चन्द्रमिहमात्रिभूतमवलोक्य तस्य नयनपोतप्रतः
समजापदान्धकार इव; यतोऽयं क्षिरो घृत्वा भुवि न्यपीदत् ।

अत्रान्तरे भृत्यवेपेण रणवीरमनोपस्थाप्य महाराजं विजयार्थं प्रणम्य सविनयम्—
‘ प्रभो ! संजातनापोऽयं सार्वसमयः । तदिदानीं भोजनाय प्रस्थीयतामनमवता ’
इत्यभिधाचैकतन्त्रस्यौ ।

भोजनममयं समाप्तमवगम्य महाराजश्चन्द्रमिहमगादीत्— ‘ चन्द्रसिंह ? एहि । उपस्थित ।
भोजनवेलेति गन्तव्यममुना ’ इति ।

चन्द्रसिंहस्तु— ‘ प्रस्थीयतामप्रभवता । मत्प्रसमयेवैवाहमावच्छामि ’ इति निगद्य ततः
स्तोकमन्तरं गत्वा पर्वटितुमारभत ।

अथ ‘ मयि समायासि वसे कुमुदिनि ? ’ इति कुमुदिनीं पप्रच्छ विजयसिंहः । तत्र
स्यानुकामया तयाऽपि— ‘ ताव ? एवाऽहं विषम्यदया सह भवद्विषयमेवापामि । प्रस्थीयतां
भवता ’ इति जगदे । ततः प्रमुदिहृदयो महाराजविजयसिंहः प्रात्याहं प्रातिष्ठत । राजकुमारो
रणवीरोऽपि केनाप्यनुपलब्धमाणातिरिक्तोऽन्तर्धानं स्थितवान् ।

तान् गत्रन्तमालोक्य विषम्वदानुवाच कुमुदिनी— ‘ सासि ? परमेश्वरकृपाऽन्तनो
मदीयहृदयात्तावतरी प्रवृत्तैव ? अद्यमे मे चन्द्रो नयनचकोरद्वन्द्वानन्दनो जातः । नमुदिर्ध
मम सौभाग्यचन्द्रेणापुनेति । ’

विषम्वदा तु— ‘ सासि ! अमन्दानेन्द्रमयेऽस्मिन्समये पुण्यहारमेकं रमणीयं निमांषां न-
धामि ’ इति निगाद्य पुण्याण्यवचेनु पुण्यवाटिकायां गतवती । दूरं गतो विषम्वदामालोक्य
चन्द्रः कुमुदिन्या नेदीयान् संनृत्य तामुवाच— ‘ सुन्दरि ? अनि प्राप्तो न वा उव चन्द्रः ?
पालितं न वा मया भवचनम् ? किमिति नाकश्यते त्वया ? ’ इति ।

कुमुदिनी तु दिवा भूललं निमालयाञ्चकार । पुनश्चन्द्रोऽप्रवीत्— ‘ देवि ! किमिति नाकश्यते ?
पूर्वं तु बहुतरमालप्यते स्म । साम्प्रतन्तु आपणेनापि नालुकप्यते त्वया ? ’ इति । तदापि
भूललं विलोकयन्त्येव स्थिता कुमुदिनी ।

अतश्चन्द्रमिहः कुमुदिन्या नेदिहो भूत्वा तदीयकरं विष्टव— ‘ विधे ! अनि कुप्यसि यद्यम् ?

अपराधं ननु मया किमपि ते ? कुमुदिनि ? कथं न संभाव्यते ? नृदि, मन्मथोमोदिनि ? नृदि सहृदं इति प्रोवाच ।

कुमुदिनी तु— ' गम्यताम् । नालपनीयं मया साकं ' मित्यभिधाय चन्द्रविहवाणि पञ्चनमपसारयामास ।

चन्द्र । (विहस्य) प्रिये ? किमपि कारणं नन्वेव कर्तुम् ?

कुमुदिनी । अतिवृक्षको ननु भवान् ।

चन्द्र । (अविस्मयम् ।) वृक्षकोऽस्म्यहं किम् ?

कुमुदिनी । भान्, भान् । वृक्षको भवान् ।

चन्द्र । (सस्मितम्) कथं नु विमलप्यासि ? उपहतो भवेयं तद्विवेचेन चेत्तानुग्रहम् ? कुमुदिनी तु— ' अये मत्प्राणवृक्षम् ? मदीयहृदयेधर ? ' इति वदन्ती प्रेम्णा चन्द्रमालिलिङ्गं । विलोचनाभ्यामविरलं विगलन्ती प्रेमाधुजलविन्दुधारा मुक्तावलीयं तस्या कपोलतलपुगलमलम्बुत्वती । आत्मपटलपङ्केन तदक्षजलविन्दुवृन्दं प्रोम्भय चन्द्र कुमुदिनी भवादीत्— ' जीवन्सङ्गिनि ? इदंशे मङ्गलमयप्रसङ्गे नार्हसि खलु, विलोचनाभ्यां वाप्यविन्दुजलं विगलयितुम् ' इति ।

कुमुदिनी । प्रणेश्वर ? अस्तरसमिदमकारि भवता ? नाहं विशापनीयाऽभूत् ननु भवतेरग्वेपान्तररुपाऽपि ? समीपवर्तिनमपलोक्य भवन्तमहं किंपदान्निद्विष्यम् ? अहो ! विचित्रा तव माया ! अहमपि सुतरां वञ्चिता खलु ! भवतु ! ममाप्यधुनोपस्थितोऽवसरः । तद् भवानपि कर्ता । ' (इति वदन्ती जहस ।)

चन्द्र । मदीयहृदयवृक्षमे ? त्यजं चिन्ताम् । आतोऽपमिदानीन्तु भूयानानन्दो ननु ?

कुमुदिनी । भान् । हृदयवृक्षम् ? आत्मवृक्षम् । सम्प्रति ययं प्रासादं प्रति प्रतिष्ठामहं । प्रतिपालयेत्खलु तातोऽस्मान् । किन्तु, अपि प्राणनाथ ! कस्मिन्नपि महति विचारसिन्धौ निमग्नो भवानिति भवमुखमुद्रया प्रतीयते । तत् किन्तु विचिन्तयति भवान् ? अपि नैव निवेदयिष्यति माम् ?

[ततोऽन्तर्हितो रणवीरस्तु स्वाप्रजमनो रागकन्यायाश्च प्रेमालापमाकण्यं नितरां माननन्दः ।]

चन्द्र । कुमुदिनि ? को न विचारयति खलु ? विचारयन्त्यो नरो नरो न किन्तु पशुरेवापम् । तदप्यं न विचारयामि ? प्रिये ? यावच्च भवेत् पितृवैरनिर्घातनं तावदुदात्तस्य पथाहम् । नृदि-प्रिये ? मुहूर्तमात्रां सामुखीनायामासन्दिकायामुपावेशान् ' इति प्रोच्य चन्द्रसिंहं कुमुदिनीं सहायायामन्दीमुपगन्तुं प्रवृत्तवान् । अग्रान्तरे प्रियम्बदा तत्रोपातिष्ठत् । विनोद कुर्वाणो कुमुदिनीचन्द्रौ विलोभयतिनरामानन्द-ती व्याहृतवती प्रियम्बदा— ' हला कुमुदिनि ? गृह्यतामयं रमणीयपुष्पगुम्फको मनोहरं पुष्पहारः । अलङ्कियतामनेनाम्

प्रियतमकण्ठस्वया ' इति पुष्पहारं कुमुदिन्यै ददौ । सा तु लज्जापारतन्त्रतया-
ऽधोऽवलोकितवती ।

अथ कुमुदिनीकृतान्बुद्ध्यापुष्पहारमादाय चन्द्र-कुमुदिन्या एव कण्ठे स्वीयं मूर्तिसन्तान-
मुरागमिवासंसज्ज रचिरम् । सा तु तेन पुष्पहारेण दयितेनेव कण्ठापितबाहुपाशेन
समालिङ्गितमिवाप्तान् मन्त्राणां मन्दोक्षेण मेदिनीवलमालीकृत्यन्ती स्थितवती । लज्जमान-
मितामपलोक्य प्रियम्यदयोक्तुम्— ' सखि ? निर्मितं हृणीयसे ? न लज्जानीयं
त्वया ' इति ।

ततः प्रियम्यदा सौ कुमुदिनीचन्द्रौ समीपस्थासम्बन्धीसकाशं नीतवती । तामधिष्ठित्य त्रयोऽपि
ते वार्ताविनोदं वितोनिरे ।

इतो मूर्च्छितः दूरनिहस्तु संज्ञामुपलभ्येदानीमप्युच्यते— ' चन्द्रमिह ? परित्यक्तव्योऽयमासारः
संसारस्वयाधुना । त्वां प्रतीक्षन्ते तत्र सुरलोकगतः पिता । विह्वलोऽयं खलु त्वद्विरहेण ।
तदधुना त्वमपि सखीभक्तं त्रिदिगमनाय । जगः । अनुनैव मम मनीषितं धूलिसाकृताम् ।
असंविद्य मम करपञ्जरास्तु कुमुदिनीमपहतवान् । इन्द्र ? राजकन्यया सह समामीनमेतन्मय-
लोक्य वन्द्यने मवीयहृदयम् ! अये ? क्षममपि न वर्तते मद्भयर्णे । कश्चिदितो मानयोऽपि
न दरीदयते ; यं क्षममानेतुं बहिः प्रेषयेयम् ? ' इति वदधेश्वर्य दुरात्मा समस्ततो
रिलोक्यान्नाकार । अपरातन्त्र्य नयनपद्मीमन्दलीनो रणवीरः । रणवीरं रिलोक्यैव
विचिन्तितवानसी— ' किमर्थमत्रायं निलीनो भवेद् बालः ? अये ? अयमपि बालो
निर्मिमेलोचनान्नां कुमुदिनीमपलोकयति । किमहमिवायं किमपि रत्नमपहतमुपापाशे नु ?
एवमपि सम्भवतितराम् । तदेतन्महमाहूय युक्तया वशीकृत्य मुमुण्डिकामानेतुं प्रेषयामि ' इति
विमृश्य जनै रणवीराम्पर्णमुपसर्गः । अवलोक्यैवैवं चमत्कार रणवीरः । परं संतुष्टारम-
यदनविकारभारमत्तवरक्षेऽयं शान्तमुद्रया स्थितवान् । तदुपकण्ठमुपेत्यासी तदीवरकण्ठे हस्तं
निधाय मन्दम्वरमादीत्— ' कुमार ? किमर्थमिहान्ताहितोऽसि त्वम् ? ' इति ।

रणवीरः । कथनीयमादौ स्वनाम, पश्चाद्दहमारमानं परिचाययिष्यामि ।

शूरः । (स्मरन्) । अतुतोऽयं बालो इदमेव । (प्रकाशम् ।) कुमार ? अलीबाहं
सम्पत्तिशाली पुरुषोऽसि ।

रणवीरः । आ एवम् ! अतिहृषं करोमिदम् । मयस्तु, कुत्र भवति निवासः ?

शूरः । इतोऽभक्तिदूरं निवासस्थानं मे ।

रणवीरः । अस्तु । तदत्र किमर्थमुपास्यामि महानुभावेन ?

शूरः । (विमृश्य) कुमार ! कश्चिद् भूरयोऽभिलष्यते मया । तदर्थमेव ममात्रागम-
नम् । पश्य-तुम्भमहं सकलमात्मवृत्तमावेदयम् । तदिदानीं त्वयापि निवेदनीयमात्म-
वृत्तम् ।

रणवीर । (सपरिहासम्) त्वय्यमभिहितं श्रीमता ! अहमपि भवानिव पर्यटक ।

शूर । (साहर्षम्) कुमार ! त्वं पर्यटकमवधारयसि किमु माम् ?

रणवीर । क्षम्यतां दयालुना । भवन्मनो व्यथितस्वा ममामुना भाषणनेति नाह-
मवागम खलु ! अहमपि कश्चन पर्यटकोऽसि । कैङ्कर्यावेपणार्थमितस्ततोऽहं संचयामि,
किन्तु नोपलभ्यत निजमनोऽनुकूल कोऽपि श्रेष्ठो ।

शूर । (सहर्षम्) कुमार ? मसीदामितममहममुया तत्र भाषणमग्न्या ।

रणवीर । सत्यमाह श्रीमाह !

शूरसिंह । तत्र मविष्यसि मम किङ्कर ?

रणवीर । सहर्षमङ्गीकरोमि कैङ्कर्यमहं श्रीमताम् ।

शूर । तदहं त्वा विशिष्य स्वाम्पर्णमेव नियुजामि । यदहं त्वा कथयामि तत्रया
दृढ स्मरणीयम् । शृणु-मम निजालस्यते स्थित्वा यद्यस्वमारुणयिष्यसि यद्यद्वा द्रक्ष्यसि
तत्तत्कदापि कस्मैचिदपि न निषेदनीयं त्वया । किञ्चिदपि कदापि चेत्तत् प्रकाशयिष्यसि
तदा नियतमेवा ममरणमुपस्थितमित्यवेहि ।

इत्थं तदीयवक्षो निशम्य रणवीरो व्यथि-तयत्- ' अस्तु सविधे निवासेन तु सर्वमस्तु
दुष्परित विशास्यते मया । मातृकाकमयाह पितृवैरनिर्घातनं करिष्यामि । मयत् । ' इति ।
अथाऽयं प्रोवाच शूरसिंहम् ' श्रीमन् ! नाशङ्कनीयं किमपि मद्विषये भवता । सतोप
यिष्यामि सुतरामहं भवन्तमारमकृत्यैरिति । '

शूरसिंह । किमभिधानं ते ?

रणवीर । ' रणवीर ' इति मा वदन्ति जना ।

शूरसिंह । अहो ! कियन्मनोहरमभिधानम् ? रणवीर ? इदानीमहं त्वा कार्यमेकं
कथयामि । तत्र सत्वरमेव करिष्यसीति प्रत्येमि ।

रणवीर । किमिदमभिहितं श्रीमता ? प्राणानपि विजह्यामहं भवदधम् ? (इति
शूरसिंहं विश्वासयितुमवोचद् रणवीर ।)

शूर । पश्य । ये इमे सामुखीनास्त्रयो जना वपविष्टा सति तेषामन्यतमं पुरुषोऽस्ति
द्वे यं द्विषौ विधेते । नपि ददय त्वे त्वया ?

रणवीर । माम् ददयत । कः सम्बन्धो भवतस्ते साक्षम् ?

शूर । अस्ति स्वार्थाविजयोऽग्रास्माकम् । शृणु यद् सुवर्तियुगलमपहरणीयमस्त्वामि ।
परं यदवपि पुरतोऽयं वर्तत तदवपि त्वं शक्नुमिदमिति त्वमितो मत्वाऽस्योद्यानस्य बाह्यदेशे
स्थितेभ्यो भूयैश्च हृदं मदीयमद्गुलीयकं मद्वर्यं शुशुण्डिका सीतकगोलिका नपि कति
पया समुपानय ।

रणवीर । आहम् । तत्र किं कर्तुं निर्णीतं भवता ?

शूर । त्वयि समागते युद्धममुं व्यापाद्य त्वं सुदरीद्वयमपह्नीष्यामो वयम् । रण

धीर ? ययं यरीयसी सुन्दरी दृश्यते तथा सह त्वां परिणाययिष्यामि । किं प्रमुदितोऽसि नवा सम्प्रति ? (इत्युत्तवाऽतिमन्दमताडयत् तदीयस्कन्धे ॥) ।

‘ मतिममोचनम् ’ इत्युदीर्य तूरसिंहपदचमद्गुलीवकुमुदावा रणवीरो गतवान् । गच्छन्नेवायं मनसा- ‘ आउतायिद्वक्त । तूरसिंह ! त्वं कियदपि प्रपन्नं कुर्याः परमयं रणवीरो नैव सफलयिष्यति तव मनोरथम् । एवं नां वाले मन्यसे किन्तु नास्म्यहं बाढः । ययसा ययपि यालोऽस्ति तदप्यवागच्छमहं तव दुरमिवाञ्छितम् । वेशाकिशोरोऽस्म्य- हपि । आदरिष्यामि तत्रासुनहम् । दुरामन् ? मदीयचन्द्रमाहन्तुमध्यवासितं त्वया किन्तु यावद्दं जीवामि कदापि नैव फलिष्यति तव वान्छितम् । दुष्ट ? निस्तम्भोऽवति- एष्ट्वापुना त्वमस्माद् रणशोरात् । पृष्टि, साग्रतं तु योचनीयोऽयं मया निजप्रजम्भा ’ इत्यालप्य यत्र कुमुदिनोचन्द्रौ न्यरीदवां ततः कियद्दूरं ग्मिवा कथञ्चन महीरइत्या- निमुत्तमवलोकयन् प्रोयाच ताम्बोण- ‘ अपि सारिके ? हे कीर ? शोप्रमुद्वीयेतां भवे- न्नी । तच्छब्दोऽयं तुम्भको वां लङ्घीकुरुम् । त वरितमुपगतं युवाम् ’ इति प्रोष्याऽयं संकेतवाच्यनिमग्नः । तदीयमित्यं कृत्यमवलोक्य चन्द्रमुवाच कुमुदिनी- ‘ हृदयेष्वर ! इह विलोकयतु मयान् । कियान् सुन्दरोऽयं वालः ? एष तद्बनिहृतास्त्रावलिबिह- न्नमैः समं किमपि हृदयहमं समाकपन् क्रीडति ’ इति ।

नागतमघापि किमपि न्यच्युतेति सम्प्रयाय तं आशयितुक्तानः पुनरयं तात्स्वामिंमं श्लोकमपठत्-

“ यद्वाधि मृगयुः स्वबागलङ्घ्यं नहि विदधाति भवन्मेष तावत् ।

अपसर कलहंत । हंतिकान्वां स्रति विस्तृत्य मनोऽहोर्दलीकम् ॥ ”

इति व्याहृत्य रणवीरः कुमुदिनोचन्द्रयोर्मध्ये गच्छन्निजप्रतारं ततो गन्तुं संकेतयित्वा स्वराय निष्क्रान्तः ।

चन्द्रमिहो रणवीरकृतं संकेतं तदीयश्लोकरदस्यमपि सम्यगवगम्य समुत्थाय बिम्बग- लोक्तयामास । कोऽपि नाशान्नेयतामुना तदन्तराले । अथासौ विचिन्तितवान्- ‘ किन्तु एताऽनृतमुदितं भवेद् रणवीरेण ? नैव, नैवं कथयेदत्यर्थं कदापि रणवीरः ! तदपुनास्मा- त्पामाद् द्रुतमवसरणमेव श्रेयस्कामम् । यतो मया सह तिष्ठति सम्प्रति सुन्दरीद्वयम् । तदन्तरालीयुगलं निर्भयस्थले प्रापणोद्यमेव मया ’ इति निश्चय्य कुमुदिनीमवादी चन्द्र- ‘ पृष्टि शिषे ! म्यामतामितोऽयमन्तरालमभ्यामिति । ’

कुमुदिनी । आम् । गन्तव्यमस्माभिः । किन्तु प्राणनाय ? कनीयानयं वालो गच्छन् किमथोच्यते ? ।

चन्द्रमिहो- ‘ सरतएवं विज्ञातयमि तद् ’ इत्युदीर्य कुमुदिनीमिवशब्दे सह नीत्याऽ- श्रमो ततो निपातः । गच्छन्ती कुमुदिनीचन्द्रौ विलोकयति तस्मात्कुलोऽभवत्तूरसिंहः ।

१ ‘ यदापि मृगयामित्रीषी मृगमुद्रुच्यतेऽपि सः ’ इत्यमरः । २ त्रेवरीकम् । ३ धर्मम् ।

परं किमिव कर्तुं पारयेद्विधैहरणोऽयम् ? अत्रात्तर एष धावन् रणवीरस्तत्रोपगम्य त्राप्य भुशुण्डिको समप्यैकतोऽवतरत्ये ।

क्रूरसिंहः । रणवीर ! वदसीयन्त शकुन्ता ।

रणवीरः । (सविस्मयम्) किम् ? किमु-यते भवता ? कुतः शकुन्ता ?

क्रूरः । (स्फुटम्) तस्मिन् दरीद्वयमस्माकमपसृतम् ।

रणवीरः । (कृत्रिमभावदर्शनपुरस्सरम्) । किम् ? अपसृत किम् ? इत्यपेक्षावधौ !

क्रूरसिंहः । (त प्रमादयितुमिव) । रणवीर ! किमिति स्वयोदास्यते ? त्वं यदि मद्
श्रितके कृतज्ञतया सशक्तिवत्से तदा तु तदपेक्षयाप्यधिकमु-दरीं कुमारीं तुम्हमानीय समपं
दिष्यामि ।

रणवीरः । (त प्रतारययिव) । नैव धीमन् ? नाभिलष्यते मया काप्यन्या । मम
तु-या भवता मे प्रदर्शिता-सैवाभ्योपिषता । चिरकालमहं महीकृद्भ्रान्तरितो भूत्वा तस्या
कठितवदनाम्बुज बिलोकयन् स्थितोऽभवम् । तामुपकण्ठ्य भृशमातुरोऽस्म्यहम् । अर्पणीया
चेत्सैवान्ध्यापार्पणीया मे ।

‘ नतिसमीचीनम् । तदायाहि साम्रत ’ मित्याख्याय रणवीर सहादाय क्रूरसिंहो त्रिका
सोद्यानाद् बहिराजगाम । तत्र स्थितयोगेन्दोताचरैरुगयोरनुचरयोरन्यतर पञ्चगामागन्तुमा
दिद्वाऽऽज्ञानेयमेक रणवीरमारोप्य स्वयमप्य वनापुञ्जमारुह्य काननाभिमुख प्रचञ्चल । क्षणे
नैवान्धो मिश्रकदम्बकुम्भवटीदुम्बराविक्रान्तसकुले महारण्ये निक्षिप्यते ।

ममन्दानन्दमय दिनमिदमघतन विजयनगरे । अयं कुमुदिनीचन्द्रो पाणिप्रहणमङ्ग
लैर्महामहो भरितति किमिव वर्णनीया ननु त्रिलोकनगरसुन्दराकङ्कारसुषमा । तथाहि-म
नोदरघोरणहारकमनीयकृष्णमगुम्फाकण्डकृतवस्तुरीवलयै समुच्चयैर्जयन्तीमृन्दमनोहकमित्त
रङ्गै प्रफुल्लमिव पुलकाङ्गिमिव चालोकवले नगरमलिकम् । सर्वतो हि मङ्गलद्वयप्रमुखवाद्याना
सुखात्याद्याना कृषां मधुरध्वनय श्रूयते । कचिद्याह्वातिनीनां सुवासिनीनां श्रुतिमन्त्रुका
मन्त्रुमङ्गलगीतय, कर्द्विचिद् मङ्गविदो मङ्गलानां पुष्पमया ज्येष्ठयोषा, कुहाचिन्मृदङ्गानां
निनादा, कुत्रचिद् रणगीतां विप्रेक्षीना पञ्चमरागभङ्गतङ्गाध्यासिकजनहृदय तारकयन्ति ।
पयि पयि केतकालैवासितवाससां महाहर्मणीयवेषयुषां मनोहरमणिमयभूषणमुवित
लौचकनिचययुषां सुन्दरवपुषां नागरिकपुङ्गवराणां सञ्चार, चत्वरै चत्वरै निगमोपदेशासूत
वर्षिणां महर्षिणां सद्गुपदेशा, गृहे गृहे होमहृतहव्यद्रव्याणां सुगन्धा, प्रत्यङ्गण रम्भा
रतममृदकम्पका, प्रतिरुदलीलात्ममाश्रकिसलयावली, प्रतिद्वार वन्दनकुसुममाळिकाश्च
कामपि परमानन्दस-दोदसहोदरासिख मनोमुद् जनयन्ति जनिमताम् ।

१ नि शब्द । २ यस्मिन् । ३ वन्ता-रदिपः प्रमहो वा । ४ प्रसरति इत्यम् । ५ वनापुङ्गव
भव इत्यम् । ६ निद्राश्चक्रम्-पमृद् । ७ महोत्सव । ८ महं कदम्बवत्सवः । ९ परमा मोभा ।
१० प्रका । ११ पिब । १२ वेदनादाः । १३ निपथी मीणाविलसः । १४ वासवाधिताः द्रुग
मगुगधिनाः ।

अथापराहे मनागचक्ष्मभाते चरुणादिशमरुगकिरणे भगवति प्रभाकरे महता समारम्भेन साहं दुन्दुमिर्मर्लस्रसंरणवानकाळगोजाडिषिमममुक्षमनोहरवाद्यनिबधिरितहरिदन्त-
 राहः प्रेक्षकजनमनोनयनानन्ददायी स्वस्थानानुचक्षितो वरयाप्राप्तमारोहः । अमतोऽस्य मुमु-
 ष्ढोमपिदतवाहुदण्डानां कटितटावलम्बितमण्डलाप्राणां कलितवैरावाणानां शीर्षपैयिभू-
 पितोत्तमाह्वानां परःशताभ्यारोहणां पचलति पटकिपरम्परा । तदनु नदति स्म मधुरमधुरम-
 तिमनोहरमेकं धीर्धरद्वंद्वं ह्यं धायम् । जय मुजमूलारोवितचन्द्राविशितकृन्तशाणां कौन्ति-
 कयोराणां राजनिविकरे विराजते । अनन्तरं त्रिविधदेशान्तरेभ्यो निमन्त्रितै हचिरनेपेय्यता-
 लिभिर्मणिगुण्डकमण्डितमौलिभिर्विविधविपुलालङ्कारणालङ्कृतकाञ्चनमयविमानाधिरुद्धैर्नै-
 र्द्रमण्डलैरधिष्ठितानां मौक्तिकमण्डनमण्डलविमण्डितगुण्डाण्डगण्डस्थलानां दन्तौवला-
 नामवकीपटकं विलसति । ततः प्रास्रप्रविष्टानां नगरधेष्ठिनां मण्डलं विभाति । पश्चाद्
 विकीर्णकषालकराणां सादिवीरवरानां बलवं ससति । तद्यु दौन्दुभिकमाद्विचित्रमौरशि-
 काळगौजिकममुक्षैरभिरुद्धा मन्त्रमन्दं मज्जन्ति गजेन्द्राः । अथ सर्वेषां पृथुभागे सौवर्णस्रक्का-
 लङ्कारविभूषितसर्पाङ्गं सुन्दरमेकमाजनेवमारुहः कनककुसुमयह्वरीविचित्रिताह्वानप्रशाकी
 विविधसुन्दरहारललितकण्ठः शीतकुम्भवलयालङ्कृतकरकमलः कैन्दर्पसौन्दर्यदर्पविजितवर-
 देहदमः प्रभापतिविष साम्प्रमुल्लसण्डलीऽजितदुर्गाधिपकर्महाराजधीश्वरसिंहिदस्य पुत्रराज-
 कुमारः श्रीचन्द्रसिंहश्चलुष्मतां चक्षुषि मनोसि च युगेपदार्कशीघ्रप शोभते ।

प्रायाप्राप्तमारोहोऽयं राजनगरमध्यस्थकपर्यन्तमावातः । विलोक्यैवायं सकला नागरि-
 कजनाः ' विजयता महाराजधीविजयसिंहः । ' इति तारस्वरेण प्रकुलहृदयैर्मयमजमुपयन् ।
 हर्षव्याप्तिकायप्रज्ञाकादिगर्वाक्षलाउर्ध्वो निषिद्धा अपि ' सीमन्तिभ्यो निजपालिपञ्चज-
 विहीर्णमौक्तिकैः कुसुमीर्लाजिह्वादाभिवर्तमानं वरदेवममुपवाकिरन् । ' अहो ! आत्मर्षिति-
 करमेव वरं वृत्तवती राजकन्या । गह्वामाग्यतालिनी सत्तेजसं कुमुदिनी । ' इति राजकुमार-
 चन्द्रसिंहस्य निरुपेयं परस्परं धधुरमुगलं प्रतापंयुयुत्तयः । शनैश्चरन्निधितयानेव तमारोहः
 प्रायाप्राप्तमारुहः । तत्रैव वरदेवं पुण्ड्राक्षिभिः सम्भाव्यैर्मासुराक्षिकाः । ततो वाजिहराद्व-
 लीपायं चन्द्रसिंहः प्रायाप्राप्तमन्तरं प्रविष्ट्व विद्यालं विद्यामण्डपचाररमुपगम्य रत्नसचिदं
 महाहंनिदासनमल्लक्ष्मणः । वेदविधिना राजपुत्रोया यथा मधुरकादिभिर्नैर्ष्यैर्वादेवमर्चयि-
 रवा समन्त्रपाठं तपोः पालिमहणमङ्गलं कारयामास । अथ वेदमन्त्रान् पठन्ती यध्वरी हव्य-
 म्रपेद्वृत्ताशनं दुरवा मन्त्रैर्मिषः प्रविज्याय सप्तपदीविधिमुत्पाद्य ययोधितादं महाराजधी-

१ पारितस्त्युक्तानाम् । २ धीर्धरद्वं द्विरश्रणम् । ३ कुन्ता अङ्गः । ४ तदन्तः कौन्तिहाय
 ते । ५ नेत्रस्यं नेत्रः । ६ यज्ञानाम् । ७ शातकुम्भं मुक्कम् । ८ कन्दर्पः कामः । ९ शरिः ।
 १० ' समक तम् । ११ ' हर्षवति धमिनी कायः ' । १२ आनायनवृन्दम् । १३ दीपितः । १४
 ' आराद्वारमर्परोः । १५ स्वयमानम् । १६ वितोत्सव । १७ दण्डतन्त्रः । १८ राजपुत्रो-
 रितः । १९ शर्पैः पूज्यमानः ।

विजयसिंह राजमाहिषीं प्रभाषतीं पूज्य चान्धवगणञ्च यथात्रममखिलान् प्रणेमतु । सर्वेऽपि ' सौभाग्यमस्तु, सौभाग्यमस्तु । ' इत्याशीर्भिः सम्भावयामासु । महाराजप्रमुखैर्नरेन्द्रैः नगरश्रेष्ठिभिश्चाप्यैश्चापि वधूवराभ्यां विविधमनघंमुपायनं स्वाधिकारानुरूपं वितीर्णम् ।

अथ चन्द्रसिंह कुमुदिनीम्-यतो महाराजध्वजे सारिसिंहस्य प्रधानवयं प्रतापसिंह तमु पविष्टोऽभूत्-ततः सरेतन निनाह । तमुभौ दम्पती प्राणमताम् । प्रधानधरोऽयं कुमुदिनी चन्द्रौ स्वकरोणोत्थाप्य गङ्गदगिरा व्याजहार- ' युवराज ! युवराज्ञि ! आयुष्मन्वी भूयास्तः भवन्तौ । रक्षताधिर-तरं वा परमकारणिक परमेश्वर । अये ! महाराजश्रेदिदानीमजीविष्यत् किपदनाम्दिनोऽभविष्यदसौ । ' इतीरायेत्वा रत्नजाटिलसुररमणोय कृपाण चन्द्रमिहकटिप्राग्ते निवदधान् । तदनु कुमुदिनीच द्रौ चन्द्रशालाया गतवन्तौ । तत्र सुपरिष्कृते द्वाविदन्तपर्यङ्के हस्तुकिताया मृदुत्कितायामुपविश्य प्रकुलहृदयौ समाकृपतां तौ दम्पती । अत्रा-तरे गुप्तवेपेण कनिष्ठराजकुमारो रणवीरस्तत्रोपेत्य कुमुदिनीचन्द्रौ प्राणीतौ ।

चन्द्रसिंह । (साश्चर्यम् ।) किम् ? रणवीर किम् ? वरस ? कुतस्त्वमिदानीमत्र ? रणवीर । (सपरिहासम् ।) आतर आतृजायाश्चाभिवादयितुमागतोऽस्म्यहम् । पर प्रजावर्त्या तु न किमप्यालप्यते ।

कुमुदिनी । प्राणनाथ ! इहास्माकमेकान्तस्थलमागतः कोऽयं वीरबालो विचित्रवेपेणा-मुना ?

रणवीर । (मध्य एव) आतृजायै ! तनु देवरोऽस्मि ते । अभिज्ञातो न वाह किम-धुना ?

इदंति परिहासमधुराणि वचांसि निशम्य विस्मयाम्बुधिप्रभा कुमुदिनी ' कोऽयं बालो भवेद् ? ' इति विचारसागरे निडीना । तस्यास्तादृशीं दशः गिरीक्ष चन्द्र प्राबोचत्- ' कुमुदिनी' यदर्थमहमरण्यादुरण्य आन्तरान् स एवायं मम प्राणश्रियः कनिष्ठपत्न्य रणवीर । ' इति । ततः कुमुदिनी प्रमुदा रणवीरं स्वाम्पणमाकरितवती । प्रणनाम आतृजाया रणवीर । अथ चन्द्रं दृष्टवती कुमुदिनी- ' नाय ? कुतोऽयमुपलब्धो रणवीरसिंह ' इति ।

स्वप्रियाया प्रभ निशम्य चन्द्र ' कथमयं गुप्तगृहादानीत्, स्वयञ्च कथं तत्र गुप्तगृहे प्राविष्टवानिति ' सर्वमादित इमां सविस्तरं वृत्तमध्यायत् । सरलमिदमुद-तजातमुपभूतं कुमुदिन्या नेत्रे हर्षांशुनलविन्दुपवित्रे अभूताम् । समयेऽस्मिन्नेका चेष्टी भोजनार्थं परिवेशितं पत्राक्षपूर्णं सौरभं परामग्रमानीवोपस्थितवती । अथ यथादृशि अयोऽपि ते सम्पद् मुभुजिरे ।

अनन्तरं रणवीरयु- ' वीरसिंहस्य सविधे विद्वराखेन निवसामि ' इति ज्येष्ठप्रातरं निवेद्य वीरादम्नाक्षितं त्रेण आम्पमित्याख्याय प्रणम्य च निर्जगाम । निर्गते रणवीरे कुमुदिनीचन्द्रौ भेमचटुलं पार्श्वजालं विवेनतुः । आलपतोरेव तयोः कुमुदिनी निद्रापरतन्त्रा संवृता । किन्तु

चन्द्रो निशान्तमनागतनिद्रत्वादुत्थाय वाग्मांभि परिचाप मुहूर्तं बहिः पर्यटितुं विचिन्त्य नीचैरपतीर्य शनैर्दारमपावृत्य बहिर्निर्गच्छति ।

निशीथसमयोऽयमास्तांतिप्रतीयन्वाः । सर्वतो गाढं संवमयम् । न द्रष्टुं पार्यते किमपि जनेन । ईदृशे समये प्रामादादनतिदूरे एवेतस्ततो विचचार चन्द्रासिंहः । विचारेणार्थं स्पष्टञ्चतः कस्यचिन्पादक्षेपञ्चनिमित्ताधीश्वर । अतोऽयं किञ्चिद् रुद्धः । प्रशान्तनया शर्वया ध्वनिरेष सम्प्रति स्फुटमभूयत । ततोऽधिकं 'सन्निहानोऽयं निकटवर्तिनो विज्ञानगृहस्य पश्चात्स्थित्वा समन्वतो निपुणं निरैक्षिष्ट । क्षणावन्तरमेव मनाग् दूरतः काचन कृन्माकृतिः शनैर्निःसन्दृषा-
दक्षेपं प्रयासीति विज्ञातममुना । आकृतिरियं नीलरसनप्रावृता परितो दक्षं निपात्रयन्ती प्रच्छे-
दगच्छति स्म । अकस्मादीदृशीमाकृतिमालोक्य चन्द्रमिहो मनसि- ' केयमाकृतिः ? किञ्चास्याः
प्रयोजनं भवेत् ? परि, अहमपि तां सानुसन्धानमनुसरामि ।' इति विचार्य स्वकटिगढापलम्पितं
परीक्ष्य चन्द्रहामं सावधानः सद्यं तामाकृतिमनुसराम । आकृतिरेषा शनैः शनैर्नगरविशिष्टा
बिदुष्य प्रामादसमीपमुपगम्य क्षणं स्थित्वा समन्वाङ्गालोकयत् । अत्रान्तरे प्रामादरक्ष-
पप्रहरि पर्वदैवज्ञोपागतः । प्रहरणं पीड्य आकृतिरियं स्वस्यानादृत्य विद्विषकाङ्गान्तरित्वा
स्थिता । प्रयाते प्रहृतिणि पुनरियं बहिर्निर्गम्य मन्दं संकेतस्वनमकार्षत् । संकेतान्दत्तमका-
लमेव तादृश एव नीलरसवेष्टितास्तित्र आकृत्यस्तदुपकण्ठमाजगमुः । ताभिर्मन्दस्वरेण मियः
समावपिगमिष्यम्-

प्रथमाकृतिः । नायकमिह ?

द्वितीयाकृतिः । कोऽयम् ? सेनापतिः । क्रूरमिहः किमु श्रीमान् ?

इति यत्रो निशम्यैराश्वर्यचकितश्चन्द्रमिहः प्रच्छेद दृक्कर्णोऽनिष्टत् । येषं प्रथमा आकृतिः
सा क्रूरसिंहस्य; या चैयमपरा सा तदनुचरस्य नायकमिहस्येति विज्ञेयं धीमना वाचक-
विज्ञेन ।

क्रूरसिंहः । किं नायकमिह ? अपि निष्पद्य कार्यम् ?

नायकमिहः । चमूयने ? बहूनि शत्रूणि दृष्टव्यस्माभिः किन्तु विजयमिहस्य राज्यमि-
दमहीन दुर्गमम् । पश्यतु भगवन् । आगच्छद्विरिहास्माभिः स्त्रियत्कष्टमन्वगारि ? इदानी-
मस्मन्मनीषिणं मित्रदेवेणमहाननुग्रहो भगवन् ।

क्रूरः । वीर ? कथमेतमपीतोचितं भावसे ? यदेवार्थं निश्चिनुते क्रूरमिहः; समर्थोऽश्वपं-
तत्मापयितुम् ? गुरु-कार्यद्वयमिह राज्ये करणीयमस्माभिः । प्रयत्नं ॥ तत्कर्तव्यं यदर्थमधुना
ययमप्रागताः । अथापरमिति श्रेष्ठं क्रूरमिहः किमपि तदीयकर्णे प्रोवाच । सतयमन्त्रन्यायं
नायकमिहः क्रूरमिहामिमुषं चक्षुषीं रिच्छार्थं विलोकितवान् ।

क्रूरः । किमर्थमेतमुद्विज्ये ? तत्कर्वमिति साधयेतुं यत्प्रियस्मानो वयम् । सद्यदो भव
तदधुना । दोराचतुष्टयमेवासीदधुना रत्नन्याः केरुम् । तत्रान्तराळे सम्प्रादनीयमस्मा-

भिरात्मकं यम् । शृणु यथैव एव प्रासादे प्रविश्य निहस्य शनैः सकेनस्वनं त्रिधास्यसि, तथैवाह चन्द्रवतीपरिसरगर्तेषु स्वायुचरैः साकं निलोनैः तेजस्विसिंहादरण्यसिंही सकेनयिष्यामीति सेऽपि द्रुतमिहागमिष्यन्ति ।

इत्यल्काल योऽत्र चन्द्रसिंहः प्रच्छन्नः सफलं वृत्तं शृणोति स्म, सोऽकस्माच्चमकृत्य मनसि समवादीत्- ' किं चन्द्रवतीपरिसरगर्तभूमिषु प्रत्यर्थिनोऽर्हता सन्ति ? किममी महाराजं व्यापादयितुमागताः सन्ति ? भवतु ? हन्त ? दिप्यन्ताऽहं बहिर्निर्गतोऽधुना । दूरदूतक ? परिपूर्णोऽधुना तव पाषण्डदा । मृगुरवि ते सन्निहितं पुत्र ? दुरापसद ? यादव्य च ओ जीवते न तावत्कदापि तत्र कार्यं फलित्वनि । सम्प्रति कथं साधयसीति ? पदभङ्गम् इह ? इति निगद्य तूष्णीमात्म ।

अत्रागते नापकासिंहः स्वयच्छिदितः 'गौधेय बहिनि सार्यं तदीयलाङ्गुले प्रलम्परजु निबध्य तं प्रासादकुडयोपरि प्राक्षिपन् । प्रक्षिप्तमात्रं एतासीं ददं भित्तौ लग्नः । अपरौ च द्वौ पुररौ तद्वज्रुदातं कराम्या एव तत्र निरपगौ । जयैपरि समारोदु सद्यो नापकासिंहः । इह म्वकर्मणि व्यापृतानमूनरलोक्ष्य झटिति चन्द्रसिंहः प्रासादद्वारसमीपं जगाम । तत्र नम्रहृषाणपाणिर्दुद्रामाख्यः श्रीप्रतापसिंहः प्रहरिताकायं कुटने स्म । तमालोक्ष्य शनैः सक्तपञ्चनिमृष्टत चन्द्रसिंहः । 'चमकृत्य प्रतापसिंहं सुसन्निवतं समवातिष्ठत । ' कस्यायं सकेनवनि ? ' इति विज्ञातुं यतोऽथ चरनिरायाणस्तत्र एव च वलः । तत्र प्रपातमेवामुम्- ' भार्यप्रतापसिंह ? ' इत्याकारयच्चन्द्रः ।

स्वनाम निशम्यैव साश्चर्यमना व्यसृज्यतपसिंहः ' अये ? कोऽयं स्यादीदृशो निशीथे मदीयनामप्रिज्ञाता ? मित्रं शत्रुर्वासी भवेत् ? ' इति । अलक्षितगतरेव सत्त्वरं प्रतापसिंहं चन्द्रसिंहसमीपमुपासदत् । तद्व्यगमेवासी चन्द्रः परिचित्य समवादीत्- ' कोऽयम् ? शनकुमार ? कुनो भवानिदानीमिहेति ? '

चन्द्रसिंहः । (तमिद्वितेन मौनमाकलयितुं सूचयित्वा-तत्किंकटमेव शनैस्तत्कर्णः ।)
अमात्यवर्य ? नयश्चरमेकमत्र निर्मितं कृत्यमत्र शत्रुणा ।

प्रतापसिंहः । किं किं किमस्ति शत्रु ? सत्त्वरं मित्रेयताम् ।

चन्द्रसिंहः । तुलसः कूरसिंहोऽत्रागतोऽस्ति । तदन्तिके साम्प्रतमत्र द्वौ पुररौ स्म । मास्यवसरं सम्प्रति मूयताऽऽरपितुम् । अयुनैव मयाद् निजान् सतं घोरान् सह जीवाः दुर्गद्वारमुपगम्य विष्ठतु । निरपता बहिर्गच्छस्यन्तरं नाप्रवेशन् कोऽपि नरो भवता । यत्र चन्द्रवतीपरिसरगर्तस्थलेषु प्रतिद्राहिनः सैन्यं प्रच्छन्नं विष्ठति । य एते प्रयोऽत्र सन्ति गुर्यातेऽत्र स्थायं कूर्मसिंहोऽस्ति वर्जितः । मृगुरवि ते प्रतापसिंहः स्यात्पदद्विपुलापात् । स्तिहः । यानु यानु मवान् सपदि । अग्न्यन्तरात्कदापि पलायमानो यदि बहिर्गच्छेत् पयासम्भवं जीवन्तमेव निगृह्णतु, अन्यथा व्यापादयन् भवानमुम् ।

इत्थं चन्द्रमिहभाक्तिमाकर्ण्य प्रतापसिंहः सज्जीभूत् । तस्य धर्मेनीषु कञ्चोप्यौरोहितं
प्रावदन् । प्रस्फुरितमिव वीरतया सकलमस्य वपुः । तद्वज्रमेव राजकुमारमापृच्छय गन्वा
त्वान् रातं वीरवरान् सह नीचाऽयं दुर्गद्वारमुपगम्य सुपञ्चितः समवतस्थे । त एव-इमे
वीरमया जभूवन्, यानयमजितदुर्गनगरामहान्तवान् । प्रयाते प्रधानवर्ये सद्य एव
चन्द्रमिह । प्रामादद्वारमभीपमात्रगाम । ' कोऽयमिति ' प्रहरिणा पृष्ठोऽयं तश्चिह्नमागत्य-
' एषोऽहमस्मि । रघुसिंह ? ' इत्युदवसीत् । सोऽपि चन्द्रमिहमभिज्ञायोपसृत्य सादरं
नन्वा- ' महाराज ? किन्तु कारणमकस्मादिहागन्तुमत्रभवत्तं निरीधे ? आदिदपतामप-
मनुचरः । ' इत्यप्रासीत् ।

चन्द्रसिंहः । रघुसिंह ! मावयानो भव ।

रघुसिंहः । जाम् । कथं प्रभो ? ।

चन्द्रसिंहः । जहं प्रामादाम्यन्तरं गच्छामि । त्वया द्वारमभीषे स्थिता निवारणीयः
कोऽपि प्रविततधम्यन्ते । अप्यवपत्तं नृपा ? ।

रघुसिंहः । जाम् । विज्ञातम् । परं किं नु जायते वृत्तमिति निरेयजं प्रभुगा ।

चन्द्रमिहम्- ' जमूज्योऽयं समयोऽनिरामिदानीम् । साम्प्रतमेकमात्रमयानकं^१ धर्तव्य-
मार्गं वृत्तमिति मजीभूयाप्रमत्तमिष्टेभ्यम् । ' इत्युदीर्य स्वस्या प्रामादं प्रविश्य निःशब्द-
पादक्षेपं कतिरयमण्डान् मोहय चन्द्रशालां प्राप । समयेऽस्मिन्महाराजश्रीविजयमिहः
मुन्दरपर्यङ्के तुलिकायां गाढमजपित् । पर्यङ्कान्तरे श्रीमती राजमहिषी प्रभावती निद्रायाऽ-
भूत् । मध्येऽमन्द्रालोकः प्रदीप पृष्ठं प्रदीप्यते स्म । दीपं मन्दप्रकाशं विधाय स्वयमेकस्मिन्
कोणे विरवहृपहृपगहृपागगणिः समवाविष्टः चन्द्रः । अथ क्षणानन्तरमेव मन्दप्रनि-
रजायत । सद्य एव चन्द्रशालया, पृन्देशवर्ति वातायनमरावृत्तम् । गवाक्षवर्जिता चन्द्रशाला
प्रविवेश नायकमिह^२ । तमहलोक्त्य सुमग्नः समविष्टः चन्द्रः । स्वकटितयदपिधेर्जुक्तं
नि मार्गं महाराजामिमुन्मममिद्रुस्य नायकमिहो मारण्यहाराजं निहन्तुं प्रयति तावदेव
कुलं गृगेष्ट इव सस्यानादुन्मुन्य नयकमिहं प्रादुत्तरवारिण्य चन्द्रः । केवलमेकैव प्रहारेण
पामरस्य तस्य मस्त्रकं कलेवरान्पृथग्गृणावपत्तत् । प्रावर्तय ततो स्थितपारा । केवलं
वन्मनागाकस्य शान्तमज्जनि । क्षणदेवानुन्य दुरामनः प्राप्ता अवस्थाः । प्रामादो
वेज्जनिमिहोऽपि स्वमितसाहाय्यमुपरि समान्ध तय्यगतवान् । तमपि निवृत्तं चन्द्रमिहो
म्यादार्थि- ' नरायण ? त्वज्ज्ञानी जीवितायाम् । न सोऽमुन्यं तत्र नारं यमुनरा ' इति
व्याहृत्य रादगेन तं प्राद्वत् । ' हा हवोऽस्मि ' इत्युर्वैरानुदरैव प्रदीपे निरय हगेनैव
पञ्चवमयामीत् । तदीयनाधेयनमुरधुन धीमती राजमहिषी महाराजश्रीमो प्रदुन्द
सम्पुननिरतिवं शवपुगलं पिडोक्त्य भृतमाप्रवचकिनी समभूयाम् । ' किमिदं पृष्ठं संवृत्तमि'
ति विचिन्तयाश्चरन्ध्रमोमी । तस्मिन्नेवन्तरे चन्द्र सम्पुन्यमागत्य महाराजननिबन्ध-

१ नदीपु । २ धर्मिन् रत्नम् । ३ तीव्रप्रायः । ४ धुरिणम् । ५ मन्त्रधेरीनं वपुः ।

‘ महाराज ? महानरिनयोऽयं जान । निवशेनैव मयेदं कृतमिति क्षन्तव्योऽहम् ’ इति जगाद ।

विजयसिंहः । चन्द्रसिंह ? मदीयतनयनिर्देशस्त्वमिति नास्त्येवात्र ते निरोधः । परं कथय कथमिदमखिलं कृतं संवृत्तमिति ? ।

चन्द्र । भगवन् ? प्रचण्डवैरी क्रूरसिंहोऽयमपस्तुत्वानिति सुतरां दुःखितोऽरम्यहम् (इति निगद्य सकलं वृत्तान्तं न्यवीतिद्वारेन्द्राय चन्द्रः ।)

क्रूरसिंहस्य कपटवृत्तान्तममुमाकर्ण्य भृशं कुपितवान् महाराजः । स्वभागात्तरक्षदयमिति तितरा प्रशङ्गेन चन्द्र नरेन्द्र ।

अधुनाऽधोवर्तिना क्रूरसिंहेन किमकारीति पश्यामो वयम् । तेजस्विसिंहस्य भीष्कारव-
मुपभूत्य ‘ परिणतं वृत्तम् ’ इति सम्प्रचार्य ततो दुर्गाद्वाराभिमुखं पलायत ह्र । यथैवार्य
दुर्गाद्वारं प्राप्तस्तथैव ग्रहरिणा निरुद्ध इति सद्य एवासौ ततो निवृत्त्य दुर्गप्राकाराभित्तिमावृण्व-
षहिः सोत्कालमपस्तुतः ।

संजातप्राप्तोऽयं प्राप्त समयः । विलोचनमुदुमण्डलम् । तनूभूतं तम । अरणाभरदाकिनी
विराजते पुरन्दरैरिगङ्गना । विहङ्गमरुलकलमुखरं विपिनतरकुलम् । कुसुमसौरभसुरभिः संसरति
सम्प्राप्तमयसमीरः । नाधुनापि भगवानम्बरमणिरदयाचलशिखरमौलिमण्डनभात्रमङ्गीकुरते ।
ईदृशे समये वीरवरो मन्त्रिज्यं प्रतापसिंहः प्रासादस्थितं महाराजमुपगम्य कृताञ्जलिर्भाषत-
‘ राजेन्द्र ! चन्द्रसिंहकथनानुसारमहं नैजान् शतं वीरान् सह नीत्वा दुर्गाद्वारि स्थितोऽभवम् ।
तदनु होराद्वयान्तरमरमद्विभुजं समुद्रिप्त एको धावमानो जगो दृष्टः । तत्क्षणमेवाहम्-
‘ क्रूरसिंहं पश्याम्य ’ इत्यभिज्ञाय तं निमहीतुं वीरानाजसवान् । परं वीरैर्निग्रहणापूर्वमेवार्यं
दुरात्मा दुर्गप्राचीरकुड्यं समुलङ्घ्य पलायाञ्चक्रे । अथाहं सैनिकैः साकं दुर्गाद् बहिर्निष्कृत्य
चन्द्रवतीतटगतंभुवि निलीनान् सपत्नानन्वेष्टुमगमम् । परमस्मरत्संज्यालितानां स्थूलवर्तिका-
दीपकानां विद्योतेर्नाशकृतां विद्वेषिण-इति श्रुतिरिति पुरस्तादुत्तलभुवि स्थापितानां तुरङ्गमा-
नामन्तिकं पलाय्य तानादृष्टापस्तवस्त । क्रोशयुगं यावदनुद्रुता वयं किन्तु पदोत्तिसम्यम-
स्माकं तानधारोहानधिगन्तुं न शक्ताः । तयाप्यस्मद्वीरैः सस्वरमनुपत्य पञ्चविंशतिः शत्रूणां
स्थापादिता । गपशिरा विवृता । निहतानां पैरिभटानां तुरङ्गानां प्रायः श्रीमद्वितिकमुपेयिबान-
हम् ’ इति ।

प्रधानवरनिगदिना पार्श्वमुपभूत्य सुतरां सगुणान्तरङ्गे महाराजो विजादुलितो दीरकतयि-
तमद्गुदीयकं नि सायं पारितोषिकस्थेन तस्मै विवीर्यं तं विसर्ज्य । अनन्तरमुपास्थितैर्य
‘ सम्प्रादेवी ’ इत्यवधार्य नरेन्द्रो नित्यविद्यमसम्प्रादनाय प्रास्थित । वृद्धः प्रतापसिंहोऽपि
स्वनिष्ठेन ययौ । वीरवरभ्रात्रासिंहस्तु क्रियाकालपूर्वमेव महाराजनिदेशमुपलभ्य स्वशयनम-

निद्रं प्राप्य तत्र दृष्टवान्- ' यक्षमुदिनी किञ्चि वसवपूर्वमेव प्रतुङ्ग- ' क प्रस्रियतो मेवेदि-
दानीं हृदयेधरः ? ' इति विचाराम्बुचिन्तैरानन्दोलितान्तरङ्गात्रायन ' इति । विचारः फलोन्मेषो-
लितो दयितामात्रोक्त्य तदुपकण्ठमुपगम्य स्थितवर्धश्चन्द्रविहः । चन्द्रमवलोक्य नृशमानन्द-
सान्द्रहृदया कुमुदिनी- ' कुत्रेदानीं गतोऽभवद्वार्यपुत्रः ? ' इति पृष्टवती । दयिताया मधुर-
म्रिये वचो निराम्य चन्द्रः प्रमथमनाः सखसिलं रात्रिचित्रं पवित्रहृदयामर्दाङ्गिनीमध्रावयत् ।
स्वभागेधरेण निविरतोः प्रागा रक्षिता इति ध्रुवा कुमुदिनी चन्द्रस्य बहूपकारं मेने । वसिलो
रात्रिं प्रबुद्धोऽयमिति प्रातनियममवधार्य सुप्ताय चन्द्रः । कुमुदिनी चैवं पित्रोरपकण्ठं
गतवती ।

कालोऽयं कलिनकहुँमोहामनीलानां सलीलानां प्रकटितवनपनीपनाम्बरान्बराणां कृता-
लिकर्षवर्षाणां वशांगाम् । अल्पि आपराह्वयमयः । परमघ भौतियदमण्डलं न तात्पावृत्तं
मेरमात्रया । धमिनैर्पुरन्दरगोरेमण्डिता हरितनृगैरुन्दलमयी केदारैर्धमुन्धोरे
विनेन्द्रकिरणमवावलीभिः किमपि रमणीयकं कलयति । मन्दारद्वीमकाशित कलयन्ती
वाचिन्नोलम्बुदानलोमयोऽघःपत्रन्ती चारुलकप्रेमो मधुरकन्दरवं कुवांगा प्रेक्षकाणां मनो
नन्दयति । केदारमुधि स्वकार्यतपरागा क्षेत्ररान्दकानां मण्डलीं सानन्दं गायति प्राग्याति-
कावलीम् । कविदिन्द्रगोपविचित्रिताया नूतनसाहसललितितायां सचिरोपवनवमुन्धरायां जल-
सूदक्षानाममन्दमन्दमन्त्रुलं नादमालयं चन्द्रकिञ्चिदम्बकं प्रकुलैर्कोरैर्वं कुर्वन् निजचारुला-
' पट्टन्दं प्रमार्य सानन्दं कृपयति । मगवान् दिवाकरः कदाचिज्जलद्वज^१ धनिकान्तरे
निडीयामानं कदाचिदाविर्भावजालोचकानां विलानं जनपतिवरम् । हरितनृगाशानवी-
' वरनृगां गवेन्द्रगोतुन्दर्षेजोवर्धमाहिषादिरशूनां सन्दोहो धमोदकुरान् कवलपन् सहर्ष-
मरण्यानीत्यलीपु विचारति ।

हृदो हर्मये समये महाराजयोविजयविहो मृगवाग्वात्रेन बाह्यकाननमूमिशोभाभव-
लोहविभुममिहपिठानिति-भा'मना समं चन्द्रमिहं नेनुमाकारयामाव विह्वीज । सुहृत्-
नन्तरमेव मृगपावेरचारी तुरङ्गं कुशमिद नर्तयन् प्रागादृष्टमुधि समुत्तरे चन्द्रविहः ।
चन्द्रविहं सखदमवलोच्य महाराजोऽपि सखीभूय निजराज्ञानेयमारुहवान् । वृद्धमग्निव-
र्मेन खलं सैन्यं सह नेतुं न्यपेदि किन्तु न्यपेधि वल्लरेन्द्रेण सह नेतुम् ।

विचयनगराद् यद्विनिर्गम्याम्यामषारोहाम्ना^२ 'सगुल्छाद्वि प्रधावितौ निजसैन्धवौ^३ ।
मपाकफार प्रादुर्भूता पुरछात्र सदृढदवानां कुवांगा^४ 'वात्वाः तया सारं महाराजस्य प्रकु-
रितं वाममश्रम् । ईदमममहद्वृचकं चिद्रनरलोच्य महाराजप्रोविजयविहश्चन्द्रविहम-

१ भर्तृनगरः । २ पनयपनः सान्द्रमेनः । ३ सूर्वेविन्दुम् । ४ इन्द्रपिठः । ५ कन्दलोड-
द्वारः । ६ धेनूमिः । ७ कन्दरपुष्पनाथः । ८ मत्तो गम्भीरः । ९ कन्दरी मयूरः । १० वेदा
वानी मयूरः । ११ बर्हस्पतुः । १२ तिरस्करिणी । १३ दीरः मन्दलः । १४ इतीरदो
दमः । १५ सनुदिष्टादनम् । १६ सैन्येऽयः । १७ वज्रचक्रम् ।

यदत्— ' राजकुमार ? किमेवमद्य भवतीति ? '

चन्द्रसिंहः । (स्वानुमतिं प्रकटयन् ।) राजेन्द्र ? अङ्गीक्रियते चेन्मम वचनं न गम्य-
तामद्य मृगयार्थं श्रोमता । किमप्यमद्वलं वृत्तं भवितेत्याशङ्कते मम हृदयम् । यतो महा-
मुपवैरिहतकः फूरसिंहः स्वकरपञ्जराद्धि-सृतवानस्ति । श्रुतं किञ्च मया— ' एषोऽस्मिन्नेव
भयानके महारण्ये निवसतीति । तद्वितोऽपि निवर्त्तनं श्रेयस्करम् । परतः प्रभु प्रमाणम् ।

विजयसिंहः । (स्वनिश्चयं दर्शयन् ।) वीरराजन्वकुमार ? तव वदनारविन्द्रादृष्टेऽंशि
वृक्षांसि निशम्य भुवरो विस्मितोऽस्मि । न शोभते वचनमोदशं भवन्मुखात् । दहिनिगंतो
वीरराजस्यः कदापि सपत्नभिषा निवर्त्तेत किमु ? चन्द्रसिंह ? भवतु यद् भाष्यम् ? किन्तु
नैव निवृत्तेत खलु मया ? तद् गन्तव्यमरण्ये ।

अयाभ्यां कथाघातेन ताडितौ वाजिनौ वायुज्वेन विद्रुतौ होरानन्तरमेव महतो गिरी-
न्द्रस्य परिसरारण्यस्थलमुपसेदिवांसौ । आसेदुषी संप्रति सार्यसन्धावेला । अस्त्राचकं
जिगमिषुर्मुवनभास्कोऽकस्माद्वृगजलघापटलाभ्यन्तरे निलीनः । रुचिकराकृगाम्बुधरपटल-
मयान्धरावसाना तिलकमिव रविचिम्बैमलिके वधाना कालितलकनेव वरणदिगङ्गना
काञ्चिद् विधिवरुचिरां रुचिमाविर्भावयन्ती विलसतितराम् ।

इमौ तुरङ्गरोही तत्र स्थित्वा विश्वेद्वान्माकृतवन्तौ किन्तु न ह्य किमपि सार्धं ताभ्याम् ।
अत्रान्तरे विलोकितो महाराजस्य मनागमृतः स्थितेन चन्द्रसिंहेन गिरीन्द्रकन्दारान्तरे निद्राणो
मृगेन्द्रः । तत्क्षणमेवायमिमं कण्ठीरवं महाराजं दक्षितवान् । अथोभावपि गिरिगुहाभ्यर्णं
मुपगम्य किञ्चिद्दूरं स्थित्वा भुशुण्डीनिर्हादमकुरुताम् । भुशुण्डीस्वनश्रवणसमकालमेव
केसरी सहसा चमत्कृत्य किञ्चिद्दूरीकृत्यनैरालस्ये निरस्य समुत्थाय भयङ्करगर्जनया समं बहि-
रभ्यागमत् । वनराशस्य भयानकगर्जनया सर्वेऽप्यरण्यवासिनो जन्तवो व्याकुलीभूयेतस्तत
काण्डिप्रीका दिशो भेजिरे । एतस्मिन्नन्तरे महाराजविजयसिंहः पुनर्द्वितीयं भुशुण्डीस्वन-
मकार्षात् । अतोऽय मृगेन्द्रः संकुप्य सहसा दूरमुत्फाल्य भरेन्द्रस्पोपरि पर्यवतत् । पृष्ठ-
तल्लालमेव चन्द्रसिंहेन भिदस्पोपरि विसृष्टा सीसकगोलिका । परं नात्रस्पृहसौ स्वल्प-
मपि केसरी । एष तु स्वप्रतिद्वन्द्विसम्मुखमेव ससाहसमभ्यवसत् । विजयसिंहो निजमात्रा-
नेयं वरुणं परिभ्रमयन् पञ्चोत्थाकमणं निष्फलं व्यधात् । हर्षक्षोऽपि घोरं गर्जनं वाजिन-
मनुब्राममण्डलेन । यत् प्राप्तानसरो भरेन्द्रो मृगेन्द्रमस्त्वकमभिलक्ष्य गोलिकां विससजे ।
भुशुण्डीनिर्गता गोलिका पुण्डरीकस्य मालम्बके तीक्ष्णं लप्तेति घोरं चोत्कृत्य मृगाधिराजो
धरणीतले निपात्य व्येषेत । सद्य एव चन्द्रदासेन तं निजघान चन्द्रसिंहः । मृगेन्द्रं
मृतमालोभयानितरामाननन्द भरेन्द्रः । अथ विश्वमितुमेकं विशालतल्ललमायाय समुपा-
विश्रामुभौ राजेन्द्रराजनन्दनौ ।

एतस्मिन्क्षेत्रे निर्यत्यर्तिनिविदनि कुञ्जाम्यन्तराचिर्जगाम 'कुञ्ज एकः । निरीक्ष्यैवैनं हरिं विजयमिहचन्द्रभिदौ शनैर्हयमारुहौ । लक्ष्मीकृत्यामुं मृगं सुख्युन्नीनिःस्वनं चक्रतुः । दैवयोगेनपरा 'क्षगोलिकौ संज्ञताविमौ । ततोऽयं वातायुर्वाक्येनेन विद्रुतः । तत्क्षणमेवैतां तुङ्गापरोक्षौ सं कुरङ्गमनुषावेकवन्तौ निजतुङ्गौ । पन्थयितोऽयमजिनयोनिवायुर्हस्ता । तस्य धानयोर्मध्ये महदन्तरं समजायत । स्वहन्मादपक्षं हरिं विलोकपातिविपुलमनुपु-
र्धितयमिहः कुयैव वराकं वञ्चिन् कञ्चया द्विष्टिः प्रादार्पीत । तत्क्षणमेवायं अतुरस्तुरङ्गमः प्लुतगत्वा एवतज्जेन पलायत । तत्पृष्ठतो राजकुमारोऽपि निजयोतकं स्वरयाऽधावयत । किन्तु पादोऽस्य विजयमिहस्वातन्त्र्येनमनुधावितुं नाशक्नोत् । महाराजस्य हयः पश्यत पदा-
स्यातिदूरं गत्वा क्षणेनैव नयनपद्मीमतीत । चन्द्रसिंहस्य सँसिरिर्म वायुवेगेनानुधावति स्म । अत्रान्तरे तत्रारण्ये शिभिस्त्रादिगवल्भिर्नौ द्वौ पन्थानौ तस्य दृष्टिपमुपागतौ । असो-
ऽयं तुङ्गरश्मिं तन्नाकृष्यामुं स्थिरयित्वा स्थित्तयत्- ' केन पथा गतो भवेन्महाराजः ? सम्भुक्कामिर्धं घोराऽरजनी । सुहृत्तान्तरं तु मार्गोऽपि नादृशोऽप्येत ? इतो विजयनगरमपि विरिहृष्टतरं वर्तते । केन वार्तेना गन्तव्यमनुना मथा ? किंहुतान्तः सञ्जु भवेन्महाराजः ? ' इति ।

तत्र कोऽपि मानवोऽपि नावाकोऽप्येत यमतुनुज्ञोतायम् । किमिदानीं कुर्यादयम् ? अत्रा-
न्तो ध्याननिमग्नोऽपौ प्रवृत्त स्वाभिमुखमायान् कञ्चन जनमदर्शत् । अमुं दृष्ट्वातीवदृष्टः सद्यं मनसा- ' अये ? इहो मीपणेऽरण्ये मक्षमसौ मनुष्यः कुत्र प्रयाति ? ' हस्तुनवा तद्-
भिमुखं विलुकोके ? ' जागन्मुद्रोऽयं स्वामिमुखमेवापाति ' इति निर्वार्य चन्द्रसिंहो गम्भी-
राकारं तस्थौ । स एव पुत्रो राजकुमारस्य नेदीयान् संवृष्याभूतकं बत्वा विरचिताभक्ति-
मन्त्रयुक्तः- ' भवानेव किमु राजकुमारश्चाद्रासिहः ? ' इति । अपरिचितजनमुक्ताक्षिजमभि-
धानं निशम्यैव निस्सितमना अवाधोचन्द्रसिंहः- ' वाम्, जहमेव चन्द्रसिंहोऽस्मि । कस्त्वम् ? कुतो मो परिचिनोपि ? अहं तु एवं नाभिजानामि ' इति ।

आगन्तुकः । सत्यम् । अत्रात् मां कदापि नावलोकितवानिति कुतो मां परिचिनुयात् ?
पामहन्तु सम्पगमिन्नानामि भवन्तम् । धीमन् ? परिश्रान्तोऽस्म्यहं तु भगवन्तं विचिन्व-
न्मय । महाराजप्रीतिजनविहस्तु कियत्कालपूर्वमेवास्त्रिज्वास्तस्यानमामाय विश्राम्यति ।
तेनैराहमाशुतो भगवो नामरुचयर्गयेतादिलिङ्गानि समाकृष्य भगवन्तमन्वेष्टुम् । अप्यन्ये-
षोपलब्धो भगवानिति सुष्ठु जातम् ; अन्यथा न जाने किंपदहं पर्यधमिष्यम् । ' तदेतर्हि
मामनुगच्छतु धीमान् ।

' माम्, पुरो मय । ' हायमिषाय चन्द्रसिंहस्तमनुचाळयामास ' निजगन्धर्वम् । विताळ-
योः सल्लयान्तरा भूत्वा तौ पट्टतोषंमुत्तीषं दरीवरमेना प्रखेलतुः । पादोऽयमस्य धातवपा
क्षपेच्छिद्यगतिताउल्लेखे प्रसन्नदन् ' चिन्वाहवचरण' पात्राजखण्डोद्धातेन चलति स्म । पर-

१ ' मृगे पुरङ्गातायुहरिणाजिनयेनयः ' इति चामरः । २ प्ररगोलिकौ । ३ वायुवेगेन ।

४ घोराः । ५ दूरतरम् । ६ सम्प्रति । ७ गन्धर्वौ हयः ।

मधुनापि वसतिस्थानं कथं नागतमित्यवधार्यासौ तं पुरोगामिनं पुरुषमपृच्छत्- ' किं भो ?
 कियद्दूरमितोऽधुना तव निवासस्थलम् ? ' इति । एष तु - ' समीपमेवाह । पश्यतु
 भवान् । तद् दृश्यते मम वासस्थलम् । परं तदितो योजनकटप विप्रकृष्ट स्याद् ' इत्येकस्यां
 दिशि दर्शयन् करामेण चन्द्रं मौनमेव प्रचचाल ।

तस्मिन्दिष्टा दिशमनुपश्यतोऽपि चिरमस्य नागतं किमपि दृग्गोचरमिति चन्द्रसिंहस्तदु-
 परि समशयिष्ट । ■ तु मानवस्तूष्णीमेवाग्रतो गच्छति स्म । अथाऽकस्माच्छीलनिचोलाच्छा-
 दितशरीरं करकलितमञ्जलितस्थूलवर्तिकादीपकजालं दृशस्त्वयामितं पुरुषाणां दलं सम्मुख-
 मुपस्थितम् । तदवलोक्यैव चन्द्रमार्गदर्शको मनुष्यस्तेन सङ्गतो भूत्वा दलनायकस्य कर्णे
 किमपि मन्दमन्दमव्ययत् । तदीयकथनमाकर्ण्य नायकोऽपौ राजकुमाराभिमुखमनिमेषं
 क्षुपा निरीक्ष्य नितमढान्- ' निगृह्यतामयम् ' इत्याज्ञप्तवान् । तत्क्षणमेव चन्द्रं निग्रहीतुममी-
 तदभिमुखमभ्यधावन् । किन्तु तत्पूर्वमेव तु चन्द्रसिंहस्य चन्द्रहासः स्वकोपाग्निं सूतोऽभूत् ।
 हृदानीमेव विज्ञातं च द्वेण- ' वञ्चितोऽस्म्यहं छलेनेति ' । स्वचन्द्रहासं तदभिमुखं एवा-
 सङ्घेहमयमववीत्- ' स्थीयताम् । पदमेकमपि पुरो निधास्ययं चेत्सर्वेऽपि यूयं मम
 हस्तेन गृध्रजम्बुककाकानां भक्षणीया भविष्येति सत्यं जानीत । नाभिलषाम्यहं मुधा
 युष्मत्कवोष्णशोणितचारप्रवाहैर्धरित्रीं मलिनयितुम् । के यूयम् ? कथञ्चैव मामाकाम्यस्य ?
 यदत्तं सत्वरम् ' इति ।

' वयमपि भयङ्करा यमकिङ्करा स्मः । सेनापते कूरसिंहस्य निदेशेन एव निग्रहीतुं
 मेधागता वयम् ' इति ते प्रोक्तुः ।

चन्द्रसिंहः । तत् सज्जीमवत् यूयम् । प्रतीक्षते वः पन्थानं यमराज । आदौ युष्मा-
 महं निहन्मियामि, ततो युष्मत्सेनापात्रे नृपस्य कूरसिंहमपि यमनगराश्वनीनं विधास्यामि ।
 नागच्छत नागच्छत । ये प्रथमं जिगमिषन्ति करालयमदृष्टान्तराळे सम्मुखमागच्छन्तु ते ।
 इति निगद्य ससिंहनाद् चन्द्रसिंहं प्रत्यर्थिनं कुधा प्रहर्तुमुपाक्रमत । परिपथिनोऽपि
 प्रबला आसन्निति तैरपि राङ्गमाकृष्य राजकुमारोपरि परिपठितम् । वीरवरो राजकुमारोऽयं
 परेश्वरारणं विधाय धैर्येण सपरानाभिमुखो बभूव । स्वचन्द्रहासं आलयन् परितः समापान्तं
 प्रत्यर्थिनामाघातं तदुपरि परिगृह्य दौर्बेण निजरक्षणमयं व्यवहत् । पश्यतामेव रिपूणां राज-
 कुमारेण द्वौ पुरपौ निहतौ । ततोऽन्ये भटा भृशं द्रुपित्वा युगपदभिमन्युमिव कौरवमहा-
 रणवीरा राजकुमारं घोरोत्पातं पर्यवारयन् । इमे राजकुमारतुरङ्गमं निहाय तमपि भूतले
 समपातयन् । किन्तु शठितिं ममुत्थाय महासाहसेनाय रिपुमण्डलमप्यचारी करवालं दृढं
 परिगृह्य करपल्लवनातिस्त्रिशल्मुक्कं युद्धवान् । सुदैवयोगेनाद्यापि तद्भेदेकोऽपि धनो नात्रा-
 यत । परमधुना परिवर्तितं दालः । वीरचन्द्रस्य खड्गधारातीर्थेऽन्येऽपि पक्षं भटा निप-
 तिताः । भवतिहास्यं पश्येदानीं भटाः । तेऽपि मरणादन्तर्यन्तो युद्धवन्तः । अयोपलभ्या
 यत्तं चन्द्रसिंहो निजान्वहरेण स्वरुटितटापलम्बिनीमभिधेनुकामादाय तस्यापकवक्ष्यत्यहं-

मच्छिनत् । दुरिकाग्रहारेणायं नायकः प्रमुखाणारविन्दशरणमविन्दत् । ईदृशमदुलं तस्य
विक्रममालोक्यावासाद्यो मयौ रणान्नमपास्यापचुतवन्तौ । अत्रान्तर एव तेषां नष्टञ्चरसमानो
लुण्ठकपरिवृष्टः क्रूरसिंहस्तत्र प्राप्तवान् । चन्द्रसिंहमवलोक्यात्मी सहसा ओक्तवान् सहर्षम्—
' कोऽयम् ? ममासेटकः किम् ? ' चन्द्रः । ममासत्तेदानीं तव मरणवेला इति ददमवेहि ।
यावत्तव पक्षो विदायं न पिबामि हृषिरम्, न तावन्मे मनसि शान्तिर्भवेत्तिति । '

चन्द्रसिंहः । भरेरे निशाचेन्द्र ? न शक्तोऽमि किमपि कर्तुं मे । मदीयमेकमपि शितो-
रहं वक्रयितुं नास्ति विक्रमस्तत्रापि । मघावासेतं तवायुरिति नियतमवेहि ।

इदं वचो निशम्यैव क्रूरः पार्श्वस्यायिनोऽनुचरस्य अक्षणे किञ्चिद्वात्स्याय तं अपि विधु-
हत्वा । अथ चन्द्रसिंहनिन्दमुपागत्य कुचा कथितवान्— ' स्वमेव चन्द्रमिहो मनु ? ' इति ।

चन्द्रसिंहः । नाहम् । ततः किमवधारयामि त्वम् ? ।

क्रूरसिंहः । (शवान् दर्शयन् ।) येनामी ममानुचरा निहतः ? ।

चन्द्रः । योऽयं तवाग्रे तिष्ठति बीरवरस्तेनैव व्यापादिता इमे ।

क्रूरः । किमपि प्रयोजनमेवं कर्तुं मे ?

चन्द्रः । दुरात्मन् ! न लज्जसे प्रयोजनं पृच्छन् खलु त्वम् ? ।

क्रूरः । चन्द्र ! विमृश्य मूढे खलु किमपि कटुवचनम् ।

चन्द्रः । किं करिष्यसि त्वमम्यया ? ।

क्रूरः । किं करिष्यामि ? लण्डको विधाय त्वां गृध्रगृहादेभ्यो वितरिष्यामि ! !

चन्द्रः । महद् ! तदर्थम्वहमेव त्वां सतथा विदुलिष्यामि । पापिष्ठ ? क्षणेनैव त्वां
संचूर्णयिष्यामि ।

क्रूरः । जलं प्रलम्प ! ! निवारय अत्यन्तीमातमरसत्त्वान् ? भूमिचनेमं तिरस्करोदि
किम् ? तद्य एवात्मादयिष्यामि त्वामहं कलमस्य ।

चन्द्रस्तु— ' भाः दुरावसत् ? क्षत्रियद्विभ्रं ? ततः पूर्वं तु ममेवं दुरिका तचोरस्सफलं
विदाये परपारं निःसार्य । ' इति कथयित्वा क्रूरमभिद्रुतवान् । द्रावपि परपरमात्मिना
प्रहर्तुमारोभाते । होरादपर्वन्तं तचोरजनि जन्यम् । परं कोऽपि पृष्टं न दर्शितवान् । अत्रा-
ग्रे प्रागावसाचन्द्रः स्वचन्द्रहासेन तदुपरि प्रहारमेकं कृतवान् परं तस्यहारमसौ सद्य एव
निःपृक्कागे निवे गृहीतवान् । चन्द्रसिंहचन्द्रहामप्रहासच्छत्रुपागोपरि तथा दृग्गो यथा
क्रूरसिंहमेवामहीभ्यस्सत्तदुगोपरि तं महारंभुजमेव तदास्वप्राना तदकमिष्यत् । चन्द्रसिंह-
स्य सद्गुणाजितेन क्रूरस्य क्राद् विगलितः करवालः । स्वधमनि चायं यत्नोपलब्धिमाम्ना-
दितवान् । पृथिवीगोमुमालोलिहानं रेडोकष तं श्रुतेति विकरालकेशरीत्र समुपत्य चन्द्रसिंह-
सदीपदुरस्रकमारकोशधियं च तत्र निवहृष्टिप्रान्तादभिपुत्रीं निःसार्य तस्य वज्र समीपे
एषा कथितवान्— ' मूढे, राजद्रोहिन् ? कुक्कु ? कया रीत्या विदायेये तपेदसुरस्य-
कम् ? युगवदग्धः प्रवेष्टयेयमुत्तमैः तनैः ? ' इति ।

शूरः । (गद्गदगिरा ।) क्षम्यताम् । राजकुमार ? भवतः क्षमां याचे ।

चन्द्रः । क्षमा ? कस्य ? त्वादृशो नराधमस्व ? नैव क्षन्तव्योऽसि । नरककृमयस्तत्रा-
दुरतया पन्थानमवेक्षन्ते । गृध्रकैवल्यसारमेयोदयोऽपि तत्र शवमपेक्षन्ते ।

शूरः । (साधुनेत्रः ।) भाम् । अहोऽस्मि खलु सर्वस्यास्य । एनांसि मम सन्ति घोर-
तराणि । अहह ! किन्तु भवेदिदानीं मे ? राजकुमार ? सकृद् देहि मे प्राणभिक्षाम् । शरणं
प्रपद्योऽस्मि ते । कदाप्यहमितो नैवाचरिष्यामि दुरितम् । चन्द्र ? क्षम्यतामधुना भवता ।
शाश्वदहं त्वां सेविष्ये । मा जहि माम् ।

इत्थं कृष्णगिरा कातरतरं सुखं विधाय नयनाभ्यामधूणि विमुञ्चन् कूरसिंहचन्द्रसिंहं
प्रार्थितवान् । तस्याऽतिकरुणयानवाम्बुधनया चन्द्रस्य हृदयं दयाद्वंमजनि । शूरस्य वक्षसोऽ-
वशीर्य तमसौ निगादितवान्— ' कूरसिंह ? गच्छ, मुञ्चामि त्वामधुना । अनुकम्पितोऽसि
मया त्वम् । यद्यपि त्वयाऽपुलं दुःखमदायि तदपि तदसिद्धं विस्मृत्य पुनश्चक्षुः क्षमां प्र-
पद्यामि । इतः परं परमेश्वरं हृदि निधाय भूतेषु दयां विदुष्या इत्येव त्वं विसिष्योपदिश्यसे
मयेति । '

शूरः । (साज्जलिः ।) अत्यन्तमुपकृतोऽस्मि धीमता । आगच्छतु मया सह भवानिहा-
मीम् । सन्निहृष्टमेवास्मद्विवासरयानम् । अतिथिर्भवान् मे सम्प्रति । तन्मदीयवासगृहमध्ये-
त्यभोजनं विधाय सुखं देताम् । प्रत्युते भवता सममागन्ताऽस्मि विजयनगरम् । महाराजो-
ऽप्यवार्मना गतो मयेद् विजयनगरमिति तर्कयामि । तत्रागत्याहं महाराजधरणादीनि वारय
क्षमां याचिष्ये कृत्वातुरेष नरेन्द्रो निश्चितमेव मां क्षमिष्यते । अहह ! भगिनी कुमुदिनीमपि
भृशं पीडितवानयं शूरः । तामपि प्रणिपत्य क्षमामर्दिष्यामि । साप्यवश्यमेव निजोद्धार्येण
मां क्षमिष्यत एव । तद्भ्राता ! आयातु मया सममधुना भवान् ।

अथ शूरमिहमनुजमुच्यन्मिहोऽवनिष्टी च भटी । मुहूर्तैरेतरे निपातरथागमात्तेतुः ।
तत्रास्मां मुमजिनी रिताऽप्यर्प्येष्टी । तदुपरि निवण्णा सर्वे वासोऽस्यवताये । क्षणानन्तरं
दातेरैवेणैरेण परिशेतिरं मुग्धरात्रे भोजनमानीय चन्द्रस्य पुत्रे निदधे । राजकुमारः कूरसिंहा-
भिमुखमाप्नोदितवान् । शूरमिहम्पु हृवभोजन इति भोजनं निदिशवान् । चन्द्रस्यवती च मुमुक्षु
इति त्वया शूरश्चा दुरात्मुखं प्रक्षाल्य दायनाय वर्यैर्कं भेजे । दिनमसिद्धं महापरिधमन्ता-
न्तपयाऽयं तत्रागमेव निद्रादिष्याऽऽलिङ्गिते । निद्रया पूर्णमानमेतमपरलोच्य कूरसिंहः प्रमुदि-
तवान् । विस्मृतवानयं च महानमहोपकारम् । यानि पुरा तत्पुरतो दयाम्बुधनवर्षाभि
प्रापुद्गम्यम् । तानि निगरामेव वितराम् । नृनसः शूरमिहोऽग्नतो विधातयाऽ विधाय
दयापातराव दुरावोर्नि विधातुं प्रवृत्तवान् तच्छालमेवाहृतवान् भट्टमेकमसौ । दैवतोत्पितोऽयं
दातराजामुक्तमुनरायाव ह्वाजलि — ' शिमादिदत्ते भीमना ? ' इति सादरं वृष्टवान् ।
' इतिमेव शूरं तत्रैवेणागमवमन्बुद्धमेव तद्वानिमेकरं शिपेहि । ' इत्यादिष्टवान् कूरसिंहः ।

‘ अतिसमीचीनम् ? प्रभो ? ’ इति श्रोष्य तत्क्षणमेवामौ दृढाद्यसम्बद्धलया निद्राणस्य चन्द्रसिंहस्य हस्तद्वयं नियन्त्रितवान् । मथ निश्चकाम ततः कूर्मिह- । बन्दोक्तचन्द्रसिंहः । जालाम्बन्तरे निषेधितः केमरी । निष्कलङ्क चन्द्र ? योऽयं दयया परित्राणस्यया तेनैव तय दयाया दुरूपयोमं कृत्या विमललम्बस्तम् ? अहह ? वीरचन्द्र ? अन्ततस्त्वं दययामानमुपहारी-
कृतयासु ? देव ? पित्रिणा ते गतिः ॥

॥ ४ ॥ इति पृन्दायनगुहकुञ्जधिनगरिषारत्नस्य पण्डितसेषामवतरितस्य हृत्वी प्रकृ-
तिमीन्द्रपसोदये कुमुदिनीचन्द्रे पञ्चमी कला ॥ ५ ॥

अथ पद्यो कला ।

“ अतिमल्लिने कर्चंघ्रे मयनि स्वणनामपीनविपुणा धीः ।

निमिरे हि वीसिकौणां कर्चं प्रतिवचने पट्टि- ॥ ”

(स्फुटम्)

“ पूर्णञ्च चन्द्रकल्पं तमया गृहीतं जातस्तस्मै स्फुटं करिणा च मयाः ।

नौसाऽम्बुग्री च भरिता मग्ना च क्षीणां हा हन्त ? दुर्विलम्बिने फलितं विधेस्तद् ॥

(पद्यतरङ्गिण्याम् ।)

७ विसाजने निविष्टावधारमयी शिंहीमहत्कारनिरर्म्भा अवधूरी महारण्ये नितादेवी ।
तनोऽपि मयागुजालपूर्णनीलमहागुजाहमर्या पौरवेलेने सकल्पमभ्वरतमिनि किमिव
वर्गनीया मयद्वरा विभाजयाः । दिगन्तरेषु काश्मिणीयं पसंजिता सौरणं नर्गर्णनीयका-
न्तिरमनीयाऽपि भुजहमरसनामालेनानिमयानकाऽतिमल्लिनां क्षोणितक्षोणा पञ्चनारली चम-
रुन्नेत्राम् । अनिदूरतः कन्दारिकन्दरेषु मृगेन्द्राणां धोरणानिमाकल्पते । तेषां वनेन्द्रगर्जनासाम-
भ्यन्तरे गजेन्द्राकारविडम्बितां महागुधरचूडानां मयद्वरसान्द्रं मन्द्रस्तनितजालमपि निनीयते ।

ईदृशी महाभयानकमये समीगे महायोरेऽग्निमग्नाहारण्ये निर्वलान्तःकरणश्रेष्ठरः समा-
गच्छेन्मूलेभ्य मयाकुलदृष्टयो भूयाः सद्य एव पञ्चममाप्नुयान् । ईदृश्यां महापोरतमिगराणां
महारण्येऽग्निम् गन्धर्वास्तुः कथनं पान्थो विद्युत्तयापमहृतिविद्योनेन प्रक्षालितः । पयिष्ठोऽप-
मतीवशान्तनुरबलोऽपते । वपस्वैव पञ्चतद्वर्षमिव कुशाग्रे द्रव्यते । आग्नीदेव मृगपादेन-
धारी । विमृशवर्माऽपमत्र महारण्ये । अग्नीर्णमयं द्रव्यभुनिक्षिपति चतुर्दिशु परं न लक्ष्यते
पन्थाः । पदे पदे मर्मेतिहास्यदेव प्रसन्न-भेषास्य भुवः पस्याभितारत्रिपान्तीरमग्रीयंशान् ।

१ उच्छ्वसम् । २ गिरी-चक्षुः । ३ साऽद्यया दृश्यते निषादम् । ४ पूर्णं । ५ वैशितम् ।

६ मेघमन्त्र । ७ लज्जितः । ८ विगुणः । ९ पन्थीरार्जवम् । १० वारिहम् । ११ मयुग-

विद्वन् ।

पथिकस्यास्यः मुक्तावलीरुन्देनेर धर्मजलविन्दुजालकेनालङ्कृतमिव मुगमण्डलम् । सैन्ध-
वोऽप्यस्य श्वेदाम्बुजालललिततनुरालोकयते ।

अश्वारोहिणाऽमुना शैवेलिनीरूलकुञ्जे रजनीमपिलामतिनाहवितुं निश्चिधे । पुनरथ परिवः
सकृद् दृष्यातमकृत । उपागतममुष्य दग्गोचरमनतिदूरे किञ्चन प्रकाशजालमिव । ततोऽसौ
तटिनीतटे वसतिसकुर्वाणः प्रकाशाभिमुखमुपगम्य निरस्तुं निश्चिकाय । अथ गन्धर्माख्य
प्रकाशान्तिरुमुपेय— ' कुटीरस्थामतो रिक्तभूतले द्वादशसंख्याकाः पुरषा ज्वलनं प्रश्वारय
ताम्रकभूमिपानं कुर्वाणा मध्ये मध्ये कयागोष्ठीमुपमुपभुजानां निदण्णाः सन्तीति ' दृष्टयान-
यम् । अश्वारोहोऽयं तान् पुरषाननलोक्य परममालादितयान् । तदन्तिरुमुपगम्य पुरतः
मादयतीर्य स्थितयान् ।

अकस्मादीदृशे भयानककानने नक्तमिममश्वारोहिणमात्मनिष्ठमुपस्थितमनलोक्य तत्रो-
परिष्ठाः पुरषा आश्चर्यचकिताः सन्नलदभिमुखमालोकिनवन्नः । सिंहेसंहननं विशालललाट-
मण्डितवदनारविन्दं वृषस्कन्धं व्यूढोरैरुक्माजानुबाहुममुमालोक्यामी मानयास्तु त्रिस्रिंश
इव जडीकृता इव च स्तम्भा स्थिता एकमप्यधरं मातरशुक्लं वक्त्रम् । केवलाभिमे पुरतः
रोहममुमनिसेपनयनैर्निरीक्षाञ्चकिरे ।

तानिधमस्फुरितयाम्बिलासान् त्रिस्त्रयन्मिमितलोचनाक्षिरीश्याभ्यागतोऽयं सादी गिरां
गुम्फं रचयितुमारभे— ' आतरः ? के यूयम् ? एतद्वरण्यवासिनो भवन्नः सन्तीति प्रयेमि '
इति । सादिनं संभाषमाणं निरीक्ष्य तेष्वपि भाषितुं धैर्यमजायतेति तेषामन्यतमः पुरस्ता-
दागम्य भाषितवाङ्— ' नैव श्रीमान् ? नैतद्वरण्यवासिनो वयम् । किञ्चित्कालपूर्वमेवाग्राण्ये
कारणरसादुपागता वयम् । ययम् । को नु श्रीमान् ? कुतश्चेदस्यां तमोचबुल्लयां निशाया-
निहागमनं भवतान् ? इहारण्ये अष्टमागो भवानिति प्रतीमो वयम् ' इति ।

सादी । नाम् ; तथैव संवृत्तम् । स्वसद्वचरेण साकमहमथापराद्धे भृगुपार्थ निर्गतवान् ।
कुरङ्गमनुसरतो मम विष्टेयोऽजनि सहचरेणेति महारण्येऽस्मिन्नुपेयिचानहम् । मार्गमलभ-
मानो घनेऽहमितल्लतोऽतितरां परिभ्रमन्नन्ते दूरादेनं प्रकाशमपश्यमितीममनुलक्ष्येह
समागतोऽस्मि ।

मानयः । शुभमागमनं भवताम् । श्रीमान् ? कोऽपि नायकोऽन्नभवानिति मत्वेमि ।
सादी । मैत्र, नास्त्यहं नायकः ।

मानयः । एको नु खलु श्रीमान् ? क्व च निरसति भवान् ।

सादी । विजयनगरवास्तव्योऽस्म्यहम् ।

मानयः । महाराजश्रीविजयसिंहास राज्ये निरसति श्रीमान् ? भवतु । किमभि-
धानमत्रभवताम् ? ।

सादी । ' विजयसिंह ' इति मे नामधेयम् ।

सहमेव तत्रस्थाशिलजनमुखाद् ' आ पृथम् ? ' इत्युद्गातो निर्गतः । उद्गारेणैव सममु-
चेरुर्धनाद् निरेतुः सर्वे । अनन्तरमाश्लिनास्तृणीकाः संवृत्य विजयसिंहमुखं निमादितवन्तः ।
अथ योऽयं विजयसिंहमुपनिता समं संभाषितवान् ; तेन मातवेन महाराजार्थं कुटीरे यतमान-
मेकं ' प्रानं तत्त्वमानीय बहिर्निधाय तदुपरि समुपवेष्टुं ' निर्दिष्टो राक्षसपतिः । तैः परिवृतो
महाराजभ्राविजयार्थहो मन्त्रमण्यविन्दुः । अर्थको महाराजस्याजनेयं अचेत्तस्मूलशाखाया-
मावप्य तदमे ययमसारं निक्षिप्तवान् । अन्यः कमण्डलौ तर्धं जलमानीतवान् । तत्रजलेन
प्रक्षालितं विजयमुखादि नरेन्द्रेण । तत्र इतरेण घटपत्रावल्यां विविधानि फलानि समानीय
महाराजपुरो निधाय भोक्तुमयोचि । पूर्णं मानयानीमीदृशाऽऽदराधिष्ठेन परमाह्लादितः
फलानि भोक्तुमारेभे नरेन्द्रः ।

महाराजं फलाज्ञानपरायणं निरीक्ष्याम्यौ प्रथमामापको मानवः कमण्यपरं जनमाकार्यं
तदीयकर्म किमप्युदीर्य तं विमृष्टवान् । विजयसिंहः फलाज्ञानं विधाय शानीयं निपीय निवृत्त्य
स्वरुमेणम्तेन मानयेन समं विविधं समालभत् ।

इतः प्रहितोऽयं पुरयः सचरन्मरुतो महातप्यवर्मेता प्रयाति स्म । अत्रिजान्तो
निदीप्यमयः सन्प्रति । पुरयोऽयं बहुनि स्रोतांसि समुलङ्घ्योद्धारचभूतलानि चातिक्रम्य
मरुत्स्य मूरसिंहस्य शिपिरान्तिष्ठमुपाजगाम । अस्यामेवाऽऽम्बां ' तिसिरीं ससिचैदय न्यरस' कूरः ।
य एते कृत्वातुं मन्त्रान्य कुटीराग्रे निरग्ना भवन्तः ; तेऽप्यस्यैवानुचरा आसन् । अथ विजय-
सिंहचन्द्राभिहौ मृगयां रोहितुं निर्गमनातिनि प्रागेव प्रवृत्तिमुपलब्धवान् मूरसिंहः । उमावपि
तौ महातप्येऽथ मन्त्रापाविपति समोदीदृशौ । तदैतयोरन्यतर कदा विपुली भवेदित्यसतं
प्रतिपादपत्रविन्दुः कूरः । निषेधितव्यात् विजयसिंहचन्द्राभिहौ कुहमनुपानिधौ । महाराजोऽ-
वीचकूरे निर्गतः । तमनुमर्शचन्द्राभिहोऽपि मार्गद्वयसङ्गमस्थलमावसाद । विभिन्नदिग-
लम्बितौ पण्यानी निरीक्ष्य तत्रैतत्पथं चार्थं व्यचिन्तयत् । इत्थं चन्द्रसिंहविजयार्थेहयोभिधौ
विभेदोऽजनि । इदमपि तृप्तं विज्ञानवान् कूरः । तत्रोऽसौ कञ्चन किञ्चन पयःदर्शकावेन
राजकुमारस्य सख्यपरिचयसिद्धानि निर्दिश्य कथाऽपि रीत्या तं प्रतापं निजाभ्यर्चयामेनुमा-
दिश्य प्रादिगोत् । इतरेष्व द्वादशैषां पाकाशरान्यदिशो विजयार्थेहवृत्तं शोभायेतुं प्रेषितरा-
जयम् । प्रेषितैरेभिः किमकारीति विदितमेव वाचकानाम् । पुनरिदानीं महानुभावमनुसरामो
ययम् ।

तिषिरान्तिष्ठमुरगयोऽयं पुरयस्तत्र पर्यङ्गं प्रहरिणं मूरसिंहमाध्यावितुं कथितवान् ।
यामिधोऽसौ पारिषिपानुं तिषिरान्तः शविष्य मूरसिंहं सहादाय तत्रोपस्थितवान् । मूरसिंहं
विजोषयायं पुनः प्रणम्य साज्जतिरेकउन्मरयो ।

१ पुरान् । २ तत्त्वं शब्दद्वयोः । ३ तपावका-जिज्ञोषता । ४ सेनप्रभिवेद्यः ।
५ निर्दिष्टम् ।

शूरसिंहः । विक्रमसिंह ? किं वृत्तमुपनीतवान् ?

विक्रमसिंहः । श्रीमन् ? यत्र यत्र कुटीरं कृत्वा स्थिताः भग्नप्राधुनैव किञ्चिद्काल-
पूर्वमेव समायातोऽस्ति कश्चिन्महोदहज इव सादी । तं यथोचितं मन्त्र्यं कुटीरे
स्थापितवन्तो ययम् ।

शूरः । कीदृशोऽयमधारीहः ? कश्चासौ ? इति जानासि किम् ? ।

विक्रमः । आम्, जानेऽहम् । कृष्णवर्णोऽस्य गन्धर्वः । स एष साधारणरुद्रपुरः इव
दृश्यते । किन्तु तस्य तेजस्विनी नयने दर्शनीयमोहास्ति यदनञ्च निरीक्ष्य महाराजाणामपि
हृदयं प्रकम्पेतेवेति प्रतीयते ।

शूरः । (लोद्वेगम् ।) अल प्रकम्पयन्नुपगम्यैः । ननु कुत्रैव इति किञ्चामावमिति ।

विक्रमः । विजयसिंहनामासौ ।

शूरः । (सहर्षम्) । किं किं कथयसि ? अपि सत्यमिदम् ? पतितोऽयमन्ते स्वजाला-
भ्यन्तरे ? (स्वगतम् ।) अहह ? जलुल्लुष्ट मम भाग्यम् । परित्यक्तश्चिदयमवसरो न
पुनर्लभ्योऽयमीदृशः कदापि ? एतद्येव मम फलिष्यति निर्धारितम् । वृत्तकामोऽयं भविता
कुमुदिनीमाहर्तुं शूरसिंहः । कुमुदिनि ? ननु तिरस्करोपि मां त्वम् ? परमन्ते त्वं
शूरसिंहस्यैवास्व दासी भविष्यसीति दडमवगच्छ । अस्तु ? पश्चात्सेत्स्यति तदस्मिन् ।
(प्रकाशम् ।) विक्रमसिंह ? ।

विक्रमसिंहः । आम्, श्रीमन् ? किमाज्ञाप्यतेऽयं दासः ।

शूरसिंहः । गत्वा त्वं कालसिंहमिह प्रेषय ।

विक्रमसिंहस्तु— ' बाढम् ' - इत्यभिधाय सादरं नत्वा प्रस्थितः । मुहुर्तानन्तरं हृष्टपुष्ट-
वाङ्गः सुसज्जितशस्त्राग्निरैक पुरयस्तत्रागत्य शूरं प्रणम्य वृष्टवान्— ' को निदेश श्रीमताम् ? '
इति ।

शूरः । कालसिंह ? इदानीमेव सर्वेऽस्मदीयभट्टा इतोऽनीतदूरमरणनिकुञ्जेषु वृथक्पृथक्-
निलीय तिष्ठन्तु । यदाहं संकेतध्वनिं करिष्यामि तदा सहसैव सर्वे यद्दिर्निर्गत्यागच्छन्तु ।
परस्ताद् यद्विधेयं तदहं तदानीमेव वः सूचयिष्यामि ।

कालसिंहः । अतिसर्माचीनम् । यच्छास्यदे भवदादेशमनुयातुम् ।

शूरः । गच्छ । नार्थं समयो विलम्बितम् ।

ततः शूरसिंहो विजयसिंहसकाशं गन्तुं निर्गतावान् । कालसिंहोऽपि शूरसिंहनिदेशानुसारं
सर्वं यथोचितमायोग्यं शूरसिंहसंकेतं प्रवीक्षमाणो विजयसिंहप्रतिष्ठितकुटीरतो मनागदूरे निलीय
स्थितवान् । अत्यानन्दनिर्भरहृदयोऽयं शूरो यत्र तदीयैरनुचरैर्विनिर्मितमासीत्कुटीरं तत्रागतवान् ।
एतन्नापि सम्प्राप्तमवलोक्य सर्वं तत्रस्थां प्रणम्य । महाराजविजयसिंहस्तु शूरसिंहमेवदृष्ट्वा

निरीक्षितवान् । कुरासिंहो विजयसिंहानिच्छमुपेय स्वान्तर्भावं गोपयित्वा पट्टिः स्नेहं प्रदर्शयन्
विजयसिंहम्- ' अये ? महाराजश्रीविजयसिंहः प्रस्थितवान् किमु ? राजेन्द्र ! प्रणमति कुरासिंह
एव भवन्तम् ? ' इत्यादिपद्य प्रयत्नाम् ।

तत्रालमेवैनमभिज्ञाय क्षणं तृष्णां स्थित्वाऽभाषय विजयसिंहः- ' दुरात्मन् ? कुरासिंह ?
अत्रैव निवामस्ते द्विम् ? ' इति ।

कूरः । माम्, प्रभो ! अत्रैव निरयमि दामोऽयं धैर्यकः । यत्र स्थितोऽस्मि भवान्,
तत्स्थानं भृत्याभ्येन सन्ति ममैव । परिचितः स्थादधुनायं दामः भीमना !

विजयसिंहः । मग्धक् परिचितः !! सर्वः एतु सुनगापेक्षयाऽधिरमभिज्ञानानि
दुर्जनम् ।

कूरः । सपमाह, राजेन्द्र ! यं भगन् दुर्जनं मनुजे तस्यैव कुरासिंहस्याधिकारे निवृत्ति
भवानिदानीम् । अभिलषाम्यहं भयन्तं वन्दीक्युम् ।

विजयसिंहः । वन्दीक्युमिच्छामि ? रे, मां वन्दीक्युं विधित्तितवान् किमु एवम् ? किं
कृतुं शक्नोऽपि एतस्य विजयसिंहस्याग्रतः ? अदुपमद्रात्रायेवाहं एवमेव व्यापारयिष्यामि ।
त्वामेव संबूर्णयिष्यामि ! इति युवाणः स्वमज्ञादुदनिवृत्तं प्रमन्युरिजयसिंहः । नेत्रे धामुन्य
तस्माद्भारक्यमाने अतिरक्ते संज्ञाने ।

कूरः । आ एवम् ? विजयसिंह ? मरणीयमेव एवमेव सम्प्रति ? स्मरणीयश्चेदीश्वरः स्म-
र्यते एवम् । नाद्याहं एव जीवन्ति विमुद्यामि । धूमसहं निजोपवेदं दौघयिष्यामि ।

विजयसिंहः । क्षत्रियापसदं दुर्दिग्धम् ? किमिति गुणा प्रकुरोऽपि स्वावलेपयन्नेन ?
इति मां त्वमुताहं एव निहन्ति इति मम दूर भवतु निर्गम ।

कूरः । न जानामि एतु मदीयमनुमं बलमधुनापि ? वेमि कोऽहम् ? मदीयनाज्ञाऽप्य धर-
णिरपि प्रकण्ठेतेय ? तद्विषममात्रा तत्र शक्तिर्ममाग्रतः ?

विजयसिंहः । अयु रे मदारैपन्यवदुर्दिग्ध पापिन् ? अणु-

' मेघः शारद एव काष्ठापरलः पानीयारिच्छेदो

गर्जयेय दि केवलं भृशतरं नो बिन्दुमभ्युत्पाति ॥ '

कूरः । विजयसिंह ? कोऽपि बलवान्धं सिंहः कुरासिंह इति विदि ।

विजयसिंहस्तु- ' यद्यं तु एवो कञ्चन अमृतं मग्धे । दुरापसद ? तदेदि मरकाटयं प्रति-
जोमि एतान्नमधुना । ' इति प्रोच्य कोपाकृतायमाहृष्टवान् ।

पद्मपाफनेय सगुण्यमिति युवाणां बहिर्निर्गतं विदिप्रवेदसं वीक्षणवरवारिदियं दार्य-
र्षाम्रमयमपोदितधन्द्रमतः प्रकाशे ।

शस्त्रातत्रि सुदुग्धपनतमित्यवधारं कुरसिंहः स्थानुयानायावितुं संवेत्प्राप्तिकरोत् ।
संसत्प्राप्तिसमकाटमेव विदीप्य स्वीकृताज. कालसिंहः अत्यन्तैः समं सत्राभिमुत्तवान् ।

कालविदमालोच्य क्रूरो महाराजं निगहोत्मादिश्य स्वयं ततः दिग्दूरं स्थिता सङ्घं
वृत्तमपश्यत् ।

क्षुधिता वृका इव सैनिका महाराजश्रोत्रिजयसिंहं पर्यवारयन् । अनयाऽऽकस्मिन्निपराया
कपटजालेन च क्रूरस्य विजयसिंहनृपकोपज्वलनोऽजुलं प्रज्ज्वाल । अथ हृदये दयालुमोक्ष-
मभिध्याय पाणौ कृपायां कलवित्वा प्रसन्नद्वयमधिहृदोऽग्नौ नरदेवस्तृणानीव 'छत्रियेण
कृपीवलः करवालेन त्रिपुष्पैर्न्य कर्तयितुमारमे । सैनिका अपि स्नात्रवा निखिशानाकृप्य
विजयसिंहनरेन्द्रमभ्यपश्यन् । परितः करवालं चालयन्नयं नरमणिर्विजयसिंहः सपरनखद्गा-
घातास्त्रिजमण्डलाग्रेण निरुदधान् । तदीयः प्रकम्बस्वीद्वयकौक्षेयकस्तरपाणौ तीक्ष्णेन परि-
भ्रमस्त्रिजकोडागतचक्रभटान् क्षिरकरोत् । यामिनीतुरीययात्रे प्रारब्धं घोरमायोधनम् ।
क्षतानां क्षितितलविलुङ्गनविवशानां प्रणयिभटानां महानाकन्दकोलाहलः प्रादुरभूत् । प्रह-
मेकं तुलुक जन्ममजनि । तद्वधौ चोरेन्द्रसिरोमजिना विजयसिंहनरेन्द्रेण स्तार्त्तं वायुसै-
निकानां यमाख्यं प्रस्थापितम् । अवशिष्टभटैः सममधुनाऽपि महाशौर्येण युष्यते स्म नृप-
विना । अग्रास्तरे महाराजस्य प्रियतमस्तुरङ्गमः प्रतिद्वन्द्वलङ्घ्यावर्तेन क्षतसर्वाङ्गो रणाङ्गने
पपात । तेन सहैव महाराजोऽपि भुवि निपातितवान् । यावदुत्तिष्ठति महाराजस्त्वावदेव पृथ-
सञ्चतुर्भिर्भटैर्गुणपद्भिपत्य महोपतिपृष्ठस्थले सममेव सङ्ग्रेन प्रहृतम् । चतुर्णामेककालाव-
च्छिन्नप्रहारेण विजयसिंहनरेन्द्रो घसुन्धरायां निपतितवान् । क्षणादेव चास्य शुचिरमरात्मा
सच्चिदानन्दकन्दानन्दामृतसरसायनरसनचक्रो विषमलङ्कृतवान् ।

विजयसिंहमुत्थुना नृसंसाय क्रूरसिंहस्य हृदयेऽतुलानन्दोऽजायत । यत्रागतासौ नराध-
मकीटः कोपाद् विह्वल्य कृपायां विजयसिंहनृपस्य मृतकलेबरे प्रहृत्य वपुस्तदीय मस्तकं
पृथगकर्षीत् । अद्यापि निजवैरनिर्वातने न जातमित्यवधार्यैव मस्तकरोऽयं तदीयमस्तकं
प्रकम्बकुन्तप्रान्ते समासज्य महामरे संप्राप्तविजयधीक इव हुन्दुभिनादं क्रुदाणो निज-
शिविराग्निकमाजगाम । हुन्दुभिनादेनाकस्मादुद्बुधय चन्द्रसिंहो गान्निद्राया निजहस्तद्वयं
नियन्त्रितमपश्यत् । अथायं विचिन्तितवान्- ' किमन्ते विश्वासघातं विधाय चण्डाकोऽयं
मम दयाया इत्थं काभमप्रहीत् ? हन्त ! प्रचौरितोऽदम्ये दुरात्मना ? ' इति ।

विध्वंसमघातं वृक्षाऽऽश्रमानं चन्द्रीकृतवान् क्रूरोऽयमिच्छालोच्य प्रविदीपेतरामस्य कोपह-
सानुः । अतो गयङ्करं सिंहनादं श्रुतानीदृश्यम् । तेन सिंहनादेनावितरं प्राकम्बन्त तत्राया ।
प्रहरिणः । महारया महोमरूपं कृत्वा चन्द्रसिंहोऽयं प्रधाप्य लोहगृहलालानिबद्धहस्तयुगलेन
बलेन प्रहरिणः शिरसि प्राहरत् । आयसनिगडेन सह निपतत पृथास्यं हृदयाणिद्वयस्य
विददार वराकप्रहरिणः शिरः । अमरिकया चालो प्रहरी चरान्तले निपपात । प्रचुरं कथिर्
प्रायहृदय शिरसः सघातम् ।

' आसित नृसंस क्रूरसिंहः ? वर्यय दीप्रम् । ' इति सद्देहमाग्नेहयन्नय चन्द्रो विष्वग्-
गवेपितवान् मूर्खम् । प्रमथुनाऽस्य नयने हिरण्यरेतः- सवर्णयणं संभूते । आश्रितरमुप्य

महासूद्ररूपतां प्रतिवेदे । तत्रान्तर एव कुन्तामनिवेशितं विजयसिंहमस्तकं वामहस्तेन समु-
चोत्थ्य समागच्छन् दृष्ट्वा कूरश्चन्द्रेण । चन्द्रमिहमालोक्यैव मीररथं कूरसिंहः सावधानोऽम-
वत् । सदीयं सूद्ररूपं च निरूप्य समवेपथायम् । तच्छ्रगमेवायौ निवर्तमानान् सैनिकानाका-
रयत् । रोषाद्यग्नेश्याभ्यां दिग्भुवि तं तदभिमुखमालोक्य प्राप्नोचचन्द्र- ' धिक् त्वां मनु-
सकम् ! कुशावेव कथं न क्षीणस्त्वम् ! पण्ड ! क्षयिष्यदुभयं कदासीदं विधग्मयात्तकं
कमे नैव कुर्यात् । हन्त किं त्वां कुर्याम् ? निगदितोऽस्म्यहमिदानीमन्यथा सद्य एवाहं
तवेदस्य राक्षसकर्मणः फलं व्यामाम्बादधिष्यम् । ' इति ।

चन्द्रसिंहस्यावेतमयानि वचनानि विश्रम्य कूरसिंहो विजयसिंहस्य कुन्तग्रान्तिनिवेशितं
मस्तकं वपुरतो धृत्वाऽवदत्- ' चन्द्र ! निष्कडस्तव रोषः ? अपाकृतोऽयमेकः कण्टकस्तु
विभ्रमूतो मित्रवर्त्मनः, सामन्तं त्वमेवापरः कण्टकोऽशशिष्ठोऽसि । त्वमपि सम्प्रति कति-
पयदिनेष्वेवाभ्युद्य मरणास्पसे । इतस्तुरीये दिवसे षण्णिकायै सत्र वपुररहारीकतिप्यते ' ।
इत्युक्त्वा सादृश्यामहमर्थं नृशंसः । हयन्तममुमवलोक्य धिक्कुर्वन् कुपाऽभूत् चन्द्रसिंहः-
' किं इत्सति रे नृशंस ! परदुःखमालोक्य ? । पाकारय सम्प्रति स्वयैनिहान् । कः सन्ति ते
ह्रीवाः ? नरपिशाच ? चन्द्रोऽयं निवन्नित्रतोऽस्तीति मत्तो विभीषादिति मा मस्याः खलु
त्वम् ? शृगाला मरि संगच्छेन् शृगेन्द्रस्य पुरतो विभीषाकिमु तत्रा शृगपतिः ?
विधग्मयातिन् दुश्कृत ? सद्य एव निर्यातयामि महासत्रधीविजयसिंहस्य मृपोर्वरम् ।
कण्टकारिन् ! निद्राग्री मां प्रगृह्य कपमिग्रामानमाहृदयामि ? ' इति ।

अथ सन्तुर्गवन्तैः करगतां दृष्ट्वा लज्जां चकलीत्य चन्द्रः- ' परय-रे भाततापिहृत्क !
' परय त्वास्य लोहगुल्फलाया दुर्दशान् ' । इति निगद्य कूरसिंहमन्यद्वयत् । (भवेत्
मयास्तु पारागवास्तव्याः संजाताः ।)

लोहशृङ्खलां श्रोत्राणिवा स्वाभिमुखमावतन्ते चन्द्रसिंह इत्या- ' नास्ति सम्प्रति स्वजीव-
नाशा ' इत्यवधार्य कूरसिंहो स्पृहकुलीभूय सैनिकानगादौ- ' निगृह्यतामुदायं व्यापाद्यतां
सावधमिति ' । ' रे कालसिंह ! मये धीरसिंह ! रक्षत माम् । हतोऽहम्, अपुनैव मे प्रही-
ष्यति प्रागानयम् ' इत्याकन्दन् पलायितवान् कूरः ।

एतन्नापरेरीदृशीं दुर्दशां निरीक्ष्य सैनिका युगपदेव चन्द्रमाक्रम्य पयदाययत् । तत्रान्तरे
तु चन्द्रः कञ्चन चरणमहारेः कश्चिन्मुष्टिप्रहार्यमसद्वनमनैषोत् । परमन्तरो बहुभिः
सैनिकैः परिहृतोऽयं नि तक्षराणिश्वः पतिश्रान्तः । किमयं विषमं दाक्षयुदादेककः ?
सैनिका युगपदभिरप्य न्यग्रहोपुरिमम् । पाणिनादं पात्य ॥ दृष्ट्वापत्तिनिगदेन स्पष्टम् ।
चन्द्रं चन्द्रीकृतमालोक्य योऽयं कूरसिंहोऽद्यावधि मिया कर्मते स्म, सोऽपुना सावधान
मनाः सन् द्रष्टवान् । शारदां तं ततो- नेनुमादितस्तूरो भटान् । यदा निगदितममुं चन्द्रं
दिशिरे समानयन् । ' अथ दिनचतुष्टयं कुत्रापे स्थापनीयः ? ' इति विचिन्तयामास कूर-
सिंहः । अन्ते पुत्रगृहे स्थापनीयोऽयमिति निर्णयवानयं कूरः । तस्मात्तमेवायं चन्द्रसिंहं

गुप्तगृहे नेतुमादिष्टवानसौ कालसिंहम् । कालसिंहः स्वभटैः समं चन्द्रं गुप्तगृहे गीत्वा तत्रै-
कस्यामल्पीपस्यां कन्दरायां निरुद्धवान् । तदुपरि निरीक्षणार्थं नियुक्ती तत्रागमसिंहकुक्ष-
सिद्धौ प्रहरिणौ । अखिलकर्मणो निवृत्त्य तूरसिंहः सुन्दरपर्यङ्गे जयितवान् । ' स्वस्यैको
महान् रिपुरद्य निहतः, अपरस्य शब्दीकृतः । सोऽपि सत्वरं व्यापादयिष्यते, ततः कोऽपि
निजमार्गे न तिष्ठेदन्तस्तयकारी । अनायासेनैवाधुनोपलप्स्यते कुमुदिनी । ' इतीदृशीं सुख-
मयीं कल्पनासृष्टिं विरचयन्नित्याऽऽजिज्ञितोऽयं दुरात्मा ।

इत्यस्तु- ' नये ? अद्य न इति वदतो मम दिनद्वयमातिक्रान्तप्रायम् । परमद्यापि
किमिति न निवृत्तौ मृगयाया राजेन्द्रराजनन्दनौ ? किं तयोरेभिर्दं तु किमपि न स्यात्संघटितम् ?
अस्मिन्नक्षत्रीयस्यैव समये कीदृशो भवानका घटना घटिताः ? अत एवानिष्टमाशङ्कते मम
हृदयम् । मनोऽपि प्रमातीव विमनायते । किंकर्तव्यताविमूढ इवास्यहम् । सन्निधानम्
कन्दप्रभो ? त्वमेव सत्यस्वायत्तममसि । पाहि त्व मदीयभरेन्द्रनृराजन्दनौ । दयास्तु निधे
देव ? द्वितीया रजनिरपि समुपपद्येमद्य । परमधुनापि तयो कमपि वृत्तान्तं नाधिगत-
वानसि । सर्वशक्तिमन् परमेश्वर ? अधुना तु यदेव कुर्यात्स्वं प्रमाणं तदेव तनु ? किन्तु
शत्रुणा किमपि कपटजालं तु न कृतं भवेत् ? (विमृश्य) मा मैवम् । एवं तु न सम्भो-
भवीति । स्यान्ननु कदाचिन् किमपि कूटजालमरातिना विरचित किममुना ? वीराग्रगण्या
प्रिमौ नन्देवदेवकुमारौ-इति स्वज्ञात् प्रपञ्चेयितुमवृत्तायो भवेदसौ प्रत्यर्था । परमेतदपि
भाषातौ ताविति किमु निर्धारणीय मया ? अपिहमपि प्रकृतिमण्डल चिन्ताकुलं प्रतीयते ।
श्रीमती राजमहिषी राजकन्या कुमुदिन्यपि भृश शोकातुरे भूत्वाऽभीक्ष्ण वृत्तान्तमनु-
सृजते । हन्त ? किमहं ताभ्या निवेदयामि वृत्तम् ? अद्यापि सेनापतिरमरसिंहोऽपि नन्दे-
मिवा न परावृत्तः । ' इति विचिन्तयन् वृद्धो मन्त्रिवरः प्रतापसिंहः स्वमहालयाट्टालि-
कापामितस्ततः पर्यटति स्म ।

' यातैवयामा यामिनी पामधुनापि किमिति कोऽपि कमपि वृत्तान्तं नोपानीतवान् '
इति चिन्तोद्विग्नहृदया राजमहिषी प्रभावती प्रहरिवीरमेकं प्रधानवर्गमाकारयितुं प्रेरितवती ।
वृद्धाभारवचनं प्रशङ्गमिह परिधाय वासालि प्रहरिभटेन साकं प्रविशेत् प्रासादम् ।

मासादस्योर्ध्वतनशालायां राजकन्यया सम राजमहिषी विमनायमानहृदया निपण्णाऽ
स्ति । प्रत्रीपोऽपि मन्दालोको विलोक्यते । तत्रोपस्थितवान् प्रतापसिंहः । दृष्ट्वैव प्रधान
गृहवती राष्ट्रमाता- ' मन्त्रिवर्य ? अप्युपलब्धं किमपि वृत्तं भवता ? ' इति ।

प्रतापसिंहः । मातः ? सर्वैव चिन्तयाऽऽकुलोऽहम् । परितोऽन्वेष्टव्यं बह्वो वीर-
सैनिकाः प्रेषिताः परमन्ते निराशवदनाः परावृत्ता सर्वे । प्रवृत्तिरपि काचन नैवोपनीता ।

मन्त्रिपुङ्गवस्य निराशाजनकं वचनमिदं निशम्य रोदितुमारब्धवती कुमुदिनी । कथितवती
चेय गदगिरा- ' किमाह मन्त्रिवर ! अपि नैवोपलप्स्यन्ते मम तातघराणा ? नये ?

विधात ? त्वमपि प्रतिकूलः प्रतीयसे किमु ? आर्यप्रतापसिंह ! गत्वा भवान् कुतोऽपि
यातचरणान् विचित्र समानयतु । धारण प्रपञ्चास्मि भवताम् ।' इत्याभिधाय प्रधानोरसैह
निजोत्तमाङ्ग निधाय रोद्धेनु प्रारभत कुमुदिनी । ता सान्त्वयधवादीन्मन्त्रिवर - ' राजन-
न्दिने ? किमिति व्याकुलीभूयाऽनन्दसि ? धैर्यमाधेहि हृदि । मत्प्र विभास्पति भगवान्-
स्तर्षामि प्रभु । वश्य-अधुनापि स्वसै-यै सह महाताजमग्रेषु गतोऽयममरसिंहोऽपि न
मिदृशवानिति कदाचिदभ्यन्येव महाराजेन सम सद्गतो भवेद्यमित्यहमाशासे ।' इति ।

अत्रान्तरे पूर्वैक प्रतीहार प्रविश्य प्रधानवर्यम् - ' श्रीमद् ? बहि सेनापतिरमरसिंहः
समुपस्थितोऽस्ति । स च द्रिस्तते भवन्तम् । नारिणभेदं प्रवेक्षयामि तमिति ' व्यजिज्ञ-
पा । ' सारमभ्यन्तरे प्रवेशय ।' इति समाजसवागमा यवयं । नय क्षणेनैव बन्दीकृत-
पुरवद्वयानुगम्यमान सेनापतिरमरसिंहस्तत्रोपस्थितवान् । तमवलोक्यैव घृष्टवान् मन्त्रिवरः -
' अमरसिंह ? अपुपनीता काचन प्रवृत्तिर्महाराजस्य ?' । इति ।

अमरसिंहः । मद्वेक्षया बन्दीभूतामिमौ माधवौ वृत्तान्तमधिक वित्तइति तावैव कप-
दिप्यत । ईदृशभेदितावनयो मनुपरि प्रसन्नः प्रसुगा किमिति जीवितोऽहम् ? ।

प्रतापसिंहः । (सखेदाश्रयम् ।) किं किं वदसि ? अथि किमपि दायां वृत्तमजनि ?
अमरसिंह ? किमिति आप्यजल मुञ्चसि ? मूहि सार मदर वक्तव्यं त्वया ।

अमरसिंहः । (साधु) हन्त ? किं तद्वाऽमङ्गलमयं वृत्तमिदममुनैः सन्दर्भायैवेन
कपीयम् ? हा हन्त ? किमिति न निदीर्यते ममेवं रसना । राष्ट्रमात्र ? राजपुत्रि ? गृणुत
हवमायकस्यास्य कथन युवामपि । महाराज राजकुमार चन्द्रसिंहस्य विधेनुमह वनाद्
वनान्तरम्, उपत्यकाया-उपायकान्तर इत्ययम्, पर बाधि न कथा तयोः प्रवृत्तिरपि ।
अधान्वेषुरातिप्रसिद्धमहाम्त्रो निराश सखह प्रयावर्तिनु विचिन्तयस्वधारणवार्मना पुरवा-
गिमौ किमप्यादाय गच्छन्तौ व्यलोक्यम् । तदीयमातङ्गितगमनप्रकार विलोक्य संशयाहं
मिदृशीतवानेहौ । नय सानुसन्धानमेवौ शोधयता मया तदुपकण्ठादेव प्राप्तमिष्यभिधायामौ
तपोरन्वतरस्य शिरसः कण्ठमवतार्य प्रधानवर्यसमक्ष निधाय स्व निनीलितलोचनोऽवा-
द्युक्तोऽपतल्ये ।

पृथग्-श्वरो वेपमानेन कोण करण्डविधानप्रपातृणोत् । अपावृत एव तस्मिन् करण्डे
महाराजविप्रवासस्य मलकं विलोक्यैव - ' हा हन्त ? अथि विमो ? केयमवहेलना । ।'
इत्याभिधाय प्रतापसिंहो निपपात घातले । नरेन्द्रमणकं जिहीष्यैव नरनायकान्ता प्रमावती
मोदमन्दिनी कुमुदिनी चोमी कठामावकन्दु । नि संजे मूत्रा चेमे मूत्रले विलुप्तुत्तु ।
धीरवरोऽमरसिंहस्य मुहूर्तमल विललाप । ईदृश दारुण हृदयद्रावकमाकन्दन प्रवृत्तमालोरप
बन्दीहृतयोस्तयोर्दयमपि दृषया द्रवीभूतम् । तपोरवि विलोचनमप्यमधुबिन्दवो निप-

१ लघु-भेद । २ उपत्यका-पर्यंतस्थीपस्थली । ३ बन्दीकृतवान् । ४ करण्डं वेत-
रविशेषेण ।

तितुमारेभिरे । अत्रान्तरे सचेतनो भूत्वा समुपविश्य प्रधानवरस्वारस्वामोद्रीत् । आकम्प-
नकोलाहलमाकर्षणं शुद्धान्तवर्ति-यो दास्य प्रासादरक्षकाः सेवकाश्चान्येऽपि जना दृष्टिति
द्वाराण्यपावृत्य विलङ्घ्य शाला-तराणि वचिस्सलन्त कुहचिस्त्रिपतन्तो धावमानास्तपोरेत्य
हृदयप्रमाथिनीं घटनमालोक्य मुनकण्ठं रुदु । अधुनापि राजमहिषी राजकुमारी चोभी
मूर्ध्निवस्थापामवास्ताम् । प्रधानपुङ्गवस्तपोमूर्धनि स्तीरल जल न्यपिबन्त । मुहूर्तानन्तरमुभौ
सज्जामुपलभ्य समुपविश्य तार रुदन् । अथ कथं कथमपि सर्वानसात्त्वयदमात्यवयं ।
नेदानीं विलप्यते नरे द्रुकान्तवा । स्वहृदयदयितमूर्तिचिन्तनपरायणहृदयेदमधुना समाधि
कसेवालक्ष्यते । इंदगयस्यामबलोक्य तौ स्वहस्तेन प्राबोधयत्प्रधान । अथैषा राजमहिषी
चक्षुषी समुग्मीह्य जगाद- मन्त्रिवय ! ।

प्रधान । आम्, किमाज्ञापयति माता ? ।

राजमहिषी । क्वाप्ति म वरमा कुमुदिनी ? ।

‘अथ ? पृथाहमासि’ इति निगद्याकन्द-त्येव कुमुदिनी जननीमालिङ्ग्य मुक्तगल
विललाप । ‘वत्से ! मा रोदी’ इति श्रोष्य राजमहिषी प्रभावती वा प्रशमय्य पृष्ठवती
सेनान्यम्-‘अमरसिंह ? महाराजेन सम राजकुमारश्रीचन्द्रसिंहोऽपि गतोऽभवदिति किं
चान्तोऽसौ ? अपि जानीये तदीयवृत्त खलु स्वम् ? ।’ इति ।

अमरसिंह । नावैमि, मात ! परमिमौ प्रगृहीतौ जनौ जानीतस्तदीयवृत्तम् ।

तत्क्षणमव बन्धनान्मोचिती वन्दीकृतौ पुरुषारिमौ । आदिष्टौ चोपवेष्टुम्, परमेष्ठु
रिपतावेव रिपतौ ।

प्रभावती । भ्रातरी ? जानीथश्रेदलिल वृत्तम् आख्यात युवाम् । महदन्तर जापते
मत्त स्वामिचरणानाम् । प्रत्युष एव महाराजमस्तकेन सम मया सहगमन विधेयम् ।
(प्रधान प्रति) । मत्तापसिंह ? क्रियतां मदर्थं चित्तारोहणसभारश्चन्द्रवतीतीरे । अतिक्राम
तीव्रममूल्यवेला । (बन्दीकृत प्रति) भ्रात ! महाराजस्य मरण कथं समजनि ? तदीय
सहचरस्य राजकुमारस्य किमभूत् ? इति सकल विशकलस्य कथय वृत्तमिदानीम् ।

प्रथम । पूज्यजननि ? क्रूरसिंहस्य किङ्करावाचाम् । परमो निशि कश्चिदधारोहोऽ
स्मश्रिवासस्थानमाससाद । अन्धारोहोऽयं स्वयं महाराजश्रीविजयसिंह एवासीत् । अस्मदल
नायकेन सकृत् सकल वृत्तं पृष्टोऽयमात्मानं विजयसिंहनामानमाचष्ट । अतोऽस्मन्नायको
नितरा प्रससाद् । यतोऽमुमेव नायक महाराजगवेपथुः कतिपयवीरानुगत प्राहिणोत्क्रूरसिंह ।
नायकोऽसौ महाराजं सम्यक्परिचर्य रजनीमखिला तथैवातिवाहयितुं निवेदितवान् । सरला
करणे नरे द्रुस्तकपटनाळे निपातित । अथ तदानीमेवामुना नायकेन कश्चन भट क्रूरसिंह
मामन्त्रयितुं निरुष्ट । क्रूरसिंहमाशय शक्तिं निरुष्टोऽथ भट । महाराज विलोचयैव दूर
परं प्रमुदितवान् । आदिष्टवैवाच्यं भटान् महाराजं निमहीतुम् । महादेवि ? न जाने किं

वैरमासीधरेन्द्रेण साकमस्य नृशंसस्येति । सैनिका महाराजं निग्रहीतुमन्यपवस्रिते महीवल्ल-
भोऽपि निजचन्द्रहासेन न्यल्यवान् । अत्रान्तरे परितो लवापुत्रपञ्चरायमाणेषु निकृतेषु
प्रागेवान्तर्पापितान् निजमैनिक्कानाहुतवान् संकेतज्वलिना क्रूरमिदं इति तेषु तत्राभिधान्य
युगपच्चन्द्रं जलधरा इव राजेन्द्रं नक्तधराः पर्यटुण्वन् । ततो वीरेन्द्रनूटामणिर्निजं चरमार-
जनीयामोर्देक्षिपारचन्द्रचन्द्रिकाचतुर्गुणितचाटचयचमकृतिपात्रे चन्द्रहासं चालयन्
प्रतिद्विन्दिमण्डले मण्डलाकारं त्रिचचार । तदीयचञ्चलचन्द्रहासप्रहारैर्बद्धो रिपुनिकरा
वस्तुधरापांसुपुञ्जमल्लिखन् । परमन्त्रे वीरेन्द्रतुल्यमः हतायेयाङ्गः क्षितिवलीमङ्गे संपपात ।
तेन सप्तं वस्तुधरापात्रिणि वसुमतीमानिलिद्ध । इममजरमुपलभ्य वनुर्भिर्भूतगचतुरै-
र्यण्डालैः पृथगे युगपदात्म्य नरदेवोऽभिहतः । अयावन्तौ निपत्यायं क्षत्रियधर्मपारिधुर-
न्धरो वीरमण्डलाप्रागण्यो विजयनगरापर्यङ्गलोऽबिलम्बितमेव मुषमैरपनमलङ्कृतं सुरलीकं
प्रस्थितवान् ।

आस्मिन्मध्यमांशे ममाप्यङ्गे महाघ्न एको जात इति रणाद्रनमपास्वाहं स्वस्थानमुपगम्य
शयितवान् । अयान्येषुः (होदिने) क्रूरमिदो मयं महाराजमस्तकं समर्प्य- ' मल्ल-
मिदं कापि विरमण्ये निक्षेपणीयम् । ' इत्याश्रयान् । तस्मिन्नेतानुसारमहं सहपरिमममा-
दाय महाराजमस्तकं करण्डे गोपयित्वा काऽपि निक्षेपुं प्रस्थितः । अथ मध्यमिन्द्रेऽप्यमा-
र्गेण धनन्ती महातरतया परिह्रान्ती कस्यचिन्महीरुम्य प्रच्छापशीतले ठले निपद्यावां
क्रूरमिदुधुधरितक्यामकुर्वहि । अत्रान्तरे तेनैव यथा सेनापरिवयममरायैहः स्वसैन्यैरनुगम्य-
मानः प्रयाति रम । आवां तस्य नेत्रवद्वीमुखेव । सूर्यामालयजौ नौ निरीक्ष्य समीक्ष्य
चास्मदभ्यर्गे करण्डमिमं संशयितवानवम् । तन्मगमेरप करण्डमनुं स्वहस्तागर् विधायापाट-
णोत् । अथ नयनपथमागतमस्य महाराजमस्तकम् । त्रिलोक्यैव वन्द्युर्जितः सद्यममनितले
निपतान । तदीयवीरैरावां निगृह्य वन्दीकृतौ । मुहूर्तानन्तरं प्रसवेदनः करण्डमिमं
सहादायामरामिहोऽनौ धीमन्याधरणाविन्दयमीषं नौ समानीतवान् । ' इति कपयित्वा
मपमोऽयं वन्दीकृतः सूर्याकः संतुष्टः ।

प्रमायती । हा हन्त ? अन्ततः एव वानशरिपुष्टेन हुहमुज्जमेन वयमेव दृष्टाः ।
विन्दतु ! भ्रात्रः ? महाराजेन सप्तं राजहजारोऽपि वमराः न तस्य किन्तु संवृत्तमिति
जानाये किमु तम् ? ।

‘ माम् । भगवति ? अहमरगच्छामि एतु तद् ’ इत्यरतोऽवधीत् ।

प्रमायती । तच्छय किं वृत्तान्तोऽयं राजकुमारः ?

एष दवाच- ' ये राजकुमारं वृत्तति भगवती तस्य चन्द्रमिदं इति नामधेयं वर्तते ।
सम्यक् परिचिनोति समदम् । राजेन्द्रराजवन्दनो नृगपाकीटनाथं प्रस्थिता, यौ चास्मिन्ने-
पाण्ये- भारतेन्द्रेणार्थमानन्तारौ इति वृत्तान्तं पूर्वं पृथोरहम्य नृसंमोऽयं क्रूरमिदो

माम् 'पूतयोरन्यतरः पृथग्भूयेह कानने मार्गगवेपणार्थं परिभ्राज्येष्टेष्टमार्गदशके भूत्वा त्वं तं मदन्तिकमानयेः' इत्यादिष्टवान् । मामसौ कृतिपयानि राजकुमारपरिचयलिङ्गानि निर्दिष्टवानिति तानि लिङ्गानि हृदि निधाय परितो महारण्ये परिभ्रान्तवानहम् । यदा महाराजो दुरात्मनां कपटजाले निपतितः स्यात्तत्पूर्वमेव प्रदोषसमये कान्तरे मार्गं विचिन्वन् राजकुमारो दूरत एव मदीयनेत्रातिथिर्जातः । तत्क्षणमेवाहं तच्चिन्तमुपेत्य तं वञ्चयित्वा स्वनिवासस्थानसमीपं नीतवान् । अत्रान्तरेऽख्यन्मनुजानां दशसंख्याकं दशमम्मदभिमुखमुपागमम् । मिलितोऽहं तस्मिन् । अस्मरल्लधिपो राजकुमारमाक्रमीत् । आक्रमणसमकालमेव—'वञ्चितोहम्' इत्यवधार्य राजकुमार मोघानलपरीतं वृषाणमाकृष्यास्मानन्यपतन् । पश्यतामेवास्माकमस्त्रधा-यकेन सहितमष्टौ पुरुषानयं निजयान । तद्वधौ तत्रोपेत्यवान् क्रूरसिंहः । राजकुमारं 'निष्याय हर्षितः सद्यं हर्षनाम् चित्तेने । क्षणादेव तयोर्द्वन्द्वयुद्धमजनि । युद्धान्ते दुरात्मानमेनं क्रूरसिंहं भूमौ निषाय तदुरस्थलमारूढवान् राजकुमारः ।'

प्रभावती । (ससम्भ्रमम् ।) तर्हि महाराजचरं शोधितवान् राजकुमारः ? व्यापादितोऽयं दुरात्माऽमुना किमु ?

एष ऊचे—'न खलु निहतः ? अथ ? नृशंसोऽसौ जीवितोऽस्ति स्वकपटकौशलेन । अति-करणं प्रार्थ्यानुकम्प्यैः प्राणमिक्षामवाप्तवानयं चन्द्रसिंहसकाशात् । धूयतामग्रे किं कृतममुनेति ? अथ न किमप्येव संवृत्तमितीव मुक्ताहृतिं विधायाय नृशंसो राजकुमारं वभाषे—'चन्द्रसिंह ? रजनिरिय संवृत्ता साम्प्रतमियस्मिन् समये मम निवासस्थानमायातु भवान् । इयः प्रातः काले भीमता सह विजयनगरमागताऽस्मि । तत्र गत्वा महाराजेनास्मानं क्षमापयिष्याम्यहम्' इति । इत्थं तदीयनम्ररचासि निशम्य तद्वचनप्रियलब्धोऽयं चन्द्रसिंहस्तस्य शिबिरं जगाम । तत्रामुना कलुषात्मना सम्यक् परिचर्य संतोषितोऽयम् । अज्ञानान्तरं क्रूरसिंहचन्द्रसिंहौ नक्षिदेव संघटितमिवेति मिथो हसन्तौ समालपताम् । होरामेकामालपतोस्तयोरस्मात् कथितपुरपस्तत्र समागत्य क्रूरसिंहमिद्विजेन बहिरागन्तुं समसुसुचत् । तदीयमिद्विजमवगम्य—'पृषोऽहमागतः' इति राजकुमारमभिधाय तनो बहिर्निर्गम्य क्रूरसिंहः केनचनान्तुकमानवेन समगस्त । आगन्तुकोऽयममुगम्यस्य कस्यचन निकटं समनयत् । तमभिज्ञाय वृष्टयान् दुष्टहस्तकं 'किं वृत्तमुपनीतवान् ?' इति ! तेन महाराजध्रीविजयसिंहः स्वजाले पतित इति सुसमाचा-रोऽयं धारितः । विजयसिंहनृपातिं निजजाले पतितमुपपृथुय तत्कालमेवास्मदीय मुख्यनायकं कालसिंहमाहूय क्रूरसिंहो बहुश्रिमधुं सूचयित्वा रिपमर्जः ।

अथाय दुष्टो राजकुमारसमीपमागत्य तं गार्दं निज्जालमद्राक्षीत् । दुरात्मासौ विधासघाल विधाय दायितस्य राजकुमारस्य हस्तौ लोहनिगडेन निगडितावकारयत् । तदनु नराधमोऽयं ततो निर्गत्य महाराजध्रीविजयसिंहसैनिके समुपसेदितान् । महाराजस्य किं नु वृत्तमिति सम्पूर्णोऽयं वृत्तान्तो विदित एवात्रभवत्या इति विनिश्चय कथयितुं नावश्यकता जागर्ति ।

अथ महाराजस्यापादनान्तरमयं नराधमो महाराजमस्तकं कलेवरात् पृथक्कृत्य कुन्तप्रान्ते तत्समालम्ब्य तदीयमरणानन्दपुलकितहृदयो दुन्दुभिनादं कुर्वाणः शिथिरास्तिक-
माजगाम । दुन्दुभिनादेन प्रवृत्त्यात्मानं निगदितमाढीक्य— ' किमयं चण्डालो विद्यासचातं
कृतवान् ? आः ? प्रतारितोऽस्मि नूनम् ' इति विचिन्त्य शृङ्गमन्वलयत्कुम्भा राजकुमारः ।
अतोऽयं सतः समुत्थाय समीपचारिणं प्रदरिणं नियन्त्रितक्राम्यामेव निहत्य दूरसिंहं
विचिन्वन् पदिराययौ । यस्मिन्नेव मिलिनः दूरसिंहः । अनुचरकायलम्बितस्फुलप्रदीपप्रभाते
कुन्तप्रान्तनिवेशितं नरेन्द्रमस्तकमास्तोक्यैव राजनन्दनस्य नेत्रे रिद्धिर्णे इव जाते । अथ घोरं
संगर्भं लोहदृष्ट्वा दशरथीयस्य मुष्टिकाभ्यां दूरसिंहं प्रहर्तुमन्यथावशम्द्रविहः । ईदृशम-
वभुतं राजकुमारपरारुमं क्रियेरथ दुराधमाऽयं मयेन कल्पितुमारभे । चन्द्रसिंहं स्वममूल-
मनिधायमानं विरिध्य नृशंसहतकोऽयं साक्षात्पार्यं सैनिकानाह्वयत् । तदाक्रमन्प्रतिमा
तदीयमठास्तत्राभिपत्य राजकुमारं पर्यरेष्यन् । तेषु कल्पितयानयौ निहतवान् राजकुमारः
परमन्ते बहुषु रात्र्यपाणिषु नि शखोऽयमेवासी किमिव कर्तुं पारयेत् ? अतिभ्रान्तोऽयमन्ते
चन्द्रविहः । सैनिका युगपद्भिषयस्तुं निगृह्य निगडेत करचरणेषु रटं निरव्यन्तः ।
अथार्मुं वदानीमेव तनौ नीत्या ऋषि शुभस्थले स्थापितवान् दूरसिंहः । धृतं किल मया—
' दूरसिंहोऽयं राजकुमारं चण्डिकायै निवेदयिष्यतीति ' । पूज्यभगवति ? एतावदेव जानाम्यहं
एत ' इति श्रोष्य बोधयमतमालीक्यवान् ।

प्रभासती । हा हस्त ? मदीयतमवगुणितोऽयं चन्द्रेऽपि नराधमेनामुना निहनिष्यते त्रिमु-
तदा ? हन्त ! विमिदानीं संवृत्तेत ?

चन्द्रपल्लिदानं तितम्य कुमुदिनी भिक्षा दिहन्तीभूय मूर्छिताऽभवत् । तदीयानीदृशीं दूरां
समालोक्य राजमाताऽपि सम्भ्रान्तचित्ताऽभवत् । अमराधेहः स्त्रीलं जलं निषिष्य कुमुदिनीं
प्रत्यागतधेनवामकार्पाद् ।

अथ र्ध्वरितो मन्त्रिपते चन्द्रीकृतमिदं पुराणद्वयमप्राक्षीत्— ' कुयनिष्टोऽयं नरेन्द्रकुमारः ?
इत्यरगम्यते किमु युवाध्याय ? ' इति । तौ शोचतुः— ' नात्रगम्यते रात्रि भगवत् ? अरु-
हमादसुं तस्यामेव निशि ऋषि नीतवानसी । अथ नीत इति नामां जानीवः, ' इति ।

॥ * ॥ इति युन्दायनपुराणविद्यार्थवत्पण्डितमेधाग्रजकविरचनस्य कृती साहित्य-
सुधामागद्वयसम्बन्धी कुमुदिनीचन्द्रे पृष्ठी कला ॥ * ॥

अथ सप्तमी कला ।

‘ परिवर्तिनि मेसारे मृत को वा न जायते ।

जातस्तु गण्यते सोऽयं यः स्फुरेच्च श्रियाधिकः ॥ ’ (पञ्चमन्त्रके)

‘ दोते करी मदाकपाद्विपादिकायाम् । ” (स्फुटम्)

‘ ह्यसनेधेव सर्वेषु यस्य बुद्धिर्न हीयते ।

स तेषां पारमन्येति सप्रभावादसंशयम् ॥ ’ (पञ्चमन्त्रके)

× निशीथकल्पा निशीथिनी । सर्वेऽपि मानवा गाढनिद्रापरतन्त्रा वर्तन्ते । पाथिषु कस्याऽपि संचारो न दृश्यते । केवलं भयदायिण्या रजण्या रदता सारमेयाणां भीषणा रवा भयमिव वर्द्धयन्ति स्म । अतिविदूरत कस्याञ्चिन्नगरबीथिकायां पर्यटत प्रहरिणो ‘ जागृत भो जागृत । गाढोऽयमन्धकारः । ’ इति सत्तेजः चोर्कुर्वतस्सारध्वनिरधूयत । ईदृशे समये प्राप्ता दस्योपरितनगृहस्यैकस्मिन् कोणे निलीनाऽऽकृतिरेका तिष्ठति स्म ।

‘ काऽयं स्थापितो राजकुमारः ? ’ इति प्रधानवरेण पृथ्वोर्बन्दीकृतयोस्तयोरन्तिममुच्चर निशम्य तत्क्षणमेवाऽऽकृतिरिषम्— ‘ जानाम्यहं सरस्यलम् ! ’ इति वदती तत्र प्रविशति । पोटलिकामेका करे कथयन्ती विचित्रवेद्यमाकृति सर्वेषां मध्ये समुत्तमस्य स्थितवती । तां विलोक्य सर्वेऽपि तत्रत्या जनाः कुतूहलपूर्णमनसास्ततः ‘ केयं भवेद् व्यक्तिः ? ’ इति विचाराम्बुनिधिबीचिमालायां प्रेक्षोल्लितुं प्रवृत्ताः । अत्रान्तरे व्यक्तिमिमामभिज्ञाय समगा दीकुमुदिनी— ‘ कोऽयम् ? वसन्तो रणवीरः किम् ? ’ इत्यभिधाय सहोदर भगिनीव विकस्वरेकुमुदिनीप्रफुल्लसहोदलीचना प्रेमोत्कलिकाकलोललिङ्गिताखिलाङ्गी राजनदीनी कुमुदिनी रणवीरमालिङ्ग्य स्वपाणिग्रहवतलज्जौ तदीयमुजशिरसि निधाय रोदितुमुप-
शान्तवती ।

विलपन्तीमिमामवलोक्य प्रोवाच रणवीर— ‘ भ्रातृजाये ? समाश्वसिहि । किमिति विलप्यते भवत्या ? यदेव विधीयते विधात्रा तद्गामनीयमेवेति शोकं विजहातु भवती । मा भूवन् मनागपि श्याकुला सरुला अपि भवन्तः । कं निरुद्धोऽयं ममामजो बन्धुरिति विज्ञायते मया ? एतौपगम्याहं निश्चितमेव स्वयं तु बन्धनालयाद् विमोच्य भवत्समस्तमाने-
प्यामि । ’ इति शान्तं कलयन्तु सर्वेऽपि भवन्तः । ’ इति । रणवीरवचनं निशम्य विलपन्त्येव कुमुदिनी कथितवती— ‘ रणवीर ? किमिव कर्तुं शक्नुयाद् भवान् ? कुमारो भवान् खलु ? भवन्तमपि शत्रुर्निगदीप्सतीति न गम्यतां भवता ? गन्तव्यमेव सैन्यसहितं मन्त्रिवरं सह नीत्वा तमप्रजन्मानं कारागृहाद् विमोच्य सत्परमितो निवर्ततां भवान् । एका-

किं न तु भवन्ते नैवाहं कदापि प्रेषयेयम् । तत्र गम्यत्वमेकाकिना भवता । भवतु यद् भाग्यं
माञ्जनकमानुकूलम् । ' इति ।

रणवीरः । प्रणयमुग्धे भ्रातृजाये ? किमिति न निःसार्यते स्वहृदयादीदृशो भयावहो
विचारः ? क्षत्रियपुत्रोऽस्यहम् ? केसरिणः किशोरोऽयमहम् ? ! शक्तिरेव नास्ति क्षत्रोर्यदयं
मां निगृहीपात् ? प्रजावति ? विदितमेव भवत्या यद्दहं तद्वीथकिशोरो भूत्वा तदन्तिकं
निवसामि । तद्विलम्बमेव तदीयं गोपनीयवृत्तान्तमभिजानाम्यहम् । नाहमामं महाराजमरणा-
वसरो तत्रोपस्थितः । तदानीमहं तत्रोपास्यास्ये चेकेनापि प्रकारेण कथाऽपि सुक्ता महाराजस्य
प्राणानरक्षिष्यम् । तद्वपुना यद् भूतं तद्भूतं नैव सम्पद्येत् ? न पुनर्निर्घोषं क्षत्रामनमुक्तो
बाजः । इदानीन्तु केनाप्युपायेन मया विमोचनीयो निजाग्रजन्मा । भ्रातृजाये ? त्वं मां यैष्य
सह नैतुं कथयामि किन्तु दुरामाऽयमीदृशे स्थले निवसन्ति यत्रकातं न क्षयते गन्तुम् ।
वीरानाशाय कदापिप्रकटं गच्छेद्यतोन्तस्तोऽसौ विदितवृत्तान्तो ममाग्रजं हृतमेव निहन्त्यात् ।
तद्वपुना यन्मया विधेयं तद्वस्तितं स्वयमेव प्रच्छेदं करणीयम् । तत्र नैव क्षत्या अपितु
सुक्तयैव कार्यम् ।

कुमुदिनी । रणवीर ? तत्रः किन्तु कर्तुं निरधारि भवता ? ।

रणवीरः । पश्य, येयं पोटलिका सहानीवाऽस्ति मया तदभ्यन्तरे सकलं नेषय्यामरणमिदं
रमणीयतानुगुणम् । तेनाकल्पेनामानं सम्यक्प्राप्यं तद् भयङ्करस्यानमहं गमिष्यामि ।
दौवारिकगणं मधुरमसुरैर्लङ्घितलङ्घितैर्नर्मसौमयैः श्रियोऽप्यायैर्वैद्यैश्च मायाजालं विन्यार्य
आग्रं विमोष्पाविलम्बितमेव निश्रुय त्वां दृष्टाऽस्मि ।

कुमुदिनीरणवीरयौर्मध्ये प्रवृत्तमालापमियदवर्षि सर्वेऽपि तत्रत्या जना ध्रुपन्ति स्म ।
अस्य वृत्तारस्य तैरुपयमवीं यावत् निश्रुय विस्मयान्वितमनसो भूत्वाऽसी- ' वृजोऽमुना
कुमारेण सप्तं कुमुदिन्याः परिचयः ? कश्चायं कुमारः ? ' इति विचिन्तयामासुः । जयवृद्धम-
न्यिष्येण- ' वीरकुमार ? त्वमामानमभिहारयास्मात् निजनामघामनी निवेद्य । ' इत्यनु-
युक्तः- ' प्रधानवर्य ? नाभिजानानि मामग्रमगात् । परमहं न भवन्ते सम्यक् परिचिनोमि ' इत्युदवासीत् रणवीरः । ' अपि मां परिचिनुवे त्वम् ? तच्छय तवपोऽपि ? ' इति माध-
र्यमनायरर्येण वृष्टोऽयं रणवीरः- ' परलोकमलङ्घयन्तोऽजितदुर्गन्तराधिपतेर्महाराजश्रीके-
सरीर्महस्य गतोऽहं कनिष्ठजनयः श्रीचन्द्रमिहानुजोऽस्मि ' । इत्युत्तराऽऽस्तां प्रकाशयन्त्यात् ।
' को नु खलु ? मम कनिष्ठराजकुमारो वन्यो रणवीरमिहः किन्तु ? ' इत्यभिधाय विस्मित-
मना रणवीरमिमुखं विलोकित्वा प्रवानतरः । अयं रणवीरमभिजाय प्रमुदितहृदयः प्रनाय-
मिहः परमप्रेम्य वक्षसा परिपस्वजेऽमुन् । राजमहिषो धीप्रभावयसि जीवित्रं रणवीरं विजो-
कयानन्दसान्द्रहृदया स्नेहेन स्वयंकाशनाकारितवती । रणवीरो राजमहिषीनिष्ठमुपगम्य प्रणम्य

१ क्षत्रामनं धनुः । २ नेपथ्यमरणम्- वेराट्टद्वारः । ३ आकल्पवेदाः नेपथ्यं प्रतिद्वर्णं प्रकाशयन् ।

४ छट्टद्वारस्वामिहम् । इति चानरः । ५ नर्मसौम्य-दरिद्रासौम्यम् ।

च सप्रथमं नियण्वान् । राजमहिषी तदुत्तमाङ्गे स्वपाणिपङ्कज निधायान्निप सस्मै दत्तपती । अथ प्रभातकन्याया विभार्यामेव राजमहिषी मन्त्रिवर्यं चितारोहणयामग्रीसभारं विधातुमादिशत् । प्रतापसिंहो राजमातरं पतिसहगमनवृत्तानियमामयगम्यातिष्ठ खित शोकमलिनयदन सन् सेना पतिममरासिंहं च द्रवतीतीरे च दनकाष्ठैश्चिता विरचायितुमाश्रयान् । अतोऽमरासिंहश्चितार्थं सकल सभारं कर्तुं प्रस्थितः । प्रतापसिंहः प्रगृहीताग्निमौ पुरीषो तदिच्छानुकूलात्मसैव प्रवेगितवान् । तावपि नृमसस्य नृसिंहस्य सकाशादात्मानं विमुक्तमवधार्य प्रमुदितान्त करणौ केटकमण्डले प्रविष्टौ ।

यथा यथोपसीदति प्रातः सन्ध्यासमयस्तथा तथा राजमहिष्या प्रभातया दयितसह गमनाभिलाषोऽतिविरामेधते । वपुरस्या वेपथुनाऽऽलिङ्गिते । समाधिहीनास्त कारेवाजाय तेयम् । इदमिदमालोक्य धुमुदिनीरगशीरो विलपितुमुपनम्य सातरं प्रणम्य प्रोचतुः 'अम्ब ! क्व गच्छसि परि यत्रायाम् । निराभिली भविष्याव भावाम् । कस्यै शरणाय समर्प्य नौ गम्यते जनन्या ?' इति वदन्तौ तौ सुतरामाचक्र वतु । उन्मील्य लोचनारविन्दे नरेन्द्रवल्लभा राजन-दनयोस्तयोरभिमुख विलोक्य विलपतोऽस्यमाङ्गे स्वहस्ताम्बुजयुगलविष्य स्य निपादितवती— 'वर्षलक्षसौ ? किमिति युवाभीष्टे मङ्गलमयप्रसङ्गं विलपतम् ? निरवलम्बौ नैव भविष्यथ । अलिललोकपालक परमकृपालु परमेश्वर प्रत्येकं पालयति जगतीह । तद्वत् सौ ? निर्मया-त करणौ भवन्तौ । जगदेकशरण परमगुरु जगन्जीवन जगदीश्वर चित्तयत निरन्तरं हृदि युवाम् ' इति । अथ मन्त्रिवर्यं वृष्टवती राजमाता 'मन्त्रि मण ? कियान् विलम्बोऽधुना ? महद्-तर जायते मे स्वामिन ? इति ।

मन्त्रिवर । (सगद्गदकण्ठम् ।) भगवति ! सन्नद्धोऽयं सकल सभारविधि । केवलमप्रभवत्या प्रस्थान एव विलम्बोऽस्ति ।

तत्पलमव सती देवी स्नानविधिमवसौद्य यावन्ति मण्डनानि धारयितुं शक्नु । तावन्ति रत्नहरगैरा मान मण्डयामास । तदनु प्रधानयो राजपुरोहितमाकाशयितुं धोरभट प्राहिणोत् । सजातोऽयं प्रभातकालः । मगरनिवासिभिर्जनैरखिलाऽपि शशिरत्नवती जाग्रद्विरेवातिवा हिता । परलोकमरुदकृतवतो धनुषालङ्कारनूपवरस्य निमित्तमखिला राजनगरी हाहाकारसै परिपूर्णा । ततोऽपि राजमाता सतीभवितेति निश्चम्य निखिलमपि प्रकृतिमण्डलमतिदुःखा कुलमालोक्ययते । नारीणां मरणाश्च पर शयानि मण्डलानि सर्वे राजमातरं चरमं विडोकिदु तरङ्गिणीतीरं मज्जन्ति ।

कियन्मुहूर्तान्तरमुपस्थाय राजपुरोहित प्रासादे निर्वर्ततोयां राजमातुनिखिलां क्रियां सस्थापयामास । अनन्तरमेकस्मिन् काञ्चनभाजने महाराजमस्तकं सस्थाप्य राजमाता तत्कं नकपात्रमादाय निषिकामादह्य च द्रवतीतीरं समुपागतः । समयेऽस्मिन् प्रतापसिंहामर सिंहकुमुदिनीरगशीरप्रभृतयोऽतिथार विलेपु । चन्द्रवतीतीरमुपगम्य सुखेपालिकाया अथ पीजवती सती देवी । सकलैस्त्वदानीम्— 'जय देवि ! जय मात ! जय भगवति ' इति

जयनादैः संभाविता सती माता । जयधोयमुपधृत्य राजमातापि ' जय भगवति ! जय देवि ? ' इत्युच्चैरुच्चारितवती ।

पूर्वत एव सेनापतिनाऽमरसिंहन चितायाः सकलोऽपि संभारः कृतोऽभूत् । पणरानक-
शंखमंदलमृदङ्गादिवाद्याभ्यपि तत्रोपस्थापितानि । चन्द्रवतीपि पण्डलाशयमुखे रि-
न्धनैर्विनिर्मिता समचतुष्कोणेका चिता, तदुपरि स्थापिता दाहमयी चतुर्भुजैका । तामारोढुं
भागमेकं कृत्वा परितः सुखज्वलनीयैः शुष्कतृणपलाशवर्णतमिचयैराच्छादिता चिता ।
चन्द्रवतीतीरं प्राप्यानन्दितेषावलोक्यते राजमाता । तस्या मुखमण्डलं मनागपि न कलपति
लोककलङ्कलेखम् । मरणमासकं विभाव्येपदपि नाकुलमस्या मनः । हृदयेधरचरणान्तिकं
गन्तुमशक्तमासुरैव संजाता राजमाता । चन्द्रवतीतीरद्विणीनीरे मज्जनविधिं विधापार्ज्वल-
नैव राजमाता चिताया अभ्यर्चयन्मुपेत्य इत्यमुष्य सर्वाभासीर्वचनेनानुगृहीतवती । अथ
कुमुदिनीरणवीरौ प्रतापसिंहाय समर्पितौ तथा राजवल्लभया ।

सजलनयमो वृद्धमन्त्रिवरः- ' शिरसा वहामि देवीनिदेशमालाम् ' । इत्यभिधाय सतीं
राजमातरं मणनाम । सती माता तस्मै वधायाशिर्षं बाणजलविमोचनासिर्षाय परमेश्वरार्ण-
कं सुचितवती । जमरसिंहप्रमुखे राजसेवकैर्मातुराशियः सम्प्राप्ताः । अथ सती देवी कुमु-
दिनीरणवीरौ स्वाभ्यासमाह्वयत् । तद्भाणमुभौ सास्त्रतयनौ आमुपगतौ । हृन्तौ तौ
निर्धार्य जगाद् सती देवी- ' मदीयसकलालोकैः मा हतम् । शास्त्रा गृण्यं मनो-
पदेजम् । ' वास रणवीर ? तदा सम्मार्गमनुतिष्ठ संसारे । कियत्यपि स्वसने नापयाहि
न्यायवाक्यः । सर्वदा पूजनीयगुरुभ्रातृजनस्य पालय निदेशम् । कस्यापि दुःखजनकं न
कुद कार्य किमपि कदापि । धर्मं रक्षान्वरतम् । प्राणान्तेऽपि मा विजडिहि दयापमौ ।
विषसिंहाले सकललोकनिधानुः परमकरपरमेश्वरस्य सकाशात्साहाय्यं याचेयाः । विश्वसिंहि
हवं परमानन्दकन्दपरमहंसि । मध्यान्ते वैदिकधर्मरक्षावती भव । कदापि धर्माय प्रमदि-
तव्यम् । मातृदेवो भव । पितृदेवो भव । आचार्यदेवो भव । देवपितृकार्याभ्यां कदापि
नोदासितव्यम् । ' हृन्द्रुद्रपदगप्रज्जमहेश्वरादयः सर्वेऽपि परब्रह्मवर्षाववाचका जमी परम-
पदपरमात्मानमेव सत्तद्गुणैः प्रख्यापयन्ति । तदमुं सर्वान्तर्धामिन्मद्वितीयं जगदीश्वरं
हृदमतया समुपासिष्यसे वेदधिलयिभं संसारसमुद्रं प्रतीये तदावन्दयन् परमेश्वरसंशुभं
ब्रह्मपदं प्राप्ससि त्वम् । रणवीर ? बालकोऽमि त्वमिदानीम् । आविनि काले महान्ति
हृत्पाणि करणीयानि त्वया । जगदीश्वरस्ते प्रेषासि विद्यावतुतराम् । त्वाग्राज्यं सुखिनं
करोतु । ' इति समुपदेश्य राजमाता मद्रुलमपेनासीर्वचनेन रणवीरं संदर्शितवती । सोऽपि
मगम्य सादा राजमानुषासीर्वचनं स्वीकृता ।

अथ कुमुदिनीमुदिश्य सद्रुपदेजमिमं कृतवती सती देवी- ' वासे कुमुदिनि ! त्वं सुदि-
मती सद्रुगजवती चासि । न किमनुरदेहस्य ते । परमविक्रममिमं सद्रुपदेशं गृणु- ' स्त्रीणां
पतिरेव देवः । मत्तं वसिष्ठेव मनो निधेयम् । तदीये मुखे मुखं दुःखे दुःखं विमान्य-

मिति नारीणां भूषणमिदम् । प्राणान्तेऽपि रक्षणोयं निजसौखं सहधर्मिण्या । कदापि हृदय-
बलमनिदेशो नैवोत्तुङ्घनीय । मनोवाक्कायैरविरतं स्वहृदयेऽश्वरः परिधर्यो धर्मपान्या ।
घसे कुमुदिनि ? कस्यापि संशयापादिकां वार्तामाकर्ण्यविमृश्यकारिणी भूत्वा न जातु त्वं
दुनुया निजमाणउलभम् । विचित्रमिदं संसारेन्द्रजालम् ? ? अममत्ता तिष्ठानारतं दुर्जनतः ।
सम्पदि हर्षो विपदि विषादः स्वाभ्युदये गर्वश्चापि न करणीयः कदापि त्वया । घसे ?
भद्र तनोतु ते भगवान् जगदीश्वरः ।' इत्याख्याय कुमुदिनीं गार्वं वक्षता परिप्लव्य राज-
माताऽऽशिर्पमदात् ।

अथ विस्तृत्य कुमुदिनीमन्तर्निध्याय सर्वान्तर्यामिनं परमात्मानममर्थयाज्ञके महादेवी-
' हे सर्वसाक्षिसर्वस्यापि सर्वसाक्षिमन् परमेश्वर ? विष्वग् व्याप्तमिदं स्वदीप्य तेजः । त्वा-
मेव भान्तमनुमानन्ति सर्वाणि तेजसां मण्डलानि । त्वमेव सकलजगन्निधस्ता सर्वान्तर्यामी
सृष्टिकर्ता विभु प्रभुरसि । त्वमेवाखिलसर्गस्थप्राणिना पश्यसि पापपुण्ये निपुणमनारतम् ।
तदपि क्यालुदेव ? निजानुकम्पालेन मदोषदुरितानि स्वतेज पुञ्जे मलसारकृत्वा पवित्रां
कुरु माम् । अपि जगज्जनक ? वारणमुपैमि ते सम्प्रति । क्षम्यतामियमपराधिनी बाला ।'
हृथमभ्यर्च्य परमकारुणिक जगदीश्वरमिय देवी प्रदक्षिणीकृत्य चिताग्निदेवं सर्वाणि स्वा-
ज्ञापयतायं निजालङ्काराणि विभेदभ्यो निराश्रितजनैर्भ्यश्च वितोर्णवती । अन्तःकरणमिदानी-
मस्याः संसारश्रितान्तं विरक्तम् । नेत्रे चातितेजःशालिनी विलोप्येते ।

साम्प्रतमहारागाश्रिता पुरन्दरदिकसुन्दरी । प्रफुल्लपुष्पसौम्यसुन्दरहस्तारविन्दः विहङ्ग-
ममप्लुङ्गगानमुत्तरमुत्ताम्बुजा रुचिरारुणाम्बरधारिणी मनोहारिणीयमुपादेवी सर्वो राज-
मातृदेवीमर्चयितुमिव पुरन्दरहरिति विरेजे । मालवीयूयिकातिमुलकतादिकुसुमसुगन्धवादी
चन्द्रवतीतरङ्गसम्पर्कशीतल स्वमित्रावेवमात्मकलेखमर्षयित्वतीति सर्वो महादेवीमानन्दय-
शिव मन्दं मन्दं वहति स निर्तोऽन्तवायुः । स्वमन्देन्द्रप्रियेयमितो मां परिहाय पलोकं-
प्रस्थातुकामेति चिरपरिषितं चन्द्रवतीनदीजलमपि निश्चलमिव बभासे । समयेऽस्मिन् काञ्च-
नभाजनादादाय निजद्रवितमस्तकमारमवक्षता समासस्य सती देवी चिताया उपरि निहितो
चतुष्किकामारोह । उपाविशधात्मन उत्सङ्गे निजजीवनसङ्गिन् वक्षमाङ्गे निधाय नयने
दिमील्य परमेश्वर हृदि चिन्तयन्ती । अथ राजपुत्रोपा धृतधारया चिताग्निमुदीप्य यथा-
विधि हुताशनं हव्यमभ्यद्रव्यैः संपिपा च, 'संतप्य मन्त्रैर्हुतवान् । सहसैव प्रजज्वालतरां
ज्वलन । तत्क्षणमेव पणानकमृदङ्गमदलस्रस्रप्रमुञ्चानि वाद्यानि वादितानि । धावित्रनादै-
समं तारस्वरोप ' जय भगवति ? जय देवि ? जय सति मात ।' इति ध्वनिभिरलिखित-
जना दिगन्तरं दधिरितमकार्युः । चतुष्किकाशिरसि रथावितानि सकलकदाचननिध्वनितदि-
गन्तराणि लोकान्तरगामिन्या राजजनन्यास्तेजसा धर्षितानीव दन्दक्षमानानि नीचैरपठन्

काष्ठानि । किमिव वर्णयितुं पारयेदियं निर्जीवलेखनी दृश्यमिदं तंकालीनम् ? १ अह !
नरेन्द्रबलभावाः पेशलं नवनीतकोमलं वपुः पश्यतामेव विषेषां समिद्धिः समं प्रज्वलितम् ।
क्षणेनैव भगवत्याः प्रागा विनश्वरं पार्थिवशरीरं द्रुतभुजैः समन्त्रं कुञ्चिदगम्यत्यस्थले प्रोड्ढी-
नाः । चितायाः प्रचण्डज्वालामाला गगनं चुचुम्बुः । दृश्यमिदमवलोक्य प्रतापसिंहामर-
सिंहकुमुदिनीरणवीरादयः पापाणवच्छिन्त एव विलेपुः । साम्प्रतमपि सर्वेऽपि पौरजना
द्विग्नहृदयास्तत्रैवास्तन् । क्षणादेव जाग्रत्यमानामिच्छित्ताञ्जलनञ्जालभिः प्रमावतीदेवी-
शरीरं प्रज्वाल्य भस्मसाक्षीतम् । अथ शान्तोऽवनि वृद्धाङ्गुः । केवलं महानेको भस्मनां
रातिरवशिष्टस्तत्र । कुमुदिनी रणवीरः प्रतापसिंहोऽमरसिंहश्चान्येऽपि सर्वे राजपुरुषा भग्न-
हृदया भगरे प्रति निवृत्ताः । भगवानम्बरमणिरिदानीं मनागम्बरतलमास्तवान् । राग-
मानुः सतीभवनातन्त्रं राजमहालयोऽयं अज्ञानमिव भामते अ कुमुदिन्याः । स्मरं स्मर-
मिव मातरं कुमुदिनी निरन्तरमधुजलं मुञ्चति स । तां शमयद्वैवचनेराशामयामास रण-
वीरः । अथ प्रतापसिंहरणवीराभ्यां सहालयन्ती स्थिता कुमुदिनी । आलारेष्वेव नववा-
दनसमयः संवृत्त इति रणवीर वत्याय जगाद् कुमुदिनीम् ' आनृजाये ? अनृजानीहि
मामधुवा । (प्रघातं प्रति) मन्त्रिमगे ? आद्यासयनु शान्तवचसेमाम् । आतरमहं विमो-
च्यालकालेनैव निवर्तिष्ये ' इति । कुमुदिन्या तु- ' गच्छ रणवीर ! सपदि निवर्तस्व
मङ्गलकर्म सन्नाथ । सकलबाहकः पालयन् नवन्तम् । यादि कृशार्थो भूत्वा पुनरापाहि
द्रुवम् ' हृत्पुनमोदितः ' आनृजाये ? एषोऽहं यामि तवांशीभिः संभावित ' इति निगधा-
भिवन्द्यास्तिलाधिर्ययौ रणवीरः ।

भयशायिनो गुप्तगृहस्य भग्नप्राये—एकस्मिन् भागे सुन्दरमौवनिर्मितमेकं महासदनम-
विषय । तत्परिवर्तो कृष्णरागागनिबद्धो दृढ पृष्ठः कोटोऽवर्तत । तदभ्यन्तरे गन्तुमशक्नो-
दण्डजालिकाजटितमर्द्धचन्द्रावृत्तिमुन्दरं द्वारमेकममूर्त् । निशान्तस्वास्थैकस्मिन् कोटे राज-
कुमारपीचन्द्रविहो निहदोऽभवत् । चन्द्रसिंहस्य हरवपाद् दृढकालायसगृहस्तलानियन्त्रित-
मासीत् । ' वन्द्यनालमाकृद् निःसारयेम् ? ' इति चिन्ताकृत एवायमागयन् कष्टमिदमि-
तस्वतो वीरवरः कथं कथमपि पर्यटति स । यत्रापि स्थापितस्तदीयकोटद्वारकपाटे लज्जमभू-
दापर्वदिव्यममकम् । तदेल्लिन्दे विक्षोपकृपागकरी द्वौ प्रहारौ निपुक्तौ । अनीहमिमौ
चन्द्रावृत्तं चन्द्रसिंहं निःशेताम् । चन्द्रसिंहोऽपि नास्ति कोऽप्युपायो यद्विरपसरणसेति विचि-
न्त्य दुःखितहृदयः पर्यटयेव मनसाऽऽवृत्त- ' किं मयान्ते दुरिदेणोऽपि मृत्युनैव मरि-
ष्यते ! हा हन्त ! किं तदा नैव निर्पात्रयिष्यामि विवृण्वसुरजोर्वैरम् ? वास रणवीर ! मिथे
कुमुदिनि ! यामपि नैव दृष्टवानन्तिमसमये । हा ! मर्त्ये भयङ्गयं क्रियदाकन्दितं भवेत् ।
किमिदानीं कोमि ! किमन्ये मया च्वनित्वां परिहाय विद्यामयातेनोऽस्य शृतांसस्य दूर-

१ अमये । २ अमिः । ३ प्रवा पाषाणः । ४ लोहदण्डजालम् । ५ मन्दिरस्य । ६ लोह-
राजम् । ७ अल्लिन्दे कोटद्वारमार्गे ।

सिंहस्य सकाशे आत्ममोचनाय प्रार्थना विधेया ?' इत्याख्य विचाराम्बुधौ निखीनः । नाशान्मोदन्ते वीरपुरषोऽथ स्वकोषावेग नियन्तुमिति सहसैव सचेतमभाषत- 'नैव नैव । कदापि नैव सभाष्यते ? अतिउत्तमसम्बन्धीयमिदम् ? अपि वरुणदासी समुद्रियादरुणाकिरण, अपि पुण्डरीकमण्डलमण्डितमम्बरतलमालोकयेत्, अपि शीतलतां परिजहादय चन्द्र-मा, अपि निजगुण त्यजेदनल, अपि प्रयान्तु प्राणाः प्रकाममिदानीमेव मदीया परमात्म-प्रतिशेखरान्न नैव कुर्यादय चन्द्र ? अहह ! ईदृक् क्लीबानुगुणोऽथ विचारोऽपि कथमुद्भवति मम मानसे ? प्रभो ? अजितदुर्गराजकुमारस्य किमिय दशा ? कदापि जम्बुकेन विजित किमु वेसरी ? अजितदुर्गयुवराज कस्यापि निजवैरिणोऽप्रतो नम्रैर्मालिर्जात इति कदापि क्षुतं किल केनापि ? इन्त ? इय म दशा सम्प्रति ? किमिदानीं मया विधेयम् ? मये ? अहमपि कियान् मूढो यदह स्वप्रत्यर्थिनि विश्वस्य तदीयबाह्यनम्रवचनैर्वञ्चित सुखमश, विधि । इन्त । स्वमूर्खतयेवाह बन्दीकृत पाशुणा । अररे नराधम विश्वम्भघातिन् नृशत क्रासिंह ? सविहितमव ते मरण सम्प्रति । दुरात्मन् ? कदाचिद् गृहीया मदीयमाणौसव मुत सपीड्य मा हन्या यदि तर्हि अगदीश्वरस्त्वय स्वदुरितकर्षण फल दास्यत्येव ते । शास्त्रेऽपि विश्वासघातस्य महापातकमवधि । तथापि नराधममीदृश किमिति जीवयति सता शङ्कर शङ्करोऽयम् ? अयि कारणिकप्रभो ? अधुना तु 'दुर्गेतमेनमनुगृहाण निजक-रुणावलोकनै' । इन्त । इय मे दशा तु ? रे विश्वम्भघातिन् ? पूर्णोऽथ तव पापकलश साम्प्रतमिति जानीहि । अयि यमराज ? सद्य एवापहरतु भवानस्य दुरात्मन प्राणान् । अयि दिशकर ? भस्मीकरोतु भवानेन विश्वासघातिन स्वप्रचण्डतापानलेन । वसुन्धरापि न सोढुमक नारमीदृशो नृशतस्य ?' इत्य वदञ्चितस्ततो यावत्पर्यटति चन्द्रसिंहस्तावदेवा छिम्बभुवमुपासन्कुरासिंह । कारालये निरुद्धस्य मृत्त पृष्ट्वा प्रहरिणमसौ स्वसमक्षमिममा नेतुमादिष्टवान् । 'यदादिशति प्रभु' रित्युदीर्घ प्रहरी बुद्धिभया विष्वक्भक्तमुदादय प्रविश्याम्वन्तरे चन्द्रसिंहमादाय यद्विरदानमत् । निगदितकरचरणत्वाच्चक्षितुमशक्नुवन्नपि चन्द्रः प्रहरिणा सम शनै शनै क्रूरसमीपमागम्य तदुपरि न्यकारसर्प्य दत्त निक्षिप्यैकलस्यौ । ईदृगवत्त चन्द्र विलोक्य साहसासमहस्यकूर । परतो मन्दस्वरमगादीदसौ- 'अपि सौक्य कलयति कारालये ? मूढ क्षत्रियहिम्भ ? अपि दष्ट कीदृक फलमुपनतमारोहणं कृतकालतापा ? नाग्या गतिल सम्प्रति विकरालकालवदनदशेनाटते ।' इति ।

चन्द्र । (सामर्थ्यम्) रे नीच ! चन्द्रोऽयं मृत्योर्विभेदीति नावगम्य त्वया ? नृशत मनुंसक ? नाय बन्धनालयो मे किन्तु रश्मिहालयोऽयम् । नेय लोहशूलिका अपि तुवर्णाच्छारोऽयं मे । अन्धघगत नराधम !

भूर । एवम् ? पश्यामि कमम्पर्ययसे दयार्थमतस्तत्त्वम् ।

चन्द्रः । अपि शूलमारोहेदय चन्द्र- परे कमपि करण नैवागम्ययेत् ?

धूरः । दुराग्रदग्रहिल ? निजोद्गच्छतवैवेयमुपपन्ना ते दत्ता ।

चन्द्रः । मा मैत्रम् ? त्वाटसि नृशंसे विश्वासेनैव दशेयमुपपन्ना ।

धूरः । मूढ ! अपि जानासि किं भजस्वसीति ? रे पिशाच ! विरस्करोषि किमु वीरवरं क्रसिंहमिमम् ॥

चन्द्रः । अहह ! कोऽसि ? वीरवरः किमु त्वम् ? नैव नैव । त्वं तु कश्चिद्वपुसंको भीरुरसि । वीरवरास्तु रणाग्रनभूमौ युद्धक्षीदया वैरे प्रतिकुर्यते परं त्वं तु श्लोच इव मूषकं निम्रहीतुं भार्जरो यथा तिलोय तिष्ठति तद्वन्निलोय तिष्ठसि ।

‘ एवं वेदनुस्तर सम्प्रति यमपुरीम् ’ इति निषण्ण कुक्का वृत्तागमाकृत्य नृसिंहध्वन्निहं निहन्तुमन्वगमन् । चन्द्रोऽपि सरकलमात्मवलमेकीकृत्य तदुभिसुखौ बभूव । उपरद्वोऽयं मप्यस्थेन प्रहरिणा । क्षणे क्षान्तिमाकलस्य क्रूरसिंहं पुनर्निजासनं भजे । वीरवरध्वन्स्तरसा सम्मुखमायातः खलु परं प्रहरिकराधातेन निगडनारेण चावनिनये निपातितः कथं कथमपि समुत्थितवान् । साम्प्रतमस्य नेत्रे बाष्पजलपूर्णं संजाते । माकाशाभिमुखमवलोक्यायमवादीत्-
‘ इत् ? नाहमज्ञासि त्वं खलु महाराजरेसरसिंहस्य पुत्रराजपुत्रेण चण्डालत्वेदंति यचांसि श्रोतव्यानि भविष्यन्तीनि ? अपि सकलपालकजगन्नायक ? विनाशयतामिदं मे ययुः । नाहं सोढुमलं सम्प्रति क्रुदुवचनानीदृशानि ? ’ इति श्रोत्यावाङ्मुखः स्थितवान् । यचांसि प्रोक्तवान् धूरः-- ‘ चन्द्र ! ज्ञानमानं मोक्षयितुं वाम्बुधमि वेदमन्त्रेकं पुत्र मार्गः स्वमोचनस्य । ’

चन्द्रः । को बु खलु मार्गः ? ।

धूरः । शृणु-जानास्यैव खलु तव कुमुदिनीमहं कामये इति । नाभविष्यत्त्वं मप्यस्यक्षेत्क-
दैव चन्द्रमुष्णीमिनामुपलब्धुं भाग्यशाली समवस्थंनहम् । इदानीमिदं सुन्दरी त्वदायत्ता त्रिषते तात्ताहं कामये । तद् यथेकलोये न निष्ठानि कृपाणद्वयं तद्वदेव सुन्दरीमेकां काम-
मिगारौ द्वौ नरौ मधेजज्ञेष्वाप्नोति तयोः कोऽप्यन्यतरः सुखम् । इति पृत्तान्तमवगम्य विमृश्य च तां सुन्दरीं मदायत्तां विधास्यसि त्वज्जेतनामहं मोक्षयामि कारापा. ?

चन्द्रः । (कृपा संतप्यमानः) मलमलं प्रलम्ब रे जग्म ! तृणीमेधि । इति मुदाग-
ध्वन्धः धूरं हन्तुमन्वधायन् । किन्तु निशारेनोऽयं प्रहरिणा । चन्द्रं रक्षे हन्तुं तन्मायानं तिलोस्य धूरः प्रोवाच- ‘ रे वण्डनागारे निषद्रोऽसि, मदीयपाणिपञ्जरे च पतिनोऽसि, तथापि त्वमीदामोदत्वं कुरये ? अपुनापि न नम्रीभवसि किमु ? ।

चन्द्रः । नम्रीभवाम्यहम् ? ।

धूरः । भाम् । प्रह्रीभय ।

चन्द्रः । शृणु रे मूढ शृणु-

‘ पृष्टं पृष्टं पुनरपि पुनश्चन्दनं चारगन्धं

तिष्ठ तिष्ठ पुनरपि पुनः स्तादु सैवेधुदण्डम् ।

दार्धं दग्धं पुनरपि पुनः काञ्चनं कान्तवर्णं

न प्राणान्ते प्रवृत्तिविवृतिर्जायते शुचमानाम् ॥ १

शूर । सा एव विमु ? चन्द्रसिंह ? न दृष्टव्या ? शूरसिंहस्य कृपागमहारोऽप्यावधि
नैवानुभूतस्त्रया सम्यगित्येव प्रबुद्धोऽसि दर्पेण, पुलकितोऽसि हृदि हर्षेण ? भवतु ? अधुना
तु स्वमाखेटो मे ? पद्याम्यहं कस्त्वा रक्षितेति ? ।

चन्द्र । को रक्षिता ? साक्षान्महामहनीयः परमेश्वरो रक्षिता ख ?

शूर । परमेश्वरः ? अस्त्येव कुत परमेश्वर ? अपि जानीये त्वं शूरसिंहोऽयं
चतुरर्णवमेखलामखिलामिलोमपि रिपून्वयेत् ? वीरधुरन्धराणां हृदयाम्यपि कम्पयितुं
प्रभुरासि । तत्कियन्मात्रस्तव प्रभु ? ।

चन्द्र । पापिष्ठ ? मा कार्षीर्निहितजगद्विद्यन्तुर्जगदीश्वरस्यापमानं मा कार्षीः । किञ्चि-
श्च्यूनं परिपूरय पापबलक्षम् । ईदृशि घोरानि तव कुरितानि समुल्लिख्यन्ते दयालुदेवस्य
स्यापालये । मरणानन्तरं पापपुण्यकर्मणा फलगणितानि विधीयन्ते इति सत्यमवेदि ।

शूर । नार्थं वीराग्रगण्यो गणयति पापपुण्ये । स्वच्छन्दमानन्दविलासोपभोगसाधनं
हि जीवनम् ।

चन्द्रः । भरेरे किञ्चिद्व्यकर्मकारिन् शूर ? नेदमान-वविलासोपभोगसाधनमपितु पापपुण्य-
परीक्षणत्पलमेव जीवनमिदम् । विमृश रे नरककीटक ! विमृश । विनैश्वरमिदं पार्थिवश-
रीरमयमेकदा त्रिन्दुव्यति ते । मरकयोनिश्चावाप्स्यसि त्वम् । नैव घोरं शङ्क्यसि नारकीय-
दुःखं विसोढुं त्यमिति अतः प्रभृत्येव विमृश्य कुरु पश्चात्तापमात्महृत्पापकर्मणाम् । अर्जुनापा-
थुजलेन क्षालितं भवति पार्थ भवति चान्ते कल्याणमेव नृणाम् ।

शूरः । समीचीनम् ? करिष्याम्यहम् ? किन्तु राजकुमार ? अतिमात्रमपमानितोऽहमप्य
त्वयेति तत्फलं तत्ररमेवाधुना त्वां रसयिष्यामि ? ।

चन्द्रः । किन्तु रसयितासि त्वम् ? भरेरे अभिमानमदिरापावमदोन्मत्त मदान्ध ? कियन्मात्रा
शक्तिस्तव वराकस्य ? ।

शूरः । कोऽहमिति सद्य एव ज्ञास्यसि त्वम् । इदानीन्तु त्वमल्पकालमेव जगतोऽतिथि-
रसि । प्रयास्यसि श्वोर्द्धरात्रे तव प्राणा परलोकम् । तदानीमेव क्षाप्तिर्मे भविता स्वान्ते ।
आः ? तदानामिह म्रिया मे कुमुदिनी प्राप्स्यते ? । (हृत्पुदीयासौ जदास) ।

चन्द्रः । किन्तु हससि मृगेन्द्र बन्दीकृत्य ! क्षत्रियपुत्रोऽसि चेदेकवारं त्रिमूष्य पश्य मे
पराक्रमम् । किन्तु क्षत्रियपुत्र एव नापि त्वम् ? त्वं तु वक्षिष्युस्तकोऽसि ?

श्वोर्द्धरात्रेण्यं कोपलजवदनः संवृत्तः शूरसिंहः । चन्द्रः हन्तुं चेत्तत्पलकभरदेवतम् मय
पश्याम् हन्तुं दात्रुयात् । यतोऽयामेदानीं सुमन्वितशस्त्रपाणिरासीत् । आसीचापसदृहललय-

नियन्त्रितश्चन्द्रासिंहः । किन्तु नाभून्मनसि क्रूरस्य चन्द्रं निहन्तुमभिलाषस्तदानीम् । आसी-
द्वास्य मनसि दास्यविधया चन्द्रं निहत्य चण्डिकायै उपहारीकृतुम् । अत एवास्मिन्मये
निजमपमाने सहमानो निष्कण्डोऽभवत्क्रूरः । अथायमादिष्टव्यहरिणं चन्द्रं कारापां निरोद्धुम् ।
प्रहरिणः निरुद्धोऽयं चन्द्रः क्रालये । तदनु प्रहरिमदृश्यं निषुण्णमुपरश्रितुमादिश्य ततो
निर्गमाम क्रूरः । गच्छत एवास्य हृदये कुमुदिनीसम्बन्धिनो विचाराः प्रादुरभूवन् । मनसा
शैवमालपद्मी- ' कुमुदिनि ? त्रितिसोऽहं कृतस्त्वया ननु ? चन्द्रमुखि ? कदाहं त्वामुपलभ्य
आव्यशास्त्री भवेयम् ? तव विरहेणाहं मिथो जातः । दन्द्यते हृदयमिदं मदीयं तव
वियोगानलेन । मेमरसिके ! एहि एहि । मा तर्पयाधिकं माम् । त्रिये कुमुदिनि ? यद्यपि मां
न्यैकुरूपे त्वं तदपि त्वामहं सपहृष्टाऽभिलषामि । त्वर्धमर्थं क्रूरसिंहः सकलं तनुमनोपन-
मपयितुं सद्यदोऽस्ति । कुमुदिनि ? न जातु मामङ्गीकुर्यात्स्वं परं नायं विमुञ्चति त्वाम् ।
त्वामुपलभ्यैवाहं शान्तिमन्तः कृतविव्यामि । (निगूह्य) समामयोऽयं सार्यसमयः
सम्प्रति । तदेहि साम्प्रतमेव विजयनगरं प्रजामि । नास्ति कोऽपि सत्रेदानीमिति कुमुदिन्या-
मपहरणे नैव श्रिता मे कोऽप्यन्तरायः । गच्छत एव अम तर्मेनि रजनिरपस्याधीनि
सौकर्यं जनिता मे । निराधे कुमुदिनीमहालये प्रविश्य तां सुन्दरीं विविधयुक्तया समादृत्य
सत्वरं परावर्तिष्ये । नावश्यको मे सम्प्रति कोऽपि सहचरः । तत्कार्यमसहायं पूजाहं सुगम-
तया कर्तुं प्रमविन्यामि । इत्थे मानसे विधित्य क्रूरसिंहोऽयं विजयनगरवर्मेना गन्तुं प्रचक्रमे ।
सावरमेवार्थं गच्छन्महात्पथपलौतिजाले मिलिष्ये ।

इत्यु कुमुदिनीमादृष्ट्य निर्गतो रणवीरो मध्यमिन्दे क्रूरसिंहसिखिरमण्डलमामवाह ।
तत्रानुसन्धत्ता रणवीरेण- ' क्रूरो बन्धनालये बन्दीहृत्पाथं गतवानिति ' विदितम् । क्रूरसिंह-
सैनिका इमं पर्वचिन्त्यञ्चिनि परिवृत्त्य तद्वक्तिकमुपरिश्य तमदृष्टुन्- ' रणवीर ? गतोऽभ्य-
दिषन्ति दिनानि ? ' इति । चतुररणवीरेण प्रत्येकं तत्तत्प्रभोचिते सम्यगुक्तार्थं संतोषिता मर्दे-
ऽपि । अग्रान्तरे किट्टरेणैकेनैकसिंहपुत्रे गृहीकादिमपुररसकृन्नि समानीय रणवीरामृतो
निषाय ते. सप्तं शीघ्रं विमलं जलमपि निधे । आनीकृतेमाग्रमनोनायितोऽयमिति मेतिथि
भुक्त्या फलानि निरीय जामलं जलं श्रमापबोदाय मुहूर्त्तमयमशपिष्ट ।

सर्वेऽपि सैनिकयता. क्रूरसिंहहृत्पाथान्नस्य रणवीरस्य सम्मुखं स्थित्वा निरञ्जिताप्रलयः ' को
निद्रताः धीमताम् ? ' इत्यमुं पृष्टवन्तः । तानभिलानपि ततो गन्तुमादिष्टवान् रणवीरः ।
इति ते क्रमताः प्रणम्य प्रस्थिताः । प्रयातेषु मुखं सुन्नाय रणवीरः । अथायमे सायन्तनममये
निद्रां विहाय समुत्थाय समन्तत्रो निमलितवानयम् । परं न दृष्टे कोऽपि तत्रासुता । तत्रः
प्रमद्यः सप्रवतिदूरगतिं पश्यमानं कुटीरमर्थं ययौ । संतृतमभूत्कुटीरद्वारमिति कराटं तनेता-
हत्य रणवीरः ' मानार्थ ? ' इति मन्दम्बरमाकारितवान् । ' कुटीराम्यन्तरान्- ' कोऽयम् ? '
इति पृष्टोऽयम्- ' एषोऽस्मि रणवीरः ' इति समुद्वहारीन् । तच्छरणमेव द्वातमगातुं तेन ।

अन्तःप्रविष्टोऽप्ययं रणवीरः ।

एतच्छुटीरनिनासी परमसुहृद्द्यून्मानसिंहोऽयं रणवीरस्य । पञ्चार्थेणाधिकोऽयं वयसा रणवीरात् । एष बान्धवः क्रूरसिंहस्य । परं तदीयानुत्तमगुणान् निर्वर्ण्य तेन साकं सौहार्दमनार्थं रणवीरः । परस्परमुपाचीयतेनयोर्मैत्री । रणवीरार्थं स्वप्राणानपि विश्राणयितुं सज्जोऽभवन्मानसिंह । अन्तः प्रविष्टमेव रणवीरं पृष्ठवान् मानसिंह 'रणवीर ? कुनस्तत्रागमनमकस्मादिदानीमिति ।'

रणवीर । विना प्रयोजनं कश्चिदागच्छति किमु ? आतर्मानसिंह ? अस्ति प्रयोजनं त्वया सममथ मे । किञ्च साहाय्यमपेक्ष्यते मया ते । अपि मविष्यसि सहायको मे ?

मानसिंह । रणवीर ? किमेवमुदीर्यते त्वया ? त्वदर्थं निजप्राणानपि विश्राणयितुमर्थं सज्जोऽस्ति । कथमापेक्षया कार्यं परिणतिरत्युत्तमा ? मूढि किं ते प्रयोजनं मया सह ?

रणवीर । मानसिंह ? विदितमेव स्यात् भवता यदस्मत्सेनानीर्जितप्रथमं पुरुषमेकं व्यापाद्य बन्दीकृतवानपरम् । तस्मान्नामिनि निशीथे देव्या उपहारीकरिष्यति ।

मानसिंहः । आम् । चेत्ति तद् वृत्तमहम् ।

रणवीर । तं पुरुषमहं यन्धनालयान्मोचयितुमभिलषामि ।

मानसिंहः । (साश्चर्यम् ।) अपि सत्यम् ?

रणवीर । अथ किम् ? तस्मिन्नेव कर्मणि भवत साहाय्यं याचे ।

मानसिंह । आता रणवीर ? अत्युत्तमोऽयं तत्र विचारः । अहह ? तं सुन्दरं राजकुमारं यदा बन्दीकृतवान्, आसमहं तत्रैव तदानीम् ? कीदृशस्तस्याद्भुतो विक्रमः ?? अस्मत्सेनानीश्वेत्कपटेन तं न न्यग्रहीष्यत्कदाप्येनं निमहीतुं नैष प्रामदिरिष्यत् । अहो ! कीदृशस्य तेजो बलम् ?? परं रणवीर ? कया रीत्या त्वमेनं मोचयिष्यसि ? कीदृशी चापेक्ष्यते मम सहायता ? इति सत्त्वरं मे निवेदय । बन्दीकृतपुरुषेण सह कश्च ते सम्बन्धः ? इत्यपि नावुचितं चेदाल्पादि माम् ।

रणवीरः । मानसिंह ? एष ममाग्रजम्मा । यं प्राणेष्वोऽपि श्रियतमो मे ।

मानसिंहः । [सविस्मयम् ।] किमथ तवाग्रजो वर्तते ? ।

रणवीरः । आम् । ममाग्रजोऽसौ ।

मानसिंहः । कथमेनं नृशसस्यास्य करपञ्जराण्मोचयिष्यसि ?

रणवीरः । आयोजितस्तदर्थमुपायो मया । परं ततः पूर्वं कुत्रापि निरद्भुतं इति कथयिष्यसि किमु माम् ?

मानसिंहः । गुप्तगृहे स्थापितोऽयम् ।

रणवीरः । परम् । तत्रेदानीं कियन्तः सन्ति प्रहरिणः ? ।

मानसिंहः । श्रुत्वा ।

रणवीरः । अपि जानामि तयोर्नामनी ?

मानसिंहः । शम् । जाने । पुत्रादिहास्याभिधानामानौ स्त इमौ ।

रणवीरः । अतिसमीचीनम् । मोक्षविषयमि तयोः सकाशाद् आचरम् ।

मानसिंहः । कया रीत्या केनोपपत्तेन मोक्षयिष्यमि ?

रणवीरः । शृणु, सहानीतवानसि रमणीरत्नानुगुणं नेपथ्याभरणमहम् । तेनात्मानं मलद्भृत्याहं गुप्तगृहान्तिकमुपेत्य वंशीरवेण निजमधुरस्वरं समित्य सुन्दरं गीतं गातास्मि । इषान्मन्त्रुलो मृदुलञ्च मे स्वरो बद्ध गाताऽयं पुरतो वा ह्यो वेति नैव विज्ञप्तं पावैत केनापि । मदीयगानध्वन्याकृष्टहृदयौ प्रहरिणाविमौ नियतमम्यन्तरे मां नेष्यत इति इदं विधमिहि । तत्रैः साधितं मया ? ।

मानसिंहः । मोः ? अपूर्वं ते बुद्धिचातुर्यम् ? रणवीर ? ननु तुम्ह विचिन्तितं त्वयाऽपि ? तद् बुद्धि सम्पत्ति-किं मया ते साहाय्यं विधेयमिति ? ।

रणवीरः । गुप्तगृहप्रवेशाद्वाराम्नः केवलं भवता निजं प्रशस्तयौढकमादाय स्यात्तत्पम् । अन्तः प्रविष्टे मयि मुहुर्षान्तरं ममाग्रज, खीत्रेण यद्विरागमिन्यति । मूढ निजनाम कस्यपिष्यति भवन्तमिति सद्य ध्वान्तं तुरन्तमारोप्य विजयनारां प्रति निष्कृतु भवान् । क्षणमेकमपि नोपरत्यतामयं भवनाऽन । यथात्म्यमवं शीघ्रमिदौ भयङ्करत्पानादादुं प्रस्थापयतु भवार । मानसैह ? मृत्तमदीवकायं करिष्यते भवतेत्याशासेऽहम् । न कदापि विस्मरिष्यामि त्वनुपकारम् ।

मानसिंहः । रणवीर ? कथमेतदिति वदामि नियन्ति तव सुखान्मुजादय ? त्वं तु मम बन्धुरमि । चन्द्रविहोऽपि मदीयो हन्धुरैव संवृत्तः । त्वत्कथनानुसारमहं तन्मगमेव तं निमज्जयिष्यामि । अस्ति तनः परं किमपि ? आत ? अन्तः प्रवेशानन्तरं सावधानेन व्यवह-रणीयं त्वया ? विमृश्यैव कुर्वी मदेव कार्यम् ? गच्छापुनः । अत्यन्तोऽयं निशीथकाळः । साहाय्यं विरचयतु दितिश्चिरं तव कर्मशीति शुभमानोपचैत मे ।

मानसिन्हेन समभियमयोजनं विधाय तव प्रस्थितो रणवीरः । गुप्तगृहादारादेवोपगम्य कस्यचिर्महीरदस्य लठे स्थित्वा निजपोयटिकावो भुवतिनेपथ्याभरणं निःसार्य सम्पगमानं सुश्रद्धार्य स्वरपठवत्तत्रै रधिरराजववंशीमादाय गुप्तगृहमभिगन्तुनारेमे रमणीवेपेण रणवीरोऽयम् ।

विलसतिव्रतामिदानीं पुरन्दरदिक्षु सुन्दरी सुन्दरवदनादिन्द्रचन्द्रनभिन्दोरिवेन्दोः कुमुदिनी-हृन्मन्दचन्द्रिकादलोलासिनी सुषामन्दोहनिःप्यन्दिनी हृदयकैरवान्दिनी समन्ततः कान्तारोन्दिनामनोमोदिनी सुन्दरचन्द्रिका । कादम्बरपुष्पकदम्बकमकरन्दविन्दुहृन्मन्दन-धन्मन्दनचन्द्रसहचन्द्रिकापम्पकंशोतलो नयविशयोऽपिपुष्पिकाकेतकपारिर्मलवाही मन्दमन्दं भास्वद्वहरीवलपानि नतपद् बहुति गिरिनदीतटवनानिकुञ्जमक्षेरपारी मदनैकवीरो

१ मन्त्रा । २ इन्दुवन्दनाः । ३ भवतुहृन्मदीनी । ४ कैरवं कुमुदम् । ५ वनलक्ष्मीः ।

६ चन्द्रवन्दः । ७ किञ्चलपारिमलः केससुगन्धः ।

निशीथसमीर । ईदृशे समये महारण्येऽप्रातिमात्रदु खितहृदयोऽपि जन समागच्छेन्मुहुर्त
 सोऽपि सकलमात्रदु खं विस्मरेदेवेति मन्य । ईदृशि मनोहरदृश्यरमणीयेऽरिमश्वरण्ये रमणी
 वेषधारी रणवीरोऽयं गुप्तगृहाम्यर्णमाजगाम । पञ्चापाणि पदानि वूरं वर्तमाने गुप्तगृहे मनोज-
 शिलातलमलङ्कृत्य शनैरयं वशीरवेण सम निजस्वर समधौ । स्वरं सधाय मुरलीरवेण
 रणवीरोऽयं विहागरागेण मधुरमधुर मनोहरमञ्जुलमालपितुमारभत । कोकिलाकलरवमपि
 विगैणयथा मनोहारिणा मञ्जुलेनास्य गानेन साकमखिलेऽपि का-तारे शांतिद्वेष्ट्या नर्तिनु
 मारग्भि । कालोऽयं नक्षत्रमालालितकण्ठया कैरवशालिनेत्राया रमणीयमृगाङ्गवस्त्राया
 रजनदीद्वेष्ट्या नैशीथ । तत्रापि विहागरागालापेऽयमिति किमियं वर्णनीयो मञ्जुलगानाकर्णगात्र
 न्द ? रणवीरस्य ललितललित मृदुलमञ्जुल गान मुरलीरवेण सममतिदूरमरण्ये समभू
 यत । गुप्तगृहे च त्रसिंहाधिष्ठितबन्धनालयोपरक्षरूपोरपि कर्णकुहरमविशम्भन्जुलोऽयं स्वर ।
 इति दत्तकणौ प्रहरिणाविमौ सानुर सोत्कण्ठमाकर्णयतामिदं गानम् । क्षणेनैव समासमिदं
 गानम् । गानावसानसमकालमेव प्रहरिमदयोरनयोर्हृदयं कुसुमबाणविदमिन् व्यपिषत् सजातम् ।
 भयाहणासिंहमुद्दिश्य फुल्लसिंहो वमये- ' सखे ! अह्णसिंह ! को नु मञ्जुल गायति गान
 मीदृशे निशीथे ? कस्याखिललनाया स्वर इवायं प्रणीयते मया तु ' इति ।

अरुणसिंह । ममाप्येष प्रतिभाति ? क्वा मञ्जुलोऽयं स्वर ? केयं भवेत्तुलना
 गायन्ती ? आत फुल्लसिंह ? अनुमन्यसे चेद् बहिर्गत्वाऽहं पश्यामि-केयमिति ? यथासम्भ
 वमहं सुन्दरीमिमामिहापि समानेष्यामि ।

फुल्लसिंह । सुखं वाहि । भावा भयावहेऽस्मिन्नरण्ये चिराद्विरसाय कि-न्तु कदाप्या
 नन्दविहासलीलामुपभोगतुमवसर नैवालभावहि । अस्मै सेनानीरपि नास्त्यत्रेति महान् दुर्गं
 विषयोऽयम् । गत्वा सत्वरं क्वाऽपि युक्तया गायन्तीं ललनामिमामेनुनीय विप्रलम्भादि
 वा त्वमिहागय ।

' अतिसमीचीनम् । ' इत्यभिधावारणसिंहस्तदनुमतिमासाद्य गुप्तगृहाद् बहिर्निर्गमाम ।
 तत एवमेव तु मारद्वयमभूद् रणवीरेण पुनर्गतम् । तद्व्यर्णमुपेत्यारणसिंहः काञ्चन काञ्च
 नालङ्कारधारिणीं मनोहारिणीं सर्वाङ्गसुन्दरीं सुन्दरीं वशीरवतानेन सम गाने नितान्त
 मेकतानमानसामपश्यत् । अतोऽयमानन्दतरङ्गिणीश्वरतरङ्गभङ्गपु मेदुलोलितुमारब्धवान् ।
 मनस्येवायं व्यपिन्तयत्- ' अये ! वनद्वीयमुत कापि महेन्द्रमन्दिरादवतीर्णा देवाङ्गना
 किमु ! कपन्तु काननेऽत्र मप्यरात्रे समुपागता स्वादिय सुन्दरी ! ' इति ।

अत्रान्तरे समाप्त रणवीरगानम् । अथ समन्ताद्यने निक्षिप्यासौ दृष्ट्वा तिष्ठतमदण
 सिंहमाष्टोक्ष्यत् । नयनपथमनागतमिवैनमभिनीय धावयितुमना मनागन्तरिक्षाभिमुख

मालाकमाना रणवीरोऽयमवादीत् ' हा हन्त ! संवृत्ता निशीथजावेयं रजनी । कुत्रेदानीं गन्तव्यं मया ? अहह ! स्ववान्धवादहं विमुक्ता नामविष्यं चेद् मद्गममविष्यत् । अहह ! किमत्र मे भविता ? अलिङ्गां रजनीं गातुमपि कथं नु शननुषामहम् ? काष्ठुता गच्छाम्भ-हम् ? ' इत्यभिधाय रणवीरः कृत्रिमस्फुन्दनमयं रोदितुमारब्धवान् ।

रणवीरवचनानि निशम्यारणसिंहस्य हृदि न ममौ प्रहर्षः । तत्क्षणमेवायं रणवीरसका-शमुपेत्य वृष्टवान्- ' सुन्दरी ? का त्वम् ? कुत्रशायातासि ? समीपमेवात्र निवासस्थानमस्य दासस्य । श्रुतवानसि त्वं निलिखितमामोद्गारम् । न चेत्काचिदापातिस्त्वत् ? नागच्छतु मया सह भवती । स्वनिवासस्थानमहं नयामि त्वाम् । तत्राशतनीं रजनीमतिवाह्यं प्रत्युपे गन्तासि यत्र गन्तव्यम् । ममैको वन्दुरसि त्वं सौख्यं गातुं कार्षितुमपि सम्यग् जानासि । मया सह तत्रागमिष्यसि चेत्तदापि नियतमालन्दो भविता । ततः प्रसार्गं भगवदीति । '

रणवीरस्य तु- ' इदमेवाभिधानि त्रुत्तमासीदिति संघं पृबोत्वायायमरणसिंहं ललितरङ्ग-लक्ष्मणलया इत्या विबोध्य शृङ्खलागिराऽप्रवीत्- ' भवतायै मादह्यै- आभयं वितीर्णवान् नयानिति परममुपकारमहं मन्ये श्रीमतामिति । '

तदीयचञ्चलकोचनाञ्चलचञ्चितहृदयोऽयमवगासिंहसमुपादाय तत्कालमेव गुप्तगृहं प्रविष्ट-वान् । ललनया सममायान्तमवगासिंहमवलोक्य कुलसिंहः प्रफुल्लङ्गदा- ' इयमेव सा गा-यिका चामकोचना ' इति सद्य एव ज्ञातवान् । इदमस्य प्रहर्षैरलकिकातरङ्गकुलैरान्वित-मिवाभवत् । तावानेजुं श्रयुजगाम साम्प्रधानमवम् । गाविकामेनां शृङ्खलोचनां परिचाप-याञ्चकार कुलसिंहमरणसिंह इति किमिव वर्णनीयोऽस्य इति प्रमोदः ? अथ कुरङ्गकोचनां सङ्गमद्गं सनयनापाह्नवालोक्ष्यायं साक्षितमजादीत् कुलसिंहः ' अल्पमुपगृहेतायं दासी निजनामाक्षरोद्विगणपरिभ्रमेण भीमया ? ' इति ।

रणवीरः । दासीयम्- ' रत्नकुमारी ' इति प्रत्यवापदे जलैरलिङ्गैः ।
कुलसिंहः । अहो ! किंपास्तुन्दरमभिधानमिहम् ? मनुकोऽयं देशे निजविरहपदा-कुलः क्षिपतेऽधुना भगवत्या । ।

रणवीरः । दक्षिणदेशवासिन्येयं दासी । कलपयितव्यमयं सुकौशलं कठितलैर्यादाप-कलापकलापु । मक्षामहिमशालिनां महीमहेन्द्राणां रङ्गपरिषद्मये स्वमर्तनगानकलाकोश-कैलं परिलीपितवती बहुधा । (इत्येवं पञ्चनवानुरीमुपचक्रमे रणवीरः ।)

अवगासिंहः । (सहर्षमिदम् ।) स्वसुकौमलकलकण्ठगिरौद्विषितवरात्मन्मुञ्जगानेन-मायपि किङ्करो समोऽयमिष्यति किमु तदा भीमवी ? ।

रणवीरः । किन्तु ममुदीर्यते भीमता ! किमेवेन ? अपि तु बहुशो गानपरम्परया भीमन्तो संतर्पयितुमुपतेयं दासी ।

इतीदृशेन रणवीरो वंदीरयेज स्वकाकलीं संवेद्य यौटमाळवरागेन गीतिकामिमाम्ना-यामन्मुञ्जगता-

“ यामि हे कमिह शरणं सखीजनवचनरक्षिता ॥ ध्रुवपदम् ।

कथितसमयेऽपि हरिरहह न ययौ वनम् ।

मम विफलमेतदनुरूपमपि यौवनम् ॥ १ ॥

यदनुगमनाय निक्षिप्तं गहनमपि शीलितम् ।

तेन मम हृदयमिदमसमशरकीलितम् ॥ २ ॥

मम मरणमेव वरमतिवितयक्रेतना ।

किमिति विपदामि विरहानलमचेतना ॥ ३ ॥

मामहह ? विधुरयति मधुरमधुयामिनी ।

कापि हरिमनुभवति कृतसुकृतकामिनी ॥ ४ ॥

अहह ? कळयामि यलयादिमाणिमूषणम् ।

हरिविरहदहनवहनेन बहुदूषणम् ॥ ५ ॥

कुसुमसुकुमारतनुमतनुशरलीलया ।

सगपि हृदि हन्ति मामतिविषमशीलया ॥ ६ ॥

अहमिह निवसामि नगणिप्रवनवेतसा ।

श्मरति मधुसूदनो मामपि न येतसा ॥ ७ ॥

यस्तु हृदि युवतिरिय कोमलकलावती ।

हरिचरणशरणप्रपदेवकमिभारती ॥ ८ ॥ ”

हमो गीतिकामाकण्यैव निमुग्धद्वयौ भूत्वा सानन्दं समलकान्दोलनम्- ‘ अहो माधु-
र्यम् ? अहो मन्थुलोऽर्थ स्वरः ? ’ इति यस्तुमारेभाते तौ । गानमवसितमधुना । कुलार्ति-
हस्त- ‘ गीयत एवाधुना ’ इत्यवधार्य मल्लकमान्दोलयत्येव साम्प्रतमपि । यदा ‘ समाप्तं
गानमिदम् ’ इति विदितममुना तदा पुनरवोचि- ‘ नाम्, अपरेका गीयता गीतिरिति । १

रणवीरः । (मन्दं तरकपोलतलमाहरय ।) अये धीमन् ? इत्येवावधौ विमूढो जातः
किमेवम् ? (इत्यभिधाय रणवीरः कुलार्तिहं निक्षिप्तकटाक्षभाष्येनाग्रधान ।)

कुलार्तिहकपोलतले रणवीरस्य कोमलकरशाखापल्लवस्पर्शसमकालमेव कुसुमेविशिखत-
रविभिन्नद्वयः । सद्येव समुत्थाय रणवीरपाणिपङ्कजं गृहीत्वाऽऽचक्षे- ‘ ललितनवने ?
किमिति कदर्थिता निजाद्गुण्यो मदीयकपोलतलसम्पर्कपरिधमेण ? अथवा, नाम् ? अवनतं
ननु मया । विकसितमय मदीयकपोलतलमायकुसुमे ? भवतु । पुनरिदानीमालम्ब्य
कञ्चन रागः ।

रणवीरः । अयि गानाश्रुतसरसापनरसनरसिक ? ईदृशं मनोहरं गानमहं धावयिष्यामि
भक्त्यं यदतिमात्रमाह्लादसागरे निमग्नो भविता भवान् । परमिदानीं किञ्चिन्मदिरापानमु-

समनुभूयेत् वेदवित्तमीचीनं सत्यं गात्रं चादपितुमपि पार्येत । (इति महाकाव्यं कृत-
वान् रणवीरः ।)

अरुणसिंहः । आम्, सखे ? सम्पगाद् कुरङ्गलोचनेयम् । परमिदानीं मैरेयं कृतो
कथम् ? ।

कुलसिंहः । इयमेवापूर्णं खलु ! ! कलकण्ठमनुलगात्नेन समं मदिरापानक्षेत्रमिव
वर्णेनीयः सौदपाविशयः ॥ (रणवीरमभिमुखं निरीक्ष्य ।) उपपद्येऽस्माकं भाग्ये-ईदृशे
स्वर्गमुखेऽपि सम्प्रति विना कादम्बरीं तदीयमुखोपभोगे न्यूनत्वमिव प्रतीयत इति विवक्षा ।
खलु वयम् ? ।

रणवीरः । इदमेव न्यूनत्वं किमु ? अहम् ? किमिति भवद्गणमुदास्यते ? न किमप्य-
धिकं मे धीमदपेक्षया । मदिरापानरसिकाऽहमिति सर्वदा स्वतमीपमेव तौ स्थापयामि ।
गृह्णतां निषीयतामिदानीन्तु । अः पुनरियं कुलोऽपि मार्गवर्तिनो नगरादादाहृतं मया । गत्वा
दिकोकनीयं भवता । पौडलिकायां ममातीरोक्षमज्ञावीया मदिरा विद्यते । निःसारणीयता-
मियम् ।

इति पञ्चमपञ्चमेव ताक्षजमेवोद्यावारुगालिङ्गः पौडलिकापार्श्वमुपेत्य ततो मध्यपरिपूर्ण-
मेकं काचकुतुपमानीतवान् ।

रणवीरः । (विहस्य) न विदितं खलु मया यद् भवन्तोऽपि भवेयुरियन्तो रयिकाः ?
विद्यासिनो ननु भवन्तः प्रतीयन्ते ? ।

इति निगद्य पुनरपान्नविशितं भूमज्जपाये विधाय विश्रवत्कालं रणवीर इति द्वावप्यम्
विमिश्रमर्मांगौ संवृत्य मदुनावुरी संजयी । अनन्तरं रणवीरो निजकलाम्बुरेण सुन्दरमेकं
काचचक्रं मदिरार्णं विधाय कुलसिंहमभिमुखं पृथग् । वराकोऽयं कुलसिंहस्तु मपुला-
न्धःकरणोऽस्मि । ईदृशी रूपवती छलना न्वकोमलकारपल्लवेन मयं वामयति मामिति को नु
छलनवरो भवेन्मादसोऽस्तिकेऽपि भूमण्डले महाभाग्यसाक्षी पुरत इति व्यविश्ववदयम् ।
क्षणान्तरं रणवीरेण प्रोक्तम्- ' गृह्णताम्, निषीयतामियमपि विद्यायिन् ? श्रीमत्सेवार्पा
सहर्देयं दास्यी । ' इति ।

' सुन्दरि ! कोऽप्यी दुर्मागी श्रीमत्या इत्यरुहवेन इत्थं गरुडमपि पार्तुं नाह्नीकुर्यात् ? '
इत्युदीयं तत्कावयचक्रं गृहीत्वा कुलसिंहः स्वमुखे रिक्तमकरोत् । अथापरं चक्रं परिपूर्णं
' मदिरयः ' रणवीरोऽर्गसिद्धाय - ' आस्थापयतामिधमपि विद्यायिन् । ' - ' मरुतापि ' - ' इति
सारेभक्तमाश्रय दत्तवान् । तेनपि तत्परावरमेव रिक्तोद्धृतं मुखे । इयं सुहृदुद्धरिणी भूतं
पापितवान्मयं रणवीरः । आत्रिमदिरापानेन नरराश्यादिमौ मदीनमप्यौ भूत्वा क्षणेन सानि-
रोधूर्जनं प्रोच्युः- ' हुं ! अथैका गीयतां गीतिरिति । '

रणवीरः । (विहस्य) आम् । गीयतेऽपुनः । निषिद्धा रजनिविदानीमवशिष्यते गार्तु

वादायितुम्च । किमिति व्याकुलौ भवथ ? पुनरेव कदापि सुहृमुंदुरीरस्य संमेलनमस्माकं भविष्यति किमु ? तदद्यतया रज यां तु मिथो वयं सुखदुःखमयीं वार्तां करवामहे ।

इदमाकर्ण्य मदेनान्दोलमानोऽरुणासिंहोऽप्यवीरसहस्रा- 'स स-सत्यमुच्यते ? मि पि पि प्रियतमया सत्यमुच्यते ? की की कीरशमस्य सौन्दर्यम् ?' इति । एव प्रलपन्नेवारुणासिंहं फुल्लसिंहमवदत्-अ अ अ...अयि फुल्लसिंह ? न न नास्ति कापि बुद्धिरेव प प परमेश्वरस्य यदयं मां पुरुषं निर्ममे । म म माझेदय रत्न-कुमार्या कञ्चुकिका वयधास्यत, त त तदातु प्रतिदिनमहं किमु नास्यास्यदस्या हृदयोपरि ? प प , पर न जाने किमिति ज्ञाता तु तु बुद्धिरियं ..प परमेश्वरस्य ?' इति ।

फुल्लसिंह । अ अ अरुणसिंह ? मि . मि मिथ्या विचारणा तव ? प प परमेश्वरस्य दोषस्तु विद्यत एव ? किन्तु एव कञ्चुकिका भवितुं यदीच्छसि त त तदपेक्षया तदीयमम्बरं भवितुं मे सम्यक् प्रविभाति ? अ अम्बरजेदहं भवेयं तस्या प्रियाया अ अ अखिलमप्यङ्गमाकिञ्चेयम् ? अ अ अलमाकिञ्चेयमहम् ? ।

इत्थं मदपरवशौ तौ मिथं प्रजल्पितुमारेभाते । इदमवलोक्य व्यचिंतयद् रणवीर- 'आम् ? इदानीमिमौ निरुा मदायतौ जाताविति निरन्तराय सेरस्यति मम कार्यम् ?' इत्यालोचयतौ तौ प्रोवाच- 'अयि विलासिनौ ? इत्येवमवचौ मदमत्तौ जातौ किमेवम् ? (स्मृतिमभिनीय) आम् । वृत्तमेकं प्रष्टुं विस्मृतवतीं वामहम् । यत्र निवसतो भवन्तौ भवतोरेव मन्दिरमिदं किमु ?' इति ।

फुल्लसिंह । (बुवि लुङ्गन्) न न नैवेदगृहम् ? व व वन्द्यनालयोऽपि प्रिये ? ।

रणवीर । आ एव किमु ? तदिमां दासीं नैव दर्शितारो किमु कारागृहमिदम् ? ।

तत्क्षणमेवाद्युगमिह सहसा समगादीत्- 'म म मदीयप्राणप्रिये ? त त त्वत्तोऽपि किमप्यधिकं किमु मे ? मि मि गृहाणेमौ कु कु कुञ्चिकाम् । वि वि विष्कम्भकमुद्राद्यं प प , पश्य कारं गृहम् ।' इति प्रोक्ष्य रणवीरामिमुलं कुञ्चिका-गुच्छकं निक्षिप्वापमणिं मूर्तितो भूत्वा फुल्लसिंहस्योपरि पर्यस्त्रकत् । अतिमदमूर्छितौ निरीक्ष्येभौ कुञ्चिकागुच्छकमादाय रणवीरो वन्द्यनागारामिमुलमभिधास्य झटिति विष्कम्भक-मुमुद्रितवान् । अस्मिन्मये चन्द्रसिंहोऽस्ति कुञ्चिकान्तः सखिदापरतः प्रोऽवर्तत । तदभ्यर्णं प्राप्य- 'तात, अयि तात ?' इत्याकार्यं प्रबोधयदमुं रणवीरः । सहसैव प्रभुयोपविश्य चन्द्र 'कोऽयम् ?' पुनरागतोऽप्युच्यत्- 'चन्द्रसिंहः किमु ?' इत्यवदत् ।

रणवीर । तात ! एषोऽहं रणवीरोऽस्मि । आय ! उत्तिष्ठ न कुरु विक्षम्भम् । चन्द्र-सिंहस्तु समुत्थाय- 'कोऽयम् ? रणवीर किमु ? कथमेव समाप्यत ?' इति प्रोक्ष्य सविष्टपञ्चपुत्रां विलोकितवान् रणवीरम् । अथ सहसैवायमगाद्य- 'रणवीर ! किमिदम् ? अधमिहागतोऽसि त्वमीदृशा येयेण ? इति ।'

रणवीरः । आतरे मोक्षयितुम् ।

चन्द्रसिंहः । अपि मां मोक्षयितुम् ? कया रीत्या ? ।

रणवीरः । ताव ? नास्ति सम्प्रति कथयितुं समयस्तावान् ? सन्निहितोऽयं प्रहरि-
परिवर्तनसमय इति अदिति मदीयस्त्रीवेषं परिधाय प्रतिष्ठतां भवान् । स्त्रीमग्न बहिर्निःसरतु ।
भवदुपरकसौ मटौ मदिशपाणातिशयेन सूर्योक्तौ कृतौ भवेति निष्प्रायुहं बहिर्निर्वाग्यते
भवता । त्वर्यतां त्वर्यताम् । अन्यथा पुनर्नूतनायां विपत्तौ पतिष्याव आवाम् ।

चन्द्रः । वीर ! नाहं गमिष्यामि कदापि स्वामेकाकिनमत्र विहाय ? मयं त्वमत्र
कारायां तिष्ठेः किन्तु ? अहञ्च निष्ठुरो भूत्वा प्रतिष्ठेयः, किमित् ? इदं तु न कदापि
संभाष्यते । ।

रणवीरः । (चन्द्रं गन्तुं स्वरयन् ।) ताव ? सत्वरं गमनमेव श्रेयस्करमितो भवतः ।
ताव विलम्बितुं समयो भूया । प्रभुर्मां रक्षिष्यति ! केनाप्युपायेन निर्गच्छेयमितोऽहम् ।
अधुनैवापरे प्रहरिणः समागमिष्यन्तीति द्रुतमितः प्रस्थीयतां भवता । गुप्तगृहद्वारपार्श्वे
स्वमित्रमेकमहं सुरक्षमादाय प्रतीक्षितुं कथयिष्यामिऽऽपातोऽस्मि । तत्रोपगम्य निजाभिधानं
निवेदनीयं भवेति सद्य एव भवते दास्यति मित्रमाजानेयमसौ । तं ह्यमादद्यादुनैव
विजयनगरे गन्तव्यं भवता । यतोऽत्र न ह्यप्ये कूरसिंहः । तस्मादयं मृशंसः शून्ये
विजयनगरे भ्रातृजायां संग्रासयितुं शक्नोति शक्ते ।

चन्द्रः । रणवीर ! त्वदिच्छानुगृह्णमहमाचरामि । वैरिणः सावधानेन व्यवहरणीयम् ।
पानु त्वां परमेश्वरः ? वत्स ? यथासम्भवमितः शीघ्रमपगम्युं प्रयतेथा । न खलु करोतु
मगनातेन कदापि ? परं तथापि विपदां गिरिवरस्त्वदुपरि परिपतेद्यदि न परिजग्राह्योऽहं
मित्रधीरतां कर्हिचिदपि स्वम् ? ? दिनचतुष्टये त्वामहं प्रतीक्षिष्ये । तत्रान्तरे नागच्छेत्स्वं
यदि तत्राहं तव साहाय्यार्थमागमिष्यामि । मा कदापि व्याकुलीभवेः । साधयाम्यहमपुना ।
इत्युदीर्य स्नेहमयीं हस्तं निगम्य रणवीरे वदीयस्त्रीवेषं परिगृह्य प्रस्रियतश्चन्द्रः । क्षणेनैव
गुप्तगृहद्वारं प्रातः ' कोऽयम् ' इति मानसिद्धिं पृष्टोऽयम्— ' कोऽपि तु मियो बन्धु ' इति
समुदवासीत् ।

' किमभिधानं भवताम् ? ' इति पुनरनुयुक्तोऽसौ तेनात्मानं चन्द्रमिहनामानमाचष्टं
चन्द्रसिंहः । ' अहो ? आगतः किम् प्रीयाम् ? ' इति शोच्य सुरद्वरकरिकोरादेमं चन्द्र-
मिहाय दृष्टवानयं मानसिद्धिः । तस्य बह्वचकारं मया तमादृष्ट्य सुरद्वरद्वारात्
सगुणसौमित्राङ्गनं पात्रिनं विजयनगरवर्मना प्लुनगयाऽयं प्रधातित्रांश्चन्द्रमिहः ।

इतश्च चन्द्रसिंहापसरणानन्तरमेवापरे प्रहरिणः ममुपरिधाय पुनर्मिहाराभिहौ मूर्च्छा-
परवसौ निरीक्ष्य चकित्य बभूवुः । सानुसंधानं परं परीक्षमाणैरेभिः ' अविमादिसापानेन
विचेतनारिमौ संवृत्ताविति ' विज्ञातम् । अतस्त्वौ समुद्योय अस्मिन्वन कोन्वे सायिगौ । अप

१ वत्सम् । २ उपायः इति मनापाम् । ३ पात्रिः—मुष्टिद्वयपौमगः ।

बन्दीकृतपुरुष काराया सुरक्षित निरीक्ष्य निश्चिन्ता समवर्तन्ते ते । अपावृत कारागृहद्वार
समस्त नमस्कृष्यपाणय ग्रहरिणोऽमी तत्रोपरक्षणं कर्तुमारेभिरे । निष्कलङ्कोऽयं बालो
रणवीरो निपतितो बन्धनालये ॥

॥ * ॥ इति बृन्दावनगुरुकुलाधिगतविद्यारत्नस्य पण्डितमेधान्तकविरत्नस्य कृतौ
सचित्रदयानन्ददिविजयमहाकाव्याप्रज्ञेन्द्रे कुमुदिनीचन्द्रे सप्तमी कला ॥ * ॥

अथाष्टमी कला ।

“ अन्तर्हिते दार्शिकि सैव कुमुद्वेत्ती नै यष्टिं न नन्दयति सस्मरणीयतोभा ।

हृष्टेप्रयामनमिताम्यबलाजनस्य दुःखानि नूनमतिमात्रसुदुःखानि ॥ ”

(शाकुन्तले)

‘ कामानुराणा न भये न लज्जा । ’

(स्फुटम्)

‘ न प्राणान्ते प्रहृतिविह्वलिर्जायते क्षुत्तमानासु । ’

(स्फुटम्)

‘ केनामृतमिदं सृष्ट मित्रमित्यक्षरद्वयम् ।

आपद् यः परिप्राणं शोकसतापभेयेनम् ॥ ’

(पञ्चतन्त्रके)

श्रीपयो लोक जयति महतामुज्ज्वलोऽयं निसर्गः । (स्फुटम्)

॥ अथाष्टमोऽयं चन्द्रसिंहो वाजिनं वायुवेगेन धावयन् गच्छति स्म । मुहूर्तेनैवायं
विजयनगरान् गन्धूभिर्मितदूरवर्तिन्या कस्यापि क्षिप्रं नोत्तलभुवि समाजगाम । अत्रापमात्र
स्त्रीष्वेव परिवर्तयामास । सम्प्रति स्वमुन्दरमर्षूखजाटौ कुमुदिनीनां मण्डलं हासयन्नम्रतरले
विराजन् तारकंरानो निजतारकसचिवसमूहेन परिवेष्टितमण्डलोऽनितराम् । वक्षि वक्षिदृश्ये
वेष्टं हीहीराद्वारमिभ्रितो वनरात्रिप्यनिरधूयन् । तद्गिरितमक्षिणं शान्तमिव भासते स्म
तत्रान्नमरणम् ।

साम्प्रतं चन्द्रसिंहो केवलमङ्गे सूत्रमङ्गीशेयाम्बरं पादयोश्चानिरधिरमेकमधोवसनं परिधे ।
अत्रमासीच्छर्दपमुत्तमात्रमिति तदीयाः श्रीलनीला अनिललोलाश्चूर्णं हुन्तेत्या एहाटे कामपि
कमनीया कानि कल्पयन्ति स्म । क्षणेनैवायं विजयनगरदुर्गद्वारमासगाद चन्द्र । संवृत्तम
भूतदानीं दुर्गद्वारमिति शून्यमशरीरं दीर्घैरिक्तमुखैरयमाकारितवान् । क्षणादेवाभ्यन्तरात्

१ चन्द्रे । २ कुमुदिनी । ३ हर्षयति । ४ इष्टः प्रिय । ५ भेषजमौषधम् । ६ प्रसवनीय ।
७ हनयति । ८ मपूषा दित्वा । ९ अपद् । १० पवनवपसा । ११ कुट्टिउवेष्टा ।
१२ दुःखवन्तम् ।

‘ कोऽयम् ? ’ इति ध्वनिश्रवणम् । ‘ पथिकोऽहमस्मि । ’ इति तदुत्तरं दत्तं चन्द्रेण । ‘ तद् गम्यताम् । नैवेदानीं दुर्गद्वारमपादरीप्यते । ’ इत्यभ्यन्तराद् दौघारिकेणावोचि ।

चन्द्रासिंहः । आत ? अथावश्यककार्यार्थमहमिदानीमागतोऽस्मि इति द्वारमपामिषतां भवता सत्वरम् ।

दौघारिकः । कथितस्वन्नु मयैकदा नेदानीमपादरीप्यते द्वारमिति ? ।

चन्द्रः । किं निमित्तम् ?

दौघारिकः । आदेशोऽयमस्मदमात्यवर्याणां यद् दशरादनागन्तरं कोऽपि समायातु चेष्टोद्घाटनीयं द्वारमिति गम्यतामधुना । कापि सरवलेऽद्यतनीं रजनीमतित्राहपतु कथं कथमपि मया ।

चन्द्रः । अयि भद्रमहाशय ? साक्षादमात्यवर्येणैव प्रयोजनं समाधुना । तत् साक्षात्करणी-
योऽयं मया । तदपादुषु द्वारम् ।

दौघारिकः । किमभिधानं भवताम् ? ।

चन्द्रः । नाहं निवेदयामि निजाभिधानमपरिचिन्तितपुराण विना उद्यामवेदयाम् ।

दौघारिकः । हंशे ? न कथयामि यदा मनाम यदि तर्हि नाहमपादुणोमि द्वारम् ।
गच्छ सुखम् । भवतु किमपि कीदृगपि प्रयोजनं ते परमिदानीं तु नाहमपादुणोमि द्वारम् ?
कोऽपि भूतः प्रतीयसे खलु त्वम् । यदि त्रीप्रमितः । प्रजल्पसि चेदधिकमधुना बन्दीकृत्य
त्वां बन्धनालये स्थापयिष्यामि ।

चन्द्रः । कोटितोऽपि तवोपायैर्नैवेतो गमिष्यमवहम् ? तपादुणोपि यदि द्वारं न पार-
विष्यमि तर्हि शयितुं मनुचैरप्येतेन ।

इति वचनमुपश्रुत्य भूतां कुक्षोप दौघारिकः । कदा गृहीत्वैव हस्ते महत्या रथा द्वारोद्घाटनार्थं
कुक्षिकामानेन कोष्ठे गतवान् । मनसि चायम्- ‘ पुरमेनमग्नं प्रवेश्य द्विष्टिः कदाया
ताडयिष्यामि । ’ इति निश्चित्य दुर्गद्वारमापनमुन्मुद्रितवान् । बातापग्नोन्मुद्रणमकालमेव
चन्द्रमया मयाते द्वारपादमेतं पर्यचिन्तेच्छन्दर्षिहः । अत्रादीष्टायममुम्- ‘ को न खलु ?
समरर्षिहः किम् ? ’ इति । दौघारिकोऽयमेतं तु पूर्वमेव पर्यवेष्ट । विजयनगरदुर्गकोटपादोऽयम-
भूद् द्वारपादः । सम्यग्मनस्यैव प्रहरिवापर्यायोऽभयद् दुर्गद्वारे । चन्द्रर्षिहमभिज्ञाय कोटपा-
दालस्तु भिया स्तब्ध एवाभूत् । चन्द्रर्षिहमगमनवेऽहमिति वा तु दत्ता भवेदिदानीं ममेति
चिन्तया भयाकुलः संतृप्य परित्यज्यप्रति सरेषुसर्वांशवशो जानुभ्यामुपविश्य- ‘ क्षम्यता-
मवमर्शिनयाचारः । ’ इति कम्पमानस्वरमवोचदयम् । अयाहुडमालोरेवैतं तदन्तिकमुपेत्य
तदीयं हस्तमादापोप्याप्य क्षमयित्वा विजयनगरोदन्तं गृह्णोश्चन्द्रर्षिहः । अतो धैर्यमाकुरुष्व
कारुण्यं सम्पुटयन् सगिनयं जगादार्थं कोटपादः ‘ कुतोऽहमिदानीमागमयं श्रीमताम् ?
महाराज ? अस्मदीयनगरे साम्राजमनीयं भीषजगत् पृत्तं संघटितम् । दिवं सनाथितवान्
महाराजर्षीरिज्यर्षिहः । तदनु राजमहिषी- अति संगी भूता । अनुपडम्य अवदीप-

वृत्तान्तमधुना राज्यतन्त्रमखिलं मन्त्रीश्वरश्चालयति । आता रणमीरसिंहोऽपि भयन्तं मोच-
यितुं गतवान् ।

चन्द्रसिंहः । अपि सती भूता राजमाता ? ।

समरासिंह । आम् । धीमन् ? ।

चन्द्रसिंहः । धन्येयं खलु ? नमो नमो देवि ? तुभ्यमस्तु ममासकृत् । सत्रार्थं
वधातु भवदात्मने परमेश्वरोऽयम् । (कोट्टपालं प्रति) समरासिंह ? अस्त्यपरं द्वि-
द्वि-तजातम् ?

समरासिंह । आमरितं प्रभो ? भयन्तं नष्टं निशम्याग्रभवती राजनन्दिनी कुमुदिनी
परित्यज्याह्वारं वदन्त्याम्बरं घसाना^१ फलाशनैरात्मदिनानि श्रीमन्नाम जपन्ती कथं कथमपि
गमयति । प्रभुनिदेशश्चेदहमिदं मुदन्तमुदन्तमार्यायै कुमुदिन्यै निवेदयामि ।

चन्द्रः । मदीयसमराश्वर समरासिंह ? नावश्यकमिदानीं तद्वृत्तिकं गन्तुम् ।

अत्रागते अपरेऽपि निद्राणा वीरवरा वार्तालापमिममनयोराकर्ण्य प्रबुद्धः । सम्मुखमुपतरि-
यासं राजकुमारमपश्यन् । सर्वेऽपि प्रमुदितहृदया राजनन्दनमवन्दन्त । अथाप्रवीचचन्द्र-
समरासिंहम्- ' समरासिंह ? आगच्छ मया सह त्वम् । प्रासादपर्यन्तं गन्तव्यमिदानीमावा-
भ्याम् । सज्जितो भव सुशस्त्रैः । स्वभुशुण्डीकृपाणौ धार्य ममम् । ' इति । चन्द्रनिर्देशानुसारं
सज्जीभूय कोट्टपालश्चन्द्रसिंहाय निजभुशुण्डीकृपाणौ दत्तवान् । उभावपि प्रासादं प्रति
प्रस्थितौ क्षणेनैव प्राभादभित्तिसमीपं जग्मतु । तत्कालमेवाम्बुश्वरे कमपि कोलाहलमिवाशु-
ण्णो तौ । ' किञ्चिन्मिच्छ । कोलाहलोऽयम् ? इति विशतुकामौ तत्रैवेमौ तिरोहितौ
स्थितवन्तौ ।

सकलकलाभिरामो धुपवृहरूपतिवोगदर्शनीयो रमणीयतारावलीमण्डलीमण्डलितो मनो-
भिरामश्चन्द्रमा विषयदहनवेदिकार्सिहासनं समलङ्करोति सम्प्रति । अतिरामन्तनिशीथा विभाव-
रीयम् । समयेऽस्मिन् प्रासादस्य दक्षिणस्या द्विती विद्यमाने सुन्दरोद्याने नीलवसनप्रावृता-
खिलाङ्गः कश्चिन्नरः पादपात्तार्हतास्तिष्ठति स्म । प्रासादपर्यन्तं सर्वेऽपि जना निद्रापरवशा
अभूवन् । केवलं कुमुदिन्येवाद्यापि जागर्ति स्म । अननुगृहीतेयं निद्रादेवेति प्रतीयते ।
शीतातोः शीतलकिरणसम्पर्केणाधिकमिदं सतप्यते । ' क यामि, कुहं नु वसामि ? अपि
मदीयप्राणप्रिय चन्द्र ? कुत्र तिष्ठसि रम ? ' इत्यभिधाय राजकन्या कुमुदिनी मुक्तकण्ठं
विललाप । रोदसी रोदयता रोदनप्लविनाऽमुना तदभ्यर्णे निद्राणा तदीयसली प्रियवदा
प्रबुद्धा । विलपन्ती कुमुदिनीमण्डलेश्वेयमगादीत्- ' हलौ कुमुदिनि ? किन्तु भयति ते ?
किमिति रोदयते भवत्या ? समादवसिहि सखि ? समावसिहि । मन्त्रल कर्तार्यं प्रभुराखिलम-
न्त्रिमन्त्रलमूलमहेश्वरः । ' इति ।

१ परिधना । २ वेष्टिता । ३ गगनम् । ४ ' भूयावो-रोदस्यो रोदसी च ते । ' इत्यमरः ।

प्रियम्बदाकथितं निशम्य निगदितरती तदीयकण्ठमालिङ्गन्ती कुमुदिनी— 'सखि प्रियम्बदे ? न खलु शान्तिर्मे भवति हृदि कापि ? (चन्द्रं विचिन्तयन्ती) हन् ? किमिदानीं करोमि ? तावच्चरणान्तु गतवन्त एव खलु ? परं ३: सभं नदीर्यं प्रियतमं रत्नमपि न जाने क्व लीनम् ? हन्त ! प्रवृत्तिरपि नोपलभ्यते तस्य । हा हन्त ! मस्मीभवति हृदयमिदं सन्दृष्ट दयितं विना । अयि चन्द्र ? प्रियचन्द्र ? ननु वसति ? एहि एहि हृदयेधर ? देहि मे दर्शनमजसा । विरहातलेनेयं त्वन्निपा कुमुदिनी दन्दघाते, ग्लायति, ताम्पयति, विषोदति, शुन्यति, विलपति धानपरतमधुजलधारया क्षालयति कपोलतल्लुगलम् । प्रियचन्द्र ? पर्याकुलामिमां कुमुदिनीं सान्त्वरयन्नेमं पुरमपुरैः शान्तिदायकैः सान्त्वयणु स्तीघ्रमेव । शून्यमिव भावते त्वां विना सखलं जगदिदम् । प्रियप्राणेश्वर ! भवन्तमेव चिन्तयामि निरन्तरम् ? नाप ? गतस्य तवाद्य चत्वारि दिनानि स्यत्तीलानि । भ्रात्रा रणगीरोऽपि मोचयितुमेव भवन्तं गतोऽस्ति । भये ? तस्यापि कापि नोपलब्धा प्रवृत्तिरपुना । भवद्भयं कियन्ति घोरकष्टानि तेन विसोढानि स्युः ? हन्त ? प्रयत्नं नु प्राक्तनं कर्म ।' इति पदम्वी मुक्तगलं विलगिगुम्फयन्तावती राजगदिनी ।

मयार्म शान्तरचनैरादृग्ययन्ती प्रोवाच प्रियम्बदा— ' हला ? मा तदिहि । भार्यचन्द्र-सिंहरणगीरो यत्रैव भवेतां परमेश्वरानुक्मया ततोऽपि समागमिन्यन एवात्र । न कर्षया-धुमोचनैर्निर्गतहृदयम् । धैर्यमाकलय हृदि । किमियं व्याकुलीभवामि ? आगच्छ, नीचेद-याने समुपगम्य पर्यटय जावाम् । हृदयस्य क्षमयाः ।' इत्युदीर्य कुमुदिन्या. कारान्त्रज गृहीत्या निजपाणिपल्लवेन तामघोनीतवनी तचिरांमाने प्रियम्बदा ।

आगच्छन्त्यादिमे विलोक्य सोऽयं पादपाश्लर्लिनः पुंरः प्रमुदितहृदयस्त्वम्भनया संभाषितवान्— ' अहो ? मयुरमनयोर्दर्शनम् ? इत्सीं केमरिऋटिजागिगिजिवरधोगिऽटीं चन्द्रायममृतिचारनेतःपुञ्जशालिनीं कुट्टलोचनीं सुन्दरीमवलोक्य को नु खलु मन्द-भागधेयो न शुद्धधरः ? साधून् कञ्चित्तुगुरुषु कानिशासेन-काममननुस्त्वमस्या ययसो यच्छन्तं न पुनरलङ्कारमिषं ॥ पुन्यपि । कुनः ।

सहमिनमनुगिर्धं शरलेनावि'रम्यं मलिनमपि हिमोशोलैश्च लक्ष्मीं तनोति ।
इयमधिकमनोशा यच्छलेर्नपि तन्वी किमिदं मयुराणां मण्डनं माहूतीनाम् ॥
मस्याः खलु—

• बाधः किमलपरागः कोमलविटपानुकारिणी थाद् ।

कुमुमपि लोभनीयं यौवनैर्नदेषु सखदम् ॥ इति ॥

हृत्प्रतिपाद्य पुनरोऽयं यत्र कुमुदिनीतिवम्बदे स्वचरतां तत्र शनैरगम्य कुमुदिनी मोक्षाय— ' मनोमोहिनि ? भवद्भिनियन्तीयमिहो मयुरं चन्द्रादयमत्रेनात्रमनया । नु किनीं रसं मुगयितुमुत्तरिषोऽयं तत्र दाम्यः क्रूरमिहः ।' इति । क्रूरमिदनामध्वजममहालमेव धमन्त्य धारतिभान्ययति पृथः कुमुदिनी तावत्तमेव शृंगयमातुल्येकं पुरः स्थितम् । प्रमत्तगोस्वयं पुषा पृथ्वी कुमुदिनी— ' कोऽयम् ? क्रूरमिहः किम् ?' इति ।

धूरसिंह । आम्, रसिके ? तव प्रेमभिन्नुस्य धूरसिंहो वर्तते ।

कुमुदिनी । चण्डाल ? कथञ्च लजसे प्रलपन्नेवम् ? दुरात्मन् ? कुक्कुरो यथा प्रहृत्य सकृञ्च सारितोऽपि मुद्गमुद्गरायाति तथा त्वमपि मुमुर्षुरिवान्धोभूत्वा पुन पुनरागच्छसि । रक्षितुमिच्छसि चेदात्मानमपसर त्वमित सत्त्वरम् ।

धूर । मृगाक्षि ? किमित्वेवं सह्याऽऽकुलीभजसि ? तव मधुरयौवनोषवने मदनता पङ्कान्तोऽहं विध्रामितसुखमनुबुभूषुरायातोऽस्मि । सुन्दरि ? त्वदीयमिन्दीवरेन्द्रिसुन्दरं वदनेन्दुविम्बमवलम्ब्य चकोर ह्वाय त्वदधराभूतपानायात्याकुलोऽजनि । इन्दुमुखि ? तरण प्रपन्नोऽस्मि ते । मारय या जीवय वा, त्वदायत्तोऽस्मितराम् ।

कुमुदिनी । अरेरे मदनमदमत्त मदनान्ध ? कापि साधारणीयमबला कुमुदिनीति मा क्मावगम खलु ? पाविष्ठ ? स्वसतीव्रतप्रतापञ्चलनेनेय मरुमसो करिष्यति त्वाम् । नरपिशाच ? त्वदङ्गरधिरै रञ्जयिष्यामि निजकराम्बुजे । दुरापसद ? नाधुनापि व्यलोकयस्व धीराङ्गनाम् । नृदीप्त ? मृगहृष्णिकेव तत्रेयमाज्ञा ? किमिति निजमुखेन मरण याचसे ? क्षत्रियापसद ? सर्पिणी सत्रोत्प मैव क्षुभ भविता ते ? हृतमपसर त्वमित ।

धूरसिंह । प्रिये कुमुदिनि ? अपि कियदपि कथयेस्व किन्तु नाहं मस्ये खलु ? क्वते त्वदपहरणान् नैवाहमितौ गमिष्यामि ? ।

कुमुदिनी । पामिष्ठ ? त्वमेव खलु नापह्रियेथा मामपहरिष्यन् । रे आततायिन् ? किन्तु करोमि तव ? नास्ति मदग्नितकमिदानीमा मपियाऽसिपुत्रिका, अन्यथा पश्यत पृथ ते स्वामात्मसौर्यमहमदर्शयिष्यम् ।

धूर । किमपि कथय परमहन्तु तव प्रेमणि विशिष्टोऽस्मि जातः खलु ? तदास्वादय स्वप्रेमरसान्तरम् ।

कुमुदिनी । अलमल प्रजल्प्य ? क्षत्रियकुलाहार नराधम ? किं प्रभवति कश्चिदपहर्तु शिरोमणि फणिराजस्य, इमधुकुन्तल केसरिणः, सतीस्वञ्च पतिव्रताया जीवतामेवार्मियां कदापि ? कण्ठगतैरपि मदीयप्राणैर्नैव कदापि तव दुरभिलषित फलिता ।

धूर । सुन्दरि ? अनुगृहाण । प्राणेश्वरि ? पाणि मे गृहाण । किम ते प्रकाशनीयमेव स्या दामरूप मया ? प्रिये ? मय्येव वचनं मे । मदमानलेनाहं दग्धो । तदनुकम्प्य दामयात्य प्राणयस्मरस्मरञ्चालाततिम् । विलासिनि ? मनाद्निमालय प्रेमदगञ्चलेन प्रणयार्थिनमेतम् । मानिनि ? माननीयमेव मम वचनमन्तस्तस्वया ? सरलमनसा न मनुष्ये चेद-ते बलाका-रेणापि त्वो मानयिष्यामि इति नियतमेवेहि ।

कुमुदिनी । नराधम ? साध्वी सीता सती द्रौपदीञ्च सत्रास्य शवणस्य दुर्योधनस्य च का गतिर्जातिरिति जानीषे किमु त्वम् ? ।

धूर । आम् । सम्पद्य जानेऽहम् ? समरे तयोर्विनाश संवृत्त्य तदीयमलिल राज्य मपि धूलिसाद् गतम्- इत्येव जात किमुवाच्यम् ? ।

कुमुदिनी । पाविष्ठ ! वायदेव गतिर्भविषी तत्राणि इति रश्मिवगच्छ ।

शूरः । मामान्, जवगतम् । मुन्दरि ! यत्तु यद् भवितुम्यम् ! किन्तु मया सम्पादनी-
यमेव त्वेदं प्रेम ।

कुमुदिनी । अं विज्ञातमिदानीं सत्तु मया-पापानि कियदपि जलं पात्येत परं मैत्रापं
द्रव्यं कर्हिचित् ! दृग्गन्तुं द्रियतापि क्षीरेण प्रक्षालयेत परं मैत्रं श्वेतं भविता कदापि !
तदैव त्वारात् वस्तुमानाने कियदपि ज्ञानमुपादिश्येत परं निष्कलमेवेदम् । कलुषामन् ?
नाहममिलयामि रश्मिं सममविकमालयितुम् ? अथवाहि सत्त्वामितः । अन्यथाऽऽकारयामि
यामिहाद् ।

शूरः । न मय्यसे किन्तु ? मुन्दरि ! ।

कुमुदिनी । मूढ ! इयदुपदिश्यमानोऽपि एवं नावगच्छामि किञ्चिदपि ! नमिषध्यापारं
विधास्यमि स्वमग्ने-इति सम्यगवेदि ।

शूरः । एवम् ? ।

कुमुदिनी । मामेवम् ? कुरु यच्छुं सत्त्वामि ? ।

जातेयं कुमुदिनीति चन्द्रसिंहः क्रूरसिंहसमरासिंहयोर्द्वन्द्वयुद्धमद्यापि जायत इत्यवधार्य खं-
कोटपालसाहाय्यार्थमभिद्रव्यागतवान् ।

तत्र निजनिर्धारणाया निपरीतमिव वृत्तमवलोकितवानयम् । नृशंसं क्रूरसिंहमधोनिपतितं दृष्ट्वैवाकृष्टवान् हन्तुमेनं कुधा स्वचन्द्रहासं चन्द्रसिंहः । ततः कोट्टपालो जगादनम्- 'राजेन्द्र ? धैर्यं धारयतु किञ्चिदग्रभवान् । नृशंसमेनं निघ्नतश्चेदस्य रुधिरविन्दुरपि निपतेद् भवतः दारीरे तदाऽप्यित्रो भविता भवानिति सानुग्रहं चन्द्रहासमर्पयतु ममम् । महमेव च्छिनद्मि मूर्धानमस्येति-' निगद्य स्वहस्तं कृपाणमादातुमुत्थापितवान् समाधिं । अन- र्पयतैव कृपाणमसौ व्याहृतं चन्द्रसिंहेन- 'नैव । धीरवर ? शुभा तव वधासि प्रसीदामि- त्तरां परं तव हस्तेन नाभिलषामि निहन्तुमेनम् । यदयमहं चिरकालं प्रतीक्षमाणः सद्यस्- ह्यकृष्टानि सोढवान्, यदर्थञ्च धीरं प्रतिज्ञातवानस्मि; सोऽयं नृशंसोऽद्य पुनर्ममैव पाणिपञ्जरे पतितोऽस्तीति स्वयमेव निजविमृचनुरयोर्वैरं लोषयित्वा विश्वासघातस्य प्रतिकूलं प्रदायासौ दुन्दरां स्वप्रतिज्ञातरङ्गिणीमुत्तरामि' इत्यभिधाय चन्द्रसिंहः स्वहस्तं निहन्तुमेतमुचो- चवान् ।

परमस्य नराधमस्य प्रकृत्वा जीवनरञ्जुरिति न हन्तुमियेव साम्प्रतमेनं परमेश्वरः । अद्यापि तदीयहस्तेन कियन्त्येव घोराणि भवितव्यान्वभूवन् कृत्यानीति कथमिव मिथ्याम-
वेयुस्त्वानि ? यथैव चन्द्रसिंहस्तदुपरि प्रहारं कर्तुं प्रवृत्तस्तथैव पृष्ठतः प्रियम्बदया साक्षी-
मुच्चैर्मर्षगादि- 'आयं चन्द्रसिंहः । अये समरसिंहः । सत्वरमागम्यतामिह । न जाने किमिव
करोति कुमुदिनीयम् ?' इति । इममाक्रोशशब्दमुपभ्रुत्यैव चन्द्रसिंहस्तत्र धावितवान् ।
अथ क्षणं तदीयाक्रोशप्वनिचिन्तामग्नं कोट्टशालमवलोक्य प्राप्तायसरः शनैर्निजहस्तं दिमो-
स्य नृसिंहोऽयं स्वकटितटाच्युरिकां निस्तार्य समरसिंहवक्षस्स्थले निस्ताववान् । अतः कोट्टपा-
लोऽयं सहसा नि संशीभूय निपपात भूतले । ढपलभ्यामुमयसरं क्रूरः क्रूरसिंहोऽसौ सपदि
कोट्टकुड्यमुलङ्घ्य सोत्प्राञ्चं पलायामक्रे । ततश्चन्द्रसिंहः कुमुदिनीमुपेत्य तामतिभयाकु-
लमानसामाकृत्यमाणकरचरणामातुलोके । सद्य एव समीपवर्तिन्याः पुष्करिण्याः शीतलं
जलमानीय कुमुदिनीशिरमि न्यपिञ्चत्चन्द्रसिंहः ।

किय-सुगानन्तरमुपलभ्य जेतमानिषं कुमुदिनी पावस्त्रिभालयति समन्वतस्त्वावतमेव
 स्वप्राणाधारं संसारसारं विजितमारं राजकुमारं प्रेमाधुभारं निजपरिचर्यापरायणं ददर्श
 चन्द्रलिहम् । एवैवाश्रयं चकितेव प्रेमाधुभारं विसृजन्ती स्वनेत्राभ्यामतिप्रेम्णा प्राणाग्निदममुं
 चन्द्रमाविलिङ्ग कमदिनी ।

द्विपञ्चाशत्तमोऽस्मिन्नेव कोट्यष्टमाद्वयचन्द्रः । अनुपलभ्य प्रत्युत्तरमयं स्वयमेव तद-
 भित्तमुपगम्य कोट्यष्टमिमं मूर्च्छारस्यायां भुवि निरतिमवशोऽकृतवान् । क्रूरसिंहशानव-
 लोच्य सप्राप्तौ निजप्रहसिवीरानुत्प्रेषाद्भूतवान् । आयातेषु तेषु तत्क्षणमेव कौश्रिद्वीरान्
 त्रुणाभ्येषणाय प्रेरितवान् । इत्यर्थाच्च समरसिंहमुपपरितुमादिष्टवान् । अथ कुमुदिनीमुपेत्य
 प्रोवाच चन्द्रः 'प्रिये । पाणिपञ्चाशत्तमोऽस्मिन्नेव कोट्यष्टमाद्वयचन्द्रः प्रहृत्य खलु ! इति ।'

‘ किमयं नराधमः प्रनष्टः किमु कोट्टपानं ग्रहस्य ? ’ इति पृष्टं कुमुदिन्या । ‘ माम् । तथैव संवृत्तम् । सपद्येव नृजेभ्यममुमहं कुतोऽपि विचित्य विनाशयिष्यामि लोकादमुष्माद् ’ इति व्याहृत्य कुमुदिनीं प्रियम्भदाज्ञादाय प्राप्तवान् प्रविशेश चन्द्रसिंहः । तत्र समतीर्तां दुर्धटनां विचिन्तयन्तः क्षणेनैव त्रयोऽपि ते निद्रयाऽऽलिलङ्घिरे ।

समरसिंहं प्रहरयापसृतः क्रान्तिहो दुष्टमष्टपृष्ठदंशो निषद्यमुष्टिको त्रिद्रुतवान् । यदासौ विजयनगराद् बहिर्निर्गतस्तदा किञ्चिदस्य हृदयं शान्तमभूत् । बन्धनालयासि मृतोऽयं चन्द्र-
सिंह इति दिशाय भृशमाकुलमञ्जनि हृदयममुष्य । खोक्तं वामुपगम्य कस्याचिन्महीरुहस्य तले समुपविश्य स्थितिं बद्धसौ- ‘ हन्त ? निष्कलममन्द्ये विनिर्मितं मे कपटजालम् । महता परिश्रमेण स्वजाले निरातितोऽयं प्रत्यर्थी विनि मृतोऽनुटितकेनाग्नः ? हन्त ? व्याकु-
लीभवति मे हृदयम् । किंकर्तव्यताविमूढ इवास्त्वहम् । यत्र यत्र दष्टिं पातयामि तत्र तत्र निराशाग्निहारं विना न किमपि हर्गोचरं भवति मे । न जाने किमिति भवद्गतेषु मन्त्रकाले-
सरो प्रघण्डोऽनलः । (सावेक्षम् ।) रे चन्द्र ? नि सृतोऽसि खलु मम पाणिपञ्जरात् परम-
हमन्ते त्वां हर्गवमेव विधास्यामीति दृढमरगच्छ । क्वं सर्वमेवं संत्रास्य न दुर्मं भविता ते कदापि ? भवे ? कुमुदिन्या सह सानन्दं विहरन्तं त्वामवलोक्य संतप्य खलु ? परं किं करोमि ? त्रिषणोऽस्मीदानीम् । चन्द्रसिंह, रे चन्द्रसिंह ? जीवतो मम स्वमिह संसारे नैव कदापि कुमुदिन्या समं सुखमुपभोक्तुं शक्यमि । यदन्मृगकुर्मृगत्वं विधेयं निरन्तरं परि-
भ्रमति तद्दृश्यं क्रान्तिहोऽपि त्वां व्यापादयितुमनाः सततं त्वामनुविचरिष्यामि, प्रासादसर-
भायं त्वध्यागमिषां कुमुदिनोमप्यपहारिष्यामि । (किञ्चिन्मौनमाकलय ।) चन्द्र ? यदा तथैव रात्रवमलितं कान्तेनीकरिष्यामि, तद्दीवराजमन्दिराणि कन्दरीकरिष्यामि, कलेवरञ्च ते राकलोकृष्य वनजन्तुकुलाय वितरिष्यामि, तदानीमेव दन्द्यमानमिदं हृदयं मे मनाद्गु-
ह्यमाकलयिष्यतीति । ’

ईदृशे विचारतरङ्गैश्चरतश्चन्द्रो रिद्धत एवास्थ- ‘ संज्ञातोऽयं प्रातः समय ’ इति न विज्ञातममुता । स तु विचारतरङ्गमौलेयं प्रेक्षितव्यमानहृदयः स्थितवान् । अदगोदयः संवृत्त्य-
यदा तद्दृग्गताग्रपिशैर्भर्तुर्मौर्वीकिरणात्रलोप्रकाशोऽस्य वदनाभिविन्देन संवृष्टमदानीमेव विधारात्तद्वत्तदायाः प्रतुर्द्वारकरमाद्यमकृत्य जगादायम् ‘ किमरुगोदयोऽयं जातः ? माम्,
एवमेव प्रतिभाति मे । गुप्तगृहे गन्तव्यमिदानीमितो मया । तत्रोपगत्य कथमयं सानुरपश्यतो
बन्धनालयादिति सम्पत्तुसन्ध्यामि । मदीया वीरप्रहृष्टिः । प्रमादं कुर्वन्ति ते सर्वेभ्योऽपि ।
तथापि कथमवसृतो विरिहृत्कः ? ? ’ इति मनसि विविक्तवस्त्रेणैव स्थितान्मत्स्यानमुवाज-
गाम । निखिलां रात्रिं मज्जामात्रेण चन्द्रसिंहस्य चापसरजेनाप्यतीव रोषादग्निवनः प्रतीयते-
ऽसौ । ईदृशं विहरात्तं कर्तुं निरूप्यास्य सैनिकाः किमपि प्रभुमनु न शक्ताः पार्थिवमवल-

म्वितुम् । साञ्जलिबन्धमेनं प्रणम्याखिला एततोऽवतस्थिर । तानवलोक्ष्य सहसा तारस्य रमवादीत् क्रूर - ' अरेरे ? कारालय गत्या क्षीप्र प्रहरिणमाकारयतु कोऽपि ' इति । तस्य गमेव पालितोऽयं निदरा । क्षणेनैव धीरणैकेन कुलसिंहमाहूय सहानीय घोषतस्थे । कुधा क्रूरसिंहः पृष्ठवान् प्रहरिणमेवम् - ' कास्ति बन्दीकृत पुरुष ? ' इति ।

कुलसिंहः । प्रभो ! बन्धनालय एवास्ति निरुद्धोऽयम् ।

क्रूरसिंहः । अपि सत्यं कथयसि ? ।

कुलसिंहः । सां प्रभो ! बन्दीकृतोऽयमधुनापि नोत्थितो निद्रायाम् ।

क्रूरः । (स्वगतम् ।) अये ! किमयं मजीति ? यन्मया स्वनेत्राभ्यां निरीक्षितं तस्य एवम्, उतास्य कथनम् ? (प्रकाशम् ।) बन्दीकृतमेव पुरुषं सत्वरमुपस्थापय पुरो मे ।

कुलसिंहस्तु - ' यदाज्ञापयति प्रभु ' रित्यभिधाय ततो गत्वा क्षणेनैव बन्दीकृतमादाय तत्सम्मुखमुपस्थितवान् । बन्दीकृतमवलोक्यैव भृशमाश्चर्यचकितः सञ्जयः सासिंहनाशमगादीत् क्रूरसिंहः ' अये ! अयन्तु मदन्तिकवर्षां किङ्करत्वेनोपितो रणधीरो वर्तते । रणधीरः ? कुत एव कारायाम् ? अहं तु त्वामावश्यककार्वाये विहासपुरं प्रादिगवम् ? ' इति ।

रणधीरः । किमाह श्रीमान् ? नावगतं खलु मया सम्बन्धं भवदुक्तम् ।

क्रूरः । पृच्छामि ननु त्वामहम् ' कुतस्त्वमिह कारायामिति ? ' ।

प्रश्नमनुमाकर्ण्य क्षणं तूर्णो विस्मया विचिन्तयामास रणधीरः ' इ-त ? मरणीयमे वा नुना मया ? अपि प्रकटीभव-मम रहस्यम् ? भवतु यद् भाव्यम् ? नाहं विभेमि मरणात् । अपि साम्प्रतमेवापहरतु प्राणानय मे क्रूर ? ' इति ।

यावन्न समाप्नोति रणवीरविचारतल्लमालां तावदेव पुनरपृच्छदमु क्रूरसिंहः, ' किं रे किम् ? किमिति नाकर्णयसि मम कथनम् ? मूढि कस्त्वम् ? स्व कोऽपि घञ्जकोऽसीति सन्दिहे खल्वहम् । तदुत्तरय सत्वरम् । ' इति ।

रणधीरः । कोऽहमिति शृणु रे इहाहकपूर्णोदर क्रूरसिंह ? यं स्व निजकिङ्करमवधारयसि नास्त्वसौ एव दासो रणधीरः किन्तु त्वदुपवेरो महाराजभीरुसरोरसिंहस्य कनिष्ठराजकुमारो रणधीरो यतते ।

क्रूरः । (सरोपम् ।) किम् ? रणधीरः ? त्वमद्यापि जीवसि किम् ? तावयैव वञ्चितोऽहं ननु ? इ-त ? तावयैव मोचितोऽयं चन्द्रसिंह इति प्रत्येयं खलु ?

रणधीरः । नाम्, नाम् । अयेव मोचितोऽयमार्यचन्द्रसिंहः । नृपत ! कुरु परार्कं दास्यत त्वया ? प्राणिन्यामि चेद्दहं त्वत्प्राणानपि ग्रहीतुं मेव विभारिष्यामि ।

क्रूरः । रे धूर्त ! मेव प्राणिन्यासि त्वम् ? नैवापीरयितव्यमस्य क्रूरसिंहस्य ? ।

रणधीरः । नृपत ! सम्पन्नभिजानामि त्वामहम् ।

क्रूरः । परवधाहं प्रसारितोऽस्मि तत्तदीयप्रतिपत्त्येव त्वामृनाहरिष्यामि ।

रणधीरः । तुल्यमेधि रे नपुंसक ! मा, मा प्रकटयामुना त्वम् ? अहमपि क्षत्रियपुत्र

पुत्रास्मि, नैवाहं विधेमि कदापि तव विभीषिकायाः ।

शूरः । रे क्षत्रियव्रतो ! लोहशृङ्खलाया तव करचरणे नियन्त्रितेऽप्येतावत्त्वमिममन्यसे ? राज्येन समं विनष्टेऽपि पितरि न कापि परिणिवर्जता ते मनसि ? ।

रणवीरः । नैव श्रयन्ति धिपदः कदापि वीरपुरुषाः । पाविष्ठ ? सहस्रतो विदालि-
तमपि हीरकरत्नं यथा नैव परिजहाति निजं रचिरकान्तिम् ; तद्वदणवीरोऽप्ययं कियदपि
वीर्यमानोऽपि स्वयाः कर्तुं चिदपि नैव स्वामभ्यर्थयिष्यते ! ।

शूरः । रे मर्मक ! याककोऽसि स्वमिदानीमिष्यनुकम्प्योऽमि क्षतु ? परं त्वं तु निज-
मुत्तेनैव मरणं शरणं प्रापसे ।

रणवीरः । रे आततायिन् ! रणाद्गणभुवि विचरन्तो वीरवरा यथा कदापि मरणमिषा
नैव पलायन्ते युद्धस्थलमपास्य; तथैवाहमपि स्वस्य मीम्बा स्ववैरसौजनं विना न कदापि
वृष्टं दर्शयिष्यामीति सम्प्रापयेहि ।

शूरः । भाः ! स्वदूचनमंशुशिवा मरुजोधानकज्वाला ज्वलयन्ति तस्मै समं प्रतिरोमाह्वानि ।
बलमलं प्रलप्य ? सखदो भव मरणाय ।

अत्रान्वरेऽकलादेको भयङ्करो ध्वनिरजायत । ध्वनितमकालमेव ' कूरसिंह ! गधुनाऽ-
तिविह्वलो रणवीरमरणे । नायं मरिष्यति तव हस्तेन ' इति यथनं श्रुतवान् कूरसिंहः ।
इत्युक्तैव सहसा घान्तोऽयं ध्वनिः ?

ध्वनिमगुधुपधृतैव समकृतः प्रोवाच कूरः- ' भवे ? कस्याऽयं ध्वनिः ? रे वीरा !
गत्वा विडोक्तवत् साजुमन्धानम् । यन्कारामिमं निगूह्य मदभ्यर्जमानयत संवरम् । ' इत्यु-
दीर्य परितो विडोक्तवानयम् ।

वीरा अपि समन्ततो विवेकुमारमिरे । परं नोपगतमस्मितोच्चरं किमपि वेदाम् । तदा योऽयं
मवेद् वक्तुं यदनु कूर्तमिहोऽनिनारं कुदोऽभवत् । सद्यः पुराणं रणवीरं ततो नैनुमादिदय
कथितवान् सैनिकान्- ' जघतनीं रजनीं बालकमेनं निपुणमुपराहतं यूपम् । श्वः प्रातःकाळे देव्या
उपहारीकरीत्याम्येतम् । यदा स्वग्रीहणतरवारिणा निहृत्येतमानिहृष्टे होन्यामि तदानीमेव
नामि कलविष्यति मम स्वान्तम् । गच्छत, नयतेनम् ? ' इति । सैनिका रणवीरं ततो
निवृत्तुः । गच्छेत् रणवीरः कुपा कूर् सनयार्त्तम्- ' कूरसिंह रे वृत्तस कूरसिंह ! प्रकम्पये
पराजितं तव गिपुत्रपापकर्मणः । नाहं सोऽमुमिषं तव भारं यमुन्धत । पश्य पश्य । यमुप-
श्लिणोऽमि स्वामवलोचय संप्रस्पन्ति । रे चण्डाल ! निजान्तमेव ह्योकोऽमि त्वमिति प्रयेमि ।
केतारिकितोरमेनं केतलमेकशरं विमुष्य बन्धनः पश्य पराक्रमस्य । वन्द ! मेई सम्भाव्यते
त्वयि । मृगेन्द्रबालं पश्ये बन्दीकृत्य तु दित्तुरपि प्रमयति निहन्तुम्- ' इति । ' नीपता-
मयं सत्पराभिरो दुष्टबाह ' इति कोराक्यवेयेय कूरणाजसाः नैमिकाः ।

' धिग् पिह् त्वां ह्रीदम् ।- ! अन्ततः प्रकृतिमेव प्रविरक्तः तनु ! न चापु शरनुपां
मवैरतोऽर्धं कर्तुं न किन्तु परमेषस्तु करिष्ययेति नियतं जानीहि । ' इत्येतां वार्तां

आवितान्येष कूरसिंहं वीरैर्नीयमानेन रणवीरेण । रणवीरस्य रोपमयानि वक्षामि निशम्य ततः सहसा निर्गतः कूरसिंहः । वीरैश्च स्थापितोऽयं कारायां रणवीरः ।

‘ इवो रणवीरो निहनिष्यते— ‘ इत्याकर्ण्य कर्णपरम्परया तद्वीरप्रियमित्रं मानसिंहो मुक्तगलं विललाप । मुहूर्तानन्तरमधुमोचनैर्लघूकृत्य निजहृदयमयं रणवीरस्याग्निमं दर्शनं विधातुं नक्तं बन्धनालयं गन्तुं निर्ययौ ।

सम्बन्धित्वेन कूरसिंहस्य गच्छद्भयं मानसिंहो बन्धनालये न निजारितः केनापि । एष रणवीराधिष्ठितं क्रीडमासाद्य बहिः स्थित्वा समाहारितवान् । मानसिंहशब्दं परिचित्य रणवीरो लोहदण्डजालिकान्तिरुमुपेत्य तस्यैः । अमुं विलोक्यैव रोदितुमारब्ध मानसिंहः । तं रुदन्तमालोक्य प्रोवाच रणवीर— ‘ आत्मानसिंह ? किमिति रघते त्वया ? यस्मिन् काले यद्भाष्यं भवत्येष तच्चदानोम्—इति मा कार्षीं, शोकहर्षौ । किमधिकमहं कथयामि बुद्धिमन्तं भवन्तम् ? इति । ’

मानसिंहः । रणवीर ? प्रिय रणवीर ? किं त्वं गन्तासि मानसिंहमेनं परिहाय लोका-
न्तरम् ? प्रियबन्धो ? नाहं पारयिष्यामि स्वयते धारयितुमात्मानमिदानीम् । रणवीर ? किन्तु रक्षयामि त्वां मोक्षयितुमुपायम् ? (इति रोदिति ।) ।

रणवीरः । (समाभासयन् ।) मानसिंह ? किमिति स्वाकुलीभरसि ? मनुजमात्रेण सखरं चिरं वैकस्मिन्नहनि नृत्पुपस्तन्त्रेण भाग्यमेव । भ्रात ? स्पर्धेमिदं जगन्मोहजालम् । सकलं हि जीवजातं निजनिजपूर्वजननकर्मजन्यसंस्कारबलेन सङ्गच्छते परस्परमेकमपरेण जगतीह । सर्वेऽपि वयं संसारकान्तात्पथचारिणो हि पथिका स्मः । तदपहाय शोकमद्यतनीं रजनीं सानन्दं मया समं वितनोतु यार्ताविनोदं भवान् ।

मानसिंहः । रणवीर ? त्वदीयज्ञानोपदेशामृतगरिणा शान्तमित्र भवति मे हृदयम् । किन्तु नाभिलषामि जगतीह कमप्यन्यं स्वयते । तमेव मे परमप्रियो बन्धुरसि । भये ? बन्धोरपि मेयानसि—इति प्रियशेन जगदिन्द्रजालपरतन्त्रेण भूयते मया । अत एव निगलति चाधिरलमधुजलधिन्द्रुधारा विलोचनयुगलान्मे । (विष्टुदय ।) नृक्षस कूरसिंह ? किं त्वं मदीयमेष्टमात्रं मित्रं मत्तोनु रियोक्ष्यसे ? इन्त ? इत्येव पतिभाति मे । रणवीर ? किन्तु प्रपन्नमेव ते मरणम् ? ।

अत्राश्वरेऽकरमादेय—‘ नैव, नैव ? ? महान् पिलग्योऽधुना दिवमलङ्घनं रणवीरस्य । भुव-
मेवायमलङ्घयिष्यति । ’ इत्येवं वदन् कश्चन सम्मुखमागच्छन् दृष्ट्वा योगीन्द्रः । आपादमाम-
स्तकमेव आपायाभरं परिदृष्ट्वा । पादयोश्चास्य सुन्दरकाण्डमये पादुकेः प्रिरेजतु । कान्तर-
णमस्य यपु, विशालग्रास्य एलार्ट किमपि तेज पुत्रमित्र वसति स्म । योगीन्द्रोऽयं रणवी-
राधिष्ठितबन्धनालयप्रकोष्ठस्त्वल्पमुपगम्यात्तरत्ये । एनमवलोक्य मानसिंहरणवीरौ विचिन्त-
यामाततुः— ‘ भये ? किमिदम् ? सर्वेऽपि मार्गा निरुद्धा वर्तन्ते । पदे पदे ग्रहरिणोऽपि

सज्जनं प्रदधति । कथमिहायं योगीन्द्रः केन च यत्नना समुपस्थितः ' इति ।

योगीन्द्रः । (हस्तमुच्यम् ।) वत्स ! भद्रं गृयात्तव ? ? ।

रणवीरस्तु— ' परिचितोऽस्य हस्तप्रभवन्तं मदनुभासम् । भगवतैव प्रागेकदाऽयं बालो दुरामनः क्रूरसिंहस्य पाणिपञ्जरपरिरक्षितः । त्वं पुत्राय धीमतामर्भकः पुनरपि पापस्य पञ्जरे निपतितोऽसि ' इति निगद्यासुं प्रणम्याद्योदष्टिः सन् साक्षाद्विस्तदमिमुखं स्थितवान् । मानसिंहोऽपि क्षितितलमिलन्मौलिमण्डलः साष्टानं प्रणम्य वभावे योगीन्द्रम्— ' प्रभो ! परित्रायतामयं मे बन्धुर्भगवता । त्वः प्रातेरेव निहन्ताऽयं क्रूरेण । क्यानिधे ! क्षरणमयं प्रपञ्चः कुन्तरो भगवताम् । क्यालुदेव ? निजक्षरणमुपाश्रयाभयमस्मै पितरतु धीलः । ' इति ।

योगीन्द्रः । मन्त्रमेव कर्ता सकलं सकलेश्वरः प्रभु । रणवीर ! ग्राहमभयं पुरा परिरक्ष-
कस्ते । परं ममैव गुरुरयो योगेन्द्रनाथोऽभूत्परिग्राता ते । तदीयनिदेशेनैवाद्याहमत्र समाया-
तोऽस्मि । नास्त्वहं प्रभुसखां परित्रातुमात्मना; परमेव परमकृपालुः परमेश्वर एव परमेश्वरस्वा-
भयद्वरविपद्गालेभ्यो मोचयितुं रक्षितुश्चास्मिन् । स एव रक्षित्वपि त्वाम् । अद्वास्व तं
अद्वास्वदमीशानम् । एष एव त्वाभितो मोचयिता । रणवीर ! सज्जीभूय शीघ्रमागच्छ
मया समम् ।

रणवीरः । क्व प्रभो ?

योगीन्द्रस्तु— ' बहिर्वन्धनालयाद् ' इति निगद्य कारागृहद्वारमस्पृष्ट्वा स्थहस्तेन । तत्क्ष-
णमेव समुमुञ्चितं द्वारम् । शृङ्खलाया निगदितो रणवीरो बहिर्विद्रुष्य योगीन्द्रपादयोरपतत् ।
एव जमात्मपाणिभ्यामुत्थाप्य बन्धनामुमोच । बन्धनामुक्ते सति रणवीरे मानसिंहं जगाद्
योगीन्द्रः ' मानसिंह ! त्वमिदानीं विजयनगरमुपगतस्य— ' बन्धनालयाभ्युक्तोऽयं रणवीर ' इति
चन्द्रसिंहं शिक्षाय । घात ? यं तं रणवीरनागाऽऽकारयामि नेदं तदायमभिधानम्; भवि-
तु ' रणवीर ' इत्यभिधीयतेऽसौ । इत्त. प्रभृति इत्यपि तत्रैव वासं कुरु । ' इति ।

मानसिंहः । प्रभो ! भगवन्निदेशानुसारमस्मिन्मममुदन्तं चन्द्रसिंहं शिक्षापयिष्यामि; परं
किं मया रणवीरतु शृङ्गेर्योपनिर्गम्यं स्यात् ?

योगीन्द्रः । भाम् । समग्रं विमुक्तलम्बाग्रमसाम्प्रतं सह जेतुं त्वाम् । अपुना विपाकाहं
प्रच्छन्नमेव स्थापय्य रणवीरेण । द्रुतं गच्छ त्वं चन्द्रमकाशम् । यतोऽमी कारानिदई रणवीर-
मवधार्य भृशमुद्दिशमनाः स्यात् ? ? ।

मानसिंहः । यदादिशति प्रभु ? ? (रणवीरं प्रति ।) वीर ! गच्छाम्यहम् ।

रणवीर । मुक्तं गम्यताम् । अत्रैव मदीयं कृत्वात्मावेद्यसंसारमवस्थान्तिकेनिरसतु
भवान् । भगवदनुमदधेदन्त्यहो नैरादमपिरसं दृश्यसि । आपुरम्यर्णे निरमन्तोद्भिजस्व
कदापि । तस्मैव मदप्याधिते स्तिरोन् ।

मानसिंहः । प्रियरणवीर ! सत्परमागच्छ । तत्र निरहानलदन्दलमानहृदयमेनं मानसिंहं

१ ' राज्ञे त्वरक्षाम् । इत्यन्तरः । ' पैदा ' इति भाष्यम् ।

सपदि साक्षात्कुरु । तव कुशलसमाचारं भ्रात्रे निवेद्य तत्रैवाहं निवत्स्यामि ।

अथ रणवीरमालिङ्ग्य प्रणम्य च योगीन्द्रं निर्गतस्ततो मानासिंहः । प्रयाते तस्मिन् रणवीरमग्रीवीद् योगीन्द्रः ' गृहि, रणवीर ? साम्प्रतमावां नहिर्निर्गच्छावः । गृहाण दृष्टमादे-
यञ्चोक्तिञ्चित्तया ? ' इति । सद्य एव कृपाणमेकं भुशुण्डिकाञ्चैवामादाय योगीन्द्रेण साक-
मुच्चलितवान् रणवीर । उमाग्रपि धीधिवान्तराणि विलङ्घ्य गुप्तगृहाद् बहिर्निर्गत्य महारण्य-
वर्मणा चलितुमारेभ्यते । अतिदूरमेतौ गच्छन्तौ विकटामटवीमासेदतुः । अथ विरम्य रणवीर-
मुवाच योगीन्द्रः ' रणवीर ? साधयाम्यहमिदानीम् । सावहितः शृणु मम कथनमिदम्-
' न गन्तव्यं त्वया सम्प्रति भ्रातृसमीपे । मच्छरं तिष्ठ कियत्कालम् । पुनर्जन्म जातं तवेदमि-
त्येहि । '

रणवीरः । (लाजलिः ।) कृपालो ? न गन्तव्यमिह विकटायामटव्यामेकाकिनं मां
परिहाय भगवता । किमिदानीं मे भवेत् ? वाऽहं भजामि ? ।

योगीन्द्रः । रणवीर ? नासि त्वमेकाकी । निरन्तरमन्तर्यामी प्रमुक्षित्यति त्वया सहैव ।
किं त्वया विधेयमिति परमात्मैवायं त्वदात्मानं प्रविष्यति । मच्छ श्रेष्ठ तव भात्मन् ।
गच्छता कालेन महानभ्युदयो भविष्यति ते । तत्र हस्तेनैवायं दुरात्मा क्रूरसिंहो विनश्यति ।
श्रेयस्तनोतु भगवानल्लिलेधरस्ते, विजयस्व सदा ' । [इत्यभिधाय पावनेन निमील्य
पुनरुन्मील्येते तावदेवास्तर्द्धे योगीन्द्रः ।] कुत्रासौ गतवानिति नावेदि रणवीरेण ।
योगीन्द्रतिरोधानानन्तरमेकाकी भूत्वा रणवीर ' निषिद्धोऽस्म्यहं योगीन्द्रेण ब्रातुरन्तिकं
गन्तुं तत्कुत्राधुना गन्तव्यं मयेति ' मुहुत्तं विचिन्त्यान्यतमेनारण्यवर्मणा समुच्चलितुमु-
पचक्रमे ॥

॥ * ॥ इति धृन्दावनगुरकुलाधिगतविचारतस्य पण्डितमेधावतकरिराजस्य कृतौ प्रकृति
सौन्दर्यसौन्दर्यं कुमुदिनीचन्द्रे अष्टमी कला ॥ * ॥

अथ नवमी कला ।

" भवति हृदयहारी वापि वस्यापि कश्चिन्

न शत्रु गुणविशेषः प्रेमपण्यप्रयोगे ।

दिसलयति वनान्ते कोकिलालपरम्ये

विदसन्ति न वसन्ते मालती वीज्य हेतुः । (नलचम्पूः ।)

" प्राकार्यं स्वगुणोदयेन गुणिनो गच्छन्ति किं जन्मना ? । "

(पञ्चमस्कन्धे)

॥ गुणाः पूजास्यानं गुणेषु न च छिन्नं न च वयः । ॥

(कश्चित् भवभूतिः)

“ वदं हि सर्वं गुणैर्निधीयते । ”

(कविरत्नं कालिदासः)

* राजकुमारोऽयं रणवीरो वनाद् वनान्तरं विचरन्नेन कस्यचिद्यगरस्य विशालमुपशोत्थ-
मासत्ताम् । अथ नयनयोचरमुपेतममुप्यातिरमणीयानेरुनोर्कैहनिःप्रहपरिवलयितं मन्दमन्दा-
निलान्वोलितललितलतामपुष्पपुष्पवलमलालितं चलन्मल्लोलललरीरचिरसरोवरविशालितं
मदीपदलोलमल्लार्थकलोदक्षितचाटवन्दकमालिकलापिङ्गुलसुन्दरमन्वमरावतीवीरमतिरचि-
रमेकमतिविशालमुपातम् । अनूद्दिमविमनोहरमुपातमभिनिर्मितममरकण्टकाधिपतिना
महाराजधीरगजिवासेन्दुनरेन्द्रचूडामणिना । तर्पेरिसरे सकलकलं निनङ्गती दैन्तीन्द्रचूड-
विमण्डिततटा तटवनिन्दनिकरराचिरा चिरान्तिततपोधनतपस्विपुङ्गवविरचितपर्णकुटीरमण्डल-
विराजिता चित्राक्षमुनिवृन्दलसिता वित्तप्यच्छदविग्रिहृदयह्रमपूजितविहङ्गमगणमन्वता
पतानेकप्रबलोत्तुङ्गतरङ्गैर्भवा गङ्गामुपहसन्पीयामराज्ञोपभुङ्क्तेऽङ्गुष्ठा अमरापतीनाग्री तर-
ङ्गिणी प्रवहति । उपातेऽस्मिन् विग्रिहदेशान्तरानीता नानाजातीया मधुरपरिमलाकृतपरिभ्रमद्-
भ्रमरसङ्घारसङ्घृताः प्रविरूक्षमन्तरान्तरा संरोषिताः ध्रुपौलयः । इदमुपातं मनो हरवितरं
चतुष्पतामननरतम् । अतिरमणीयेऽस्मिन्प्राप्तो विशालोद्याने श्रवणेश रणवीरः । अपैव
तदन्तर्गतः सुन्दरातिवन्द्यमरन्दपाणशुक्लामिर्लिङ्गद्वन्द्वकृतेर्दितासुन्दरीगानविहङ्गनदाकिनः
कङ्कईसङ्कुलमन्दिरकारिणः सरोवरस्य निर्मलसलिलेन निजहस्तमुत्सपदानि प्रक्षाल्य निश्चिन्तमना
मार्कण्डमदीरदतले सुहृत्तं दायितुं पर्यनुदत् । अनिर्दीर्घायामनश्रमस्तन्वतया रात्रेऽत्र प्रजागर-
ध्वेनापि क्षौवलमन्दसमीरणेन धीन्यमानोऽयं क्षणेनैव निद्रापरवतो बभूव ।

निद्रागे तस्मिन्नुद्धृष्टान्तरमेव स्वसमग्रयोरूपगुणशालिनीभिः प्रियतमसखीभिरनुगम्य-
माना महाराजधरिणजितमिह्नोन्मन्दिनी रत्नप्रभा नाम रावकन्या कलहंसगया मन्दमन्दं
चलन्ती रतिप्रतिवृत्तिरिवापरा पुष्यजनमनोनयनहारिणी प्रविष्टवती मुन्दरमिदनुषागतम् ।

नामोद्दिष्टप्रत्ययैर् रत्नप्रभा । पञ्चदशवर्षमित्र स्पृशन्तीर्षं वयमा लक्ष्यते । पथेयं बहिः
सर्पाकारहृदयत्रया प्रतीयते तथैवाम्यन्तरेऽपि मुन्दररमणीरत्नानुगुणगुणताल्लिनीयमिति सद्य
प्रापयाम्येत प्रेक्षकवरीः । स्ववयस्याभिः समभियमुषावे वर्षेऽन्ती कस्यधन महीददस्याभि-
मुखमहगुल्या मयमारिकां दर्शयन्ती सतीमावभावे-“ सखि भालति ? पश्य-तेयं लया
पृष्ठस्कन्धमालिङ्गन्ती कियती मनोहरा विद्यतिराम् ? ” इति ।

मालती । (सपरिहामम् ।) सत्यमाद्य-सखि ! किञ्चकालानन्तरमधुना स्वमपि छेदेव

१ 'ममन्त उरस्यै रविर्दिश्यते' । २ अनीकानि यो वृक्षमूः । ३ बाहुबलवान् ।
४ तद्वत्तु वृक्षमूः । ५ कल्पितं मयूरवृन्दम् । ६ ग्रन्थे । ७ दन्ती गजः । ८ जिह्वो
जिह्वोद्विजः । ९ वृक्षा । १० खल्लवृक्षा वल्लवृक्षः । ११ धुवा कपुआः । 'द्वस्तव्या-
दिः धुवः' । १२ मित्रिन्दो भयः । १३ हृदय स्थलीः । १४ माण्डवः मानः ।

निजहृदयेधरमालिङ्गितुं भाग्यशालिनी भविष्यति । ततस्त्वमर्पादयेव मनोहरा प्रतिभास्यसि ।

रत्नप्रभा । इहा माउनि ? सहस्रशो नु कथिनं मया यत्कदापि मया सह न करणीया परिहास्यैकेलिः किन्तु न परिजहास्येवामप्रहृतिम् । अहन्तु सहजमेवेमां लतामालोक्य कथितवती । ततस्त्वं किमिति विपरीतमिवायमीदृशं कुर्ये ? ।

मालती । (विहस्य ।) आम्, प्रियसखि ! विपरीतमेवार्थं करोम्यहम् । इदमपि यदा त्वं परिणेष्यसि तदा स्वप्राणनाथमालिङ्गिष्यामि नवेति खलु ! । प्राप्तकालमखिलं ते दर्शयिष्यामि ? ।

रत्नप्रभा । पश्य-पुनरिदानीमप्यमेव नु वार्ता ?? अलमलं परिहामगिरा ? । पृष्टि, रमणीयपुष्पहारमेकं विरचयावः ।

मालती । आम् । तदनेन सुन्दरपुष्पहारेण कस्य नु कण्ठोऽलङ्कृतुं निर्धार्यते त्वया ? न खलु कश्चिद् विलासी ललितपुष्पक इतः प्रभृयेव स्वहृदयमन्दिरे प्रतिष्ठापितः ? ।

रत्नप्रभा । अलमलं प्रलप्य यावद्दूरे ? किमिदं नु मुहुर्मुहुः ? इत्यभिवाद्य मालत्या गृहीतं निजकरपल्लवं विमोक्ष्यामृतः प्रस्थिता । तामनु मालत्यपि विहसन्त्येव चलिता । अग्रान्तरेऽपरैका सखी धावमाना तत्रोपगम्य राजकुमारीं कथितवती- ' सखि सखि ? ' -

रत्नप्रभा । किम् ? किमस्ति मरले ? ।

सरला । इहा रत्नप्रभे ! आदेशं विनाऽस्मदुद्याने समुपेत्य शयितोऽस्ति कश्चापुरयः । गार्दं निद्राणोऽयमिदानीम् । सखि ! अतिमनोहरं रूपमस्य ।

मालती । आ एवं किम् ? अतिसुन्दरोऽसौ किम् ? अयि सरले ! न खलु सुग्धाऽसि तदा सुन्दरमेनमवलोक्य ? यद्यपिमियान् सुन्दरोऽस्ति तत्किमिति ततः परावृत्त्य त्वमिह समायाता ? तत्रैव तदन्तिकमेव स्थातव्यमासीद्यनु ? किं सत्यं न्वेतस्-सखि ? ' इति निगद्य रत्नप्रभामिमुखमालोक्य हसितवती ।

रत्नप्रभा । मालति ? त्वमीदृश्येव ननु स्थिताऽसि ?? साधारणेऽपि वृत्ते सरलहृदया सरलामिमां किपन्मात्रमुपहससि ? (सखीगणं प्रति ।) आगच्छत, वयस्याः ? कोऽयमिति तत्र गाढाऽनुसन्धमो बबभूव ।

मालती । सखि ? पश्य पश्य ननु ? ? अनुसंधानं गमिष्यन्ती न जातु स्वमेव प्रणयमूढा भवेः ? अन्यथा दुष्करमिह भविष्यति नः ? ? ।

' अपि समायास्यसि जल्पनं विहाय त्वमिदानीम् ? ' इति मालतीमुक्त्वा सखीगणेन समं यत्र निद्राणोऽभूद् रणवीरस्तत्स्थलमुपससाध रत्नप्रभा ।

अथ विद्रागं रणवीरं दृष्ट्वाखिलाः सुन्दर्यः । रत्नप्रभा तु तदीयं कर्णैर्परतिरूपमप्रतिरेकं लावण्यं निर्वर्ण्यैर्वाकस्यानुमोहातिविरामम् । विचिन्तितवती चान्तःकरणे- ' अहो ! कोऽयं

१ केलिः प्रीतिः । २ प्रवृत्तिः स्वभावः । ३ ' वावद्दूरोऽतिवचरि ' इत्यमरः । ४ कामदेवसं-
रक्षम् । ५ अनुत्पन्नम् । ६ विलोक्य ।

नु स्वात्पुरुषः ? साक्षाद् रवीश्वरस्तु नैवापतोऽयमिह नु ? अतादौ, मानवरूपधारी कोऽपि देवकुमारस्तु नावगोर्णः खलु ? अहो ? कियन्मनोहरमस्य दर्शनम् ? कीदृक् तेजःपुञ्जशालि विलोक्यते वदन्ताम्बुजमस्य ? अहो ! अवलोक्यैवैनं कोऽपि महामोहताम्भीरो मन्यैरयति विकारोऽन्तःकरणं ॥ । विद्वमिव वेनापि मम हृदयम् । निवृत्तवति मृदां हृन्मर्मस्थलमिव कोऽपि मे । अथे ? किन्तु बालव्रह्मचारी भवेदयम् ? भवतु कोऽपि । परमयं परमसौन्दर्य-शाली कोऽप्यपूरं हि निदर्शने युवा विध्वजैर्मणः शिल्पितयाया इति प्रत्येति । सुष्ठु स्याद्यदि प्रबुध्येदयमिदानीम् ' इति ।

हृषं विचिन्तयन्ती सुप्रेत, जहोऽहोदेव, काष्ठपुष्पिकेन निश्चलं निभाळयन्ती स्थिता रण-वीरमियं रत्नप्रभा । राजदुहितुरीदृशीं विचित्रां दशमाकोशव न पारित्य निरोद्धमन्तःकरणं मालरया । इति सहासं राजकन्यायाः कराम्बुजमादाय स्वहस्ते प्रोक्षमनया- ' किं तु सखि ? हृषतैवावधिना विमूढेयमीदृशी जाता किमु त्वम् ? सखि ? आदेशश्चेद् प्रबोधयाम्यहं सुव-क्लमेनम् ? ' इति । मालरया पचनेन चमत्कृत्य रत्नप्रभा मन्दाक्षेणाधोभुवं निभाळयाम्भ-भूय । पुनरपि समभाषत मालती- ' सखि ? किन्तु लज्जसे त्वमेवम् ? । '

रत्नप्रभा । शृणु-प्रियसखि मालति ?

' यद्विस्मयस्तिमितमस्तमितान्वभायमानन्दसान्द्रममृदुल्लवनादिवाऽभूत् ।

तत्सखिप्रौ तदपुनः हृदयं मदीयमद्भुतपुष्पिकेनैव व्यथमानमास्थे ॥ "

(मालतीमाधवे ।)

मालती । अयि प्रणवमुद्ये हला रत्नप्रभे ? किमिति व्याकुलीभवस्येवम् ? कियरङ्गलकला धैर्यमाकलय हृदि । सौमनिवागं तन परिणयैकौतुकं भविता । तत्रा स्वदीपहृदयमलुनस्तवा-मुपेत्य विविधैराहारविहारमनसार्मविहासैः सुखायिता; प्रणवपाठश्च पाठयिता ? लप्यवगतं बुद्धिमत्ता । ।

रत्नप्रभा । मालति अयि मालति ? मनसस्तेऽयं परिहासो यनु जायते । परमाकुली-मवन्ति मदीयमाणाः । व्यथते हृदयं ताम्यति च मनो मे ।

मालती । मोक्षान्व सखि ? भवेयुरिमे प्रेम्णां विकासा ननु ? आम् ! स्यादयं तव हृदयमन्दिरे कन्दर्पदेवस्य प्रस्थानमग्निकमयसमयसूचको दुन्दुभिनादः खलु ? । तन्मा स्मयिहाः, सखि ? प्राप्तशालमवगम्येव सकलमिदं त्वया ।

रत्नप्रभा । मालति ! एषाऽहं निपतयामि त्वत्पदाम्बुजयोः । परित्यज्यतामयं परिहासो मे । ज्वलन्तीमेमां ज्वलयन्ती किमिति हृष्यसि इयम् ? कुरुष्व ययारुचि त्वमपुना । (सहचरीगणं प्रति ।) आगच्छत-प्रियवयस्याः ? साम्प्रतमितो मरुत्तमो वयम् । ह्यसुदीर्य एतश्चलितुमारेमे । चलितामिमामवरुष्य पुनरपि गदितवती मालती ' विष्ट, सखि ? विष्ट ।

१ जहयति । २ मन्त्रणः । ३ कैशलम् । ४ विवाहमङ्गलम् । कौतुकं मङ्गले हर्षं हस्तसूत्रे कुपूशे ' इति चाधृतः ।

न लप्स्यते पुनरीदृशोऽवसरस्त्वयेति निरीक्षणीयाऽनिमेषलोचनाभ्यां भूर्तिरियमिति । '

अस्या वचनस्य प्रतिवचनमदस्यैव प्रस्थिता रत्नप्रभा । सहचरीसमूहोऽपि तामनुचचारु ।
सरोवरसमीपमुपगम्याचतस्थिरे सकला इमा सहचर्य । क्षणान्तरमिमा जलिका अपि
वयस्या पुष्पाण्यवचेतु जग्मु । पुष्पावचय कुर्वाणा इमा सुदूर निर्गता । सांप्रतमेका
किंनि सवृत्ता रत्नप्रभेति पुनरपीय निद्राण रणवीरमवलोकयितु मर्ति कृतवती । 'दूर निर्गता
सर्वा सहचर्य । तदेन शुभमवसरमुपलभ्य पुनरेकदाऽह स्वमनोहारिण मनोहारिणममु
साक्षात्कृत्यागच्छामि ' इति विचिन्त्येव रत्नप्रभा यत्र प्रसुप्तवान् रणवीरस्तत्रोपचलितुमारब्ध ।

इतस्तु त्रायानोऽय रणवीरस्तत्रयवनयोस्त्विति रविकिरणावलीप्रकाशपतनेन प्रमुच्य नगर
गतु यावद् विचिन्तयति तावदेव कलहसगरया मन्दमन्द तत्रोपस्थितवती राजनन्दिनी
रत्नप्रभा । उद्विद्धानममुमवलोक्य मनसि निजसाहस विनि दन्ती पश्चात्तप्यमानमानसा
निश्चल भूतल विलोकयन्वीयमपोमुखी स्थितवती तत्र चन्द्रमुखी । तामवलोक्यैव रण
वीरोऽपि विस्मयाकुलमानसोऽभवत् । निरीक्ष्य चास्या वदनारविर्दं मनस्येव तदीयसौन्दर्यं
प्रशशसायम् ' अहो ! उद्यानेऽस्मिन् कुत इय देवाङ्गना ? मा मैवम् ? देवाङ्गना तु देव
मन्दिरे तिष्ठति खलु ? किं तदेव कापि पद्मिनी स्वादाहोस्मिद् विश्वामित्रराजर्षिमनोमो
हिनी मेनकेय किम् ? अहो ? किय-मनोहारि रूपमस्या ? तथाहि

' हन्दो सौन्दर्यमास्य कलयति कमलस्पर्धिनी नेत्रपत्रे

कालिका कुन्तकाली तुलयति विभव भव्यभङ्गैस्तारै ।

अस्या किं श्लाघ्यतेऽन्य-सुमनसगुणानिधे काष्णपूर्वैव यस्या

पुण्योर्वैजयन्ती जयति ध्रुवमनो-मादिनी यौवनध्री ॥ ' (नलचम्पू)

नये ? पर कयमहमेनां पृच्छामि- ' का त्वमिति ? '

अत्रातो- एव लज्जा विजित्य रणवीरान्तिकमुपेत्य ससाहस पृष्ट रत्नप्रभया- ' को
नु धीमान् ? किं निदेश कयमिदमुद्यान पविष्टो भवान् ? ' इति ।

रणवीरः । (स्वगतम् ।) उपक्रान्तमनसा भाषण खलु । अहो ? कीदृशी भाषणभङ्गी
विधत्तेऽस्या । (प्रकाशम् ।) पयिकोऽस्म्यह-^३वासु ? कथन । ' रणवीर ' इति
मदभिधानम् । क्षत्रियपुत्रोऽस्म्यहम् । प्रागेतन्नगरगमनादिदुःखानमवलोकयितुमन मनो
गम्यन्तर पविष्टोऽहम् । अपीदानीमात्मानमभिशापयिष्यति भगवती ? ।

रत्नप्रभा । अत्रायप्रतापशालिमहाराजधोरणजितसिंहनरेन्द्रनन्दिनी मामवगच्छतु
धीमान् । रत्नप्रभेति नाम्ना प्रख्यातासि । अत्राहनिदेशोऽत्रभवान् पविष्टयानुद्यानमिदमिति
तोमशासनेन दण्टेयो भवान् ।

रणवीर । अपि दण्डनीयोऽहम् ? ।

रत्नप्रभा । जाम्, दण्डनीयः । अतीवतीव दण्डनीय खलु भवान् ? ?

१ प्रमुदम् । २ वायु-बलि । ३ दण्डार्ह ।

रणधीर । (दीनवदन स्रवत्य) यथामिरार्चितधीमत्या । नरेन्द्रनमिदानीं खलु भगवतीति सानुग्रह भगवत्येव नैव सन्तज्योऽयं दाम किमु ? अन्त्येय चेदग्रभवत्या खलु दुपकृत स्यादयम् ।

रत्नप्रभा । वरम् । पर किन्तु प्रयुपकर्ता श्रीमान् ? ।

रणधीर । अकिञ्चेतोऽहं सम्प्रति किमिव प्रभु प्रयुपकर्तुं राजकुमार्या श्रीमत्या । परमेश्वर एव प्रयुपकरिष्यति तत्रास्त्योपकारस्य ।

रत्नप्रभा । अहो, अहो ? परमसरसमधुरेय मन्ददीपभाषणतैली ? मधुरमधुरैवैव नोपन्यासैर्न खलु कियतामाममोचनाशा श्रीमता ।

रणधीर । नरेन्द्रनदिनि ? किन्तु कदा बन्धोक्तुं निधारितोऽहमग्र ख्या ? ।

रत्नप्रभा । भाम्, हृदयव निर्धार्यत मया ।

रणधीर । (सोद्वेगम्) अपि साय कथयसि ? राजकुमारि ? किन्तु तादृश मया पाराद ते यदियदुम दृष्टयितुं विचिन्तितं भवत्या ? ।

रत्नप्रभा । महच्चौर्यं कृतं खलु भवता ? ?

रणधीर । (साक्षर्यम्) किम् ? चौर्यं कृतं मया किम् ? ।

रत्नप्रभा । भाम्, चोरिका कृता भवता ।

रणधीर । राजकुलवे ? किमिदमुत्पत्ते ख्या ? अपि कथयिष्यमि मा- ' किं मयाऽप्य हतं ते ? ' इति ।

रत्नप्रभा । (विहस्य) इदं न ? ? ?

रणधीर । (स्वगतम्) अये ? अतिमात्र विप्रलब्धोऽहमनया । (प्रकाशम्) एव किमु ? भाम्, भवगत मुवापुना । तदेव विन्द मूढि । येन सावरमवगम्यत । राजन दिनि ? त्वमपि सुवर्तां चतुरति मये । नैव नैव ? नैवेद् कृतमेव मया ? ।

रत्नप्रभा । कथं नैव ? गुह्यस्थले स्थापितमिदं भवता ।

रणधीर । तं किमिति सम्पत् नैव शक्तिमिदं भवत्या ? ।

रत्नप्रभा । कथं तु रक्षते ? किञ्च ? प्रचारिताऽहं खलु ख्या ।

रणधीर । एव किम् ? तदा त्वमपि कानि माध्यानिनीति तादृ ? ? अये ? मन्दीपमपि हृदय नास्ति सम्प्रति मद्विचकमिति त्वयैव हवामेति प्रत्येमि ।

रत्नप्रभा । पन्थोऽग्नि-अत्रिपक्वमा ? स्वयं तद्वत् इति त्वमपरमपि तद्वत् मन्दये किम् ? नूनमपि तु- ' स्वयं चौर कोटपाठ दृष्टयती ' इति मुञ्चिराचोतिता भवता ।

रणधीर । रत्नप्रभा ? प्रभु इति निषाय अमीमि सावयैवारहमिदं मे हृदयम् । त्वम विषयुरा तत्करिणी पूर्त्ता-रि च तादृशयामि ।

रत्नप्रभा । अत्रं तव ? त्वमयोख जानोऽयं खलु निर्गव । उभावप्यासां तद्वत् ।

वीरपुत्र ? अप्यनुकम्पित्यतेऽभ्यर्चयन्तामङ्गीकृत्याकिञ्चना दासीयं श्रीमता ! ।

रणवीरः । भये ? किमेवमुदीर्यते ? त्वदर्थं प्राणानप्यर्पयितुमुद्यतोऽस्ति दासोऽयम् ।

रत्नप्रभा । तदिमां रत्नप्रभां स्वहृदयमन्दिरे निवेशयतु श्रीमान् ।

रणवीरः । भये ? प्रागेव निवेशनारत्ययमेव प्रविष्टाऽसि चिरात्वं मदीयमनोमन्दिरे ।

वासु । ममार्थं स्वस्नेहमसौ कृतार्थितोऽयं जन इति नापी विस्मरिष्यति भवदुपकारममुम् ।

गन्तुमनुमन्यस्व मामिदानीम् ।

रत्नप्रभा । किम् ? क जिगमिषति मवान् ? अङ्गं विमुच्य क्षणमपि दूरे निवसेन्ननु चकोराङ्गना ? जल विहाय क्षणमपि जीवति किम् भीनः ? हृदयेऽहम् । क्षणं विस्मयताम् । यास्यते परतः । किमित्येव त्वर्यते ? (इत्याभिधाय रणवीरस्य पाणिपङ्कजं जग्राह । रत्न- प्रभा ।)

रणवीरः । (हस्तं विमोच्य) राजपुत्रि ? विमृश त्वं प्रागमुना प्रवासिना सममात्मानं प्रेमपाशेन निगडयन्ती, नाश्रुतप्येत येन पुनस्त्वया ।

रत्नप्रभा । समुचितमेव भूतं यदेव जातम् । नास्ति किमपि पश्चात्तन्तुमिह ।

रणवीरः । तद् भद्रमभूद् भद्रे ? अनुजानोहि मामिदानीं समनाय । कश्चिदितः समाया- स्यति चेद्भ्राजितव्यं स्यादावाभ्याम् ।

रत्नप्रभा । नाय ? भवतो विपुल्यमानाया एतस्या मनसि न जाने किमिव जायते ? प्राणवल्लभ ! नाहमनुमंस्वे कदापि भयङ्गमनमनुमोदितुं निजरसनाय् ।

“ तदयं वन्द्रीकृत्य भिन्नहृदयमन्दिरे निरुध्यतां यतो नैव निःसरेदयं कदापि त्वद- स्मिन्काद् ” इति स्वाहरन्ती पृष्ठदेशात्माकली सम्मुखमागता । मालतीमवलोक्य हृत्तया मनाङ्गनतमुखीयं संवृत्ता चन्द्रमुखी । रणवीरस्ततः संभ्रान्ताचेष्टो भूत्वा गन्तुं प्रावर्तत । ‘ गच्छन्तमनुमाकोक्ष्य पुरो भूत्वा निरुध्य समभावत मालती- ‘ कुमार ! त्वमपीदम् निर्दयो भविष्यतीति नावाधार्यं खण्डयद्म् ’ इति ।

रणवीरः । (ससंभ्रमम् ।) अनुजानोहि मामिदानीं गन्तुम् ।

मालती । वीरकुमार ! मा यस्मै श्वाकुचीम् । मदीयसखीहृदयमपहृष्येदतो सान्द्रारण्ये निराशयानिमामेकाकेनो परिहाय गन्तव्यं किम् भवता ? स्वीयताम् । विसर्जयाम्यहमु- भावपि याम् ? । अथ रत्नप्रभाभिमुखमालोक्य कथितवतीयम्- ‘ किं म्रियसि ? किं विचिन्तयते ? अपि जिगमिषति कुमारेणामुना समम् ? ’ इति ।

रत्नप्रभा । (सरूपटकोपम् ।) मालति ? निर्मयार्दं यत्रापि खलु त्वम् ? नाहमिदानीं द्युष्ये तव वचः । मूढि, यदेव वक्तुं चाकस्मि ? नाह किमपि वेत्ति विषयेऽत्र ? राजकुमार- मेनमपि नाहमभिजानामि ? मूढि किं वदसि ? ।

मालती । आम्-सति ? कथमिवाभिजानासि ? मिथः प्रेमसंवादो जायेत चेद्भ्रमिशा- येत तदानीम् ? ।

रत्नप्रभा । अये ! विदिताखिलवृत्तान्तासि त्वमिति प्रत्येभि ।

मालती । प्रियसखि ! यदा त्वमेकाकिनी कुमारमभिप्रस्थिता तदा त्वां विना न पारितमवस्थां माहत्यानया-द्वितीयमपि त्वामन्वेयमाणा इव कामम्यात्रैव ममीपमुपि निधीय युवयोः प्रेमसंवादमाकर्षयन् । त्वया राजपुत्रायास्तं समर्पितं स्वयेमेति विशद प्रसीदामितरामहम् । सखि ! त्वान्तरङ्गवयस्याऽस्पर्शं खलु ! क्षणं त्विनोदमपि कुर्याम् ! । तन्मत्तस्त्वया न लज्जनीयं खलु ! ! ।

रत्नप्रभा । सखि ! त्वन्तु प्राजाधिक्रिया मे सखीति किं नाम गोपनीयं त्वत्तो मया ! शृणु, प्रियसखि ! अर्पितं मया स्वयेव राजकुमारायान्ते । मनसा वचनपि तेन मममहं प्रणय-पणेन निबद्धाऽस्मि । इत्यप्रभृति प्रागेवरोऽयं मे; अहमपि तदीयाऽस्मि प्रागेवरी । इहा मालति ! किमनुमेत्यते मां तातः ! ! ।

मालती । सखि ! यस्मिन् काले यद् मार्गं तद् न्वत्त एव सम्प्रगते । यदेवावहुपपन्न-मसिद्धं ते तदिदानीं तावत्परणान्तिकात् किमर्पमासाङ्गनीयं त्वया ! भद्रमेव स्पान्तु सकलम् । तस्मा चिन्तय ! । अहं सखि ! अनन्यसाधारणसौन्दर्यशाली कोऽयं कुमारः ! कस्यां वा पुरि वसन् पुरन्दीणां लोचनानन्दममन्दं कुरुतेतरामसौ ! इति विदितामसिद्धं तु त्वया सम्पदः ! ।

रत्नप्रभा । अयमेकः सत्यवादी वीरराजः क्षत्रियकुमारोऽस्तीत्येव जानाम्यहम् । नाम्नाद् वेति किमपि ! ! ।

मालती । नामीदमन्यनीयमीर्षां धान्त्यं त्वया । सखि ! पूर्णसखिर्षं विना नामूद-पंगोपमानो निरिक्तं प्रेमास्ते । कश्चिद्विदं राजकुमारस्यो न कामयेत यदि ! ! ।

रत्नप्रभा । नेदं संभाष्यतेऽत्रमत्रति कदापि । मम मनसि तदीये तस्य प्रेमास्ति यदि कयमिदं तर्हि तदीयहृदये न स्वात्मदयं हर्षममलम् ? ! सखि ! सम्प्रति स एव मम हृदयेवराः । एव एव मद्यागतवल्ग्वनम् । इहा मालति ! अविमात्रमुष्कण्डिमिदानीं हृदयमिदं मे प्राप्नुमेनम् । तस्यैवाधुना पवित्रनाममात्रं अपामि ।

मालती । धैर्यमाधेति सखि ! धैर्यमाधेति । मा त्वरस्व । प्रपुरुषिष्यति त्वदाशानव-मालिकां सकलेवराः सखिदानन्दकन्दविमुग्धः । (रणवीरं प्रति ।) राजकुमार ! क्षम्य-यामयम विनयाचारः । निजवृत्तेनाखिलेनास्मानामेक्षमाविष्यति धीमाविन्यासास्यते ।

रणवीरः । आर्षवाञ्छिके ! इदानीं केवलमहमिदमेव निवेदयामि मरणीम्याम्-‘ अवित्रदुर्गाधिपतिर्महाराजधर्मिणीर्महमहीयतुमस्य अनिष्टरात्रनन्दनो रणवीरानामास्यद-मिति । ’ धीमयो मुग्धमालिन्यो बुद्धिमनो चेति निवेदयामि-‘ सानुग्रहं वृत्तमिदं मे भिक्षुराजं न प्रकाशनीयं मरणीम्यामिति । ’ प्रसन्नान्महमात्मनैरादिर्मविष्यति ।

मालती । (सखिस्मदम् ।) किं महाराजधीर्मरिषीर्महमन्दस्य कनीयात् कुमारः

श्रीरणवीरसिंह, किमु श्रीमान् ? बहो ? विलक्षणा गतिस्ते प्रभो ? सखि रत्नप्रभे ? सफलितं तव जनु । अभ्युदितं तव 'माग्यराविणा । नूनम्, मानवरत्नयोर्युवयोर्योग्यसमागमेन फलितोऽयं ब्रह्मणो निर्माणशिल्पधर्मः । भद्रं तनोतु सर्वदा सच्चिदानन्दविभु प्रभुः ।

राजपुत्री तु रणवीरसिंहनामध्रवणसमकालमेव परमानन्दसागरे निमग्ना ।

रणवीर । नरेन्द्रनन्दिनि ? अप्यनुमन्येत गमनमिदानीं मे ? !

राजकन्यया न दत्तमस्मै किमप्युत्तरम् । तस्मिन्नेवावसरे चन्द्रिन्दारकचन्द्रपदनारविन्दनिर्गतवन्दनामयगीतरचगम्भीरो नरेन्द्रप्रस्थानमङ्गलसूचकः कोऽपि द्रुमुभिनादो दिगन्त-दृग्तावलकणकुहरभेदकः समधूयत ।

तत्कारणं सहसाऽब्रवीन्मालती— ' दृष्टा रत्नप्रभे ? प्रस्थितो नु तातः ' इति ।

रत्नप्रभा । किमिदानीं करणीयम् ? ।

मालती तु— ' किमिति संभ्रान्ताऽसि—सखि ? एहि । उद्यानस्यास्य पृष्ठद्वारे यत्रात्मदीया निखिला वयस्या पुष्पाण्यवाचिन्वन्ति तत्रोपगम्य तामि, समभावां बहिर्निर्गच्छाव । ' इत्यभिधाय रत्नप्रभाया, पाणिपङ्कजमादाय खलितुमारेभे । मुहूर्त्तैर्नैव नमितनिखिलमण्डले-श्वरमौलिमण्डलो महीमण्डलाखण्डलो महाराजश्रीरणजितसत्त्वनरेन्द्रोऽपि सुन्दरनिवसुद्यानं प्रविवेश ।

निपतन्ति यदा हि मनुजशिरसि विपत्तिपर्वतपरम्परास्तदाऽयमतिमात्रमुद्विजते, व्याकुलीभवति मनःसंतापमनुभवति भवति च किंकर्ष्यताविमूढ । त्रिपत्तौ धैर्यमालम्बमाना विरला हि भवन्ति पुरयाः ? निकर्षायमाणा हि त्रिपदियं वसन्ते निखिलनृणाम् । सङ्करैर्मुहुर्मुहु-राह्वयमाना ह्यन्ते सम्मार्गमाश्रयन्ति मानवा । स्मरन्ति चाखिलेधरं तदानीमेव । तमनुज-मात्रेणैव सम्मुखमापतदापजालं धैर्येणैवापाकरणीयमानिशम् । उद्भवति चादौ दुःखं परमन्तत सुखमेवोपनमति । यथा खलु रजनेरनन्तरं दिनं दिनानन्तरं रजनी क्रमश आयाति याति च तद्देव जगतीह सुखानन्तरं दुःखं दुःखानन्तरं सुखं चक्रेनेमिक्लमेणोपयाति मनुजसखिधे । मात्र सत्तुलौ कोऽपि सर्वथा सुखं विधत्ते । नानात्रिधैरपाधिभेदस्थमाना एव दृश्यन्ते प्रायो मनुजाः । तदीधरे भ्रष्टाय त्रिपत्तिसमये सच्चिदानन्दकन्दपरमात्मन, स्मरणं करणीयं नरेण येनामुना सकलमपि विपदमुधिजालमुत्तरिष्यते तस्माद्वाच्येन । यो हि नरः सर्वदा तदानन्द-धनं परं ब्रह्म इति विचिन्त्य तदादेशानुगुणमाचरति स एव बहुत्रिधु, सज्जालेभ्यो लीलया विमुच्यते । यथा विना विज्ञानं विज्ञानेन वा चेदनलः संस्पृश्यते नरेण दहयेवासी दहनः पुरमेतन्मू ; तथैवाज्ञया ज्ञाना वा दुरितानि समाचरन्तरो नियतमेवोपनमयति दुःखजाल-मालमनिकटम् । यतो न्यायकारी परमेश्वरो नितिलज्जविभ्रमस्तत्तत्कर्मणुत्तलं सुखदुःखसर्वं परमर्पयति । मनुजो दुःखतमये धीरतया महावातेऽप्येन्द्रपदचलं समपतिष्ठेत यदि तर्हि स्वदुःखत्रयं दहमननुभवन् सम्मार्गं तमनुवर्तमानः ससारसागरमिमं दुस्तरमपि समुत्तीर्य

परमानन्दकम्दं निन्दैवैव । तथैव रणवीरमपि विपश्यन्तो निपात्य निकषेण परीक्षितुं न किमपि न्यूनवमकारि प्रमुणा । १

गतायां मालत्या समं रत्नप्रभायां रणवीरोऽयं महाराजमुद्याने प्रविष्टमवलोक्य संध्रान्तमना बभूव । आमानवासी गोपायितुमनाः समन्ततो वीक्षितुमारभे । उपगतवात्य नयनविषयं मुन्दरोद्यानेऽस्मिन्नेकं संपुष्टललातलतलपवेक्षितं ज्वलितचतुरजनमनोनयनरत्नं रचितचै-
श्वरीकुञ्जमनुचतुरज्जनं किमप्यद्भुतं मनुमनोहरं विस्मारकेषेलुकुञ्जम् । ततः सपद्येषं तदभिमुखं विद्रुल निलोय च तत्र लीलाकुञ्जे व्यचिन्तयत्- ' नात्र कोऽपि मां द्रष्टुं शक्नो-
तीति साम्प्रतमस्मिन्नेव स्थले श्रेयस्करमामगोपनम् ? ' इति मनसि निश्चित्य तस्मिन् विस्मारकेशेलुकुञ्जे कस्मिंश्चिन्महीरहतलेः शालललातायां सुवि व्यलुङ्क्य ।

' आमीरसुरेय प्रीधमः । तत्रापि मय्याह्वयमयोऽयमिति बहिः प्रवण्डध्वन्द्वकरतापः । परमिह विस्मारकेशेलुकुञ्जे महीरहाणां सान्द्रच्छापतया क्षीनलततोऽनिलो बहनि स्म । समन्दशी-
तलतया प्रमत्तनस्य प्रमुक्षितोऽयं रणवीरो सुवि विलुङ्गनसमकालमेव निद्रयाऽऽलिङ्गितः ।
महद्द ? यस्य चिह्नकासमक्षणमेव शवशोऽनुचराः संभ्रान्तमनसः समन्ततः प्रधावमाना भाग-
च्छन्ति स्म; जये ? नितान्तमपि यो न जानाति स्म शीततार्त्तं तस्य नृपनन्दनस्येवं शोच-
नीया दत्ता ! ? भोजनमपि सहृदय दुर्लभं भवति दिने । हा भगवदेवि ! को नु प्रमुस्त-
बाग्याविलामवीलामगन्तुम् ?

निद्रागे रणवीरे क्षणानन्तरमेव तदधिष्ठितललातवर्निनो निजविलादेको भवङ्करः कृष्ण-
मुजङ्गमः सद्य एवाग्लिङ्गितवान्य गिरिगुह्यमुग्रमुकुमारस्य राजकुमारस्य प्राणान् फणया
कृङ्कुरागो बहिर्निर्जगाम । परम्- ' भरक्षिर्न विप्यति दैवराक्षितम् ' । इति प्रथितामागक-
नुमार्ं फणवरोऽयं निजविवरविकटे निद्राणः कोऽपि पुरयो बर्षेण हृत्पगम्य तदीयपार्श्वतो
भूत्वा निर्गम्य तदभितः परिभ्रम्य तस्य राजकुमारस्य चरणमक्षरोह । सद्य एवार्थं मुजङ्गमो
निरागम्य बाणकमेनं द्रोष्णु निम्रोन्वेणरिपमयद्रक्षनैरिति कोऽरि प्रेक्षकः स्वयं एव व्याहरोक्षतु ॥
परं प्रयुगार्थं सर्वन्तु तत्कालेवराद्योऽवगच्छ रणवीरसिंहसमीपमुपगम्य तदीयमूर्धनि स्वफणां
वितपान्नेलितनुमारभे । समयेऽस्मिन्महाराजप्रीरणजितार्थिह्वरेभ्यः स्वमन्त्रिबरेण सह पर्य-
ङ्गमुद्याने तप्रीरस्थितः । आयदमनः पतिष्ठते महाराजमात्रदेवाकक्षात् मन्त्रिवर्यस्य नयनरप-
मुपगतवानयं रणवीरतिरिपि फणां प्रसार्य स्थितः कालमर्षः । सहसा चमत्कृत्यमौ महाराज-
करतनं गृहीत्वा पुरोगच्छन्तं जनरूप्य जगाद्- ' देव ! पश्य पश्य-मन्मुग्रमयं दयितो-
ऽस्ति कश्चन बालः । वरुत्तमाग्ने स्पर्शं वितय फणवरक्षेको नियन्त्रोऽस्ति । कदाचिद् बाहो-
ऽयं निद्रायामेव क्षेपित्वायं परिवर्तयेत्तदा निश्चययं स्वाज्ञासमर्द्धेन नागस्तदीयमागताह-
रेदिति शङ्के । ' इति ।

१ चरुदण्डा अनरकुलम् । २ ' मुलमुलेषा ' इति मथयाम् । ३ प्रमथनः पतनः ।
४ ' एतद् ' इति मथा । ५ उत्पन्न-उच्छ्रम् । ६ हृत्प-पतन ।

नरेन्द्रोऽपि क्षणं विमृश्य भभापे—‘ नूनमयं कोऽपि राजवंश्यो बालः ? ध्रुवमयं कुमार-
श्रक्रवतीं नरेन्द्रो भवितुमे ? इत्येव नागोऽयं तदुपरि फणो प्रसार्य तिष्ठतीति ।’

अत्रान्तरे भुजङ्गमोऽयं पादप्वानिमाकृष्य नृणां सहसा स्वविवरं प्राविशत् । विपथरमेनं
गतमवलोक्य सुतरां ननन्दतुस्तौ नरेन्द्रमन्त्रिपुङ्गवौ । अथ प्रधानं व्याजहार नरेन्द्रः ‘ मन्त्रि-
वर्य ? निकटवर्तिनीह लतामण्डपेऽहमुपविशामि । स्वीयतामथ बालसमीपे भवता । यदा-
ऽसौ प्रयुज्येतर्द्धने सहानीय मदग्न्यर्णं समायासु भवान् ।’ इति । अथ लतामण्डपं प्रतस्थे
महीमहेन्द्रः ।

प्रयाते महाराजधीरणजितसिंहे बुद्धिमानमात्यवर्यो रणवीरसमीपमुपविश्य तद्गान-
पङ्कजसंभूतस्वेदसिलमपनेतुमुमात्मपटलण्डेन वीजयितुमारेभे । ततः प्रयुज्य रणवीरः स्व-
निरुद्धमुपविष्टं कमपि पुरपमवलोक्य सुतरां विसिस्मिये । रणवीरकरसरोरुहं गृहीत्वा समन्य-
धात्मात्यपुङ्गव—‘ कुमार ? मा भैषीः । हृत्प्रभृति जातोऽयं तव आत्मभानूदयः । अस्म-
न्महाराजस्त्वां प्रसुप्तं विलोक्य त्वदुपकण्ठमुपवेष्टुं मामादिष्टवान् । कुमार ? तदुत्थायोपविश्य
सग्रीभूय चाद्याहि मया सह महाराजसभिषौ । आत्मनिकटमानेतुं त्वामसौ समादिशमां
नरेन्द्रः ।’ इति सकलं वृत्तान्तमात्रेण भुजङ्गमसम्बन्धिनीं वार्तामपि रणवीरं न्यवीविद्वयम् ।
निखिलमिदमात्मनिद्रावस्थायामेव संघटितं वृत्तमुपश्रुत्य विस्मयस्मेराननाभ्युत्थो रणवीरो
भन्निवरेण साकं तत्कथनानुसारं नरेन्द्रचरणाधिष्ठितं रुचिरं लतामण्डपमुपेत्य सादरं
सप्रभयं प्रणम्य महीरज्जुमं वाचयाम एव स्थितवान् । अथ वृष्टोऽयं राष्ट्रपतिना प्रहृष्टम-
नसा—‘ कुमार ? कस्त्वम् ? किमर्थं छात्रागमनं जातं ते ?’ इति ।

रणवीरः । भगवन् ? अत्रियकुमारोऽस्म्यहं कश्चन । विविधदेशभ्रमणाभिलाषकोऽहं
निर्गतः स्वगृहं परिहाय ।

नरेन्द्रः । कस्तव पिता ? कस्मिन् देशे निवसति ? किञ्च तयाभिधानमिति सकलं विचा-
कल्य निवेदय मे ।

रणवीरः । भगवन् ? ‘ रणवीर ’ इति गुराभिरभिहितनामधेयोऽस्मि । अजितदुर्गनगरा-
धिपतेर्महाराजधिवेसरिसिंहनृपतेः कनीयान् कुमारोऽहम् ।

नरेन्द्रः । (स्मृतम् ।) अये ? किमिदं शृणोमि ? (प्रकाशम् ।) कुमार ? मन्ये
तौको ज्येष्ठवन्दुरासीदिति । ?

रणवीरः । आम्, प्रभो ? अस्ति ममैकश्चन्द्रसिंह इति विय्यातोऽभ्रजन्ता यन्धुः ।
साम्प्रतमसौ विजयनगरराज्यधुरं वहति ।

नरेन्द्रः । (स्मृतम् ।) अये ? इदानीमेव विदितं मया सकलं यद्वयं कुरात्या कूरसिंहे
मिष्यावृत्तास्तं निषेध मां प्रतारितवान् । भवतु । तमप्यमे द्रक्ष्यामः । (प्रकाशम् ।) रणवीर ?
मा भैषीः । यद्यपि पुराऽहं त्वं पितुः प्रतिद्वन्द्वी समभवाम् ; तदपीदानीं त्वामुना सत्यवचसा

समुप्य त्रिभिरामि निजमनिलं वैरम् । इत्थं चान्य त्नामहं स्वपुत्रनिर्विरोधं मत्स्ये ।
रजवीर ! सहोदरयोर्वययोः पीडयितारं हरितकारिणमेतं भूमिहमवदयं दृष्टविष्यामि ।
भाग्ये ननुपकण्टम् । इति श्रोत्य निजमनोरममुमुपावेद्याय । शर्म ततोपविश्य रजवीर-
मादाय सह मन्त्रिवरो जितपिपीन्द्रः प्रामादं प्रविष्टः । 'स्वभावचरणैः समं रजवीरः
प्रामादं समागतवानिति' निराम्य प्रमुदितान्तरा प्रपुलकदन्तुवा च जाता राजकन्या
रत्नयमा । 'कदा तेन सङ्गच्छेयानुना ?' इति प्रवृत्तकठिकाकुलहृदया प्रारब्ध पर्यटितु-
मियमिच्छतः ।

प्रामादवैराकालमेव महाराजो रजवीरकृते भोजनमवश्यं विधानमादितान् किञ्चरमेकमिति
सद्य एव नियमं तदयं भोजनजातम् । मुञ्जित्येन समं क्षणान्तरी भोजनार्थं गतवति रजवीरे
मधानमवदन्महाराजः । 'मन्त्रिवर ! कनिष्ठगुणायस्य महाराजश्रीक्षेमतिष्ठित्व तनवीर्यं
निजगुह्यं रत्नयमया अनुस्यो वरो वर्तते इति तेन समं स्वङ्गुत्तरी रत्नप्रभां विराज्य सकल-
निर्दं मदीयराज्यमस्मै कन्यादानेन साकर्मरूपेण जायते मयि' । तद्य विषये का सम्प्रतिमवत
इति निवेद्य मे' इति ।

मन्त्रिवरः । सम्यग्निर्धारि नरेन्द्रेण । परं कथमर्थं यधीयात् कुमारः पारयेदिमां
दुर्वहं राज्यपुरं योदुमिषेवाऽऽज्ञास्वते मया ? ।

नरेन्द्रः । विश्ववयं ? मिह एव भवति मिहबाहुः । नादित्यमे काङ्क्षिदृष्टानि
सिद्धिर्द्वैताम् । अमुक्तमनया राज्यकन्तं चालयितुमर्थं प्रमदित्यदीन्यवधारयामि खलु ?
पुनर्मवानि तयहायक इति किमपि कष्टं नानुमविष्येऽमुना । मुमम्भितमस्मै दास्यति
भवानिति तर्हं विचिन्तितम् । प्रियमन्त्रिगुह्यं ? इदानीमवमेभिः संनारोधाधिनिरुद्धितोऽस्मि
भूतामिति तस्मै समर्थेयं राज्यमखिलं मोहमायाजालं परित्यज्य सविद्वान्दृष्टदृष्टगदीधर-
मभिष्यानु निरन्तरं निरन्तरार्थं कपिदेवान्वासास्वाकांशरमुनि समुपगम्य शेषं वयः मुनेन
गतायतुमभिलषामित्रमहम् ।

मन्त्रिवरः । किमाह राजेन्द्रः ? यत्र देवो गमिष्यति तत्रैवायं भावकः प्रपानोऽपि
सहैव समेष्यति । अतएव गमिष्यति जगदिन्द्रजित्मिदमिदानीम् । अत्रनवश सममेवा-
हमपि सम्प्रति जगदीशराशयने कुर्वेकाले जीवनशेषं ध्यायामिपुमिष्यामि ।

नरेन्द्रः । मुषीन्द्र ! नोचितं मन्ये सम्प्रति भवत्यं सह नेतुमिहम् । अश्रित्वा भवान्
राज्यमन्वीक्ष्यता सकलज्ञानेन रजवीरमभिजाति करोतु । प्रत्यक्षमपाहं भवान्किमानन्त्र-
पिन्ये भवन्तम् । तदिदानीं महत्पुनर्मदीयराज्यं निरप्य भवान् । (नरेन्द्रवचनं निराम्य
दृष्ट्वा निजमनिलं वैरम्)

अथ राजनीद्वीपमद्वय मकलं वृषमिदं न्यवेदयन्नेन्द्रः । रत्नयमयाः पारिष्वृताः
निराम्य निजतां प्रमुदितान्महाराजा । परं तेन समं महाराजस्य वनगमनजातांमाकृष्या-

तिमात्रं चिन्तातुरा बभूव नरेन्द्रवल्लभा । बहुविधैः सान्त्वनामयैर्वचनैस्तां प्रशमय्य
यावदाधासपति महाराजस्तावदेव तत्रोपस्थितो रणवीरः । नरेन्द्रं महिषीञ्चायं सादराचारं
प्रणम्य महाराजसन्निधौ समुपविष्टवान् । क्षणं शान्तिराविरासीत्तत्र । परमन्ते शान्तिमहं
विधाय रणवीरमभ्यधत्त नरेन्द्रः— ' वत्स रणवीर ? त्वामहं निजतनयापेक्षयाऽप्यधिकप्रेम्णाऽ-
भिलषामि—इति । मदीयं वचनं न च नाद्रीकरिष्यसि त्वामित्याशास्यते मया '—इति ।

रणवीरः । पूज्यवर्य ? किमिदमभिधीयतेऽग्रभवता ? निःशङ्कमादिश्यतामयं यदाशाप-
नीयं धीमता । नायमुल्लूषयिष्यति भवद्विदेशं श्रीमन्नरणरुमलचञ्चरीक. कदापि ? ।

नरेन्द्रः । शृणु—राजकुमार ? स्वप्रियतमरुन्याया रत्नप्रभायाः पाणिप्रहणं त्वया कारयित्वा
तथा सह मदीयमिदं प्राप्त्यं राज्यमपि तुभ्यं प्रदाय वानप्रस्थार्धं परिग्रहीतुमहमिच्छामि । ब्रूहि,
किं वाञ्छसि त्वम् ?

रणवीरस्तु महाराजस्येदं शोभापणं निशम्य स्तब्ध एवाऽभूत् । महाराजाय किमुत्तरं देयमिति
न स्फुरितमस्य हृदि किमपि । प्रकारममुमालोक्य पुनरवदन्नेन्द्रः— ' रणवीर ? किमुत्तरं
न दीयते ? त्वमप्यस्मिन् विषये मामनुमन्यसे— इति तर्कयामि खलु ? ' इति ।

रणवीरः । (सगद्गदस्वरम् ।) भगवन् ? शिरसा वहामि श्रीमदादेशलजम् । परमप्र-
भवानस्मान् परिहाय गन्तुं यद् प्रयीति यन्नाभिरुषितं मे निवान्तम् ।

नरेन्द्रः । रणवीर ? मोक्षितस्य ? अस्मन्मन्त्रिवरस्त्वं सन्निधास्यते । यदवधि नामिज्ञातो
भवति राज्यकर्मणा तदवधि त्वमस्य प्रत्येककर्मणि गृहाण सम्मतिम् । पालय स्वप्रजा, एव
प्रजा । प्राजानां सुखेन सुखी दुःखेन च दुःखी भवति नृपतिरिति सम्प्रगवगम्य प्रकृतिं
रक्षयन् राज्यं प्रशाधि ।

क्षणेऽमुष्मिन्पल्लवे तत्र रत्नप्रभा । पितरं प्रणम्येवं मातुरन्तिकमुपाविश्य सौचि इगच्छ-
केन रणवीरं निभाळयाम्बभूव । रत्नप्रभामवलोक्य व्यादृतवती नरेन्द्रकान्ता— ' वत्से !
समर्पिताऽसि त्वमस्माभिरसौ राजकुमाराय । परिचर त्वमेवं मनोवाककर्मभिरिति । ' तत्का-
लमेव महाराजो राजपुरोहितमाहूतवान् । अखिलजनसमक्षं विवेकमपि समारम्भ राजपुरोधा
राजकुमार्यां रत्नप्रभायाः पाणिप्रहवत्सुजं राजकुमारेण रणवीरेण वैदिकविधिना ग्राहया-
मास । महाराजो राजमहिषी चानन्दिता भूत्वा सौ दम्पती शुभेनाशीर्वचसा सम्भावया-
मासतुः— ' भद्रं भूयाद् भवतोः । मद्रं तनोतु सदा सकलमङ्गलमूलमद्देशरो वायु ! '—
इति ।

तस्मिन्प्रसरे सत्राया धरणिः प्रकम्पितुमीरेमे । तेन सममेव महानेको भयङ्करो निःस्व-
नोऽजनि । तद्भिमुखं पादद्वलोकयन्ति सकलास्तावदेव स्वसम्मुखं कमपि शान्ताकारं
मनस्विरं योगीन्द्रमुनतास्थितासमपश्यन्निगच्छे । रणवीरस्तु योगीन्द्रमवलोकयैव तद-
भिमुखमभिधाप्य दण्डवत्प्रणमन् पश्योः पपातामुष्य । ' वत्स ! सुखो भूयाः, ' इत्याभि-

धाप स्वहस्ताभ्याममुमुत्थापयामास योगीन्द्रः । महाराजधीरणमित्सिंहः, तथोपविष्टाश्वा-
न्येऽपि जना शरद्वारमिदं वृत्तमवशोक्य विस्मयविकसिताननारविन्द्रा योगीन्द्रं प्रणमुः ।
पथापथं मङ्गलमयेनासौधैचसा सकलान् संभान्य नरेन्द्राभिमुखीभूय ममापे योगीन्द्रः—
राजेन्द्र ! समुचितमेव कृतमात्मनो यदकारि त्वया । अथद्वयकमिदानीं तयास्य संसारमोह-
जालस्य परित्यागकरणमेव । त्वामहमागता सममरण्ये नेतुमभिलषामि । एहि, सप्तदो
भव सागरम् । परिधेहि कापायनसनामिदम् । ममाधेहि विविर्के परमेश्वरं हृदि तमिति ।'

इत्युदीर्य नरेन्द्राभिमुखमेकं कापायनं प्राक्षिपत् योगीन्द्रः । तद्वचकोष्य सद्य एवो-
त्थाप कापायनसने वसानो नरेन्द्रस्तास्वरमवादीन्— 'अहो ? धन्योऽसि विमो प्रमो ?
धन्योऽसि । विज्यते जगति जगदेकनियन्ता जगदीश्वरः । अहो ? कपलं धन्योऽयमिदानी-
मात्मन्दरमः । अवासेतमिव मे जननमरणचक्रमनुना ।' इति व्याहृत्य पुनरपि प्राणंतीदयं
योगीन्द्रम् । राजेन्द्रं वनं प्रम्यानुमुचन्तमालोक्य रणगीररत्नप्रभाराजमहिषीमन्त्रिप्रमुखाः
सर्वेऽपि परधुगुणान्मुखा योगीन्द्रसम्मुखमराळोकयन् । तानधुवर्कं मुञ्चतो निरीक्ष्य नर-
देवधीरणमित्सिंहो बहुविधं नान्यन्नामयं समुपादिशत् ।

तस्य महादेवी चन्द्रप्रभा योगीन्द्रं प्रणम्य कथितवती— 'भगवन् ! जगत्पथमिदं
भवति । किमिति मयति मदन्तिकान्महाराजं धीमान् ? भर्ता ब्रह्मवोपितयं सहधर्मिण्या ।
तन्किमिति विद्योग्यते निजनापठो नारीयं भगवता ? मामपि समनुगन्तुमादिदातु धीमान् '
इति ।

योगीन्द्रः । देवि ! अहमहः सत्यं तत्र कथनं परमिदानीं रत्नप्रभायाः सखिधावावश्यकं
तवोपितम् । यतो यादिकेयं सम्प्रति । न त्रिज्ञायते यादयाऽनया किमपि सांसारिकं कृत्य-
मिति धीमत्पाऽथ स्थिवा रत्नप्रभायै रणवीरायापि बोधमं वदहं तिस्राणं प्रदेयम् । निर-
न्तरं स्वान्त करणे निजद्वयेभ्यं चिन्तयन्ती तस्मिन्नेवामहदयं समाधत्स्व तमिति कृत्वाणं
कर्ता मङ्गलमुदिकर्ता परमेश्वरस्ते ।

इत्थं राजमातरं सम्प्रमुखादिभ्यं राजेन्द्रं सह नीत्वा वनं प्रस्थितो योगीन्द्रः । महाराजं
प्रस्थितमाटोक्पातितरां विद्वत्पात्रं राजमाता । रणगीरो रत्नप्रभा योभौ तदुपकण्ठमुपविश्य
तां बहुविधमावाप्तयामागुः । 'प्राञ्चं परित्यज्य राज्यं प्रस्थितो वने महाराजा' इति
पुस्तान्तः क्षणेनैव सकलराजनगरे प्रससार । महाराजमरिपोगेन प्रजा अतिदुःखिता बभूवुः ।
पौरजनानाञ्चामविशुं रणगीरो नन्त्रिवरं सहादाय धञ्जयानेन नगरे गतवान् । अमावसरेण
सह विप्राग्रगरे मन्त्रामण्डलमयं सान्त्वनामयमैधुर्यमिषः सहानुमतिरिदं प्राग्ददयैः मुख-
चोनिषदैरपदिशेत् । अथ अधुरवचनैः सान्तिमायताः सकल्या भवि जनाः स्वामिनये
राजानमन्त्रिणां प्रभुभुवनमः सन्तः सतिवत्पद्ममिवाभ्युदयमानमिम सादरं सहर्षं प्रणमुः ।
इत्थं प्रहृतिमण्डलं सान्त्वयित्वा प्रामार्गं प्रतिनिवृत्तो रणगीरः ।

१ पूने विजने वा ' विजेतो पून विजने ' इत्यमरः ।

अन्वेषुः प्रातःकाले महता समारम्भेण समं यथाविधि राज्ये समभिर्पक्षो रणवीरः ।
नगरश्रेष्ठिजनैरन्यथापि साधारणमनुजैर्निजनिजयोग्यतानुसारं स्वाभिनयबालनरेन्द्राय विती-
र्णान्युपायनानि बहुशः । यैर्यैरपहारो वितीर्णस्तेभ्यस्तेभ्यस्तद्दिगुणमूल्यवन्ति दत्तानि पारि-
तोषिकाणि मन्त्रिसत्तमेन ।

अथ प्रतीचो दिशर्मवलम्बमाने भगवति चण्डांशुमालिनि महता समारोहेण साकं महा-
राजभ्रीरणवीरसिंहनरेन्द्रो राजमहिषी श्रीमती रत्नप्रभादेवी चोभौ रुचिरनेपथ्यशालिनौ
नानाविधमणिमुक्तावलीमण्डितसकलानुसुन्दरं दर्शनीयं गजेन्द्रमेकमारुह्य चतुराङ्गिण्या सेनया
सह विविधमनोहरवाद्यबधिरितादिगन्तराजं प्रस्थितौ राजधान्यां पर्यटितुम् । पौरमण्डलीभिः
सहस्रैकलकिलास्य मज्जवधोषं पुष्पवर्धैरभिनवमहोमण्डलाखण्डलोऽथं संभावितोऽविवराम् ।
एवं कैश्चिस्मोत्सुकं निरीक्ष्यमाणः, अपरैर्जयप्वानीभिः सत्परीक्ष्यमाणः, इतरैः पुष्पवृष्टि-
भिरवलीयमाणः पौराण्योभिः संवर्द्धमानः, बन्दिभिर्गौर्यमानश्चाखिलं प्रकृतिमण्डलमा-
नन्दयन्, भूतपूर्ववरेन्द्रमात्मगुणगौरवेण विस्मरयन्निव, निखिलनगरमारमनिरतिशयप्रेम-
पीयूषजैः प्लावयन्निव तर्पयन्निव धारं बालनरेन्द्रः पुनः प्रासादाप्रदारे समुपस्थितवान् ।
कभावपि दम्पती दन्तावलेन्द्रादयस्य यथाकर्म राजमातरं मन्त्रिपुङ्गवश्च सादरं सस्नेहं
प्रणमतुः । साम्यां क्षुभेमाक्षीर्ष्येण सन्भावितौ इमौ दम्पती । एवं विपत्तिसमाकुलस्य
दुःखिनो राजकुमारस्य रणवीरस्य भाग्यभानुः सम्पूर्णतेजसा जगदाकाशे प्रचण्डं प्रचकारो ।

राजकुमारी रत्नप्रभा तु- 'कदा वा रात्रिरुपविष्टे ? कदा वा निजद्वयितेन समं
समालपेयम् ?' इति मदोत्कण्ठाकुलमानसा 'शर्वरीं प्रतीक्षमाणाऽतिष्ठत् ।

सायंकाले रणवीरः- 'कथं नु राज्यमुपलब्धमारमना ? कथञ्च महाराजभ्रीरणाभिहितो
घनं प्रस्थितः ?' इत्यादिवृत्तनिवेदकं सविस्तरलेखं पत्रमेकं विलिप्य कस्यैचन विश्रम्भ-
माजनाय नावकाय समर्थं तत् स्वश्रेष्ठभ्रातृबन्दातिहस्य सविधे प्रेषितवान् । नावकोऽप्यं
पत्रमादाय ततो निष्क्रान्तः ।

अथ राजमातुरन्तिकमुपगम्यायं रणवीरो निवद्य तदीयपार्श्वे साध्रे पुत्र इव तस्यै सकलमा-
रमुःक्षमय कृपं प्राविष्टवान् । वार्तायामेव संवृत्ता रजनिरिति निजवार्ता समाप्त्वासौ राज-
मातरमावृत्तुपारमानं प्रतिपाद्यन्तीं प्रियतमां रत्नप्रभां द्रष्टुमुत्कण्ठितः स्वसायनमादिरे
प्रपेदे ।

॥ + ॥ इति चून्दावनगुणकुञ्जाधिगतविद्यारत्नस्य पण्डितमेधावतकविरात्मन्य कृती
पद्यवद्भिर्गोसहोदरे कुमुदिनीचन्द्रे भवमी कथा ॥ + ॥

१ शर्वरी रात्रिः । २ विज्ञापनात्राय । 'समो विश्रम्भविश्वासी' इत्यमरः ।

अथ दशमी कला ।

“ कृतमपि महोपकारं पप इव पीत्वा विराजतः ।

प्रत्युत हन्तुं यत्नते काकोदरसोदरः खलो जगति ॥ ”

(पण्डितराजो जगन्नाथः)

“ ब्रूवति च हिमरश्माबुद्धे चन्द्रकान्तः । ” (कविराजो भवभूतिः)

“ गहनं गजेन्द्रनाथः प्रियाविरहोग्मादप्रकटितविकारः ।

विशति तदकुसुमाकेसलमभूतिवनिजदेहशङ्करः ॥ ” (विट्ठलोवंशीये)

“ पङ्कारपट्टिरिव गच्छीते नागपट्टकिः । ” (मासकविः)

एनस्मिन् जना यदा पापाचरणे पृथग्वर्गं मन्वते पुण्यशास्त्रिणो मनुशास्त्रदा अप्यपि दुरि-
तहृत्वं कर्तुं संकुपन्ति । नासीद्वयिः दूरमिहस्य किञ्चिदकर्मणाम् । मासी विश्वसिते स्म
परलोकम् । परमेश्वरमपि नामन्यताऽप्यम् इति कलुषकर्मणां नैव स्वादवधिरस्येति संभवनी-
यमेव । कुमुदिनीहस्ते द्विषमकृतार्थोऽभवदिति इदमस्य भृशं क्षुभितमजायत । प्रत्यङ्गे-
ऽस्य प्रचण्डो वैरानलः प्रज्वलितस्य । पुनरसौ विजयनगरं प्रगम्य कुमुदिनीमपहर्तुं विचिन्ति-
तवात्- ‘ किं नैव लप्स्यते मया कुमुदिनी ? हा कुमुदिनि ! न काऽपि घाम्निवहंदि मे स्व-
दृष्टे ? अप्यन्तरा या देवाङ्गा वासि । प्रमिति नावगम्युं प्रभवामि ! हन्त ! कपुङ्गाशाश्ले-
ष्ममपिदृष्टोऽहमेकेन हृष्टाभिसारणेन त्वयाऽतिगहननिराशागतंभुवि प्रपातितोऽस्मि । मामि-
मानिनि मामिनि बाळे ? नैव कर्हिचिन् मुक्तं स्यात्तुं दास्यसि त्वम् ? मानवामस्याः खलु सुतरां
त्वम् ? परं यावदायुरहमपि नैव विजहामि त्वामिति दृढं जानोहि । कुमुदिनि ! अपि
भवेयुः सहस्रतः प्रहरिणस्तकोपरक्षगायंम् ; परं तावत्तवयवमपइरिप्यति त्वाम् । मामिनि
बाळे ! चन्द्रं पतिणीव रम्यावर्धमुन्मतेव जावामि खलु ? किन्तु रवदुष्मादमवतार्यैव
शास्त्रिमेत्यति दूरमिहोऽप्यम् ’ इति विचिन्तयत पृथक् चारुकोपरसुखो भटः सोप्यामिःचा-
समभिधायमानलत्रागाय महीतलमिलज्ज्वालिः प्रगम्योद्जागिरमायतैनम्- ‘ प्रभो ! अन्ध-
वामयमनुचर । चारुके निरदो वाकः कान्तेन पञ्चायेव ’ इति ।

दूरसिंहः । (सोद्वेगम्) महोपाश्रयम् ? किम् ? पलायित किमु ममापेदकः ? दुष्ट !
तवैव प्रमादस्य पतिणामोऽप्यमिति मुद्दह्य तावतिफलम् ।

इति स्याद्वाप्ये निर्दोषस्य भटस्यास्य कण्ठे नृसंसोऽयं अचन्द्रहासेन प्रादुर्भात् । क्षणेनैवा-
पमाग्नीयमभिधाय निर्गन्तुं प्रीत्यतो न्यायकान्तिणः परमात्मनो न्यायसमायाम् ।

अथापर भटमाहूयोपरतस्य तस्य क्षव ततोऽपनेतुमादिश्य क्रूरोऽयं क्रुधा जल्पितुमोभे-
 ' भये ? किन्तु काण भवेदस्य यन्मदीयधिद्वेषिण केसरिसिंहस्य तनयौ मम पाणिपञ्जराद-
 द्भुतगत्या विचित्ररीत्याऽपसरत इति ? हन्त ? कारायां निरुद्ध रणवीरमालोक्य नितरां
 खल्वानन्दमहम्, परमयमानन्दो मे विलीन तापि वायुमण्डले । पलायितश्चायं घातकोऽपि
 दक्षितकु-तलाग्रोऽनाथासेव । हन्त ? साम्प्रतमेकरूपाने द्वौ सपातो मम मतिद्वन्द्विनौ । इति
 व्याहरजतिवेलमशोचीत् क्रूरसिंहः ।

अथ चतुर्दिनानन्तर पुनरन्यतमो भटस्तदन्तिकमुपत्य - ' प्रभो ! अतिमात्रममङ्गलमुद-
 न्नमुपानीतवानस्मि ' इति न्यवेदीत् ।

क्रूरसिंहः । किम्, किमस्ति ? कामसिंह ? इति सत्वरं यन्निवेद्य मे ? ।

कामसिंहः । ससारमिमं परिजहौ सोऽयममरकण्डेश्वरो रणजितसिंहः ।

क्रूरः । किमुपरतोऽयम् ? सुष्ठु जातमहो ! सस्थितश्चेदसौ । यतोऽयमपि दभूव मम
 प्रत्यर्थी । एष एव भवितुं राज्यापहारको नृप । भद्रं जातं यद्यपि पञ्चत्वमित । तत्रापि
 सम्प्रति फलिष्यति मम कार्यवह्वरी । तस्याप्येकाऽनुपमकावण्याङ्गदण्डिकलनासृष्टिरिवापरा
 सृष्टिकर्तुरद्वितीया विद्यते तनया । कामसिंह ? इदं तु सुसमाचारमपि कथममङ्गलं कथं
 यति ? ।

कामसिंहः । श्रीमन् नाथ पञ्चध्वं प्राप्तो नृप । किन्तु विशालं राज्यं परिहाय परमेश
 रमजनं कर्तुमरण्यं प्रस्थितः । आत्मतनयया सममखिलं राज्यमपि रणवीराय समर्पितवानयम् ।

क्रूरः । (कारायां शितो एवा ।) हा हन्त ? धूलिताद्वापद्येयं धारणा न ? उपसन्नमि
 दानीं मम मरणम् । इति सभुदीर्यं विचेतनो भूत्वा धरणिषले निपपात क्रूरोऽयम् । साध
 धानमसु त्रिधातुमुपचक्रमे कामसिंहः । कामसिंहस्योपचारेणा-वे सञ्ज्ञामापन्नोऽयं मनस्येव
 चक्रसिंहं रणवीरं राजानं रणजितसिंहद्वयापि अशापं भुञ्जम् ।

अथ कामसिंहहर्ता परिगृह्य समचक्रयदयम्- ' वीरवर ? अप्यायुषो मम स्यादवसानं
 तदपि कनाप्युपायेनापहरणीयेव कुमुदिनी । परं कार्यमिदमस्माभिरविशेषाधानतया
 करणीयम्, यत् सङ्क्षोऽस्ति चक्रवर्ती महाराजो रणवीरः । अतीवचतुरोऽयमिति सोऽयमस्मान्
 कुतोऽपि विचित्रं निगृह्य च पशुमारं मारयिष्यति । तदधुनाऽस्माकं निनानुचरैः समं पृथक्
 पृथगवस्थानमेवातिशेयस्फुरम् । नो च-महदनिष्टं सम्भविता न । मदीयमिववीर ?
 एहि, इदानीमेवात्र विजयनगरं गच्छाव ' इति निगद्य कामसिंहहस्तमापचर्य क्रूरसिंहः ।

कामसिंहस्तु सान्त्वयज्जयवीत्- ' धीमन् सेनापते ? आतिशयीयतां हृदि । परकार्यं
 क्षतया कर्तुमीहते भवान् शुभया करणीयं तत् । शुभविधामहं जानामि । मदीयविद्या
 नक्षत्रेषु सिध्यति । तत्सम्प्रति साधुऽपशुपोरावयो यस्यानं समुचितमेव विजयनगरे ' इति
 प्रोष्य क्षणानन्तरमेवात्र कापायवसनयुगलमानीनाय । उमास्यामपि परिहितं तदम्बरम् ।

भक्षाना शरीरं द्वाक्षमाख्या च कण्ठमलङ्कृत्य पालङ्गिणौ साधुवैपौ सुण्डकराजवेतौ
विजयनगरवार्मना प्रचेलतुः । प्रदोषे प्रदोषावेमौ प्रच्छन्नं विजयनगरं प्रविश्य कचिदुपहरे
निशोद्यसमये प्रतीक्षमाणौ स्थितवन्तौ ।

सम्प्रति भगवान् भुवनमास्करः कमलिनीनायकः स्वकैः कमनीयक्रीमलकिसलयसदोदरैः
स्त्रिणन्दैलैश्चरमापलशिखरमौलिमण्डलं मण्डयामास । भगवतो कमलाक्षया स्वाद्यमृतानि
कमलान्पयहाय नैजं चाश्रये प्रकटयाजके । चक्रवाकलला दिनकरन्यस्तमातपं सन्ताप-
मिपेण पिबन्तो निजदयितस्य चिरहमपहमानेव समान्द्रितुमुपचक्रे । न सलु सुदोऽपि
विमलितविभवान् जनानाप्रयन्त्रीति प्रयोषयन्त इव चञ्चरीकगणा निःश्रीकाणि पुण्डरी-
काणि परिहाय मनुजुलमनोशं पुण्यवाटिकाममितो मनुजुल्लङ्घं जुगुजुः । नगति कापि
स्वनिलैयनुलपं स्थलं नास्ति इति कलावैः कथयन्त इव हृदयहर्म्यैर्द्विधा दिगन्तराकाश-
गन्धामय इत्ये निजनिजहृदये भेजिरे । विदुषां सुयस इव सुमनसां सौरभं परितः
प्रसारयन्'मरसमधुरो ग्रन्थ इव शीकरो गर्भजहो यद्गन्मन्दमन्दं लोकमनांस्वमन्दमा-
नम्बान्प्रभू । अप हृदयलेखामिवाग्यकारजर्जनिकामपसार्य जगदावन्द्वाधिन्या सुनीत्येव
चन्द्रिकया नरेन्द्र इव द्विजगणमण्डितः सकलकलामिरामध्वद्रमा रुचिरं गगनसिंहासन-
मल्लकार ।

समवेऽस्मिन् बन्धनमुक्तस्य गुणवीरस्य सन्देशमादाय गुप्तपृष्टाचिरंतो मानसिंहः, श्रीमहा-
राजरणवीरविहेन पत्रं दत्त्वा प्रदितः सन्देशहरो नायकश्चोभौ समवेय तस्मिन्नहनि विजय-
नगरं प्रापतुः । रणवीरप्रेषितोऽयं नायकः क्रमेणकमुचिच्छ्रुतः समावयौ । आपातश्चायं
पद्मपामैव मानसिंहः । इमावपि मियो न पर्यवितुशामिति पुरतो नायकस्तनुगामी मान-
सिंहश्चैवमिमौ प्रासादाभिमुखं प्रयातौ ।

इदानीं कुमुदिनीचन्द्रौ सावन्तर्न भोजनं विधाय सुन्दरचन्द्रप्रभाविरात्रिदायां चन्द्रनाला-
यामानन्दमाद्रुद्वयी समुपविष्टौ बभूवतुः ।

तस्मिन्नेवावसरे नायकमानसिंहौ प्रासादामद्वारि समुपगम्य प्रतीहारम् 'अत्र ? मासा-
द्वारि कौचिद् विदेशशालायां समुपस्थितौ पुरुषौ महाराजं दिरक्षेते ' इति निवेद्य नरे-
न्द्रावेति ' निवेदयामासतुः । ' सतिमभीषोवम् ? ' इत्याभिषामार्थं प्रतीहारोऽभ्यन्तरं
प्रविश्य प्रणम्य चोदञ्जलिः- ' अत्रभवन्तं साक्षात्कर्तुं कौचिद् वैदेशिनी द्वारि स्थितौ
स ' इति नरेन्द्र विज्ञापयामास । चन्द्रसिंहस्तौ प्रवेशयितुमभ्यन्तरे तमादिशत् । प्राप्त-
प्रमुनिदेशमार्थं दीवारेकं पुराणविमौ प्रवेशयदन्तः । द्वावपि चन्द्रासिंहं प्रणम्य विर-
चिठाञ्जलिपुरावेकतः स्थितौ । तत्रागमेव चन्द्रसिंहो मानसिंहमभिज्ञाय समगारीत्-
' भ्रातर्मानसिंह ! अन्धीयस्येव समागते तस्या स्वपुराणं समर्प्य मे तस्माद् भवद्वरगुप्त-

गृहादपसर्तुं परमं साहाय्यं कृतमिति नाहं विस्मृष्टवानस्मि । कथय, धन्यो ? पुनस्तवाग-
मनमिदानीम् ? कथञ्च सवृत्तमिदम् ? किं वृत्तमुपनीतवानसि ममानुजस्य ? अद्याहं समो
वृत्तवानस्मि सकल सैन्यं गन्तुं तन्मोघनार्थम् । ' इति ।

मानसिंह । विजयतां महाराज । आता रणवीरस्तु कस्यप्यन महत्मानो योगीन्द्रस्य
महानुग्रहेण निर्विघ्ने बन्धनालयाधिमुक्तोऽस्ति । तेनैव महानुभावेनाहमपि तदुदन्तं भवते
निवेदयितुं प्रेषितोऽस्मि ।

चन्द्रसिंहः । (साधयम् ।) किं मदीयबन्धुमुक्तो बन्धनालयात् ? प्रभो ? कियन्तमु-
पकारमहं मध्ये भवताम् ? ।

कथनमिदं निशम्य पार्श्वस्थाभिना नायकेन तेन विस्मितमनसा पृष्ठो मानसिंह - ' कस्य
रणवीरस्य सम्बन्धिनीं धार्तां निवेदयसि ? ' इति ।

मानसिंह । महाराजानुजस्य धीरणवीरसिंहस्य ।

आत्मन एव महाराजस्य वृत्तमुपधृत्यार्थं नायकः प्रमुदितमना सन् श्रीचन्द्रसिंहमहारा-
जाय न्यवेदीत् - ' प्रभो ? अहमपि तस्यैव महाराजधीरणवीरसिंहस्य मुदन्तमुदन्तं निवेद-
यितुमायातोऽस्मीति । '

चन्द्रसिंह । एवम् ? कथय कथय किमस्ति वृत्तम् ? ।

नायकः । भार्यया समं विशालं राज्यमुपलब्धं श्रीमता रणवीरसिंहनरेन्द्रेण ?

चन्द्रसिंहः । [सहर्षम् ।] अपि सत्यं कथयसि ? किं सत्यमिदं शृणोमि । उत स्वप्नोऽ-
यम् ? (स्वगतम् ।) नैव नैयाय स्वप्नः । (प्रकाशम् ।) आतः ? कस्य राज्यं का च कन्या
माताऽमुना ? ।

नायकः । अमरकण्टकाधिपतिनरेन्द्रचक्रवर्ती महाराजधीरणजितसिंह स्वतन्त्रया रत्न-
प्रभा रणवीरेण समं विवाहं कन्यादानेन साकं सकल विशालं राज्यमस्मै वितीर्य
निजमवशेषं एव परमेश्वरापात्रे न्यत्वापयितुं धानप्रस्थाश्रममहोपकारं । महाराजधीरणवीर-
सिंहो भवन्तमभिधाप्य कुशलं पृष्ठवान् समर्पितवौश्रेद् पत्रमपि धीमते दातु मे । (इति
पत्रमर्पितवान् ।)

चन्द्रसिंह । अहो धन्योऽसि विभो ? धन्योऽसि ? । अगम्या तव लीला ? नायक ?
निजानुजस्य भाग्योदयबन्धनालयनिमुक्तत्वयो रस्मारकरूपेण तुभ्य रत्नदारमिमं भासिंहाय
येमा मणिमालामर्पयामि । इत्यभिधाय चन्द्रो निजकण्ठादन्तार्थं दारयुगलं मानसिंहाय
नायकाय चेद् पारिरोपिकरूपेण प्रदाय निजानुजलिखितं पत्रमवाचयत् । पत्रेऽस्मिन् कथं
कारागृहान्मुक्तं स्वयं कथञ्च शतकन्यया समं राज्यमुपलब्धमात्मनेनि सविस्तरं वृत्तं
लिखित्वा विदित्व च - ' आरुजायै कुमुदिन्यै प्रणामं निवेद्यालपीयसेवानेहेता श्रीमते
दर्शनार्थमागमिष्यामि ' इति लिखितं रणवीरेण । नरेन्द्रचक्रवर्ती सवृत्तो निजानुजन्मेति

विज्ञायास्य चन्द्रनिहस्वानमनि न ममो गुह्यं प्रहयः । दलमनुवाच्यायं निजवक्षसा समास्य-
न् । अपैकं वीरमन्यागताविमौ ययोचितं परिचारितुमादिश्य स्वयमानन्दमगतराज्ञे रिहदन्त-
रहोऽभूत् ।

तस्मिन् क्षणे कुमुदिनी (याऽन्यागतं पुरुषद्वयमायातं निशम्य निकटवर्तिनि रत्नमहाले
गवाऽऽसीत् सेदानीं) वीरेण समे उत्पुण्ययुगलं गतमवलोक्य चन्द्रमिहसमीपमुपस्थितवती ।
विचारतरङ्गे प्रेङ्खोल्यमानमानसं चन्द्रं विमान्य जगाद कुमुदिनी- ' प्राणेश्वर ! किं विचि-
न्तयति भवान् ? अद्यैवमहमखिलमालन्दमयमुदन्तजातमप्रभवता सममालपतोस्तपोरभ्या-
गतयोः । भ्राता धीरणवीरसिंहो यन्नागाराद् विमुच्य चकुरत् । राजराजो बभूवेति महलम-
वेऽस्मिन् समये शृशमानन्दीपनस्माभिः । तदपि न वेद्मि किमेवं विचारोर्मिमालानिमित्तो
भवान् ? ' इति ।

कुमुदिनीनिगदितमाकर्ण्य विचारामन्दतन्द्राया उद्वुध्यं चन्द्रः समभाष्य ' शिष्ये ? जानन्द-
मिन्नुतत्तेष्वेव निधीनोऽस्मि । सकललोकसङ्करस्य श्रीशङ्करस्यानुनलोकाविचिन्तने निर्लीन-
मभूमे मनः । देवि ? अद्य मदीत्यहं दयमतिहर्षेण प्रपुङ्गुं विद्यते । ' इति ।

कुमुदिनी ॥ प्राणवह्म ! भ्रात्रा रणवीरसिंहेनाऽपि स्वातुरूपैव राजकन्योपलब्धा ।
अगिजानाम्यहं रत्नपत्न्याम् । गतीरचनुरा रूपवती चेयं वर्तते । यथा धीरणवीरसिंहो
शुद्धिमान् कुचनुरध्यास्ति तथैव राजकन्या रत्नप्रभाऽपि चतुरा शुद्धिमती चेयं विद्यते अतु ।

चन्द्रसिंहस्तु- ' देवि ? ममन्दमानन्दमयं दिनमद्यतनं विद्यते हृषमित्येहि चञ्चलचन्द्र-
काशितचन्द्रमरीचिविचित्रस्यर्कशीतलायां चन्द्रशालाप्रणिकुटिमभुवि समुपरिशाव आरां चन्द्र-
मकाशे ' । हस्तुदीपं कुमुदिन्या सह प्रासादाप्रयतिनीं सर्वेभद्राण्यमुन्दरचन्द्रशालामुपेत्य
रम्ये रत्नमण्डिताञ्जनपर्वणि पबोधिपयःकेननिभायां राजहंसरणंविजिबरायां रुचिरायां मूलश-
य्यायामुपविश्य सहयं हरिमर्तं सानुरागं वार्ताविनोदं विरतेने ।

कुमुदिनी । प्राणेश्वर ! यथैव चन्द्रमसश्चन्दनचन्द्रेसंश्लेषहोदरशीतलतराकिरणमःपर्कण
हर्षनिरुत्तरान्वरा सती प्रणयमूढेव जायते कुमुदिनी यथैवाहमप्ययं स्वनयनचकोरद्वन्द्वानन्द-
नस्य हृदयेष्वरस्य चन्द्रस्य यदनेन्द्रीजरनिर्गतं मधुरप्रियरसावृतं स्वादं स्वादं प्रणयमुगधाऽस्मि
अतु जाता । यथाहि सुपौत्राकरस्पर्शेण द्रवति चन्द्रकान्तरत्नं तद्वदेव मरदीपमेमङ्करीत-
सर्गेण रागोद्विरेकेण द्रवीभक्षितं मे हृदयम् । यथा तु मृगादुमालोकमागोके न नृप्यति
अद्योराह्ना सदैव अतु भयदानेन्दुविषयं दत्तं दत्तं न नृप्याप्यहमसि । प्राणनाथ ! न अतु
कोऽपि भवान्द्रजालिको यदेवं मायया मोहयतिगरामिमामागमत्रियाम् ? ।

चन्द्रसिंहः । महमैन्द्रजालिकेष्वेव प्रतीये स्वया तदहमपि त्वां कुर्यां मायागिनीं
मोहिनीं मन्ये । कुमुदिनि ? नूनं काऽपि देवाङ्गनाऽपि त्वम् ! त्वयैवाहं सीमावशात्पी
हृतोऽस्मि अतु ? ।

कुमुदिनी । धन्योऽसि नाथ ॥ सम्यगुद्गीरितं भवतापि ॥ । प्राणप्रिय ? पर्येन शोभते नारी । स्वामिन पीडयित्रीं धिगस्तु जायाम् ॥ या हि सीमन्तिनी मनोराजकायै परमभक्त्या पतिदेवमर्चयति सततं सन्धु सुचरित्रो भार्या परलोकेऽपि स्वप्राणनाथेन सहैव स्वर्गमुत्तमुप भुङ्क्ते ।

चन्द्रसिंह । धन्याऽसि, आर्यबाले ? धन्यासि ? दुर्लभा खलु त्वाद्यदी ससारे सुचरित्रा धर्मपत्नी । यदा त्वादृश्य सुचरित्रा योषा सकलेऽप्यार्यमण्डले समुदपधेरन्, तदानीमेवास्या पुण्यायंभूमेरभ्युदयो भविष्यति । देवि ? अतिक्रान्तेषमिदानीं बहुला रजनी । तदेहि, दायावहै साम्प्रतमाराम् ।

कुमुदिनी । नाथ ? नाथ समाधाति मे निद्रा । न जाने किमिति मानसं मे चिन्ताकुलमिव जायते । मदीयं हृदयमथ कम्पत इन्द्र भयेन । किमप्यमङ्गलं वृत्तं घटितेति कोऽपि कथयतीव कर्णे ।

चन्द्रसिंह । प्रिये ? अनिमित्तमुपनतं ते भयमिदम् । मा भैरीः ॥ अस्य चन्द्रसिंहस्य-च्छत्रच्छायाया वर्तमाना त्वा कस्याऽपि मानवस्य वा, दानवस्य वा, देवस्यापि वा नास्ति शक्तिर्यथयितुमुद्वेजयितुं वा ॥ शेषं सुखेन त्वं मनुस्सङ्गे निजमुच्चमात्रं निधाय । जागरिष्यामि त्वदर्थमहमखिला रात्रिमपि । उपवेश्यामि चाहमत्रैव त्वा पालयन् ।

कुमुदिनी । अस्या दास्या हृते निखिला रजनीं प्रजागारिष्यति किमु भवान् ? नैन ? न करणीयमिदं मर्थम् ।

चन्द्रेण तु- ' प्रिये ? दापामि त्वामाश्रना । सुप्तं निद्रां हि त्वम् ? ' इति निगद्य कुमुदिनी दापिता पर्यङ्के । तदङ्के मस्तकं निधाय पश्यङ्के लुण्ठन्या एव कुमुदिन्या क्षणेनाभिमुखी-चभूव निद्रादेवी । निद्राणामनलोचय कुमुदिनीं चन्द्र शनैस्तस्या मलकं तूलिकान्तवर्तिनि मृदुलोपधाने विन्यस्य स्वयं पर्यङ्कादरे प्रबुध्यन्नेव निषण्णो निष्कृपकृपाणपाणि । अथ सञ्जाते त्रितीयसमये निषण्णस्यास्य चन्द्रसिंहस्य समान्क्रान्तमिव यत्नान् मदनयुगलं तद्रथा । तस्मिन्नेव क्षणे स्वसहजरेण कामसिंहेन साकं क्रासिंहे नि सन्दपाद शनैः प्रासादस्य पृष्ठवर्तिना महालयतुल्येनाभ्यन्तरं प्रविशेत् । चन्द्रसिंहस्तु तन्प्राक्रान्ततया धूर्ध्वमानशी र्षोऽन्ततो धलाकृत्य पर्यङ्के निपातितो निद्रादेव्या । अनुमनसरमुपलभ्योभावपि दैर्घ्यमनी दुरात्मानो प्रमुखां कुमुदिनीं वत्पर्यङ्कसहितमेव समुक्षिप्य-यथागतजरेमंता प्रस्थितौ । प्रासादे प्रादीप्यत प्रबलमकाशं प्रदीपकं । आसीदतितरा मूर्ध्नि स्वभावस्यापामेव चन्द्रसिंह । अद्रार्थाच्छायौ स्वप्ने- ' यदये कुमुदिन्या सह सुन्दरायामेकस्या नौकायामधिरस्य चन्द्रवर्णततरीक्ष्या पर्यटति । तनुने चानया सममनेकविधं धातवीनोदम् । तन्प्राप्तो कुतोऽपि काश्चिद् कालमनूक इव कृष्णवर्णं पुरं समुपेत्य शरीरिनं कुमुदिनीं सहसा समुधावारयत् । ' इतीत्यां भयङ्करं दृश्यं स्वमदशापामेव पश्यतोऽस्य चन्द्रस्य निद्राभ्रो

जातः । ' तिष्ठ रे दुष्टहनः ? तिष्ठ । ' इत्यभिधाय स्वचन्द्रहायमेव गृहीत्या समुपविश्य
 चाभितो निरीक्षितुमारभे । यत्र पर्वटे प्रमुखाऽमवन् कुमुदिनी तत्रैवैकमहितामनरलोत्सव
 तामकस्मादयं व्याकुलीभूय- ' हा हन्त ? किं सन्धोऽयं संजातः स्वप्नो मे ? किं कोऽपि
 दुराभाऽपहतवान् नम कुमुदिनीम् ? कुमुदिनि ? क गतामि जनु त्वम् ? ' इत्युचैः प्रोच्य
 तारमाबुध्यते । तदाग्लोशमकालमेव प्रहरिदीता मिवा कम्पमानसरीराः सत्सु तावन्-
 मन्दिरमभिद्रुत्य प्रविष्टाः । तावन्लोचयैव चन्द्रोऽवदन्- ' भये ? गता कोऽपि श्रुति
 मन्त्रियं नानारयतु । राजपुत्रं कश्चिन् मृशंसोऽपहतवान् । किमिदमापतिमस्मान् ? हा
 प्रिये कुमुदिनि ? जलमेव संवृत्तं तजोदितम् । प्रमुखोऽनूद्यं मन्दभाय । नावी
 शक्तत्वां संरक्षितुम् । हन्त ? कुत्रेदानीं त्वां गतेदयामि ? ' हतीरोपत्वा
 मूर्तिरोऽभवत् ।

क्षणेनैव तत्रोपस्थितो मन्त्रिपुत्रः । ' कथमित्यं भवद्वरी घटना घटिते ' वि सानुसन्धा-
 नमयं परीक्षितुं प्रारभत । सर्वतो दिक्षु कुमुदिनीशोधनार्थं वीराः प्रपत्रितास्तेन । स्वपि-
 ब्रह्मण्ये स्थलकेमलारंजलमकुले चन्द्रमिहसिरमि । तत्रभावेन सद्य एवोपायोपविश्य
 तारस्वरमभाषिष्ठ- ' भये ? किमिति मामेवं पीडयति भवान् ? मस्मीमयं धरीरमिदं
 मे संज्वप । हा हन्त ? क गता मे कुमुदिनी ? प्रिये ? मर्मगतवधानायाः फलमिदमु-
 पपद्यम् । ■ ? कथाधुना त्वा ब्रूयामि ? ' इति ।

पर्येषमा मन्त्रिवरेण धीमतापविह्वेन चन्द्रमिहवपुरि हस्तं विग्यस्य समगादि- ' महाराज ?
 प्रेरिताः परितो हरिन्तु वीरवराः । मय एव परावर्तित्यन्ते कुमुदिनीमादायामी । समाध-
 मिहि राजन् ? समाधमिहि । मेवं 'वाकुलीभव ? ' इति ।

' किमुपलभ्यते मप्रिया कुमुदिनी ? ' इत्युक्त्वा चन्द्रः समुत्थाय प्रधानहस्तं गृहीत्वा
 स्वातद्धार- ' मन्त्रियस्य ? वारिड मे कुमुदिनी ? इजानीमेव कुनोऽपि विविच्य सामानयन्तु
 भवान् । वेतावतलेपमिति जानाम्यहम् । जद्राक्षमहममुं दुराभां श्रुमिहम् । मरिदूरमेतेनोऽयं
 भवेत्कृशंस । निगुह्यानीकवामयं मशः । मन्त्रियं ? स्वयं गत्वा नरान्तनुमंघाय मरश्य
 पानयन्तु मयं रातमिदमीम् । आ प्रागप्रिये ? क गतासीतः गन्तु ? ' इत्याख्याय पुनरपि
 विचिन्तौ भूत्वाऽयं निषणा भूतले । पट्टात् पीताम् परिधायमानस्य निगुग्य कनिभिश्चन
 पीरमरैरनुगम्यमानो निर्गमाम स्वयं कुमुदिनीमागेणाय मन्त्रिपुत्रः ।

इदानीमपरागागरजिग जायैव पुरन्दरदिस्तुन्दरी । भगवान् प्रमादरो निजैः कुरैविन्दु-
 मेलकानितरदरीः काश्चनयंतिविचरैः छिरणन्दर्कः सकलं दिगन्तरानं प्रमापयितुमुद्यतः ।
 शयार्थं नोपलभ्य मृगिरति कुमुदिन्याः । छिपञ्जलान्तरं मृत्यवायेऽस्मिन् प्रमादे
 तोरम्यनितरदनान्तरः प्रविष्टा मघनतयः धीमतापविह्वः । मन्त्रायैवं सनाडोचयैव रिशित

१ भेदाया ' गुलाबजल ' इति स्वयम् २ ' कुरैविन्दो मन्त्राय ' नमस्तेषा ' इति स्थानः ।

३ कुमुदन्तः मरुतः ।

इवायं चन्द्रः समुत्थाय पृष्ठान्—‘ मन्त्रिवर्य ? उपानीता किमु विचित्र्य राजपुत्री ? किम् ? किमपि नोदीर्यते धीमता ? वदतु वदतु सत्वरं भवान् ? ’ इति ।

प्रतापसिंहः । राजन् ? धनिमात्र गयेयितापि नोपलभ्यते राजपुत्री ।

चन्द्रसिंहस्तु—‘ धिक् मा विमूढम् ॥ किं तदा त्यक्तवर्तीयं हतभाग्यमेतं कुमुदिनी ? ध्येयं मम जीवनमिदानीं तथा विना । अथ सुबुद्धिनाल्लिङ्गं मन्त्रिमणे ? पालनीयमिदं राज्यं धीमता । गच्छाम्यहमात्मप्रियामन्वेष्टुम् ? ’ इति व्याहृत्य चलितुमारभत । गच्छन्तममुं निरूप्य प्रोवाच प्रतापसिंहः—‘ देव ? न त्रियतां साहसम् । किमिति त्याज्यं राज्यं भवता ? निश्चितमेव प्राप्त्यते कुमुदिनी । प्राहिणवमहं निजजीरवरात् दुरात्मनोऽस्य गुप्तगृहाभिमुखं मार्गयितुमिमाम् । अधुनैव निवर्तिष्यन्ते कुमुदिनीमन्विष्यामीयामी वीराः । तदाकलप्य शान्तिं राज्यकर्मणि समवधीयतां भवेतेति ।’

चन्द्रः । (साक्रोशम्) मन्त्रिवर्य ? कुमुदिनीं विना राज्येऽसिञ्चितासो मे निरर्थक । तदर्थमहं वनाद् वनान्तरं भ्रमिष्यामि, भ्रान्तेष्यामि च तां विचित्र्यैव । तां विचेतुमहमिद्वैति-
तैतिष्वपि समुत्पत्तेयम्, पातालमपि प्रविशेयम्, सागरमपि सन्तरेयम्; परमन्ते समानेष्वाम्येव कुतोऽपि निजप्राणप्रियामिमाम् ।

अत्रान्तरे कुमुदिनीमार्गणाय गुप्तगृहाभिमुखं प्रेषिता वीरवरा अपि निरासमनसो मलिन-
मुखास्तत्रोपेत्य प्रधानं व्यजिह्वपन्—‘ श्रीमन् ? भवशिर्दंशानुसारं वयं गुप्तगृहमार्गं मार्गयित्वा तदभ्यन्तरं प्रविश्य स्थूलदीपिका प्रज्जाल्य सर्वतस्तदन्तर्भागे सातुसंधानं परिभ्रान्तवन्तः किन्तु नादृश्यत कोऽपि जनोऽपि तत्र । ’ इति तदीयमुखादाकर्ण्य प्रवृत्तिं, ततो गन्तुं तानादि-
शान्मन्त्रिसत्तमः । गुप्तगृहेऽपि नास्ति कुमुदिनीति निशान्याधिकमाकुलीभूय चन्द्रसिंहः पृष्ठवाद्
प्रधानम्—‘ मन्त्रिवर्य ? किं गुप्तगृहेऽपि न वर्तते मम कुमुदिनी ? ’ इति ।

प्रतापसिंहः । नास्ति तत्रापि राजेन्द्र ? ।

चन्द्रसिंहः । (सोन्मात्रिक्षेपम्) किमिति नास्ति ? पश्य पश्य प्रधानवर्य ? पश्येत् । आह्वयतीव मा कुमुदिनी मे । किमिति निरर्थं मामत्र निरणदि भवान् ? आर्यप्रतापसिंह ? पश्य पश्य समुत्पत्तिं त्रियति कुमुदिनीयं मे । अये ? इदानीमेव पतिष्यतीति विभावयामि । प्रिये ? मा भैषीः । एतेऽहं समायातस्या गगनान्तरालं पृथावलम्बितुम् । ’ इति निगद्य विक्षिप्तो भूत्वाऽयं हेलया सामिनयं हस्तमुग्रम्यान्तरिक्षाभिमुखं निरीक्षमाणः पुनरपि निजगाद् मन्त्रि-
परम् ‘ आर्य ? नमस्ते । गच्छाम्यहमिदानीम् ? ’ इति प्रोच्य प्रतिवचनमनवेक्षमाण एव दर्शं समुत्थितः । राजपुमारस्तेषां दशामग्लेभ्य संभ्रान्तमना प्रतापसिंहश्चन्द्रमनुधाप्य कथं कथमिदमिगृह समवरण्य चानरीयप्रसरेण ‘ राजन् ? न क्षेमते कृत्यमिदं धीमताः । परिदक्षिष्यति जनो मोदिष्यते रिपुगण । किं दारार्यं समुच्चिनो राज्यत्यागः ? अननुगुणमिदं दृश्यं भवात्सो बुद्धिगालिनो नरेन्द्रस्य । कुतोऽपि विधिष्य समानेष्वामः कुमुदिनीम् । न

यज्जैवं मयनु यद्वैत्र लभ्येत सा ॥ अन्यथा ततोऽप्यधिकमुन्दरीं राजेन्दुनन्दिनीमानीय
समर्पयिष्यामी धनम् । तन्मनसि शान्तिराधीयतां भवति । '

प्रतापसिद्धयेदं कथितमाकर्ण्य मन्त्रां संज्ञामात्र चन्द्रः किन्तु दुःखातिरेकतया चित्त-
स्य कन्यान्तरनामाकर्णनेन चाप्यतिवृद्धमन्युरगादीदृशम् ' वायं यथावतिष्ठ ? न शोभते
भाषणमिदं भवन्मुसल । नाद्यापि खलु मयात् सन्ध्यामिजानाति चन्द्रमिमम् । एक-
पत्नीयतवारी पुरतोऽस्म्यहं खलु ? मन्त्रिवर ? किं मामपि निजप्राणप्रियां पत्नीं परि-
हायापरो ललनो कुरुता विछोड्यतो दुर्भागिनो जनानिव मन्यते भवान् ? नैव नैव मास्म्यहं
तादृशो मर्यादमः ? मन्त्रिपुङ्गव ? नेवाहं नितान्त्रमपि कामये कन्यामभ्याम् । यदिश्चराः
प्राणा मे कुमुदिनीयम् । जीवितमियं मे । इत्थं ? तां विना क्षममपि निजजीवितं न
हाकनोमि धारयितुम् । हृदयद्विधाया मां किमिति विच्छेदयति भवान् ? ' इति मुवञ्चैव
पुनरपि शिक्षितोऽभवदसौ । अकस्मादायुक्तेषा ततोऽयम् - ' उपोऽहमायातो वेदि । सद्य
एव दुरात्मनस्तुं विहास्य तां रक्षामि । (विमृश्य) प्रिये कुमुदिनि ? पश्य अस्मदी-
योऽयं शयिरो मन्त्रिवरो हि त्वां विस्मर्तुमुपदिशति माम् (विहस्य) परं नैव नैव । उप-
देतेनामुना प्रभुत्वं हृदयं मे रामनातिरिक्तं स्वशक्तिरमागन्तुमाधिकमाकुलीभवति । (प्रधा-
नामिमुलीभूय) मन्त्रिवर ? अप्यमिजानामि प्रेमागम् । नूनम्, नाभिजानात्येषु मन्त्रां
' किमिदं प्रेमवशाति ? ' शृणु कथयामि ते प्रेम दास्यस्यस्य । इति विधायामिदं
हस्तेनाभिष्यञ्जयन्नुवाच श्लोकममुम्—

॥ अद्वैतं सुखदुःखयोरनुगतं सर्वास्वरूपासु यद्-

विभ्रामो हृदयस्य यत्र जलता यस्मिन्नहो रसः ।

कालेनापरणालवापरिणते यत्प्रेमसारे स्थितं

भङ्गं तस्य सुमार्जयस्य कवमप्येह हि तस्याप्यति ॥ "

[उत्तररामचरिते]

किं बुद्धमिदानीं बुद्धिमत्ता भवता ? अनुजानीहि मामधुना । विमृष्टान्तरा संवृष्टा मे
कुमुदिनी । ' इति । ' राजेन्द्र ? किं तद्वा गच्छ-वेवात्ये ? ' इति संकल्प दृष्टो मन्त्री
रोदितमुपाकमव । प्रधानप्रेमाभ्यां प्रवहन्तमश्रुजघ्नीयमात्रोक्त्य प्रणयमूढोऽयं चन्द्रासिद्धस्य-
दीपं ध्यायन्नहं मित्रसत्ताद्वयेन परिमृज्य व्याजहार ' किमिति विहस्यते भवता ? मन्त्रि-
सचम ! न विधीयतामन्तरायो मम कर्मणि । अनुमन्यस्व । साधयाम्यहमिदानीम् ।
राममिधाप कम्पसंभावयमिजगद्वयेन सत्तरसम्बरः प्रामादापिष्कान्धः । निर्गतमनु-
मात्रोक्त्य मुमूर्च्छं मन्त्रिवरः । पश्यतामेव सर्वेषां नवनान्तरिणीं यन्मूर्खं प्रणयमुपभ्रष्टम् ।
तद्वत्याः सेरहाः प्रधानं दीवलोपचौरस्यधरन् । मुहूर्तानन्तरमुपगतचेतनो मन्त्रिवरो
राजकुमारं गजमश्लोकं मुकलं विहलाय । अय कथं कथमपि शान्तं विधायामो स्यात्

१ विधीयति । २ हत्या । ३ दण्डयत्य । ४ ' शान्तं हन्मन्त्र मनः ।

नक्तमागवौ सौ नाथकमानसिहौ वज्राकारयत् । क्षणेनैवैतौ प्रासादं प्रविश्य चन्द्रसिंहनिगमन
वृत्तान्तमुपधृत्य ॥ साकुलौ जातौ ।

अथैतदुद-तनिवेदकं पत्रमेकं विलिख्य मन्त्रिपुत्रो रणजीरसकाशे नेतुमादिशत्मानसिंह-
मर्षयित्वा तत् । मानसिंहो नाथकेन सम शोकागुरहृदयं पत्रमादायामरकण्टकधर्मना प्रतरये ।

इतस्तु पर्यङ्कसहितामुत्तिष्ठ्य कुमुदिनीमिमौ नृत्यसौ प्रच्छन्नमार्गेण विजयनगराद्
बहिर्निगम्य तदीयसीमाप्रदेशमलङ्घ्य तिर्यग्धर्मना भयानकमेकं महारण्यमासेदतु ।
नासीदधुना चरमप्रहरोऽयं रजन्या । समयेऽस्मिन् नक्तञ्चराविमौ कस्यचिन्महीरहस्य तले
कुमुदिनीपर्यङ्कं निधाय गुह्य मन्त्रावितु प्रारभेताम् । दुःखान्ता क्रूरसिंह कुमुदिनीमालोक्य
हर्षेण पुलकितगात्र सहाय- ' कदाऽधुना प्रजुष्येदियं कुमुदिनी ? ' इति प्रतीक्षाञ्चक्रे । चर-
मरजनीकालवाहिना शीतलेन गन्धबहेन वायुना प्रजुष्य कुमुदिनी सहसा च चमत्कृत्य परितो
निभालयन्ती- ' आत्मानं कुहचिच्छिर्जने वने सम्मुक्तस्थितेन परिचितपुरुषयुगलेनाधिष्ठि-
तम् ' विलोकितवती । पुरण्ड्वयमशो विलोक्य भिया येपितुमारभत कुमुदिनी । परमते
साहसमाधाय तौ वृष्टवती- ' जये ? कौ युवा कथञ्च मामिहानीतवन्तौ भवन्तौ ' इति ।

तस्यावचनं निशम्य तत्क्षणमेव तदन्तिकमुपेत्य सहितत समभाषत क्रूर- ' कुमुदिनि ?
मा स्म व्याकुलीभू । एषा सुखयितुमेव सग्निरिवमुररीकृता मया । अहमेव त्वामत्र समा-
नयम् । ' इति । नृत्यसस्य क्रूरसिंहस्य शब्दमारुण्य- ' को नु समाहृतवानाः मानम् ' -
इति चिद्विषयतीव्रम् । निश्चितवती चेयम् ' कथमस्य पापिन पाणिपञ्जराद् विमुच्ये-
येति । ' चिन्तैकतानमानसामिमामालोक्य श्रोवाच क्रूर - ' सुन्दरि ? किन्तु चिन्तयसि ?
एषश्चन्द्रापेक्षयाप्यधिक त्वामहं सुप्रीकुरि शामि । तद्विख्या चिन्तामपहायागच्छ मदीय
निवासस्थानम् । ' इति ।

कुमुदिनी । (लापेतम् ।) यच्छात्र ? दहतामयं तत्र निवास ? । नाहमेष्पामि-
त्यया सह कोटिमोऽप्युपायै । पापिष्ठ ? नाहमभिलषामि एतत् सुखम् । सृष्टाऽस्म्यहं स्वयां
नेधार्थमेव केवलमीश्वरेण । तदीये सुते सुखं दुःखे च ॥ एवमहं मन्ये ।

क्रूरः । कुमुदिनि ? यदोपतिष्ठते लक्ष्मीक्षिप्तकं विधातुं तदा चन्दनप्रक्षालनाय गच्छन्नरो
विगीर्यते मूढ इति । तद्वगच्छ सैमासेन । परिणमय निजपरामर्शम् । नोचेदन्ते त्वयाऽद्वी-
कारणोपमेव स्वान्ते वचनम् ? ? ?

कुमुदिनी । नराधम ! मनोरथो मम देवाधिदेवेनापि न शक्येत परिवर्तयितुं तव
क्षिपती मात्रा क्षोदीर्यसस्ते ? ? स्वयानेधरचरणपरिचर्वाधामेयाहं स्वर्गसुखमुपभुञ्जे । प्राणा
स्वयेऽपि ॥ विस्मरिष्यामि स्वहृदयेताम् ? नैव ललिष्यति तवेष्टम् ।

क्रूरः । सुन्दरि ! किमिति तिरस्करोषि माम् ? विमूढोऽस्म्यहं तव प्रेम्णा ? अनुगृह्णामि
अद्वीकुरं माम् ? ।

कुमुदिनी । दुरापसद ? किमिति प्रवृत्तोऽसि पापाचरणे ? अवेदि मूढ ? अवेदि । अप-
सारय निजमनसोऽस्मीदृशीं कलुषभावनाम् ।

क्रूरः । अपि मोदिनि ? नाहं धृग्येमि तवोपदिष्टम् । केवलं तव प्रेमागमेर याचे । इन्दु-
मुखि ? अन्धोऽहं जातस्त्वामवलोक्य ? ? ।

कुमुदिनी । चण्डाल ? किं विमुग्धोऽमि खलु स्वमेधु मदन्ते ?

क्रूरः । भाम् ? तदेव सर्गाद्गुणदरं तव वपुरवलोक्यन्धोऽभवमहम् ।

कुमुदिनी । (विस्मय) भाम् ? भवतु ? नृशंभ ? अपि विद्यते किमपि दासं त्वद-
न्तिके ? ।

क्रूरः - । भाम् । केवलमभिधेनुकैव वर्तने मदुपकण्ठमिदानीम् ।

कुमुदिनी । तदप्येव मलमिमां दुरिकान् ।

क्रूरः । किम् ? किं प्रयोजनमनया ते ? ।

कुमुदिनी । पस्तिमम सुन्दरवपुषि मुग्धोऽसि तदन्तिकं सन्कटकरं त्वदायत्तं करोमि ।

क्रूरः । विदितं सुन्दरि ? विदितं खलु मया ॥ आत्महत्यां चिकीर्षसि मदसिपुत्रिकया ।

कुमुदिनी । हा इत्थं ? दासमपि नास्ति किमपि सम्प्रति मदन्तिके । अन्यथा त्वामहं
प्राप्तोषिष्यन्- 'वीरज्ञानं संयास्य किन्तु फलं लभ्यत इति ? ।' नृसिंहस्तु- ' किं
तदा नैवाज्ञीकरोषि त्वं माम् ? ' इति समुदीर्य ' सहसा कुमुदिनीमभिगृह्य तच्चासारां
मूर्च्छांरहमौषधं निक्षिप्य मूर्च्छितामकार्षादिभाम् । मयोमारपि दुरापसदो कुमुदिनीपर्यङ्कं
शङ्कीकृत्य मद्रिष्य चाहुं कापि पृणाच्छब्दो वेचितानां कुमुदिनीमाश्रय ततः प्रसिप्य
मप्यग्निने निजनिधिरमाप्तमनुः । परं किञ्चि न्नाधिकं विरेमनुरिमी । शिबिरात् पवन-
वेगगामि हययुगलमादाय समाशेष्य चैतत्पृथ्वे कुमुदिनीं प्रचकितौ र्वा विहटेनाटरीषमैना
पद्मदक्षगन्युतिमिष्टमप्याममतीत्य सार्वसमये कस्यापिद् भग्नमायस्य महावुर्गोत्थामतः
समायातौ । आसीद्विसृष्टविनाशि पुरा दुर्गमिदम् ; परमिदानीं सुगदप्रपातवदतिकाम्यतः
काञ्चचक्रम्य प्रमथितं जीर्णपद्मापामिदमदृश्यत ।

जीर्णकुरास्यास्य दुर्गस्य कश्चिदेकं क्षणं कामविदेन समं प्रविश्य क्रूरसिंहो निःसंज्ञो
कुमुदिनीं चास्के निदृष्ट्वा । सत्यविवशोऽस्य काशन नयचोवनो ललनां तदुपकण्ठमस्याप-
वदमी । कुमुदिनीसेवायं निपुत्र्य वनितेषमत्र दुर्गे चिरन्तनकालमिवमपि । अथ माया-
गतचेष्टां विधातुं कुमुदिनीं मूर्च्छापदारकं द्रव्यं प्रापयित्वा प्रादोषयद्वं क्रूरः । तदनु मदि-
रागव्यायं तन्मगमेर कामविदे स्यात् कश्चिद्वानुत्तरानानेनं शिबिरं प्रादिनोत् ।

अदरदयापामेव विचार्यतीं कामविहोऽयं शिबिरादनुपरात् समानीयोपतस्थे । आया-
तानिमात् मेरुहानयं क्रूरसिंहो दुर्गरादिर्विनीं परिन्वानचिकण्ठमनीरं कर्तुमाज्ञतयात् । अर-
यिते त्वपवनकर्मणि परिधायामस्यां मदान्ति काटानि निक्षिप्य प्रज्वालितानि ज्वरनेन ।
निरन्तरमस्यां परिखायां जात्यस्यमानं कृतानुं कर्तुं यथाकावनिर्दशं दासेरकाः कश्चिदे

काष्ठानि निक्षेप्तुं नियुक्तास्तेन । आदिष्टाश्चानवरतं दुर्गोमिदं निपुणमुपराक्षितुमनी । इत्य-
मनिशं परिखायामस्यां प्रादीप्यततरां धृद्वज्रातुः । कोऽपि चक्षरो दुर्गान्तः प्रवेन्दुमवधार-
येत्तदाऽमुष्य देदीप्यमानानलज्वालाज्वालापरिलोत्तुङ्घनादृते दुःशकमभ्यन्तरे गमनम् ।
दुर्गान्तः प्रवेशमार्गं केवलं क्रूरसिंहः कामसिंहादयश्च कतिपये वीरा एव समवागच्छन् ।
नान्यः कोऽपि व्यज्ञानादिमं पन्थानम् । इत्यमखिलं परिखाप्रबंधं विधाय सुरङ्गेया दुर्गं
प्रविश्य क्रूरसिंहः कुमुदिनीमतिशोकदशायाभासीनामवश्यत् ।

बहुविधमसौ कुमुदिनीं समव्युद्यतं परं न किमपि तदीयकथनमूरीचकार कुमुदिनी ।
धत्तिरामरमानितोऽयं नृशंखोऽनया राजतनयया । अकृतकार्यो मूढा स्वचातुर्ये क्रूरोऽयं कुमु-
दिन्यै पापमासिकमपार्थि दत्त्वा- ' तदवधौ यदि न परिवर्तयसि निजविचारं तर्हि विवशेन
मया निर्धुणमन्ते कृत्यमाचरिष्यते ' इति तामभिधाय तस्तेवायां नियुक्तां प्रमदां बहुविधं
विशेषं सूचयित्वा कामसिंहेन समं शिबिरजभिप्रवस्थे ।

प्रस्थिते तस्मिन् सेवायां नियुक्ता वनिताऽसौ कुमुदिनीं समाधासयत् । कारायां निरुद्धा
कुमुदिनी क्षणे क्षणे स्मारं स्मारे चन्द्रसिंहं विलपति स्वीति तदग्निकवर्तिन्या रमण्या
हृदयं द्रवीभूतम् । सा ह्यब्रुवन् साम्बनामयं वचनं कथितवती- ' सखि ! किमिति रोदयते ?
निरन्तरं चकारपङ्क्तिरिव परिभ्रमति भाग्यचक्रमाला । अग्रे सत्यमेव विजयते नावृत्तम् ।
पाप्मनां फलमवश्यमेव समर्पयति प्रभुः पापिने तत्समाश्वासिहि ' इति ।

इत्थं युषविरियं कुमुदिनीमाधासयति स्म । अल्पीषोभिरहोभिरेव तरुण्या सहानया
द्रवीयान् स्नेहोऽजायत कुमुदिन्याः । मुहुर्मुहुरस्याः प्रमदाया आश्वासनैर्मनाक् कुमुदिनी
शाश्वताकरुण्यं समयं गमयति स्म । नयैकदा प्रसङ्गतः पृष्ठवती प्रमदानेनां कुमुदिनी-
' मियसखि ! का स्वप्न ? किमर्थेऽहं निहिताऽसि ? क. सम्बन्धस्तवानुना नृशंसेन ? आपण-
सौजन्येनामुना तव ' काऽपि त्वं महोद्यकुलजातं रत्नमसीति ' प्रयेमि । विज्ञापय माम-
खिलं निजरहस्यम् । येन त्वदीयमुल्लसुःखभागिनी भवेयमहम् । ' इति ।

कुमुदिनीवचनमुपश्रुत्य वनिताया अस्या वदनेऽमुमण्डलं शोककण्डूलेखयाऽङ्कितमिव
जातम् । परमियमात्रभावे संवृण्वतना समभाषत कुमुदिनीम् - ' सखि ! अतीवकष्टाज-
नकं मम जीवनवृत्तम् । हला कुमुदिनि ! अवजिगीमेशसि चेन्नदीये जीवनवृत्तं श्रावयामि
स्वामखिलम् ' इति समाख्याय निजवृत्तान्तमाख्यानुमुपकान्तवती ।

' अस्ति सूर्यपुरं नाम राजनगरम् । यदध्ययसः क्रूरसिंहस्य पिता महाराजधीसूर्यसिंहो
नृपतिः । मदीयजनकोऽपि सूर्यपुरे न्यवासीत् । आसमहं तस्यैकमात्रं पुत्रीति परमप्रेमपात्र-
महमागपित्रोः । महाराजधीसूर्यसिंहो चर्माय्या पुण्यशालो आभून्मृतम् । तदीयराज्ये सर्वथा
मुमोचभूय प्रजागण्डलम् । पञ्चदशवर्षेऽनयाऽभवगहम् । ' विमलेति ' गुरुभिः कृतनाम-
धेया । परमानन्देन न्यवसमहं निजविश्रोः सखिषी । अयैकदा राजकुमारधीक्रूरसिंहस्तुरङ्ग-

मारुतो मम वेदमवैरमना प्रयाति स्म । तदानीमहं स्वगृहैवप्रदणीनिकटमितिष्ठमिति परस्परमावयोश्चाक्षुषं सम्प्रश्नम् । तद्वेषेणाहं मम रूपेण चायमपि विमुग्धः । अतः प्रत्यहमयं मम गृहमारोगं गच्छति स्म । शनैः शनैरसौ ममावैसयेऽपि यातायातमकरोत् । अन्तेनैव काले-
नोभावप्यावां मिथोऽचोक्तमावहि ।

इत्थं प्रमावयोश्चाक्षुषी प्रीतिः समरजय । गच्छता कालेन वृत्तान्तोऽयं मदीयपितृभ्यां विदितोऽभूदिति स रमेव पिता ॥ मञ्जाराश्चोसूर्यामिंदरय प्रधानपचित्रमाहूय निजगाद-
‘ मन्त्रिवर्य ! राजकुमारः श्रीकूरसिंहो मदीयतनयां विमलां कामयते । तद् मद् स्थापयि-
तृपोरेतयोः परिणयसम्बन्धो भवेदिति । ’ अथ प्रधानः प्रासादमुपगम्य रहसि कूरसिंहं
विषयेऽस्मिन्नवयुक्तः । तेन चाद्रीकृतमिदं विवाहमङ्गलं मया सह । वृत्तान्तमिमं न्यवेदय-
न्महाराजाय मन्त्रिवरः । कन्या याचिता मञ्जनकान्तिके महाराजेन । अयाद्रीकृत्य तद्
याचनं मम जनैरपि पुष्कलद्रव्यभ्यवेनामुना कूरसिंहेन समं मामुदाहयत् । विवाहा-
नन्तरमावां परस्परमतिप्रेम्णाऽकामयावहि । कूरसिंहेऽस्तु मामवलोक्य विक्षिप्त इव तदा
मदन्तिकमेव समतिष्ठत । अनिरामयौ मम कयनानुद्वलमाचरति स्म । किन्तु-हन्त ! भग्न-
तेनैव कूरसिंहेनेतसी विहिताऽस्ति मे दुर्दशा ! ’ इति समुत्थितं दीर्घमुण्ड निरभसत्
विमला । अथ पुनरपि प्रोक्तवतीपम्—

इत्थं संमरति समये पूर्वमनवकृतकर्मप्रपाकयत्नेनामरकण्टकाधिपतिधीरणाश्रितसिंहनरेन्द्रो
शम्भमस्त्राकमाक्रम्य मदीयशत्रुरं विजित्य तन्नाभ्यं स्वहस्तगतं विदधौ । युद्धसमये समभव-
नहं निम्रपितृगृहे । एतत् स्थिताऽहमहर्निशं स्वहृदयेष्वरस्य शत्रुरस्य च विजयो मूयादिति
परमेश्वरं धीराङ्कुरदेवमभ्यर्चयामास । अथ समाप्तं युद्धम् । मदीयप्राणेश्वर- शत्रुरश्चोभौ युधि
पराजितौ भूत्वा निवर्तमानस्तथायं रणाद्रनादपयतौ । स्वराजनाथस्यापसरणेन विक्रियतुमति-
माग्रमहं प्राक्रमे । तदीयविरहेण क्षणमपि शान्तिर्मे हृदये नाजायतेति शृणुमहं क्षामैशरीराऽ-
भवं दिने दिने । कथं कथमपि दिनान्यनैवम् । अत्रान्तरे पुनरापतिवं मनोपरि दुःखमेकम् ।
कालवशां गतौ मदीयमातापितरावकस्मादिति निराश्रिताऽस्मि जाय । भार्यातदानीमष्टादश-
वर्षरुक्वं ममायुः । संताताहमेकाकिनी । कोऽपि आवशिष्टो मदन्तिके सान्त्वयिता मे इति
प्रतिवर्षामहं स्मरं स्मरं कूरसिंहं व्यलपम् । ‘ अहह ? भग्नमयमये साक्षात्कृतमपि न
शक्तो मामयम् । हा हन्त ? कथमपुना दिनानि गमयामि ? ’ इति चिन्वापरवशाऽहं सर्वदा
शोकाकुलचित्ता स्थितवती । इत्थमतीताः पञ्च संवत्सराः ।

अपैकदा सायंसमये रत्नगृहवातापने स्थित्वा विचिन्त्यवन्ती यावद्दहं नगरत्रिस्तापां
रगमलं माहिनरं तावदेव मदीयनयनाविधिवन्वैकोऽप्यारोहः । यद्यपि सार्दी समाज्जनेपोऽ-
यमासीद्यदि एष्यमेवाहं तं कूरसिंहं एवासाजिनि पत्यंचैवम् । तमभिजायाहं तत्का-

१ गृहमारोग । २ गृहावप्रहर्षां । देहली । ३ दृग्गोचरत्वम् । ४ आवयये गृहे । ५ भग्न-
ममयावहि । ६ पिता । ७ हृदयेहा । ८ प्रति दिनम् ।

मेवाधस्तादवातरम् । कूरासिंहोऽपि मदम्पर्णमागमत् । तमर्द्धं कण्ठग्राहमाश्लिष्य प्रारदम् ।
 ततः सान्तरयन् मामवददसौ— ' प्रिये ? किमिति रचते ? एवा नेतुमेवाहं समायातोऽस्मि
 सम्प्रति प्रच्छन्नवेपेण । तदेहि, सज्जीमव सत्वरं मया सहगन्तुम् । ' इतीयं तदीयवचन-
 मुपधृत्याहमनितरां प्रमुदितागतरा निजनिवेतनादनर्घाणि वस्तूनि समादाय गृहं सम्मुद्रा-
 तेन समं निर्गता । मामादायासी महारण्यवर्मना प्रतस्थे । गच्छन्तायां चतुर्थेऽहनि
 भयानकमेकमरण्यमुपागच्छान यत्रामवकूरासिंहस्य निवासस्थळम् । तत्रैवस्मिन् भद्रमायस्य
 महालयस्याधोवर्तिनि गुप्तगृहे स्थापिताऽहम् । निजवीरमतमार्या मदीयदामीत्येन नियुक्ता-
 स्तेन । धम्पुलिन्दस्तेच्छादयो यभूषुरस्थानुपराः । मामनिशं प्रसादयितुं प्रायतत कूरासिंहः ।
 स्वपद्मुररप किं वृत्तमिति मया पृष्टोऽयम्— ' देवलोके सनाथितस्तरुनाचरणाः इति मां
 न्यवेदीत् । तदीयमरणोदन्ते निशम्यादगतितरा दुःखिताऽभजम् । परमस्ते शान्तं विधाय
 स्वान्तं तत्राहमातन्देन दिनानि समगमयम् । गुप्तगृहेऽत्र दाटनं कर्म कुरुते स्म कूरासिंहः ।
 निजहस्तगतान् शैरिजनानयमत्तीन् निर्वयतया गुप्तगृहे समानीय निपीडं निपीडं निहत्य
 देव्यै— उपहारीकरोति स्म । देवीभक्तो भूत्वा देवीव्यपदेशेनायं वन्यान् स्तेच्छपुलिन्दा-
 मात्मसाकृत्य तेषु स्वाधिपत्यमस्थापयत् । तदीयमीदृशं घोरं कृत्यमत्रलोकेय तस्मादुद्दिष्टा
 सती तमर्द्धं सन्मार्गमुपादिशम् । परं प्रत्युतामुना तदीय प्रेषापाचयित मयि शनैः शनैः । न
 स्थितः सोऽधुना प्रथमः कूरासिंहः । असौ मदुपदिष्टमाकर्ण्य मा विरस्कृतवान् । इत्यमारयो-
 मये मनोमालिन्त्य प्रवृत्तम् । एकदा कूरासिंहो मा स्वनिकटमाहूय समगादीत्— ' विमले ?
 दुष्करमिदानीमावयोर्दान्त्यम् । नाहं शक्नोमि सम्प्रति त्वा प्रीणयितुम् । अहन्तु कञ्चन
 भोगी भ्रमरोऽस्मि । प्रतिदिनमर्द्धं नवनर्थं पुन्यसुगन्धमाघ्रातुमीहे । तदधुना नराक्षिरक्त-
 कालाय वियुक्ताऽसि त्वम्, अहमपि त्वत्तो विलिङ्गोऽस्मि । गच्छ यत्र सुखं ते । '
 इति । भाग्यवत्कारममुमाकर्ण्योतितरा प्रवृद्धमन्युरहं क्षुपा तमनयम्— ' ईदृशमेव तदीयं
 प्रेम किम् ? इत्थं करणीयञ्चेत्तया कथं मार्गुपयम्य दूवितं मे जनुः ? ' इतीदृशं मम वचो
 निशम्य दुरात्माऽयं नितरा निर्लज्जो भूत्वा मामवोचत्— ' विमले ? नाहन्नरागमं खडु
 यात्रमनिशं मम मनोऽनुहृलं न वात्सर्वतोति ? माधिकं प्रमत्स्याधुना ? ' अपसरेतः ह्यऽपि ।
 इति । अतो निशितप्रगाहतमर्मस्थग्नाऽहमनोचम्— ' कूरासिंह ? यत्र मां त्यजसि तदहमपि
 तत्र वक्ष्यिष्यामीति हृदमगेहि । त्वन्निशसत्त्वलमिदमहममरकण्टकावीधराय निवेद्य
 तमत्रानीय निग्राहयिष्यामि त्वाम् ? ' इति । मम वचो निशम्य वृशसोऽयमतीवरो-
 पानलदम्पददयोऽहस्मादभितप्य मां न्यमहीत् । तद्वन्नादपसर्तुमहमतितरा प्रायतिरि । परं
 पाऽयं पुन्यं वचादमबला ? ।

अथाप दुरात्मा निजकिङ्करैरुत्थाय मामिह भाग्याये दुर्गे समानीय चोर्के स्वरणत् ।
 मयि ? दुर्गेऽत्र निरसन्त्या ममप्रतिशान्ताः सप्त संवत्सरा । चिरकाळादसौ देहधारिणा

साक प्रथममेव समभाषि मया । जीर्णकन्धेऽस्मिन् दुर्गं विविधा फलेमहपस्ताख्या
विराजन्ते । निशंरोऽप्येको निर्मलनलवाही प्रवदति निरन्तरमिह । फलादौ शरीरवृत्ति
दुर्वाणाऽहं गमयासि दिनानि कथं कथमपि । सखि ? अद्यैव चण्डालस्यास्य दर्शनमपि
चातम् । प्रियसखि ? अतोवदु खिताऽस्यहम् । प्राणपकटमपि सोढ्वाऽहं नृशसमिम हित
समुपदिश्य रक्षिष्यामि त्वाम् । सखि ? पूर्णाऽधुनाऽऽयुक्षमस्य पापकलश इति कियत्काला-
नन्तरमेवायं विदलिष्यते, तेन समं तदायुर्द्विषोऽपि निवोणमेव्यति । सखि ? एतावदेव
वृत्तमस्या दुःखिन्या हृत्भागिन्या ? ? लघूभूतमथ हृदयमिदं मे त्वया समं समालप्य
सुखदुःखमयम् । स्वामालोक्य विस्तृतवती निपदु लमहम् । हला ? मा भैषी । साहाय्य
नौ विधाताऽयं सकललोकशङ्कर शङ्करदेव । स एव निराधाराधारो रक्षिष्यति मी । ' इति
दृष्टमाख्याय मौनमाकण्ठिनवणे विमला । मत्रिक्लन्ताधिकरात्रिवया द्वे अपि समदुःखभागिन्यौ
निद्रावशा न्यमनु ॥

॥ ~ ॥ इति शुन्दावनयुरकुणाधिगतविधारनस्य पण्डितमेधात्रतकदिरनस्य कृतौ
नारायणम्बामिचारित्यनोरे कुमुन्तिाचन्द्रे दत्तमा कला ॥ ५ ॥

अथैकादशी कला

“ भुजमधिपविद्यालावस्तोऽप्यल परिरक्षितु
न खलु वयसा ज्ञानैवाय स्वकार्यसङ्गो गुण ॥ ” (विक्रमोर्वशीये)

‘ बालस्यापि ह्ये पादा पतन्त्युपरि भूभूताम् ।
तेजसा सह जातासः वयं कुत्रोपयुज्यते ॥ ” (पञ्चतन्त्रक)

“ जनविलम्बिदुर्लभनिष्कामिनी बहुमिराभरणै प्रतिभाति मे ।
उद्दुग्धेणेरदयोगमुल्लसन्निष्ठा हृदयैरेव चैत्रविनावरी ॥ ”

(मालविकाग्निमित्रे)

“ भुजक ? मदिदं ह्यः शस्य लक्ष्मः प्रवृत्तिं
वरतनुरगवाही नैव ह्य त्वया मे ॥ ”

(विक्रमोर्वशीये)

इतस्तु मातादस्यान्यतमस्मिन् विशाले चतुःशालाजने सु-दराया कल्याणन विरामासन्दि-
कायामुपविष्ट पुराभमनसा जगदेकनिधन्तु-गनीयस्य विमोरलौकिकलीला विचिन्तयामास

१ यथाकालं तदाश्लिष्यति । २ अकन्ध्य पश्येद्दि । ३ दानम । ४ प्रशमम् । ५ नयनसम्पदौ ।
५ चैत्ररात्रि ।

श्रीरणवीरसिंहः— ' प्रभो ? न कोऽपि प्रभुत्वयागम्यलीलामवगन्तुम् ? अहो ? अलीयस्येव काले कियत्यो घटना घटिता ? क मम कारागृहवासः ? धात्र नमरे समागमनम् ? कुत्र चार्यं चक्रवर्तिराज्यलाम ? धन्योऽसि प्रभो ? धन्योऽसि ॥ नमो नमस्तेऽस्तु सहस्रहृत्त्वः । जगदीधर ? स्वार्थिनो वयं सांसारिकजनाः किमिव शक्ता भवन्तमवगन्तुम् ? दयालो ? पदास्मासु पतति विपपरम्परा तदानीमेव त्वां स्मरामो वयम् । स्वार्थलोलुपाः स्म वय-
मीदृशः पामरजना । देव ? दयालुरसि । तत्तत्कर्मानुरूलं फलं प्रीतिर्यं दयसेऽनगरतममीपां बालकानाम् । तद्यदि दयाम्बुधे ? एषोऽहं त्वां प्रणमामि मनसा । ' इति—प्रभुगुणगणानं मनस्येव कर्तुं प्रारभत रणवीरः ।

अथ रत्नप्रभां स्मृत्वा व्यचिन्तयदसौ— ' अयि देवि रत्नप्रभे ? त्वमपि रत्नमसि नूनमिह रमणीयान् । स्वर्गमुखं निर्विशामि त्वामुपलभ्य सम्प्रति । प्रिये ? सर्वरत्नमसि त्वं मे । त्वमेव ममानन्दामृतनिर्झरस्य सरोजरमसि । अहो ? यदा त्वदाननचन्द्रान्मधुरवचोऽमृतर-
सप्रवाहो निर्गत्य प्रनिशति मम कर्णकुहरं तदा कियदानन्दसुधारसं रसयामि ? ' इत्येवं यावद् ' बहुविधं विचारयति ताजदेव यद्दि । कस्यचित् पादक्षेपध्वनिमिवाभ्रपीडित् ।

रणवीरस्तदभिमुखं यावदयलोकपति ज्ञावदेवं स्वसमीपमापान्तं प्रतीहारमपश्यत् । रणवीरसविधमुपगम्यैव प्रतीहारो निटिलतटपुम्बदजलिपुटः प्रणिपत्य राजानं व्यञ्जित्वा—
' देव ? देवेन महाराजभीचन्द्रसिंहसनीढे पत्रे दत्त्वा प्रेषितो नायकः सम्प्रति द्वारि समुपस्थि-
तोऽस्ति; तेन सममपरोऽपि कक्षनापरिचितपुरपस्थितयति । उभावपि तौ श्रीमद्यरणकमलदर्श-
नाभिलाषिणौ प्रभुनिदेशमपेक्षेते ' इति ।

' अतिसमीचीनम् ? अन्तः प्रवेशयोभायपि ॥ ' इत्याश्रितो महाराजेनायं द्वारपालः प्रणम्य निरुप्य बहिर्निर्गत्य क्षणादेव तौ सहाद्राय समुपतस्थे । तौ निरीक्ष्य मानसिंहमभिजज्ञौ रणवीरः । तस्मादनुत्थायार्थं सहसा मानसिंहमौष्ठिभ्रत । प्रावर्तत बापजलधारा हर्षेण मानसिंहनेत्रा-
भ्याम् । द्रष्टुं चाक्षीर्षादमसौ रणवीराय । अथ घृष्टयान् कुशलोदन्तमेतं रणवीरः ।

अतोऽयं रणवीराय तदन्तिकेन पृथग्भूय ' यद् यद् घृष्टं संवृत्तमासीत् तत्तद्विल्लं निवेद्य-
भाषायाः श्रीकुमुदिन्या हरणं प्रियाविरहोन्मादप्रेक्षितस्य भ्रातु श्रीचन्द्रसिंहस्य च तस्या
अन्वेपणाय राज्यं परित्यज्य वने गमनमपि निवेद्यामास । अथ मन्त्रिवरश्रीप्रतापसिंहमदत्तं
पत्रं रणवीराय प्रीतीर्णयान् नायकः । पत्रेऽमुदिमन् मानसिंहनिवेदितस्य घृष्टान्तस्यैव सारांशो
विन्यस्योऽभूत् । विशिष्य च— ' धैर्यमाकलयीयं भवता, परिणामे सर्वं भद्रमेव भविष्यति न । '
इत्यादि साम्बनादायकं वचनमपि शिलेखितं मन्त्रिणाऽस्मिन् । पत्रप्राप्तानन्तरं क्षणं तूर्णानि
रिप्या मानसिंहमुवाच रणवीरः— ' मानसिंह ? त्रमदा परापतन्तीमीदृशी घटनापरम्परामात्रो-
प्य निर्वर्तयताविमूढ इवामि । यद्यपि प्राणिति गृहीतोऽयं वृत्तसिंहस्तदवधि कस्याप्यस्माकं
मैवेवपक्षेणं क्षममुने ? तद्वपुनाऽपिलम्बितमेवायं यमनगराध्यनीनं विधानास्महे वयम् ।

नूनममुनैः चण्डान्दहनकेनापहृता स्थादियमार्था कुमुदिनी । तद्यथासम्भवं तूर्णमेवेदानीं
समुचितं परिशेर्द्धणम् । इतमेव सम्प्रति इयः प्रातःकाले निजसेनानाथकं दातव्यं वीरप्रगल्भान्
योधान् सर्जाकारयितुमादिशामि । दुरामनाऽमुना गुप्तगृह एव निरुद्धा कुमुदिनीति दाह्ये । असा-
वपि तत्रैव भवेत् । इव, इत्येव वयमामचलेन सह गुप्तगृहामिमुखं प्रस्थातासमहे । तत्रोपगम्य
निजानन्दवीरान् बहिः संस्थाप्य दोषान्नामना समं गुप्तगृहाम्यन्तरे नेष्याम्यहम् । स्वाधिपते
निदध्यास्त्वं बहिः स्थितान् वीरान् । तेषां साहाय्येन एवं बहिरमितस्तथा संरक्षिष्यसि यथा
कोऽप्यन्यन्तराद् बहिर्निगन्तुं बाह्यादन्तर्वा प्रवेष्टुं न पारयिष्यति । नपीयं हृदि पदं करोति ते
मनायोजना ? ' इति ।

‘ अत्युत्तमेयं श्रीमन्नामायोजना ॥ ’ इत्युत्तीतरम्भामिह ।

रणवीरः । मानमिह ? उपस्थितेय रजनी । त्वं नायक्योमी मार्गधमेण परिधानी स्त
इति गन्वाऽपुना भोजनं विधाय मुखं विधाम्यतां भगवन्तौ । मन्त्रिपतेनामुनाऽऽयोजनेनाभि-
शातं करोतु, भवान् सेनापतिम् । प्रचूषसि प्रस्थातव्यमितोऽस्माभिः ।

नायकमानमिहौ सादरमादाय रणवीरानिर्देशं ततो निष्कान्तौ । निर्गतयोस्तयो—‘ कोऽत्र
मो ? प्रतीहारभुवि ? ’ इत्याह्वयद् रणवीरः प्रहरिणम् । तत्क्षणमेवान्तं प्रविश्य रामसिंहः
प्रणम्य प्राञ्जलिक्रान्तः स्थितवान् । रामसिंहमन्त्रेणैव—‘ आकारय मन्त्रिवरम् ?? ’ इत्याह-
सवान् रणवीरः । अघासी मन्त्रिवरमहालयमुपगम्य मन्त्रिपर्यम्—‘ स्मरति श्रीमन्तमत्रभवान्
प्रभुः । ’ इत्याद्यैव तस्यैव । मन्त्रिप्रभुवस्तु—‘ अकस्मादिदानीं किन्तु प्रयोजनं भवेद्भामना ? ’
इति मनसि विमृशन् वामासि परिधातुं रामसिंहेन समं प्रासाद् प्रविश्य महाराजभीरणवीर-
मिह प्रणम्य निजार्हमानं भजे ।

अथ पृष्टवानाम्यवर्ध—‘ किमिति स्मृतोऽहं देवेनेति ? ’

तदुत्तरं रणवीरो निजयनगरे घटितमक्षिणमुदन्तं संघाट्य स्वहृतामायोजनामपि तं समभा-
वयत् । निजबालमहीमहेन्द्रस्य बुद्धिचतुर्यमालोष्य विस्मयसेरानवामुजो मनस्येव—‘ देवेन
सदृशाथैव नरेन्द्रकुमाराय समर्पितं राज्यम् । बुद्धिशाक्तिमिदं बालचरेन्द्रं चिरायुषं करोतु
जगदीश्वर । इति परमहृष्टात् परमेश्वरमहमन्यये । ’ इति बहु प्रसन्न रणवीरं प्याजहार
मन्त्रिवर—‘ देव ? भतीवोत्तमेयं श्रीमन्नायोजना ? विशेषतश्चाहम्—“ अदमन्यनुगन्तुना-
ज्ञानीयः प्रभुजे ” नि श्रीमन्तमन्यये । ’ इति ।

रणवीरः । मन्त्रिपुराण ? मवानेव राज्यस्यास्य सम्मरुतोऽस्ति । भवति मामनुगते
अदनुपस्थितौ को नु चातयिष्यति राज्यतन्त्रमिदम् ? उदिर्हवास्तु श्रीमान् । अचिरेणैवाहं
नृपसमसु कूर्मसिदमायसनिगडबद्धकरचरणं विधाय श्रीमतां आतृजायास विमोक्ष्य पुना
राजधानीमिमां निर्वर्तये । ततो आतरमपि विचेयामो वयम् ।

मन्त्रिवर । यदाज्ञापयति प्रभु । परमत्रभवान्पुना बालवया इति निवेद्यते मया

१ निर्दणं मारणम् । २ प्रमाते । ३ अत्युत्तमं मुखं कल्पमुपः । ४ इत्यनरः ।

शत्रुणा सावधानेन व्यवहरणीयमिति । विश्रम्भयामिनि जने विश्वासकरणात् प्रागनिर्णयं
विमृशतु देव । साहाय्यं तनोतु श्रीमतां त्रिभु ।

रणवीर । निरस्ता गृह्णामि भवदुपदिष्टमहम् । ममतो गमनानन्तरं भवान् प्रतिमाण्ड-
लिकराज्यं ज्येष्ठबन्धो धीचन्द्रसिंहस्य प्रतिहृती प्रणिधिय्यो दत्त्वा ॥ मद्भारितानि
पत्राण्यपि प्रेषयतु । इत्थं विज्ञापनीयं पत्रद्वारा ' यथाऽस्माकं प्रणिधिर्भवदीयराज्ये समायातो
ऽस्ति । तेन समं विजयनगराधिपतेर्महाराजध्रीचन्द्रसिंहस्य प्रतिकृतिरपि प्रादिताऽस्ति ।
चेदसौ नरेन्द्रो भवद्वाज्ये उताहो भवदीयराज्यपरिसीमनि दृश्येत तदायं नृपति सम्यक्
संरक्षणेन सादरं समुचितं सकृत्यात्मदीयराज्ये शीघ्रं प्रस्थापनीयं । प्रत्येकं पत्रं स्वमुद्राङ्कितं
विधेयम् । तत्पत्रमाश्रयं गन्तारं चरं सूचयतु भवान्- ' पत्रमिदं परमण्डले नीत्वा मण्डले
शरो यद्बधि तुभ्यं तत्पत्रोत्तरं न वितरति तद्वधि तदीयद्वयं यथेन तस्यैव राज्ये स्थापय-
त्येवेति ? यो यं प्रणिधियत्र यत्र गमिष्यति ततस्ततो राज्यात्तदधिपतिना- ' किं
कृतमस्मिन् विषये तेन ? ' इत्याश्रम्य सविस्तरवृत्तस्योत्तरं लेखयित्वा समाश्रयं निवर्तनीयं
तेन तेन । इत्थं प्रतिप्रणिधिं विश्वासयतु भवान् । मन्त्रिवर ? इदंसायमपराऽऽयोजना निरधारि-
मया । अपि रोचते न वेयं श्रीमते ?

मन्त्रिवर । (साश्रयम् ।) देव ? नाश्लिष्यते किमपि भवद्वायोचनायामून्यम् ।
स्वमेऽपि नाहं व्यवहारयम्- ' यदियद् दूरं स्वस्त्यं प्रधायेदशीमुत्तमामापोजनां विधास्यति
प्रभुः । प्रशस्यं भवदीयबुद्धिचानुर्वम् ? ' । प्रभो ? सुतरां समाचीनेषु भवद्वापिता
योजनेनेति प्रसीदामितममहम् । श्रीमन्निर्देशानुसारमहमखिलं प्रबन्धं सत्वरं विधातामि ।

रणवीर । अतिसमीचीनम् ॥ बहुलेयं व्यतीता रचनी सम्प्रतीतिं प्रस्थीयतां भयना ।
इव प्रातः प्रस्थातास्महे वयम् । सततज्ञानमवृत्तं प्रेषयिष्याम ।

मन्त्रिवर । विनयतां महाराज । अनुज्ञानात्तु मामिच्छतां देव ।

रणवीर । माम् । नि शङ्कं प्रतिहृती भवान् ।

अमरकण्टकस्य स्फुरितौ मन्त्रिवरो बान्धवेन्द्रस्य चातुर्यं स्वमनस्येव प्रशंसन्
निजमहालयं गच्छति । गतवति मन्त्रिणि रणवीरोऽपि निजशयनमन्दिरे रत्नप्रभातिकं
गन्तुमुदस्थात् ।

प्रासादरत्नमहालयमसीपचार्यैश्च चन्द्रसाकाशावातापनसाक्षिणी
विरामासन्दीमेकामलकुर्वाणा परिहितमुदरदृष्ट्याम्बरशालिनी राजनमिदानीं रत्नप्रभा
समुपविष्टाऽभवत् । प्रकृष्या गौरमप्यङ्गमस्या मृगाक्ष्यवलप्रकाशेनाधिकं शुशुभे । जलम-
कोमलनवकिरणपङ्क्तयोदकरपल्लवसुत्रकलितेन कलितेन मायूरविच्छिन्नविनाच्छेन व्य-
जनेन मन्दमन्दमात्मानं वीज्यमन्ती समतिष्ठत राजदुहिता । राजकुमार्यां कोमलकरपल्लवस-

भाजितमिवारमानं निरीक्ष्य मयूरपिच्छमयं व्यजनमिदं स्वं सौभाग्यशास्त्रि मन्वाने सानन्द-
मान्दोलति स्म । रत्नप्रभायाः शिरीषकुसुमसुकुमारे करकमलपुगले विविधरत्नजटितानि
रुचिराणि वल्लपानि विरेजिते । अम्भीक्ष्णमस्त्रोक्ष्यमानपणिपङ्कजतया मणिमयवल्लयजाल-
मिदं मनोहारिण्या चन्द्रप्रमया विद्विषुतेतराम् । राजकन्यायाः कर्णयुगलं महाहंमणि-
मोक्तिकमयेन कमनीयेन कुण्डलयुगेन कामपि कान्तिं कलयन्त्रकार । कण्ठे ह्यस्याः सुन्दरो
देवच्छन्दहारो ललाटे चातिरुचिरः सूक्ष्मकुङ्कुमावलिङ्गः शोभते स्म । साम्प्रतमिदं रत्न-
प्रभा स्त्राऽपातुक्यं रत्नप्रमेव सौन्दर्यशास्त्रिणो त्रेकोक्यते स्म ।

राजकन्या रत्नप्रभा स्वहृदयेऽक्षरं प्रतिगलवन्ती स्थिताऽभूत् । तस्मिन्प्रसंगे रणवीरोऽपि
रत्नमहालयं प्रविष्टः । चतुरेवं राजकुमारी रणवीरं निरीक्ष्य-- ' चिराधितं प्राणवल्लभेने ' ति
क्षणं विनोदं कर्तुं काम्य समनवलोकितमिवाभिनीय क्षाधि निभाषयन्ती तमभापद--
' अपि प्रणयिनि कमलिनि ! तमाद्यसिद्धिं सुहृत्तम् । इदानीमेव सन्निचार्यते तव मधु-
करः । किमिति विजं मनोहरे चदनकमलं सुकुलं वसि ! ' इति सम्भाष्य स्वयं क्षणं दूष्णीं
स्थिता ।

रणवीरः । (स्वगतम् ।) अये ! किमिदं प्रवीति ? कोऽयं मधुकरः ? का वेषं
कमलिनी ? भवतु ? । केन तममिदं संभाषते-- इति सावधानं शृणोति । अद्यापि मामिदं
नावलोकितवतीति सुष्ठु जातम् । [इत्युदीर्य रणवीर एकस्मिन् कोणे सन्नैर्निक्षीय स्थितः
वान् ।] निक्षीयमानमिममवलोक्य रत्नप्रभा पुनरमुं धावयितुमनसा वक्तुमारभत--
' (हस्तमुद्वप्य ।) नूनमयं दम्भोलिपटितहृदये भवेन्मधुकरः ? त्वय्ये कियदात्मानं कर्तृ-
पति धराक्षीयं कमलिनी । तदीयं लोहसारमयं हृदयं मयागपि न द्रवति द्रवया । अये !
पश्य-पुनरयं प्रस्थितो भु । कियान् वज्रहृदयोऽयम् ? पश्य- कमलिनि ! पश्य । गण्डलेष्वपि
तव मधुकरः । कतिह, गृहाणामुम् । प्रमवसि खलु वारयितुमेनं गमनात् ? । इति
निगद्य रत्नप्रभा समुत्थाय कमपि किमपि कथयन्तीव सहावमावं हस्ताभ्यामभिर्निवमिव
कर्तुं प्रावर्तत ।]

प्रकारसीदसमवलोक्य व्याकुलीभूय रणवीरो मनसा समावपत्-- ' अये ! न खलु
विक्षिप्तैर्यं जाता ? एहि, परीक्षे । ' इति विमृश्य रत्नप्रभासमीपं गत्वा दृष्टवानसी-- ' प्रिय-
रत्न ! किमिदमिदानीं प्रलयति ? अपि आन्तं तव हृदयम् । ' इति ।

रत्नप्रभा । ' (अम्भीक्ष्णमालोक्य सगुम्मीराकारम् ।) मधुकराविकं विद्यते तव
हृदयम् ।

रणवीरः । सुशीले ! कस्य हृदयं मधुकरान्तिकं विद्यते ?

१ सम्मानितम् । २ देवच्छन्दः शतपटिका मुखावली । ३ हारो मुखावली देवच्छन्दोऽग्रे
शतपटिका । ४ इत्यमरः । ५ विलम्बितम् । ६ तिथ्यङ्कः । ७ सतिष्ठितो भविष्यति । ८ संशो-
जयति । ९ वज्रहृदयः । १० दम्भोलिपटिनिर्दयोः इत्यमरः । ११ नाटकमिव ।

रत्नप्रभा । प्रणयमूढाया कमलिन्या ।

रणवीरः । अये ? कमलिन्या ? किमिदम् प्रियप्रभे ? किमिदं नु जल्पसि ? अपि सुसज्जानाऽसि ? मनोरमे ? शृणु-भयाऽऽथावश्यककार्यार्थं शो राजधानीं परिहाय गन्तव्यमिति तत्सम्बन्धिनी वार्ता विधेयाऽसि स्वया सहाधुना ।

रत्नप्रभा । वत्तु जानाम्यहम् । गमिष्य येन भवान् ? नतरा मम नकारवचनेन न गमिष्यतीति ? (पुनरपि वक्नुममे प्रारतत ।) अये ? प्रणयमुग्धे कमलिनि ? सखदोऽसि गन्तुमय ते मधुकर । त्यजाधुना मधुकराशाम् । पश्य-कियान् वस्त्रकोऽयं तव प्रियतमो यत्वा विप्रलम्भ-गन्तुमवसरं प्रातिपाठयति ? अये ? कथमयमीदृशो भवेद्विज्ञ मधुकर इति नावगच्छति खलु घराक्रीय कमलिनी ? ? अरेरे मिथ्याप्रणयामिनायक मधुकर ? कुतस्समीरक कठोर ? ।

रणवीरः । (तदभ्यर्णमुपसृत्य ।) प्रिये ? किमपि जातं ते इति शङ्क । किमिदं प्रवीणि ? क-नु प्रेमशून्यं कथयमि ? रत्नप्रभे ? न खलु विशिष्टाऽसि जाता एवम् ? ।

रत्नप्रभा । कठोरद्वयस्य मधुकरस्य कृते प्रणयिनी कमलिनीयं सोन्मादेव जाता ।

रणवीरः । (स्वगतम् ।) नूनमित्येवम् ? ? मया गमनवार्ता कथितेति सैव वदति, रूपकान्तमिदं नाटकमभिनेतुमिषानया ? ध्रुवमेवमेव । (विमृश्य ।) किमपि नावगम्यते ऽत्र मया । (प्रकाशम् ।) अर्धविन्दुलोचने ? किमिदं कथयसि ? कुत्रासि तयात्र मधुकर कमलिनी चापि ? दर्शय मे । [इति प्रोच्य रत्नप्रभाया पाणिपङ्कजं अग्राह्य रणवीरः ।]

रत्नप्रभा । (विहस्य) प्राणेश्वर ? किं तदा द्रष्टुमभिलषति भवान् मम मधुकरम् ? पश्य-साम्प्रतमय स्वप्रियान्तिष्ठे वर्द्धिगमनानुशमादात्तमायातोऽसि ।

रणवीरः । (समन्ततो निरीक्ष्य ।) एतऽसि ? अत्र तु न दृश्यते कोऽपि ? अदृष्टं वदति सर्वम् । अत्रतु, कथयाधुना-कुत्रासि कमलिनी ? ।

रत्नप्रभा । (कोणाभिमुखमद्गुत्था दर्शयन्ती ।) पश्य सेयं तिष्ठति ।

रणवीरः । (कोणामिमुखमालोक्य ।) अये ? न किमपि दृग्गोचरं भवति मे ? कान्ति ? ।

रत्नप्रभा । (हस्तमुद्यम्य ।) पश्य पश्य । सेयं स्वस्थानादुपसृत्य सोपानमार्गेणावतरति । अपि दृष्टासी ? ।

रणवीरः । (परितो विद्युक्ष्य) नैत्र नैव । नाहं शक्नोमि किमपि द्रष्टुम् । न किमपि विज्ञापते मया ? ।

रत्नप्रभा । पश्य पश्य-पुनरपिमुपरि समुपेत्य त्वदन्तिकमागन्तुं प्रयतते ।

रणवीरः । (सच्चकितम् ।) अये ? एतऽस्मि ? त्वदन्तिके स्थितोऽस्म्यहमत्र । मद्भ्यर्णे तु कोऽप्येव न विद्यते ? ।

रत्नप्रभा । किं तदामौ गतवती ? (रणवीराभिमुखमालोच्य ।) अये ? कः नु गच्छे-
दियम् ? ।

रणवीरः । तत्तु स्वमेव जानासि ? कथं नु विज्ञायित मया ? ।

रत्नप्रभा । (हसन्ती ।) आम्, आम् ? अवलोकिताऽप्युना । हुं ? भवतु । अपि दृष्ट-
स्तस्याः स्वामी मधुकरो भवता ? ।

रणवीरः । न दृष्टं मिये ? कुत्रास्ति तदीयनाथो मधुकरः ?

रत्नप्रभा । तमपि न जानीते भवान् ? किञ्चकालपूर्वन्तु मम हृदये समवर्ततासौ ; सप्त-
वि स्वेयं तिष्ठति मम नेदिष्ठेः । चित्रं चित्रमहो ॥ तमपि नावलोकयितुं प्रभवति भवान् ? ।

रणवीरः । अयिं तिसिष्ठे ? कोऽपि न तिष्ठति तत्र नेदिष्ठे । पुनरेवं कथयसि किञ्चि-
त्कालपूर्वं सप्तभूदयं मम हृदये इति ? मधुकरोऽयं तिष्ठेत् किमु हृदयस्थले ? विधीयेतराम-
हम् ? किमेवमद्य प्रकपसीति ? ।

रत्नप्रभा । एवं किमु ? अपि न शक्नुयात् स्पर्शं हृदि मधुकरः ? अये ? इममहन्तु
निजलोचनैकद्वेष्टेऽपि निवेशयितुं प्रभवामि ? ।

रणवीरः (सोद्वेगम् ।) मिये ? कथं भवामि - कमपि नालोकितुं तात्रोमीति ?

रत्नप्रभा । महो महदाश्चर्यम् ? । अस्तु । किमपि शाख्यस्तु न विद्यते भवति ? ।

रणवीरः । मिये ? किमेवं व्याहरसि ? अपि त्वं मां शठमन्वारपाते ? देवि ? निर्मलं
मम हृदयम् । तदुभयमपि द्रष्टुमिच्छाम्यहं खलु ? ? ।

रत्नप्रभा । एवम् ? द्रिक्कृत एव तौ भवान् ? ।

रणवीरः । आम्, आम् । तौ द्रष्टुमतीरोक्तमिदं मम हृदयम् ।

रत्नप्रभा । मद्रुः ? सप्तनागत्र मद्रुः त्रिकमुपमर्षतु भवान् । (इति रणवीरहस्तं गृही-
त्वा स्त्रोपकण्ठमाकर्षति ।) पश्य- शृणु-स्वयमेव भवान् मधुकरो नु मे वर्तते, महद्य
भवतः कमलिनीकसि । किम् ? दृष्टमिदानीं भवता तदुभयम् ? । सचिद्वितावेवावां
नवेति श्रुति मदीयस्तरहृदय हृदयेभ्यः ? [इत्युदीर्य रत्नप्रभा रणवीरं कण्ठमाहमाहि-
क्यातितरां विजहास ।]

रणवीरः । (साश्चर्यम् ।) धन्याऽसि यगुरे रत्नप्रभे ? धन्यं तव चातुर्यम् ? अतिमात्र-
महं त्वयाप्य वञ्चितः खलु ॥ योऽयं तव रणवीरोऽद्यावधि केनाभ्यवशीष्टधराः ; सोऽपि
भूतो विमलकण्ठोऽद्य त्वया । रत्नप्रभे ? अपूर्वमद्य त्वया नाटकमभिनीतम् ? सुन्दरि ?
सफलतोऽयं तव परिधमः । नूनमसि त्वं देवी मे ।

रत्नप्रभा । प्राणनाथ ? नाहामि खलु बहुमानमीदृशमहम् ? अहं तु चरणपरिचारिका-
ऽसि भवताम् । प्रियतम ? यदहमिदानीं स्वर्गसुखमनुभवामि, तदस्मिन् सर्वपञ्चाणपरि-
चर्याया एव फलमस्ति ।

रणवीरः । भवि मदीयजीवनसङ्गिनि । रत्नमसि त्वमेकं नारीणाम् ।

रत्नप्रभा । नाय ? बलमीदृशेन व्यर्थं प्रशसनेन । कुत्र गन्तव्यं भवताऽवश्यकार्यार्थं
मिति निवेद्यताम् । आदिदयताद्येव दासी मि शङ्क यदेवाज्ञापनीयं श्रीमता ।

रणवीरः । सुभदे ? अतीवामङ्गलमयो वृत्तान्तोऽस्ति । विजयनगरराजमन्त्रीश्वरस्य
श्रीप्रतापसिंहस्य सकाशादागतमास्ति पत्रमेकम् ।

रत्नप्रभा । किंविषयकम् ? ।

रणवीरः । तन्नामुना विज्ञाप्यते यथा- श्रीमती कुमुदिनीं नृशंसः क्रूरसिंहोऽपहृतवान्,
तामनु महाराजश्रीचन्द्रसिंहोऽपि विशिष्टो भूत्वा वनप्रस्थितोऽस्ति । अत्यर्थं मृगयमाणो-
ऽपि नाय लभ्यते ।

रत्नप्रभा । अये कोऽयं बलात्कार ? किमिदमकस्मादापठितम् ? प्रियतम ! किमि
दानीं करणीयम् ? श्रीभ्रातृभ्रातृजाययो विरलसि संकटमापवितं सहसा ? अहह ! कुत्रा-
धुना तौ विचेष्टामो वयम् ? कदा रीत्या सकटात्मोचयिष्यामो वयमिमौ ? [हृद्युक्तश
रोदितुमावध्य रत्नप्रभा ।]

रणवीर । प्रागेधरि ! किमिति वृत्तते स्वया ? कियन्मात्रमिदं कष्टम् ? नेद कष्टम-
पितु निरुपोऽयं परमेश्वरकृत । ततोऽस्माभि सशुभ्य बहिर्विगन्तव्यम् । तच्चात्र भयं कृतं ।
तत्रापि रणवीरो न विभेति दुःश्रेय । अपि पठतु समोपरि दुःखनिरिपरम्परा पर कदाप्यह
नैव परित्यजेयं धैर्यमात्मनः । प्रिये ? अदेव कुरते कारणिकेश्वरस्तदात्मकस्याणादैव कटपते ।

रत्नप्रभा । प्राणनाय ? भ्रातृमाया मोक्षयितु भ्रातरञ्चान्वेषुमुपायः कोऽनु विचिन्तितः
श्रीमता ? ।

रणवीर । सकलमह कृतवानस्मि प्रबन्धम् । निजमन्त्रिवराय समुचिता सूचनापि
प्रदत्ताऽस्ति । प्रथममहं निगमिष्यामि भ्रातृजाया मोक्षयितु यतो जानाम्यह कुत्रेय स्थापि-
तेति । [हृद्यमिधाय रणवीरः स्वकुवामाबोजना रत्नप्रभायै विज्ञापितवान् ।]

रत्नप्रभा । भावोजनेयमतीवसमीचीनाऽस्ति । किन्तु मदीयमेकं कथनमस्तीकरिष्यति
किमु श्रीमान् ? ।

रणवीरः । अहो ? कुत इयं भाषणशैली शिक्षिता पुनस्त्वया ? ।

रत्नप्रभा । यत प्रभृति जातोऽयमावयोः प्रेमबन्धप्रयोगः । [हृद्युदीर्घं रणवीरामिमु-
क्षमवच्छेद्य हसितवती रत्नप्रभा ।]

रणवीरः । अयि मनोमोदिनि ! सर्वस्वमसि त्व मे । मूढि किं कथयसि ?

रत्नप्रभा । एतावदेव कथयाम्यहम्-यच्चाहंति श्रीमत्कुमुदिनीमोक्षनगमनपरिधमस्ता
त्मानं पदमुपनेतु श्रीमान् । किन्तु भवदोषस्थाने धोमद्वयशया दासीयं धैर्यमस्ती श्रीमतीमा
स्यां कुमुदिनीं विमोक्ष्य दुरात्मानं क्रूरसिंहं निगच्छंयत विद्याय श्रीमात्मसमष्टमुपस्थापयि-
ष्यति ।

रणवीर । (साश्रवंम् ।) रत्नप्रभे ? विमिश्रोऽस्मि सुतरामहम् ? इत्यतएव साहसं
भवदिति नाहमवर्क्य स्वप्नेऽपि । नेदं कुमुदिनीमोचनं कस्यापि बालकस्य क्रीडनकं खलु ?
तत्र तु घोरं युद्धमपि विधेयं स्यात् ? कथय किं करिष्यसि तदा ? ।

रत्नप्रभा । एव किम् ? भवानेव केवलं योद्धुं जानाति ननु ? ? भवदीनेषु रत्नप्रभाऽपि
कृशका युद्धकर्मणीति न सिद्धितं खलु धीमता ? वात्यं पृथाहमशिष्ये सुगुणे शस्त्रास्त्रयो-
गविद्याम् । तदुपयोगमपि स्वतातेन सममहं मृगयार्थं श्रव्या बहुश कृतवती । अपि विवि-
धमपि वीरप्रणव्यं परचरेण ? ।

नृसमिद्धमाकर्ण्य रणवीरस्तु स्वव्यं पृथाम् । क्षणं विमुह्यतां तामाब्रामादे- ' धन्यासि-
मिषे ' इति । इति । तदाहमत्रैवास्मान्मुषिष्ठमन्त्राचार्यामि । अत्रेनैव काकेनाहं भ्रातृभाषां
पापस्य करणजराद् विमोक्ष्य समुपस्थास्ये ' इति ।

रत्नप्रभा । यद्मिलयति हृदयेन । अप्यहमादिश्ये उपेक्ष्यन्मुगवैषणार्थं गन्तुं
भवता ? ।

रणवीरः । (सप्रसादम् ।) देहि ? कुत्राप्यहं नादिशामि त्वा गन्तुम् ।

रत्नप्रभा । उभयमपि नाङ्गीक्रियते भवता ? ? तदुपुनापरमेकं रूपं मे स्वीकरिष्यति
भवान् ? ।

रणवीरः । कथम् ।

रत्नप्रभा । ' तव कथनमहं प्रतिपादये ' इति प्रतिज्ञायता धीमता ? ?

रणवीरः । एषोऽहं प्रतिशृणोमि-तव वचनमभ्युपगन्तुम् । मूढि सम्प्रति ? ।

रत्नप्रभा । आत्मना सह नयतु मां श्रीमान् ।

रणवीरः । (विहस्य ।) रत्नप्रभे ? विमिश्रोऽस्म्यहमप्रतः पूव तव प्रतिशेषेणहं नेष्यामि
आमात्मना सह । अपि प्रसन्नेदानीमसि ? ।

रत्नप्रभा । आम् । अपुनाऽहमतिप्रसन्नाऽस्मि खलु ? ? ।

रणवीरस्तु- ' एहि मिषे ? ? सम्प्रति व्यतीतेयं बहुला रात्रिः । अत्र प्रातरेव प्रस्थातव्यं
मितोऽस्माभिरिति शयावर्धं सुसमाधायम् । ' इत्यभिधाय रत्नप्रभाया पाण्डित्यवृत्तमादाय तां
शयनमन्दिरं निगम्य । शुम्भर शयनमन्दिरमुपेत्यैकस्मिन् विशाले सुपरिष्कृते मण्डपेऽहम्
पथं हं मृदुलोपबैरल्लिखता तल्लिखाया निपत्योभात्रपि दम्पती मिद्रासुखं निर्विविधतः ।

+ ननुपेय निराहृतदियाकरत्विषं समेधितमेकैकुलहृषं प्रसमितयातककदम्बकनृपं
सपतदम्बुधरोदरनिर्मलनीरविर्भूषं प्रातृषं । उच्चुत्तैरलमालाकारविदम्बिभिर्नीलनीलै
गंगेन्द्रमन्जुलेभिनवचलगम्भीरगमनिर्घोषनिरन्तरैः प्रसन्नचामीर्करचिरकान्तिजिह्वरचक्षेत्राच-

१ प्रतिज्ञाते । २ स्वीकृतम् । ३ उपवर्धं उपवर्धम् । ४ त्विन् कान्ति । ५ वर्द्धितमङ्गक-
यमूदहर्षायाः । ६ तद् वाञ्छ । ७ विप्रुषी जलविन्दव । ८ नि स्तनपूगं । ९ चामीकरं सुव-
र्णम् । १० चक्षेत्रा विचित्र ।

मलृतिमनोहरैः प्रकटितपुरन्दरकौमुदसुन्दरैरघोगामिषलाकपङ्क्तिचैन्दिरैर्मनोरमेन्द्रामभिदै-
रम्भोधराडम्भैराच्छादितमखिलमम्बरतलम् । निजगम्भीरगार्जितैर्मन्दयन्ती मयूरतृन्दममन्दं
कचिदन्तरान्तरा वर्षति बहुधारासारं सान्द्रनीला मेघमाला । दिनेऽपि काङ्क्षितं काले समुल-
सतिवरां सचमत्कारं तद्विलेना दिगन्तरालेषु । इदानीमेव वृष्टिर्भवतीति समतर्क्यत जनैः ।
क्षणानन्तरमेव क्रमुकफैलविशालैर्बिन्दुजालैरभिवर्षितुमारम्भ समूहलघारमभितोऽरण्ये
कादम्बिनीकदम्बकैः । जलमयाश्चिन्ना भासते स्म सकलं मण्डितम् । दृष्टिमन्वृती घनानि
महारमणीयानि समबालोक्यन्त । स्थले स्थले हरिततृणाङ्कुरमयी पुरन्दरगोपरमणीया
धराणिरलोक्यते स्म । जगन्धियाप्रदेन प्रजापतिना वसुन्धरायां मैसार्गिकं निसर्गसुन्दरं विविध-
वर्णमनोहरं चित्राम्बरमालीगन्धिवेति कल्पनाऽऽविर्भवति सर्वेषामपि सचेतसां हृदि । कानने-
ऽस्मिन् कोकिलकीरकपोतसारिकानीलकण्ठमयूरचातकचक्रवाककारण्डवज्रलहंसप्रमुखाः पतङ्ग-
धरा निजमञ्जुलकलरवैर्मनोहरन्तिवरां मनस्विनामपि ।

अथ प्रलूप्ससि स्वसेनया समं रत्नप्रभासहितो रणवीरोऽमरकण्ठकराजनगराभिर्गन्ध्यास्मिधे-
धारण्ये स्वशिबिरं निवेशयामास । समयेऽस्मिन् रत्नप्रभया पुरुषवेधो धारितोऽभूदिति सेयं
वीरभट इवालोक्यत । स्वस्वामिना सममियं चालयन्ती निजमाजानेयं प्रयाति स्म । तयोः
पृष्ठतो प्रजति स्म मानार्तिहसेनानायकाम्बाभिक्षितमखिलं बलम् । मध्यम्विने सम्प्रापुरिमेऽ-
रण्यमिदम् । पृथैष त्रिशतिक्रोशमितोऽध्वा विलङ्घित इति सुतरामिमे परिभ्रान्ता बभूवुः ।
इतोऽधुना द्वादशक्रोशविमरूढमवर्तत गुप्तगृहम् । अतिह्रान्ततया मूसलपातघोरवृष्टितया
चासौ रणवीरः 'अग्रैव निवेशय सेनाम् ।' इति सेनापतिमादिदेश ।

प्रमुनिदेशयमकालमेव सैनिकाः स्वस्वतुरङ्गमादवर्तीयं ध्रमतरलाग्निजनिजतुरङ्गावचनवतृण-
कन्दर्लं केवलवितुं कानने ध्वस्तजन् । काननाभ्यन्तरेऽनुक्रमं शारदान्मोधरधवलखण्डखण्ड-
नपटुपटमण्डपमण्डलानि समुत्तमिभूतानि रचिराणि । स्वनिवासायं सैनिकैरायोजितानि
इवेतपटकुटीरकदम्बकानि । अनेनैवास्यां रचिरारण्यवसुन्धरायां मनोहरं नगरमिवावपत
रणवीरशिबिरमिदम् । भागर्तिहसेनानायकयोः कृते समुच्छिन्नं विशालं धयलानुपटमण्ड-
पपुगलम् । सर्वेषाममीषां मध्यभागे महानेक्रेऽतिरमणीयो रजतौदिलखण्डसुन्दरः मोक्षमिती
महाराजार्थं सौवर्णलताकुसुमचित्रितकौशेयपटमण्डपः ।

अवसितेऽस्मिन्नखिलसेनासन्निवेशकर्मणि स्वस्वपटकुटीरेषु सर्वेऽपि सैनिकवीरा अक्षपाकं
कर्तुंमारेभिरे । नम्रहृषाणपाणयः प्रहरिवीरवराश्च सज्जेनं विदधिर । साम्प्रतं प्रशान्ततया वृष्टे-
र्जलं सशशररथं प्रवहति स्म । समयेऽस्मिन् भोजनाश्रित्य मानार्तिहं सदादाय दूरमरण्ये
विचरितुं निर्गतो रणवीरः । पटमण्डपे केवलमेकाकिनी रत्नप्रभा स्थितयती । ईदृशो मनोहरो

१ पुरन्दरकौमुदं सुन्दरचाम् । २ चन्द्रिन्दरम्-आल्हादकम् । ३ विगुन्मालम् । ४ पूगफलद्वयैः ।
५ मेघमालावलीभिः । ६ पक्षिधेया । " पतङ्ग-पक्षिभिर्ययोः । " ७ अक्षयितुम् । ८ धरललपु-
पटपटदन्तानि । ९ प्रेषयितुम् । १० कैलासगिरितटदधिरः । ११ उपरखणम् ।

कान्तारे रणवीरशिबिरादृशद्वेष्ट वृष्टिप्रारम्भसमयादारभ्य कस्यचिन्महीरुहस्य तले निपण्णोऽ-
मूचिलीनो युग कोऽपि । अमीक्षणमसौ समन्ततो िलोक्षयति स्म । अर्द्धाण्यस्य वृष्टिना
संजातानि वातांसि । केवलमक्षेप्य सूक्ष्ममेकं कौशेयान्धरमेव परिधारितममुना । नमस्तिरस्क-
तयाऽमुष्य नीलनीलाः कुटिलकुटिला कुन्तलास्तदुत्तमाम्भितो रोलम्बमाला ह्वोद्वीयन्ते
स्मानिलेन । वृष्टिभिरार्द्धवरीरो जाड्येन च जडीभूतः प्रवासिपुचाऽसौ कम्पते स्म समासीनः ।
क्षणे क्षणे त्रिभिर्भावपरिवर्ततरङ्गाकुलमिवासायत चन्दनमण्डलमस्य । ' अतिदुःखाकुलः
संसारोद्विगमानसश्चायम् । ' इत्यन्वमीयत गुहाकृत्यासौ ।

प्रशान्तां वृष्टिमवलोक्य पुनर्योऽयं क्षीर्घमुष्णञ्च निःश्वस्य समुद्रस्त्रात् । अभिज्ञातोऽयं
भवेदेव प्रियगाधकमहोदयेन-^१ मसत्वेव निजोपन्यासस्य नायकः कुमुदिनीवल्लभश्चन्द्रोऽस्ति ।
योऽयं स्वप्रियाभिरहज्जनिरोग्माद्विहिस्तः स्वरान्यं परित्यज्य वनं निर्गतोऽभमवदिति ।^२ समुत्थाय
चन्द्रार्तिदः समन्ताद्विरीक्ष्य यक्तुमारमत-^३ गता, गता, गतैवान्ततः । मदीयमयनामृतवर्ति-
र्मामन्त्रं विधाय प्रोद्वीना । कुमुदिनि ? क तिष्ठसि त्वमिदानीम् ? अये ? दूरीयतु मत्प्रिया
कोपि । कुमुदिनि ? त्वदर्थमयं चन्द्रः क्षिप्रकष्टं सहते इति जानासि किम् ? एहि-कृपयवल्लभे ?
एहि । सहद्व देहि दर्शनमस्मै विरहिणे तव चन्द्राय ॥ क्षमस्वात्पापराधम् । हा प्रिये ? कथं
न संनापसे त्वम् ? न खलु कुप्यसि मद्यम् ? अये ? सत्किमिति गालपसि ? न खलु
प्रस्थितासि संसृतेरितसर्वमनन्तकालाय ? (विस्मयः ।) नैव नैव नैव गमिष्यतीयं मदीय-
कुमुदिनी मामेकाकिनमिह शिषाय ? कदापि गता भवेद्यदि ? (इति विस्मयान्तरिक्षाभि-
मुखं निरीक्ष्य ।) अयि यमराज ? अपहृतवान् यदि भवान् कुमुदिनीं मे तर्हि तामेकवारं
भद्वन्पर्णं ग्रहिणोतु ; नोकेनमपि तस्याः समीपं गतुं धीमाह ।^४ इत्यहमन्यपर्यये भवन्तम् ।
(क्षणं मौनमाकलय्य) अये ? कथं कोऽपि मे न प्रयच्छति किमपि प्रतिवचनम् ? किं
निर्दयो भवेद्यं धर्मराजः । आम् । तथैव प्रतिभाति मे । त्वमसौ निर्दयश्चेत्कमहं निवेदये-
यम् ? सह्यदि दशां पथि यतंत मन्त्रियाः नायं तदाभभवति खलु यां स्याप्तिके स्थापयितुम् ?
इति स्पाहृत्य निबद्धमुष्टिकः क्षणमाकाशमिमुखमगच्छोक्य पुनरपि सहसा तारस्वरमालपी-
' सेयं तिष्ठति । एष्यं मया स्वमिया । मदनिक्रमागन्तुमिवमभिलपति किन्तु चण्डालोऽयं
नृसिंहलामवरणदि । (सामर्थ्यम् ।) अथापि नृसंतोऽयं न जहाति मे कुमुदिनीम् । तिष्ठ रे
दुष्टहृत्क ? तिष्ठ । सद्य एषाणहरामि तवासून् ॥ प्रिये कुमुदिनि ? मा भेदीः । एषोऽहं
सम्प्राप्तस्त्वव साहाय्यार्थम् । सद्य एवाहं यमनगरातिथिं करोमि चण्डालमेनम् ।^५ इति निगद्य
दन्तान्छीं संपिप्य सहसा धावितुं प्रारब्धः । धावन्नेवासौ चन्द्रो रणवीरशिबिरानिकटभुवमाज-
गाम । नासीदिदानीमात्मपटमण्डपे रणवीरः । एष तु कमनीयकावनकान्तिमनुशीलयितुं
निष्कान्तोऽभवत् । अग्रेकाकिनी पटमण्डपे रत्नप्रभा । वह्निर्विद्यमाने रिक्तयूतके ग्रहदिमदा
विशोन्नकरपालकरा उपरक्षणं कुर्वन्ति स्म ।^६

अवसरेऽस्मिन्नुपगतवानमीषा नयनसरणिमय धारमानश्चन्द्रसिंह । अतमेवा प्रहरिद्वयेन चन्द्रसमीपमुपगम्य निरप्य चैन तत्रैव-पृष्ठम् 'अये ? कोऽसि ? किमिष्येव व्याकुलतया भ्रावसि ? न खलु कोऽप्यनुपतति शत्रुस्त्वा निहन्तुम् ?' इति ।

चन्द्रसिंह । अये ? के यूयम् ? किं पृच्छयते-इति नाधिगत्य शत्रोमिं रिक्षिद । पुनरहमेकस्यापि भवत्प्रभस्योत्तर न दानुमिच्छामि ।

चन्द्रस्य कोपपूर्णं वचनमाकर्णयतोऽनयो प्रहरिणोर्हृदि न ममी विस्मय । उभावपि तौ परस्परामिमुखमालोकयामासन्तु । अन्ते तयोरन्यतर प्रहरी चन्द्रनिकटतममुपगत्य ससाहसं समपृच्छन्-किमये ? अस्मदीयप्रभस्योत्तर न ददासि किम् ?' इति ।

चन्द्रसिंह । नेति सहृदयोषि नु मया ? तस्मिमिति मुधा पृच्छसि ।

प्रहरी । अपि किमपि कारणमनुत्तरयितुम् ?

चन्द्रसिंह । छेदो मे खलु ?

प्रहरी । न श्रोष्यते तवेद छन्द ।

चन्द्रसिंह । किं करिष्यामि त्वमन्यया ?

प्रहरी । त्वामहं प्रगृह्य निजमहाराजनिकटं नेष्यामि ।

चन्द्रसिंहस्तु- 'धूर्तं तत्स्वर कृतपातिन् ? इत्यभिधाप्य प्रचलया चवेदिकया तं प्रहरिणं प्रहृतवान् । वराकोऽयं प्रहरी तु स्तब्ध एव भूत्वा कपीलतले परामृशन् दूरमवलुत्य स्थितवान् । अथ चन्द्र पटमण्डपाभिमुखं प्रचलित । अत्रातरे पुनः प्रहरिणामन्यतमं समागत्यामुमुपरप्य पृष्ठवान्- भ्रात ? कन सम प्रयोजनमस्ति ते ?' इति ।

चन्द्र । हरमाणमिषया कुमुदिन्या सहस्ति मम प्रयोजनम् ।

प्रहरी । कथं वर्तते कुमुदिनी ?

चन्द्र । रत्नमिषमेकम् ।

प्रहरी । मगध किमु तदा तद् रत्नं तवास्तिकात् ?

चन्द्र । (सोदगम् ।) आम् । किन्तु प्रयोजनममुना ते ? अरेरे दुष्टा ? सर्वेऽपि यूयं मन्त्रारसहोदरा इव इदमप्ये ? मन्त्रे, युष्माभिरेव मुनितमिद् मे रत्नम् ?

प्रहरी । चानोऽपि रे ॥ एवमु कश्चन बलाद् गल्लमहिल इषाग्नेरपते । अस्माभिरपहृतं किमु तव रत्नम् ?

चन्द्र । आम्, आम् । युष्माभिरेवापहृतम् । नापहृतं चेन् युष्माभिस्तर्हि युष्मादधिरतिना ॥ नियतमेवापहृतं खान् ? ?

प्रहरी । (आश्चर्यम् ।) नूनम् कोऽप्ययं विज्ञित इति विभावयामि । नायमीदृशं व्याहरेदम्यया । यद्दि, मनागमुना रिनोद् विनोमि । (प्रक्रान्तम् ।) परम् ॥ अरमद धिरतिना मुनिर्न यदि ते रत्नं किं करिष्यामि तदेनं त्वम् ?

चन्द्रः । (सामर्थम् ।) किं करिष्यामि ? तीर्थं दण्डविज्यामयहं त्वप्रभुम् । माहरि-
ष्यामि चामस्तनमहं तदुपकण्ठदात् ।

प्रहरी । एवं किमु ? तद् मदनिनो गमनं तवाधुना ।

चन्द्रः । नैवाहमितोऽप्यमरामि ? ।

प्रहरी । किमिति ? ।

चन्द्रः । प्रभुरहमा मनः ? । किमिति भ्रमयोसि मम मस्तकम् ? ।

प्रहरी । अदि भ्रान्तस्तिरसक ? नात्र प्रमथित्यसि त्वमामनः ? ।

कोऽसि त्वम् ? ।

चन्द्रः । जयीधरोऽस्मि जगन्नाम् । मर्शपरान्नसीनानि समायावोऽस्ति त्वप्रभुम् ।

प्रहरी । एवं किमु ? अरि विघ्ने न वेति त्वया सह सैष्यम् ? उरैकान्येव करमादायु-
मायावोऽसि ? ।

चन्द्रः । (प्रतैलौ प्रदर्शयन् ।) इदं मम नैम्यं वर्जने ।

प्रहरी । हंहो ? । विलक्षणोऽयं कोऽसि मानुषः प्रतिभानि मे ! (स्वमहचरानाकार्यं ।)

भ्रान्तः ? इतस्तु समुपेत्य पश्यत सत्तु ! कोऽप्ययं विक्षितो जनोऽस्मदीयमहाराजंमहाशय
कदं प्रहीतुमागतः ? ।

महरिणोऽस्य वचनमिदमाकर्ण्य सर्वेऽपि महरिर्वीरा दिदृगन्वस्त्वन्नेपेयं विक्षितस्य चन्द्रस्य
परिहायं विवेकिरे । कश्चिदेनं पृष्ठतो हस्तेनापमारयन्, इत्यरोऽप्रास्ताडयति, परः पार्श्वे
माह्वन्ति, जल्पक्षान्धरं तदीयमाकर्ण्य इत्येवं तेन साकं चिकीडुरमी । येयामीदमाचारणमा-
होवय भ्रान्तमस्य मस्तकं महत्मा । जनोऽयमकस्मोदेकस्मात् प्रहरिणो हस्तादुक्षिधेतुकामा-
च्छिन्न तरसा हं लसौप्रहरिण भूतले न्यपानयन् ।

समयोनितितमवलोक्य सर्वदेवमनापठ चन्द्रः ' ईदृशमहति दण्डं विपद्यजनपरिहायसीलः !'
इति निगद्य पुनरयं भूतलपतिं प्रहरिणमावापयामास । स्वसहचरस्य दुर्गतिमोक्षार्थं निरीक्ष्य
कोपानलदग्धमागमागमा इति महरिर्वीराः सममिषय युगपदेव तदुपरि निजनिजकरवाल-
मुदततुल्यमुं निहन्तुमगतः ।

केवलमेतेनैव पलेन चिरन्तनकालाय चन्द्रस्य प्राणा देहादुदकमिवन् यदि तस्मिन् क्षणे-
' न हन्ताव्यो न हन्ताव्योऽयम् ? ' इति नाभूयत मृदुलमञ्जुलो ध्वनिरिकः । ध्वनिमिममा-
कर्ण्य, चक्षित, दृक् प्रहरिणो गतजन्मिष्युर्ब, पश्यन्ति, तादृदेव, दृश्युरमी, स्वसमीपमागच्छन्ती,
पुरयवेपां राजमहिषीं रत्नप्रमाम् । तंक्षणमेव निजप्रहरणान्यवनमस्य सादरं मातुल्यः
समवाविष्टन्त प्रहरिणः । देवी रत्नप्रमा तु यत्रावाप्सुर्मुखं विधाय स्थितवती, चन्द्रस्तत्स्थानमुप-
गम्य मञ्जुलगिरा- ' को नु सत्तु धीमान् ? ' इत्यन्वसुदृक् । परं कः प्रथेयन्तु प्रतिवचनम् ?
चन्द्रस्तु पापाण्युत्तडिकावत् स्थितो रत्नप्रमामनिमेषचक्षुषा पपौ । सृज्यां स्थितदेवमाहोवय

पुनरपि पृष्ठवती रत्नप्रभा—^५ पथिको नु भवान् कोऽपि ? ' इति । अथ सावधानः सच्चात्मघोष्टं तदभिमुखीं विधाय—^६ किमभिधीयते भवते'ति प्रोक्तवानसौ ।

रत्नप्रभा । को नु धीमान् ? इति पृच्छयते मया ।

चन्द्रः । अतीशोऽस्मि सम्प्रति भवदीयप्रभस्योत्तरं दातुमिति खियेतरामहम् । परमादौ को नु भवानिति निवेदयतु माम् ? ।

रत्नप्रभा । इहागतस्य महाराजस्य प्राणाप्रियं मित्रमहम् ।

चन्द्र । किमभिधानं भवताम् ?

रत्नप्रभा । ' रत्नसिंह ' इति नामाहं राजकुमारः ।

चन्द्रः । (सहर्षम् ।) अहो अहो ! अतीवसुन्दरमिदमभिधानम् ? भवतु ? अपि तिष्ठति पदमण्डपे भवदधिष्ठाता ? ।

रत्नप्रभा । नो तिष्ठति । अपि प्रयोजनं किमपि तेन समं ते ? ।

चन्द्रः । आमस्ति । मनागप्य दण्डनीयो मया ?

रत्नप्रभा । किमर्थम् ? ।

चन्द्रः । न प्रभवामि खलु लज्जिवेदितुं भवते ?

चन्द्रसिंहस्वपेक्षां विचित्रमुत्तरमुपधुत्स्य विचिन्तितप्रतीत्यं रत्नप्रभा—, अहह ? दुःखाप-
घोऽयं कोऽपि भरः । भोजस्थिनी फान्तिरमुष्य । मुखमण्डलमस्य चन्द्रसिंहप्रतिकृतिसंवादि-
यदनमिव प्रतीयते । न खलु तदा एव पृथग् भवेत् ? (विस्मयः ।) कथं नु वेत्ति ? यदि तावत्
पृच्छयन्तेन बोधयिष्या ? ' इति विचिन्त्य तमपृच्छचन्द्रसिंहम्—^७ आतः ? कोऽपि गुणशाली
पुरुषो विभाष्यते भवान् ? ' इति ।

चन्द्रः । सत्यम् । परं मादसो गुणिग्रन्थस्य न विद्यते सम्प्रति सत्परीक्षकः ।

रत्नप्रभा । किमहो ? कथमेवमुदीर्यते भवता ? ।

चन्द्रः । अग्रमेवाभिधीयते मया । आम्नि सम्प्रति गुणा भवगुणा इव मे ।

रत्नप्रभा । भवतु । त्वज्जु विचारमिममधुना । अपि मया सह मैत्रीबन्धं विधास्यति
भवान् ? सविचारमहं तव सुखदुःखभागी ।

चन्द्रः । मिम् ? मम मित्रं भविनुमिच्छति विमु भवान् ? अये । अतितरौ प्रसन्नोऽस्मि
त्वया सह सौहार्दं विधानुमदम् ।

रत्नप्रभा । अरि किमरि कस्य मनुष्येण तावता प्रसादेनाग्रभवत् ? ।

चन्द्रः । पारम् ? अहहह ! (इति हसति ।) सत्पुरुषो भवानिति प्रायेमि । यतो
मदीयदृढपक्षमायाः सौहार्दनी भवदाहतिः ।

रत्नप्रभा । किनामधेया भवति प्रवृत्ता ? ।

चन्द्रः । अरि कुमुदिनी नाम्नी मे प्राणवत्प्रभा ।

रत्नप्रभा । (स्वगतम्) भुवमिदमेव ? सत्या नम पारणा खलु जाता । (प्रकाशम्) वरम् । किमभिरयो भवान् ? ।

चन्द्रः । ' चन्द्रविह ' इति न्यातोऽसि ।

रत्नप्रभा । आ एवं हिम् ? वरम् ' काऽसि सन्धति मवशोकमुदिनी ? । चन्द्रसिंह ? पदप, सुहृदमि संवृत्तो ममेदानीमिति न गोपनीयं किमपि वृत्तं मतः । अन्यथा मित्र-द्रोहो गण्यते ? ? ।

चन्द्रः । (सन्नोक्तम् ।) रत्नविह ? स्मारितोऽसि खलु धनं विस्मृतं पृथग्महं स्वपा । रोमाञ्चैर् कृतं मे वपुः । मियसत्ते ? मदीयमागवहमा कुनिवाऽस्ति मत्तः । दुरात्मा दृशंसो नराधमः क्राविहत्यामपहृडधानस्ति । वृत्तसेनामुना कुत्रान्तर्धापिता मन्त्रागमिषेति न विज्ञायते मया । स्वप्रायेक्षरीमवेनगार्थमेवाहं निर्गतोऽसि । किन्तु हन्त ? चिराद्भोषलभ्यते मदीयहृदयेऽवशीयम् । रत्नसिंह ? अवीवदुःखितोऽस्म्यहम् । जनवधिर्नम कष्टानाम् । (हृष्यभिधाय प्रणम्यचन्द्रः कुमुदिनीं स्मृत्वाऽनवीव) कुमुदिनि ! कानि स्वम् ? एहि सङ्ग्रेहि । शालं विधेहि विरहानवदन्द्यमानमिदं मे हृदयम् । इत्युदीर्यं विहायितुं प्राक-मवासी) ।

तमावालयन्ती निवगाद रत्नप्रभा- ' चन्द्रविह ? किमित्याचन्द्रति सरान् ? समाशसिहि । भवन्तमहामिदानीमात्मन्येष्टचतुस्रस्य सन्धे । माफुलीभव, चैयमाकलय मनागिति ' ।

चन्द्रः । (वदीयहस्तपङ्कमे गृहीत्वा ।) त्रियवयस्य ? कुतोऽपि विचिन्त्यानय मे कुमुदिनीम् । कासौ निलीनेति न वेष्टि । मां विहाय गतवतीरमिति जामाग्यहं केवलम् । अपि मदीयदुःखविभ्राममन्दिर सुहृन्मगे ? मदीयकुमुदिनीमन्त्रिणानेष्वपि चेत्त्वामहं महोद-पद्मार्थं स्वसेनाया अन्यतमं नायकं विधाय वितरिष्यामि बहुलभूभागं ते भूमिभुक्त्वावेन पशपरम्परायै ।

रत्नप्रभा । मवती नायकपदवी भूमिरपि च नापेक्ष्यते मया । परमहं सन्निवृत्त-व्यपाकनधिषा कुमुदिनीमन्त्रिणानेष्वपि नियतम् ।

चन्द्रः । तद्वितरामहमाऽनन्दितोऽसि ।

इत्थं साक्षात्तनसत्ताम्यथादिषं रत्नप्रभा चन्द्रसिंहम् । स्वस्वपलस्थिताः महर्षीरास्तु चन्द्रसिंहमभिज्ञाय स्वकृतदुराचरणकृते पञ्चातापमकारुः । अनन्तरं रत्नप्रभा चन्द्रसिंहं समा-शस्य सान्त्वयित्वा चाभुं पार्श्ववर्तिनोऽन्यतमस्य महोदयस्य सृगकन्दलमुन्दरे तले प्रहरीवी-रेण तदादेशकाकलास्तीर्णं कचित्कौशेपास्तरणे समुपवेश्य स्वयमुपविश्य च तरत्तमुख सेन समं समालपत् । ह्यदुःखदुर्गा कथामात्मानुमारमत रत्नप्रभां चन्द्रः ॥

॥ * ॥ इति चन्द्रावनपुरुकुलाधिपत्रविद्यारत्नस्य पण्डितमेधानवकविरत्नस्य कृतौ त्रिपसंगोतामृतमनामो कुमुदिनीचन्द्रे एकादशी कला ॥ * ॥

१ ' जहागीर ' इति लोके प्रविद्धा । भूमिभुक्- ' जहागीरदार ' इति प्रविद्धः ।

अथ द्वादशी कला ।

“ छजमीप शिरस्थन्वः शिसां धुनोत्पादिशङ्कया । ” (शाकुन्तले)

“ प्राणाः परित्यजत काममदक्षिणं मां रे दक्षिणा भयत मद्वचनं शृणुध्वम् ।

शाश्वं न यात यदि सम्मुषिता. स्व मूढा याता सुदूरमधुना गजगामिनी सा ॥ ”

“ किं करोत्येव पाण्डित्यमस्याने विनियोजितम् । ” (रत्नप्रभाम्)

अन्धकारप्रतिच्छेदे घटे दीप इवाऽऽहितः ॥ ” (पञ्चतन्त्रके)

‘ शीलं वा पालयेयं देहं वा पातयेयम् ॥ ’ (स्फुटम्)

ॐ इत्युत्पन्नमेकं तरलतरङ्गमधिरुहः कलितकनककुसुमवलिरुहिततूक्ष्मकौशेयाम्बर-
परिहितहरिदञ्जुकरनिर्मितमहार्हपरिघोनः कपोलतर्लपतिविभ्रितमणिमुक्तावलीरुधिरमुकुट-
मौलिः परितो विलुलितचूर्णकुन्तलजालचोषुम्बमानकन्धरः कुरङ्गमिव तुरङ्गं गर्तप-
त्रयं मानसिन्हेनानुगम्यमानो रणवीरः काननशोभामवलोकमानो निवहृते निजशिविरम् ।
गोरेवैवायमात्मदयितो केनचिदपारेचितपुरेण सम समाकपन्ती समाकोन्य विस्मयसाग-
मना मनाद् निकटमुपगम्य तुरङ्गमादवतोर्य स्नेहमयेन दगम्बुजेन रत्नप्रभामालुलोके । सा
अस्वामिनमुपतस्थितास समलोक्य समभ्युत्थाय प्रणम्य चासु संक्षेपेण- ‘ भाग्यवद्-
सिंहोऽयम् ? ’ इति तत्क्षणमेव विज्ञापितवती । स्वप्रियाचातुर्येण परमप्रसन्नो बभूव रण-
वीरः । इत्यकालमनया ‘ भीमानार्यचन्द्रसिंहः समाश्वास्यानुवह्य ’ इति भृशं प्राशंसीदसौ
रत्नप्रभाम् ।

समवेऽसिञ्चानिमीलितलोचनोऽवाह्मुखः स्थितोऽभवच्चन्द्रः । सोऽधुनोन्मील्य विलो-
चनपुगलं पादद्वयलोक्यति तावदात्मसुहृदमपरेण समं समाकपन्मालोक्यत् । तस्मादु-
त्थायासी रणवीरमभिनेवत्ता विलोकितवात् । अथ पृष्ठवानयं रत्नप्रभाम्- ‘ सखे ? कोऽय-
मागन्तुको नरः ? ’ इति ।

रत्नप्रभा । अयमस्मन्महाराजो यतन्ते योऽसौ दण्डयितुं निर्दिष्टो भवता ।

चन्द्रः । (रणवीरमिमुखमालोक्य) नैव, नैवायमसौ ? ।

रत्नप्रभा । तत् कोऽयमिति परिचीयते भवता ? ।

चन्द्रः । (रणवीरमुखमालोक्य) । “ अयमपरिचितकुमारो ममानुजमनुकरोति वयसा
वर्गेन वडुया याति ।

रत्नप्रभा । (हृदिश्रव्यं कर्तुकामा) किनाल्योऽसौ भीमदनुजः ? ।

चन्द्रः । (सगद्गदस्वरम्) । रणवीरनामासौ ममानुजः ।

१ परिधानम्-अपोवसनम् । ‘ परिधानान्यर्थास्तुके ’ इत्यमरः ।

रणवीरस्तु निजाप्रजन्मन हृदयीं दशां निरीक्षितुमक्षमोऽधिककालमिति सद्य एव चन्द्र-
सिंहाभिमुखमाभिदुत-^१ 'क्षये ? क्षायं ? इत्यावस्थान्तरं प्रपन्नोऽसि । ' इत्याभिवाय चन्द्र-
मालिङ्ग्य मुक्कण्ठं विललाप । समवेऽस्मिन् रत्नप्रभाया लीचनयुगली प्रेमाश्रुजलपूर्णा
बभूव । यदैव रणवीरो निजवन्धुमाभिप्लवत्येवातौ चन्द्रेणाऽपि दृढं वक्षसा परिपल्लवे ।
' कोऽयम् ? रणवीर किम् ? ' इत्युदीर्य साट्टहासमहसदयं चन्द्रः । क्षणानन्तरमेव पुनरस्म
मनो भ्रान्तमिति सदृश्या रणवीरं स्वयश्रस्यलादपसायं दूरं निपात्य लोङ्गदृष्ट्या च तदभि-
मुखमवलोक्ष्य पृथ्वानमुन्-^२ ' कोऽपि स्वन् ? इति ।

एव समुत्तिष्ठन्-^३ ' रणवीरोऽम्बहं भवद्वयुजः ? ' इति समुदतारौत् । ' किम् ? ममानुजो
रणवीरः किम् ? ' इति सभातवापयिचिन्तयामास चन्द्रः । परमनुर्मिषिष्ठविचारान्तरतया
रणवीरामिमुखमालोक्ष्य क्रुधा प्रोक्तवानसौ-^४ ' नैव नैव ! नासि ममानुजस्त्वम् । मदीयर-
णवीरस्तु मत्प्राणप्रियामन्त्रैषु गत्वानसि । दुष्ट ? धूर्तोऽसि त्वं कोऽपि । ममानुजरूपं
धृत्वा वञ्चयितुमापातोऽसि । त्वम् । तिष्ठ तिष्ठ । तत्फलमहं स्वानात्वादयामि ' इति श्रोष्य
प्रहरितकाशादाप्तिक्लामसिधेनुक्तं रणवीरामिमुखं समुत्तोक्ष्य प्रोवाच-^५ ' कृतम् ! त्वम् ?
रत्नमेव । मूढि ! दूरीय ! काऽस्ति मम कुमुदिनी ? नो चेदहं त्वां निहन्मि । ' इति निगद्य
रणवीरं हन्तुमभिमुत्तवान् ।

सद्य एव क्षुत्ता रत्नप्रभा मध्ये समीपेऽथ तदीयहस्तं मृदीत्वा पुरोगच्छन्त्यनेन निरुद्ध-
वती । मध्ये निपत्य समवसूचकतां चेष्ट प्रामोक्ष्यतेपं रत्नप्रभा, तदा तु ध्रुवमेव रणवीरस्य
प्राणास्समुद्रकमिष्यन् ।

रणवीरो निजभ्रातुरीदर्यां विहिततात्पत्या निर्ज्याय परमदुःखतया मूर्च्छितो भूत्वा निप-
पात भूतके । वक्ष्यमाणेव प्रहरिणो रणवीरमुन्वाप्य पदमण्डपं शीत्वा तात्प्यायामधितोऽय
तदीयां वंशं प्रदानेन प्राप्तम् । पदमण्डपं नीते रणवीरो चन्द्रो निजाम्बणंरिधतां रत्न-
प्रमाणालोक्ष्य विहसन्नप्राक्षीत् ' रत्नमिह ! तवरतः किम् भवदीयमहाराजः ? ' इति ।

रत्नप्रभा । नापं संस्थितैः । मूर्च्छामावन्नोऽसि । चन्द्रमिह ! बन्धुगुणमिदमाचरितं
भयता ?

चन्द्रः । प्रियवयस्य ? किं करोमि ? दुःखाकुलोऽहं जातः । नास्ति मे किमपि संशानम् ।
रक्षितोऽयमा मप्रसुरिति क्षम्यन् स्वघाति भयता, अन्यथा न्यपतिष्यदयं वराको मद्दक्षि-
धेनुकाधारतीर्थे नियतम् ।

रत्नप्रभा । अपि सन्नाययिष्यति पदमण्डपं मन्त्रानधुना ? ।

चन्द्रः । नैव । परं कदा त्व मेलयिष्यामि सां कुमुदिन्या सहति मूढि ।

रत्नप्रभा । एहि । इदानीमेव मेलयामि सहानया भवन्तम् ।

चन्द्रः । (सप्रसादम् ।) किं वदसि ? रत्नमिह ? स्वमतिवञ्चकोऽस्योपि तर्कयामि

१ अनुनिमिषितम्-अन्वृत्तम् । २ विलोक्य । ३ चावधित्वा । ४ मृतः । ५ अनुचितम् ।

खलु ? वस्तु । कथय, काऽस्ति मे कुमुदिनी ? ।

रत्नप्रभा । अग्रेव वर्तते ।

चन्द्र । अये ? किमग्रेव वर्तते प्रिया मे ? तद् दर्शय दर्शय, प्रियमित्र ? दर्शय मे स्वरितमिमाम् ।

रत्नप्रभा । शान्तिमाकुरुयतु भवान् । अधिकमधीरो भवसि चेद्योगलभ्येत ते कुमुदिनी कदापि ? उदाधेहि शान्तिं हृदये ।

चन्द्र । (सप्रश्रयम्) सखे ! शान्तिमाकलयामि । तद् गन्तव्यमधुनाऽभ्याम् । रत्न प्रभा तु- ' भाम् । मामनुगच्छतु श्रीमान् । ' इति निगद्य च द्रसिंदमेकस्मिंस्तथापि पत्र मण्डपे नीत्वा सुन्दरामेकस्या सत्त्वावासुपवेश्य समगाद्गीत्- ' आर्यचन्द्रार्तेह ? अत्रैवोप विहातु भवानधुना । गत्वाऽहं कुमुदिनीं सत्वरमिह समानयामि ' इति ।

‘ सुखं गन्तव्यं भवता ? ’ इति सातुरमुदतीतरश्चन्द्रसिंहः ।

अथ पटमण्डपाद् बहिर्भागस्य रत्नप्रभा प्रहरिद्वयं सम्योध्य जगात् ‘ युष्माभौ चन्द्र सिंहोऽभिहितपटमण्डपमुपगम्याविदितरामचेष्टितौ ततः किञ्चिद्दूरे पश्यन्तम् । नासौ ततोऽपसरेदिति सावधानौ समुपराक्षतम् । अहरसमयानन्तरमेवाह पुनरायामि । परं पश्यत युष्मा ‘ स्वोपरक्षगाय मितुष्टौ भटाविमात्रित ’ नामुना भवानप्याशङ्कयेत ? ’ इत्यतः सौ सूचयित्वा स्वस्वामिनो दशामवलोकयितु उद्योगपटमण्डपं गतवती । सम्प्रति पूर्णसङ्कावस्थायामासीनोऽभूद् रणवीरः । रत्नप्रभामालोकयतिप्रसन्नः सङ्कथ्य स्वभ्रातुः कुशलवृत्तं पृष्ठवानसीत् । ततो रत्नप्रभया-कपस्य साम्बवित्त्वा समुद्देशितं पटमण्डपे-इति सकलं वृत्तं रणवीराय न्यवेदि । परस्तात् कैरवायैऽधुनाऽऽगच्छेत् स्वस्थतां चन्द्रसिंहस्य चित्तमियुभौ परामृशताम् ।

पटमण्डपोपविष्टश्चन्द्रो गतायां रत्नप्रभायामेना प्रशङ्कसं बहुशः । अत्रा तरे तत्र पश्यं ततो प्रहरिणोदरीं परिपठिता दृष्टिरमुष्य-इति समुत्थाय वयोरात्रिकमुपेत्य पृष्ठवानवम् । अये ? यमराजकिङ्करी किमु युवाम् ? ’ इति । तथोरेकः प्रहरी । (प्राञ्जलिः ।) नैव प्रभो ! नाथा यमदूती ।

चन्द्र । तच्छौ युवाम् ? ।

प्रहरी । धीमच्छरणसेवकौ ।

चन्द्र । न खलु युष्मां कञ्चिद् वञ्छ्यौ ? ।

प्रहरी । आ शान्तं पापम् ? ! नेदमाशङ्कनीयं प्रभुणा ।

चन्द्र । तद्वयमत्र युवां पश्यंताः ?

प्रहरी । धीमतां सरक्षणार्थं प्रभो ! ।

चन्द्र । (सख्यवितम् ।) मद्रक्षणार्थम् ? कथय किं जातं मे ? यन्मम रक्षणाय समायातो युवाम् ! ।

प्रहरी । दयालो ! न वर्तते संग्रति स्वस्य भवदीये मनः । विशिषावस्थामनुभवति श्रीमानिदानीम् ।

चन्द्रः । विशिषोऽस्यैवं किम् ।

प्रहरी । भाम्, प्रभो ? ।

चन्द्रः । (विहस्य ।) किं तदा सम्यद् मां रक्षितुं प्रमत्तं युवाम् ? ।

प्रहरी । क्षामतिसम्यक्तया धीमन् ।

चन्द्रः । एषम् ? तदायानु युवयोस्तन्यतरो मदन्यगम् ।

तदादेवसमकालमेव तपोरेकः प्रहरी लट्ठपकण्डे गतवान् । सद्य एव चन्द्रः महारिणमेवं स्वकृत्यान् दृढमभिगृह्य समुत्क्षिप्य भूमौ प्राक्षिपत् । मुञ्चि पतनेनायं प्रहरी तीव्राघात-
तया मूर्छितो बभूव । मय योऽनौ प्रहरी सकलमिमं प्रकारमवलोकयन् क्षितौऽभवत्-
क्षणात् तमभिद्रुतजानयं चन्द्रः महत्या । स्वाभिमुत्तममिद्रुवन्तं निरीक्ष्य चन्द्रं बराकोऽयं
प्रहरी चङ्मरेतराम् । नवतिष्ठत चामो विरचिताञ्जलिप्रतश्चन्द्रसिद्धिम् । -मयभीष्टमिममा-
लोक्य प्रोवाच चन्द्रः ' किमिति विभ्रैवि त्वं मत्तः ? त्वं तु मिश्रममि मदीयम् । ' इति ।

प्रहरी । (सकम्पमानस्वरम् ।) प्रभो ? किमिदोऽवयुं विचिन्तयति श्रीमान् ।

चन्द्रसिद्धिस्तु - ' किं ते प्रयोजनममुना ? मूढ ! न पश्यसि किम् - विराममानाह्वयवीये
मे कुमुदिनोति ! न गच्छेयमहं यदि तदन्तिके तर्हिदमनईमेव दृश्येत ? ' इति व्याकुला-
कम्पान्ततः पलायितः । अगदिवायं नपनपयमात्रं समतिक्रान्तः । बराकोऽयं प्रहरी तम-
पवृतमयनोदय संभ्रान्तचित्तः संवृत्य मूर्छितं महारिणमपरं सावधानं विधाय तस्मै सकलं
वृत्तं व्यवेदीत् । ' बलीयसी भगदादृच्छा । ' इति कथयित्वा तौ यामिकौ स्वनोरमद्रुप-
मण्डपमुपगम्य - ' महाराजमावां दिदृशु स्वः । ' इति मलीहारं निवेदितवन्तौ । सोऽभ्यन्तरं
प्रविश्य महाराजाय विज्ञापितवानिति नरेन्द्रो भरेन्द्रमहिषो चामो बहिरागतौ महारिणोरन-
योरेक्यगम् । महाराजमवलोक्यैवेमी यामिकौ बद्करसंयुतौ - ' कथमयं विद्रुतश्चन्द्रः ! '
इत्यनिलमुदन्तं न्यवेदयतां नरेन्द्राय । वृत्तमिद्रमाकण्यं सुतरां दुःखितौ रत्नप्रमाणवीरौ ।
प्रधावितः परितः सादिनस्तद्व्यपणार्थम् परं नोवलङ्घ्योऽयं चेद्रः कुत्रापीति निवृत्ता
इमे निराशमनसः !

तद्य रगतीतोऽयमोश्वेष्टापरतन्त्रमायानं मन्यमानस्तदानीमेव निवृत्तनामादिदेश ततः
प्रस्थानुमग्रे । क्षणेनैव स्वकर्मणो निवृत्त्य सैनिकः ' विजयतां महाराजप्रौरणवीरासिंहः ।
चिरं गीयन् महादेवो रत्नप्रभा । ' इति उपघोषमुदीरयन्तो सुसंगृह्यमिमुखं प्रतस्थिरे ।

अभिविलीननिखिलानावहृतीकः संभावमानवित्पन्नकल्पसकलभुवनयलपः परिहीय-
माणप्रियवमायाहमनोरयकुसुमरञ्जको मग्नमनस्को मलिनवदनः क्षामशरीरो राजकुमार-
श्रीचन्द्रमहोऽयं कर्हिचित् कुहचिचिपतन्, क्वचित् प्रसक्तश्च कस्यचित्परः सद्रससरोरदनि-

करविराजिनः संप्लवमानविविधजलहंसकारणवशातिनः शीतलनिर्मलनीरमालिनः सरोवरस्य तीरभुवमुपाजगाम । परिमुक्ताहारोऽयं चिरकालात् । केवलजीवनरक्षणार्थमभ्यवैहरति फलानि कानिचित् कदाचिदसौ । क्षुधया शोकेन चास्य शरीरं दुर्बलमग्रनिष्ठ । परिम्लानमेतस्य रुचिरं तेन शालिवदनारविन्दमपि । अतो सरोवरतीरमुपेत्य क्षणं तूष्णीं स्थित्वा स्वमनसा प्रालपत्-
‘ महद् ? कुत्रेदानीं गच्छामि ? स्वमनोहारिणां कुमुदिनीं पुनरपलब्धुं नैव दास्यामि किमु ? निबिडान्धकारपूर्णं इव प्रतिभान्ति मे सकला आशा । इमे निष्कृपाः पादपा, जमी निष्पृणाः पतंगिनः, एते निर्दयाः पक्षवोऽपि निस्त्रिला आपन्नास्तस्य मम परिहासमिव कुर्वाणा विहसन्तो दृश्यन्ते प्लु !! अयि सकललोकलोचन लोकवैन्द्यो ! क्वाऽस्ति मम प्राणप्रिया कुमुदिनीति दर्शय मे ॥ अनया विना निष्कलं भाति मे सकलं जगदिदम् । सा एव मम लोचनचन्द्रिका, एषा एव मे हृदयाम्बोजिनीविहरणशीला कलहंसी, इयमेव मम जीवनसर्वव्यग्रवरीविमं । यतो मदीयं सर्वस्वमेव विद्युक्तं मत्तस्तत्किर्यं ममाधिकजीरनामिह । मृत्युरेवार्थं सन्मित्रं मे सन्प्रति । मरणं शरणं प्रपद्येबाहं कुमुदिनीविरहवेदनानलज्वालां शमयिष्यामि । एहि, एहि; अयि मदीयसत्रं कालम्यङ्गिनि सखि शस्तिके ? एहि । त्वं मदीयहृदयरुधिरं निपीयान्तर्ज्वलितामिमाम् प्रचण्डरिरिहानलहेतितैलं शमय शीघ्रम् । परशैवात्मप्रियतमां कुमुदिनीं प्राप्स्यामीति दृढं विधत्सिभि । ’ इति प्रोक्ष्य निजार्त्तप्रपरिरुपदृष्टिकावग्धादसि-
पुत्रिको बहिर्निःसारयामास ।

अथ यथैवार्थं स्वहृदि शस्त्रिकां निखानुं प्रवर्तत तथैव पृष्ठतः केनाप्यकुम्भाकारपल्लवोऽस्य जगृहे । स्तब्धीभूयासौ परित्यज्य पृष्ठतो यावदवलोकयति तावदस्य नयनसरणिमुपेयितानेक कायापाम्बरशाली तेजोमालीव योगीन्द्रः । छुरिकां प्रक्षिप्यासौ कुन्तीभूय योगीन्द्रमभितो निपुणं निरीक्ष्य सद्गता दन्तान् निष्पिप्य सकण्ठीरवरवं योगीन्द्रहस्तमभिगृह्य च दुष्प्राप्त-
‘ दुरामन् ! त्वम् ? तमेव कुमुदिनीं ममापहतवानसि । चिरादयं निपतितोऽमि त्वं मन्मुग्धपञ्जराम्बरे । तन्नाहमिदानीं विमुञ्चामि जीवन्तं त्वाम् ? ’ इति ।

योगीन्द्रः । (विहस्य ।) कुमार ? कोऽहम् ? इति जानामि किमु ? ।

चन्द्रः । (सामर्पम् ।) त्वामखिल जगदिदमभिजानाति । पापं परिचिनोति सकलो-
ऽपि लोकः ।

योगीन्द्रः । तद् मूढि-कोऽहमिति ? ।

चन्द्रः । दुरामा वृद्धिस्त्वमसि ।

योगीन्द्रः । कुमार ? त्वं मां किं परिप्यसि ? ।

चन्द्रः । शरेरे अतुन्दुग्धायक कुमुदिनीलुण्ठनायक ? शूर ? व्यापादयिष्यामि त्वामहम् ? [इति भुवि प्रक्षिप्य शस्त्रिहामादाय योगीन्द्राभिमुखमुत्तोलितशानयो]

१ मुहुरे । २ पक्षिणः । ३ शिवाकर । ४ शिवापरिष्कम् । ५ अन्तर्गम्यमानम् । ‘ कमर ’ इति भाषा । ६ पक्षिहनादम् ।

योगीन्द्रः । (हस्तमुपयम्य ।) कुमार ? शान्तो भव ।

• [इति स्वहस्तेन चन्द्रमस्तर्कं परामृशद् योगीन्द्रः] करस्पर्शसमकालमेव चन्द्रस्य मस्तर्कं स्वस्यतां प्रतिपेदे । पूर्णसंज्ञामुपपन्नोऽयं कूरसिंहश्चान्त्या योगीन्द्रं तिरस्कृतवानहमित्यात्मन्येव हणीयमानो योगीन्द्रं क्षमां ययाचे— ' प्रभो ? क्षन्तव्योऽयं बाल । अतिदुःखावेग-
तया ज्ञातोऽयमपराधी मे । ' इति ।

योगीन्द्रः । कुमार ? न किमपि प्रयोजनमत्र क्षमायाचनस्य । न भवति किमपि संज्ञानं प्रणयसूतस्य । चन्द्र ? स्वर्गीयोऽयं तत्र प्रेमा ? ? नूनं निर्मलप्रेमामृतसरोवरमसि । सन्तुष्यामितरानहं राज्ञि । अहं किमिच्छसि त्वमिदानीम् ?

चन्द्रः । दयालो ? किं मत्पाहाय कर्तुमत्र प्रस्थितो भगवान् ? इत्थमेव यदि ? तदालु-
पृष्ट कुमुदिन्या सद्य योजयतु मां प्रभुः ।

योगीन्द्रः । अपि विश्वसे त्वमिदानीम् ?

चन्द्रः । (भाञ्जलिः) आं दिक्षे तां प्रभो ?

योगीन्द्रः । (हस्तमुत्थाप्य ।) तत्पश्य निजामिमुजम् ।

अथ स्वसन्मुखे निरीक्षमाणो ददर्श चन्द्रो यद् “ विशालयोर्गिरीन्द्रयोर्मध्यवर्तिनि महति भयानके भग्नरात्रे दुर्गे कूरसिंहः कुमुदिनीमनुनयति यद्विधं निजाघोना विधातुम् ; परमिदं मनागपि नाद्गीकुरुते तद्दीयमन्यर्थनमिति नृशंसः कूरसिंहोऽसौ तस्याः करचरणं निगदयित्वा तां कस्त्यस्त्रिमहीरदस्य सात्तायामरलम्बयति । ” इति विलोक्यातिथेर्लज्जया रोषानलेनासौ । पूर्वं निजशस्त्रिकां निरुपेक्षात्मेमचीभूय निबद्धमुद्रिकः कुमुदिनी-
मोचयत्य कूरं निहन्तुमवदन् । तत्रैव तद्दीयनेत्रदर्वीं प्रास्तयन्स्तरिक्षपुम्बिनीभिर्है-
तिततिभिरनिमयह्वरो दुर्गपरिषोम्यन्तरे जाग्रत्यमानः प्रचण्डः कृशालुः ।

इयमिदमवलोक्य पश्चादपसृत्य चन्द्रो योगीन्द्रचरणयोः प्रणिपत्य प्रार्थयाञ्चके— ' प्रभो ? परिहायस्व मे कुमुदिनीम् । ' इति । इदमाकर्ण्य योगीन्द्रो निवसुतस्मिन्तं हस्तं पुनरा-
चक्रयति सकलमिदं दश्यमन्वर्णितं मनुर । ' अतो विस्रपत्तिमितमना भवृष्यचन्द्रो योगीन्द्रम्— ' भगवन् ? यदिदमखिलमगालोकि मया तद्वसुत दृश्यः किम् ? ' इति ।

योगीन्द्रः । चन्द्र ? त्वमिदमखिलम् ? किन्तु वात्यलमालोकि त्वया तदितोऽतिवि-
मृष्टं वर्तते । त्वामतिदुःखाकुलमालोम्य कुमुदिनीदर्शनप्रचण्डालसाञ्जलोष्ण ते निजयोगध-
मेनाहमीतिदूररतिं ददमिति चेदिदमिदं त्वामदर्शयम् ।

चन्द्रः । भगवन् ? किं तत्क्यलमितोऽतिदूरं वर्तते ? अत्रुना प्राणिति किम् ये प्राणयिष्य
कुमुदिनी ? ?

योगीन्द्रः । आम् । सुचरित्रेयं वरवर्णिनी स्मरं स्मरं स्वामवधारमवधारं रोदं रोदं
कथं कथमपि दिनात्रि क्षययति तत्र वसन्ती । यत्रेयं निवसति साञ्ची तत्स्मरणमिदो विंश-
विगप्युतिमितदूरे वर्तते ।

चन्द्रः । तत् किमुपलप्स्यते मदीयकुमुदिनी ? ।

योगीन्द्रः । आमुपलप्स्यते निन्नु धैर्यमाधेदि स्वहृदये । सरसं स्वादुमधुरञ्च भवाते
फलं धीरतात्तायाः ।

चन्द्रः । (प्रणम्य ।) प्रभो ? निमिदानीमनुष्ठेयं मया ? ।

योगीन्द्रः । तत्सूचयिष्यति ते मातस्त्वाम् । परमधुना गच्छामुना सरलमध्वना । सम्प्रा-
प्त्यां ज्वलन्ज्वालाजालजटालपरिखायां निरमेस्त्वम् । गच्छ, साधयामि साम्प्रतमहम् ।

चन्द्रः । दयोनिधे ? कदा पुनरात्मदर्शनात्पुनरेष बालकमिमं पात्रयिष्यति प्रभुः ? ।

योगीन्द्रस्तु- ' मातृकालं कर्तांस्मि साहाय्यं ते । भद्रं तनोतु तव गङ्गलनिधि परमे-
श्वरः ॥ ' इत्याद्याय प्रस्थितः । एतेनैवास्तदर्थे । अन्तर्हिते योसोन्द्रे चन्द्रः- ' किं साक्षात्प-
रमेश्वरस्तु नैवागतो भवेन्मम साहाय्यं निरचयितुम् ? अथवा महात्मद्वारैव साहाय्यं
रचयति सदा परमेश्वर ? । कोनु प्रभुरधिगन्तुं प्रभौरगम्यलीलाम् ? ' इति विमृशन्नेव
योगीन्द्रनिर्दिष्टार्मना प्रतस्थे ॥

इतस्तु गिरिदुर्गे- ' अगस्तितोऽथ पाप्मातिक्रोडनधिरिति निषतमेव समेव्यति कृशंस
पूरमिह ! ' इति सम्प्रजयं कुमुदिनी विमग्न चोभौ महाधिन्ताकुले समपतेशाम् । ' कथं
निजदीर्घं रक्षणीयमिति विचारो मुहुर्मुहुराकुल्यति स्म कुमुदिनीहृदयम् । परं न दासाक क्रमपि
निर्गुमेयम् । मातृदुःखानुमानसाऽपि परमेश्वरं प्रार्थितवती कुमुदिनी- ' जगदीश्वर ? कीदृशं
क्रियमास्ति तव दित्सिन्मितीहृदया तद्विषयया वा नाबलवितुमलमयं स्वल्पज्जीवः । इति
कृद्वैराग्यमपारे संसारमागरे दुःखारद्राकुले निमग्नोन्मग्नमाचरति । यदासौ प्राणी दुःखेना-
तिक्रान्तो भवति तदानीमेवैव भगवन् सत्सरति । तदपि तदपराध क्षममाणः प्रभुस्त्वदीय-
मधि- ' दुःखजालमपानरेति । ' इतीर्थं चिरकालं विमलमनसा प्रभुगुणगणगानं कृत्वा स्तुत्या
चाग्ने ररोह । रदतीमिमां मुद्रीमत्रलोच्य विमला समाश्वासयन्ती तामाश्रमापे- ' साक्षि ?
किमिति रयते त्वया ? मा भिषीरिषदपि ? यद्वचपि निदधति प्राणा ममामुदिमिन् यद्यपि तदपि
तु मृत्तयोऽप्येवैव चरितार्थो भविष्यति निजगर्ह्यमंगि ? प्राणान्तकृतेनापि तव शीलमहं
रक्षिष्यामि ? ' इति ।

विमग्नयाः शान्तिशायकेन वचोवाक्यकेन मनागावलय्य दान्ति प्रोषायेनां कुमुदिनी-
' मयि ? अद्यापौ कृशं ममगन्तुमिह निर्तो भवेदिनि साम्प्रतमेवायमिह समेव्यति ? '
इति । (यत् न शृणुयात्) ' हा ? प्राणमिव चन्द्र ? प्र भवेत्तस्मै ? क्षमीयं भवदीया द्विरयि,
ग्लायि, रोदयि, तामयि, मुदयि, वेपथे रिण्यति मृष्यंति चानररतम् । तदात्म्य
महद्वद्विषयमिमां पात्रयाम्य शान्तितामप्रोषयन् मया । प्रियतम ? त्वदीया कुमुदिनीयं
ममदिनं त्वामिव पिण्ययि, प्यायि, ग्रायि च । तदेदि गन्धर्वमोदि, गुणो विधेदि मातिथे
दुःखम् । ' इति ।

विमला । सखि ? समाधसिद्धि । आर्यचन्द्रमिहस्वदन्वेपणाय निर्गते मवेदिनि ग्रन्थेभि ।
कुमुदिनी । सखि ? मम प्रागेष्टरो देवरो रणवीरमिहयोमौ सख्यं समुद्रमेतंलामिहो-
मरि ज्ञान्वा मां विचेन्न इति विभाषयामि । निश्चितमेव मदन्वेपणाय निष्पत्तौ भविष्यत
इमां । केनाप्युपायेनोपलभ्य स्थलमिदमुपानमिष्यत एतावति कथयतीव मे मनो निकामम् ।
परतः प्रभुः प्रमाणम् ।

अस्मिन्नेवावगरे नृसंसं नृसिंहं स्वयमोपमायान्तं दृष्टानुरिमे लहने । उदभ्यर्णमुपेय
स्तिवानन. कुमुदिनीसन्मुखमाश्लेष्याचक्षे राक्षसः—‘ मिये कुमुदिनि ? विचिन्तितं त्वया
पूर्वापरमस्मिन्मिति तर्ह्यपामि । तत्कथयाधुना—’ किं प्रयच्छसि मे प्रतिउचनन् ? ’ इति ।

कुमुदिनी । मदनाम्ब ? धुने किमु कदापि— ‘ भद्रा सखीनि ’ त्वया ? तस्मिन्सकृन्मां
पृच्छामि ? ।

नूरः । (सविनयम् ।) कुमुदिनि ? किमिति मामवमन्वसे ? किं नैव कामविष्यसे
माम् ? ।

कुमुदिनी । कामपिष्ये ? नृसिंह ? त्वामहं हृदा स्वसहोदरतयां कामपिष्ये । नय मां
निजनायसखिषी । अत्रं कदां ते प्रभुः, प्रणिदत्तमि ते चरणयोः । [इत्यभिप्रायं पर्वधुमुखी
पद्ममुत्पीर्य निषठिता नृसिंहचरणयोः ।]

नूरः । (विह्वलः ।) किं पुनरहं त्वां चन्द्राय प्रयर्पयामि ? स्वहृत्गतं स्पृजेयमहममृत-
फलं किमु ? नैव नैव ? नैव संभाष्यते कदापि ? कुमुदिनि ! मदीयच्छन्दोऽनुवर्तिन्या
भवितव्यमेव त्वया सखु ?? जानोऽहमप्यस्वयं प्रेम्णा तदपि सुन्दरि ? लङ्गीकुरु मामनुगृह्य ।
मतिवरां मुक्तपिप्यामि त्वामहम् ।

कुमुदिनी । स्वप्रागेष्टरो—एवाहं तु सर्वविधं सुखं समागृह्णमुलभे ।

नूरः । दुरामहमिह ? मन्वस्वाधुनाऽपि मन्वस्व । नोपेद्वततः पश्चात्तत्प्यते त्वया ।
सुन्दरि ? विशिष्टोऽसि जातस्त्वदर्थमहम् । न नुरु मां निराशाम् ।

कुमुदिनी । नराधम ? किमिति स्वहृत्मेव तोषयामि निनाशपीजम् ? विमृष्टा पारिष्ट ?
किमिति लग्नमद्वुरागिन् देहमभिमन्यते ? अरेरेऽरद्वर्गार्थवधर ? बहिः सुन्दरं दृश्यमानमिदं
शीतं रथिरमांममेदोमजामलमूत्रपरिपूर्णं हि वर्तते तस्मिन्मयेवैविध्यं पूतिर्गन्धिकाप्युपायसि ?
विमृष्टा रे कामान्ध ! विमृष्टा पश्य, न विद्यते किमपि बाह्याकाररमणीयेऽस्मिन् वपुषि त्वद्मां-
सास्थिरकादृते । अतिदुर्गन्धपूर्णमप्यन्तरममुष्य ?

नूरः । इदमुषि ? सत्यं तत्रोदितम् ? परममन्वरे तिष्ठति तदसिलम् ? ? किन्तु
मुह्यति मम मनो बाह्यमिदं सौन्दर्यमवलोक्य । उदिदानीं त्वनञ्जया मामास्तिह्य चामया-
न्तर्ज्वलितमिदं मम मर्नस्पलम् ।

कुमुदिनी । (स्वगतम् ।) पराक्रान्ता सखु ??? नान्या सरणिरेव मरणे विना ? ?

(प्रकाशम् ।) नराधम ? नृशंय ? ण्डि, स्वदायतेवं विधीयते ननु । मूढि रे मदनाय ? मूढि । कतमदङ्गं वामयसे मे ? इमे नयने निद्रिद्य भिक्षितोऽसि यदि ? तर्हि नेत्रे समुत्पाद्य तुभ्यमर्पयामि ? आभ्यां हन्ताभ्यां विमोहितोऽसि चेन्नरो निद्रिद्य वितरामि ते ? वहिराकाररचिरां रश्मिमिधेपुरीपैदृषिर्भूषिण्यैषादेमउमृप्रलितारयवां दुर्गन्धमनुप्रच्छादिकां त्यचं विजोक्त्योगमत्तोऽसि चेत् स्वम् ; तदेमामसृग्धैरा विदार्य ददामि खलु ?? कुचावलेख-
नमुत्थोऽसि, यदि तदा स्तनामिमे च्छिन्ना निर्वर्पयामि ननु ते ? मूढि मूढि, पापिष्ठ ! कस्मि-
नसर्पधने संलभे ते मनः ! मदीयशिरोरुद्धा-
धुन्नलाधेदभिलष्यन्ते तानपि तर्हि व्यपरोष्य
चिह्नरात् विभाणयितुं सन्नद्धाऽरिम । तस्मा कुल मिलम्भम् ?? पूरय निजकलुषकलशम-
मिलम्भितमेव ? यदिदं कलेवरं कदाचन पञ्च उमापत्यति तद् गात्रमपीवाहं मृत्तिकाधीनं
विधातुं मज्जाऽसि । शीलरत्नसंरक्षणाय मरणादपि न विभेभि । ततोत्वपालनदृष्टे परः
सहस्राभी राजपुत्रदेशीयवीररमणीभिर्दृष्टमानौ हुत्वाऽमान भारताभिज्ञेनयोपिदभिमान-
मद्यापि प्रथयन्तीरावानिमण्डले लब्धवैर्णानि सुवर्णरत्नितार्थैर्मुद्रापितानि नामाक्षराणि
देदीप्यन्ते जगदितिहासपत्रावलीपु । अहमपि स्वपातिमचयालनार्थं विकरालात् कुटिलकाला-
दपि न श्रंसामि मनागपि ? । तद् मूढि मूढि-कलेवरस्यास्य कतमदङ्गं मम कामयसे
निकामम् ! ।

कूरसिंहः । कोमलाक्षि ? नाहमभिलषामि स्वदीप्यं निर्जीवमङ्गम् ? ननु यदिवसुदीप्यं
त्यदा मृदायत्ता तनुरियमन्ते भवितेति तथ्यमेव ?? परमिदानीन्तु तदमर्दानन्दमर्दं
प्रतिभाति मे सुन्दरं कलेवरम् । हृदयङ्गमे ? विमूढोऽहं जातोऽरिम स्वामवलोक्य ?? तद्-
न्दीय सम्प्रति समनुकम्प्य विरहानलसंसर्गं प्रणयिनोऽस्य हृदयं तर्पय निजाधरसामृतदा-
नेन । प्रिये ? तवाधरसामृतमाधुर्यमधरीकैरोति सुधामाधुरीमपि ??

कुमुदिनी । (सकोपम् ।) रे गर्हकर्मकारिन् कूरवर ? अयमहं दृश्येय रतिरिज
दर्शनीया, परं ह्यालहलपूरितं ममोदरम् ?? अपि मन्येधाः कोमलाङ्गी मा किन्तु वज्रम-
पीराहमस्मि खलु ?? अस्मि तीव्रविषघराहं सर्पिणी ?? मदीयस्पर्शसमकालमेवाल्लिङ्गयामि
तत्र प्राणातहम् ?? ।

शूरः । चण्डि ? अपि परिचिनोपि माम् ? अयमपि कूरसिंहो विषचूषकः कृष्णः फाकोदरो
पतते । तदप्रसन्नतया भव मदीयना । न खलु प्रभवसि प्रभाणयितुं सामगुना स्वमात्मज्ञा-
नमपवचता मनागपि ?? ।

कुमुदिनी । आहमहतक ? भृगुनृष्णिकामिव पुण्यासि नृणाम् ? यद्दन्दोलिकाशापितो

१ आमिषं मांसम् । २ पुरीषं पिष्टा । ३ 'दापिका नेत्रयोर्मत्म् ।' ४ 'पिञ्जपं कर्णयोर्मेलम् ।'

५ अधरधरा=स्वयम् । ६ ददामि । ७ अङ्गे । ८ आट्टय । ९ 'चिकुरः कुन्तलो घालः' ।

१० प्राप्नोति । ११ शीघ्रम् । १२ अधरीकरोति निरसकरोति । १३ आन्दोलिका दोला-
बालशय्या वा ।

बालको मृगाङ्गमुपलब्धुं कामयतेतरां वददेव चरापीथं कमना खलु ? । प्राणान्तेऽपि
कुमुदिनीयं नैराधीना भविष्यति तत्र दुष्टवृत्तेः ।

शूरः । कुमुदिनि ! न खलु संशयस्य क्रमेण विपचरम् । । अन्यथा विप-
त्स्वसे त्वम् ।

कुमुदिनी । पाविष्ठ ! नाहमुद्विजे त्वत्तः । परमेष्ठोऽस्ति मां रक्षितुं परमेश्वर ।

शूरः । बलादहं त्वां चशयिष्यामि ।

कुमुदिनी । नास्ति शक्तिः कस्यापि धर्षयितुमापि मां किमुत्तरेवायितुम् ! ।

शूरः । दुराग्रहिणे बाले ? तदधुना पश्यामि-कथं रक्षते त्वं शीलमिति ! इदानीमेवाहं
त्वां चशयामि । (इति व्याहृत्य नृशलोऽयं कुमुदिनीमभ्यद्रवत् ।)

तत्क्षणमेव याऽपौ सकलमियत्कालं पार्श्वे स्थितैव शृणोति सः, सेषं विमलहृदया विमला
रोषाक्षणेनैव। सती मध्ये समभिप्रायः शूरश्च- ' रे मद्वन्मूढ ! विमृश किञ्चित् ! किमिति
कदर्थयसि पतिप्रतामिमाम् ? ' इति प्रोक्तवती ।

शूरः । (साश्चर्यम् ।) अहो ! किम् ? विमला किमियम् ? धन्यासि रे धन्यासि ?
बुद्धिमत्तरे रक्षसे ननु भूशम् । कदा तु संवृत्तासि त्वं पत्निवता ? ।

विमला । यशस्व्यं जातं त्वया सह पाणिप्रदणं मे ।

शूरः । जातं ते मया सह पाणिप्रदणं किन्तु त्वन्तु नासि समानुगुणा भार्या । इयमेव
सुन्दरी वर्तते मदनुकूपा परनी । पृथा पृथ मम प्राणवल्लभा ? ।

इति विमलां निगद्य शूरसिंहो यथैव कुमुदिनीमभ्यगमत्तथैवामुं निरप्य धिक्कृत्य चाम-
यीद् विमला- ' नृशंस ? सर्तां संपीड्य नैव शुभं संभाविता ते ? शूरसिंह ? विमृश ।
अनवधिल्लव दुरितकर्मणाम् । दा इन्त ? किंवत्यो हत्याः ? । किंवत्योऽसौ अपमित्राः ? ।
रे शूरसिंह ? परमोऽवधार्यं जातस्ते दुरितानामिति विमृशाद्यापि । दुष्परिणामो भविता
तत्रान्ते इति विचिन्त्य सतीमिमां संपालय नारीमिति । '

शूरः । (सक्रोधम् ।) योमुढे ! अलमर्कं प्रजल्प ! । नाहं शुभ्रवे त्वं अपर्णमिव
भाषणम् ।

विमला । न शुश्रूषसे चेन्मम कथनं बलादहं त्वां श्रावयिष्यामि ।

शूरः । अप्यपसरसि न वा त्वमितः ?

विमला । नाहमप्रमत्तामि ।

शूरः । दा इन्त ? त्वमपीदृशी भविष्यतीति नाहमज्ञासिधम् । अन्यथा क्षणमेकमपि
सुन्दर्याऽनया सह त्वां नैवास्थापयिष्यम् ? कुलटे ? अपयाहि त्वमितः । भव मे नयनान्त-
रिता ।

विमला । अपयामि ? क वास्यहम् ? त्वं मामानीतवानसीति कुत्रापुना पच्छामि ?

१ पातुला बुद्धिश्च नवमिचारिणीति याक्त् । २ अपर्णं श्रावः ।

अस्म्यहं तवाद्याङ्गिनी ।

शूर । तसि त्व मे किमपि । गच्छ, यथामुक्तं कुत्रापि ।

विमला । तन्मा परिणीय किमिति त्वमवश्यं प्रलु १ ।

शूर । यथाभिरुचितं मे । अपसरसि नवा त्वमधुना २ ।

विमला । नापसरामि । नैवापसराम्यहमितं कदापि ३ ।

शूर । अरणप्रहारैस्त्वा नि सारायिष्यामि तदा ४ ।

विमला । भवतु । कुरु यदभिरुचितम् । सतीरक्षणार्थमहं त्वत्पद्मप्रहारमपि पुष्पप्रहारमिव मस्ये खलु १ २ ।

शूर । पृथक् ? (अन्यतो विलोचय ।) अये ? क कोऽयं भो ? ।

तत्क्षणमेव- ' आ प्रभो ? ' इति प्रोक्ष्य बहिर्निर्गतौ यलिनौ द्वौ सैनिकौ तत्राभिद्रुप्य समायातौ । ' निगडयत रज्ज्वा कुलटाभिमाम् ! ' इति ता निगडयितुं तत्रादिशत्शूरः । तत्कालमेव तद्विदेशवर्तिनौ भटौ निष्कलङ्कामिमां विमलामश्लक्ष्णवता रज्ज्वा । विमलहृदयाया विमलाया विलोचनाभ्यां प्रावहदधुप्रवाहः । तदपि किञ्चिदपि नाद्रवदस्य पाषाणमप्यहृदयम् । आदिष्टवानसौ दुष्ट सैनिकौ वराकामिमामबला कशया ताडयितुम् । हा इतन्ना गिति विमले ? कियन्तु कष्टं सद्यते त्वया ! तीव्र दण्डयिष्यति खलु त्वत्पीडयितारं नराययकारी प्रभु । नृशसस्य क्रासिहस्य विलासानदोषहारीभूतायास्तापसाया विमलाया पृष्ठोपरि यमवृत्ताकारौ भटौ कशया ताडयितुमारेभावे । विनैकमपि चीत्कारमिव मौनमुखी पतिप्रया विमला तीव्रकशाप्रहारान् सोढवती । न पारित कुमुदिन्या कष्टमिदं ब्रष्टुं विमलाया । आत्मार्थमिवमापतिता विपत्तावीर्यदयामिति विचिन्त्य धैर्येण तत्पुरस्तादुपगम्य कुमुदिनी कशाप्रहाराद्यिवाद्यं तौ भटौ प्रत्युवाच- ' नृशसो ? किमयं निरपराधामिमां नारीं प्रहरय ? ' इति ।

अथेय क्राभिमुखीभूय जगाद- ' नराघम ! दण्डय, ताडय, मारय वा मां यथेष्टम्, किन्तु विमलामिमामिबलामनुकम्पस्व त्वम् ' इति ।

शूर । (सक्रोधम् ।) अयि दुराग्रहिले बाले ! त्वां तु नैदाहं विमुञ्चयम् । तवापीर्येव दुर्गतिर्भविषीति परामृत्ताणुनाऽपि ।

कुमुदिनी । ननुमहं ? उद्यतासि सोढुमहं तव दण्डम् ? परं नैवान्यपथेयमारमविचारं कदापि ?

शूर । (सैनिकौ प्रति) इमामपि निगडयित्वा बहिरुत्थीय महीरुदशालायामालम्ब्य पथमिति स्वयमेवानुनेष्वति मामियम् ।

तदादेशसमकालमेव रज्ज्वा निबध्य कुमुदिनीं बहिर्निर्त्वा समीपवर्तिनं वस्यचिन्महीरुदस्य शास्त्राणामालम्ब्यवर्ता तौ । विटपिष्टपावळम्बमाना कुमुदिनीयं सकलमपि कष्टं सहमाना परमेधरश्चरणं धनुमारभवत् । शास्त्राणामालम्बितेयामिति निशम्य निगडिता

ऽपि विमला संगजन्ती समगादीत्—‘ रे भावतायिन् ! इयम्ब किञ्चिद् ? किमर्थं सती-
मिमां संपीडयसीति ? ’ ।

कूरः । तूष्णीमेधि । प्रजल्पसि पुनः किमु ? (सैनिकौ प्रति) महरणमिमाम् । पुन-
रिमां चराकीं विमलां कदाया प्रदुर्गमारभेतां तौ । कशावातप्रसङ्गमानान्ते मूर्च्छिताऽभूदि-
यनवत् । तां ततः कुमुदिनीसमीपे नेतुमादिश्य स्वयमपि कुमुदिनीनिकटं ययौ । एतन्व-
लोक्य निमीलितं निजनेत्रयुगलं हनुदिन्या । तल्लिखेव क्षणे विचेतनां विमलामुत्क्षिप्य
तत्रानीतवन्तौ भटौ । अदिः प्रवहता शोचलानिलेन क्षणाद्बोधागतचेतना विमलेषं तरुणा-
खलमिरशो कुमुदिनीं विलोक्य तारस्वरमरोद्गीत् । रद्गीतं निवारिता भगम्प्याम् । साधु-
नेत्रा कुमुदिनीं विलोकयन्ती निपण्या विमला । क्षणं मौनमाकलय्य पुनरुपायं कुमुदिनीं
कूरः—‘ किम् ? अद्यापि न परिवर्तितो निजविचारः किमु ? कुमुदिनि ? प्रतिपद्यस्व मे
वचनम् । जल्पधोपपद्यं ते दारुणं मरणमिति । ’

कुमुदिनी । यद्वाह ? नाहं विभेमि श्रियोः । उद्युक्ताऽस्मि मर्तुम् । अपि कियदपि
मां त्रामय वा, पीडय वा, कर्तय वा, मारय वापि त्वम्, परं नैवाहं मविष्यामि पशु-
वृत्तैल्लबापीना ? ।

कूरः । प्रचण्डानले दाहयिष्यामि त्वाम् ।

कुमुदिनी । अपि दाहय मां बह्वे ? उतावतारय वा कटेवरान्मम त्वचम्, आहोस्तिन्
मदङ्गानां राजिकानिमानि शकलानि वा कारय मयेष्टम् ? । परं नैवाहमुररीकरिष्यामि किं-
चिदपि त्वदापत्ततामिति हृदमवेदि ।

कूरः । अहमस्मरुणान् इन्दुहमानान् छोहसलाकादण्डैस्तद्वस्त्रेषु प्रवेक्ष्य शरीराक्षत
पित्ततन्निष्कासयिष्यामि । अथ यदा त्वमातिदुःखेनाकम्पिष्यसि तदैवाहं मोदिष्ये । इत्यम-
तिशयमात्रं मारयिष्यामि त्वामित्यधुनापि मन्यस्व ।

कुमुदिनी । दुरापसद् ? पवित्रता नारीं निजपाणेश्वरेण महाविप्रसङ्गमन्त्रा प्रवि-
शन्ति चित्तानकम् । अतस्त्वामित्येभ्यो छोहकीलेभ्योऽपि न विभेमि मनासि । “ वदु-
षवा भव । ” इति तां निगद्य सैनिकानाब्रमाये कृतसंहः ‘ आयि खीराः ? अः पातर-
रुणोदयान् प्रागु दुराग्रहमदिलमिमां ललनां देव्यै चलिं दास्याम- इति तामिदानीं तरोर-
वापे देवीमधिषो नयत यूयम् । अद्यतनीं रजनीमियं दारुणं पीडनीया भवद्भिः । इवः
प्रभाते कृशानुवस्त्रेरायसदृशैरस्याः शरीरान्मांसं निष्काल्यामि कुण्डे स्खलरशो दुरवा देव्या-
उपहारीकर्तास्महे वयम् । अतस्त्रयोपम्यामि कुण्डमपि सज्जीकृत्यताम् । स्वपंतां स्वपंताम् ।
न कियतामीपदपि प्रमादोऽत्र कार्यं युष्माभिः । ’ इति । अथ तरोरुत्तार्यं कुमुदिनीं प्रच्छ-
द्यभेदेना निम्बुगुप्तपृष्ठादिगुप्तं सैनिकाः । कूरस्य रोमहर्षणं भयङ्करं बचो निरास्य कुमुदि-
न्याश्चान्दिगुर्गतिमाजोष्य भिषा कम्पितुमारभत विमला । अस्याकुलेयमुत्पाद्य कूरसिंह-

चरणयोर्मलक निधाय चोत्तवती 'क्षम्यतां प्राणेश ? क्षम्यतामियम् । परित्रायस्व कुमुदिनीम् । अनुगृह्यतामिय भवतेति ।'

कूर । (चरणाभ्या प्रहृत्य ।) रण्डे ? तूणीं भव । नाय समयो दयाशब्दप्रयोगस्य ।

विमला । प्राणनाथ ? परित्रायतामिय भवता । सुकुमारतया नाल सोढुमिय दोरण भवदीयशासनम् । अनुकम्पनोया राजनन्दिनीयमित्येव याच भवदन्तिक तस्या प्राण भिक्षाम् । [इति निगद्य दीनवदना विमला पुनरग्रदीत् शूरचरणौ ।] तदा दूरमपसार्य जगाद मृशसोऽयम्- ' कुटे ? एषोऽह तव भिक्षा पद्मयामभिदग्मि । तूणीमेधि स्वमेति ।'

नृसिंहस्यैव वचनसाकर्ण्य रोषात्तनेत्रा सजतेव विमला । वचनदशावामपि घोर संगस्य व्याहृतवतीयम्- ' दुरात्मन् ? गच्छ, नाहमद्यारम्य तव भार्या स्वमपि नामि मम पति । त्वदीयदुरितकर्मणा फलमयश्यमव दास्यति ते परमेश्वर । चण्डाल ? सासन्नोऽय विनाशस्ते द्रव्यवेदि । अद्यप्रभृति वैरिणीभूताऽसि तेऽयम् । यावज्जीव त्वप्राप्तप्रदणकर्मणि व्यावृता भविष्यामीति । ' कूरसिंहस्तु ' कुलटे ? नाह जीवन्तां स्वा मुञ्चामि । कुमुदिन्या सह तच्चापि क्षरीर देवा उपहार करोमि । स्वमितोऽद्य निशीथे मेऽपसे । तान कुरु परमेशस्वरणम् । ओ विभाते स्वमपि सुरलोक प्रस्थातासे । ' इत्यभिधाय चतुरो वीरान् विमलोपरक्षग फनुमादिश्य निशीथे ता देवोनिऋतमानेतुश्च निर्दिश्य ततो निष्क्रान्त ।

कुमुदिनीविपोगेन मृशमस्यास्य दारुणशासनरक्षणा चेव विचेतनीभूय विमला निपपात भूतले ॥

+ इति धृ दावनगुरुकुलाधिगतविद्यारत्नस्य पण्डितमेधाप्रतकविरत्नस्य +
हृषीकेशोपनिषत्काव्यभण्डाग्रे कुमुदिनीचन्द्रे द्वादशी कला ॥

अथ त्रयोदशी कला

“ न तच्छ्रद्धेर्न नागेन्द्रैर्न हवैर्न पदातिभिः ।

क्षायं ससिद्धिमप्येति यथा शुद्धया प्रतापियम् ॥ ”

[पञ्चम-प्रके]

“ हा हा देवि ? स्फुटति हृदय भ्रमते देहव ध

शून्य मध्ये जगद्विरलज्वालमतर्ज्वलामि ।

मीदृक्ष्ये तमसि विधुरो मज्जतीवान्नरात्मा

विष्वद्मोह म्हातपति कथं मदभाग्याः करोमि ॥ ”

[उत्तररामचरिते]

* यदैव क्रूरसिंहः कुमुदिनीसमीपमुपेय तामम्ययवाञ्चके तदानामेव रणवीरो निजसे
नया साक गुहगृहभ्यर्णमाजगाम । प्राग् यत् प्रविवेश चन्द्रसिंहस्तत्रैव स्थले रणवीरो
निजसेना सन्निवेशयितुमादिदेश सेनान्यम् । गुहगृहद्वाराप्रतो निवेशितानि निजनिगपन्कु
टीराणि सैनिकैः । रणवीरायञ्चोद्यमितो महादेवो मन्थवन्मण्डप । सायसमये आपना
सम मानसिह सेनापतिमितरौ च प्रीन् नायकान् सहादाय रणवीरो गुहगृहद्वारनिहिता शिला
मुपगत्य ॥ कीलयन् प्रविचियापमार्य चेमा शिला प्रविशदम्यन्तरे गुहाया । पश्यामेव
मृणा दल शनैरधोऽवतरतुमारभे सोपानरम्परया । पुरोगामिना नायकद्वयेन धृतममूदात्मकरै
प्रवर्तित स्कूलदोषिकायुगलम् । तदीयप्रकाशे सम्यगवाञ्चोक्षमेव पन्था । सर्वे गुहातलमत्र
तीर्य तिर्यग्दर्शनेना काष्ठपुत्रिकाभिष्टितद्वारान्तिकमगम्य युक्त्वा द्वारमपादृत्य चन्द्रप्रकाश
निरोद्धतमपि च द्वालोकेभासित रिक्तपद्मगमासेकु । तत्र क्षण विरम्य परिहो दष्टिं निक्षि
प्यामी देवोऽतिमाप्रत समागता । चन्द्रकीलेन देगीर्म्सिन्धु-मुत्रय स्वनायकौत्तदीप रहस्य
समवायोधयद् रणवीर । तस्या प्रतिमाया विचित्ररचना विज्ञाप विलिखिपिरे नायका ।
मय यथास्थिता मूर्ति मुद्रितवानसौ ।

अत्रान्तरे रणवीरस्य दृष्टिस्तत् क्रियद्वन्तराले पयंटयोऽपशिचितपुरुषयोऽपरि परिपविता ।
' क्रूरसिंहमटाभ्या भत्रितयमाभ्या ' मित्यवधार्य रणवीरो निजनायकप्रयमादिदेश स्वसमी
पमानेतुमेतौ । तदाज्ञाममकाळमेव त्रयोऽमी नायकास्तयोऽभिमुख गतवन्त । इमानात्मस
म्मुखमागच्छतो विलोचय सप्रफुल्लौ बभूवतस्तौ । तयोऽभ्यर्णमुपेतत्त्रयोऽमी नायका ।
एषामन्यतमस्तौ बभाय- ' ज्ञातौ ? न भय कुरुतम् ? गीषाता वयमाहन्तु भवन्तौ ।
किन्तु स्वमहाराणान्तिठ नेतु वा वयमागता स्म ' इति ।

अतस्तयो तत्पैर्यम-पक्षरेण पृष्टम्- ' कतमस्य महाराजस्याभ्याश नेतुमभिलषन्ति नौ
भवन्त ? कथं सन्ति भवन्त ? ' इति ।

नायक । वयममरकण्ठकाधिपतिमहाराजधीरणवीरसिंहस्यानुचरा स्म इति तदाज्ञपय
या तत्पुण्ड्र नेतु वाञ्छाम । मा भैष्ट युवा मनागपि ? अस्मत्प्रहारात् सुतरा दयालुर्नि
धत् । मागम्यतामस्माभि सह भवद्वन्धम् ।

' यदभिरथितं भवताम् ? ' इत्यभिधाय मटाविमौ मौनउदनौ तौ सम रणवीरनिकटमा
गतौ । रणवीरस्य मङ्ग्यान्तिप्रयत्नोक्त्य त-पमापरित्याज्य तौ प्रणम्यासु तत्रभ्रममेकत
स्थितौ ।

रणवीर । मटौ ? मा भैष्टम् । नाहमि-जामि मनागपि वा पीडयितुम् । क्वचल दृश
सस्य तस्य सकाशात् विमोच्य वा म-मार्गमारोपयितुमभिलषामि । वन्तम् । कोऽभिलाषो
वर्तते युवयो. ? ।

मटौ । (प्रा-व-ग-) महारूपालो ? जतीरोपहृता दासानिमौ । तस्य प्रमोदचनम् ।
तारण प्रपद्या श्रीमन्तमाजाम । भगवन्निदमनुष्ठानमुद्यतं हि सदायाम ।

रणवीरः । समीचीनम् । तदद्य वामहं स्वसेनायां प्रवेशयामि; परं विधेया कृतप्रता
कदापि । अन्वया पशुमारं मरणीयमन्ते भवद्भवामिति स्मरणीयमन्तः ॥

भटो । प्रभो ! परमेश्वरं साक्षीकृत्य प्रतिजानीव आवाम्— ' नैव कदापि धीमतां कृतं-
वातितां करिष्याव ' इति ।

रणवीरः । वरम् ? इदानीमहं प्रसन्नं प्रष्टुमभिलषामि । अपि सत्यमुत्तरं दास्यते न
या ? ।

भटो । आवामभ्यस्तौ भूतैर्यमेवात्र भवते निवेदयिष्याव इति प्रष्टव्यौ नि शङ्कमनुगौ ।

रणवीरः । कुत्रास्ति सम्प्रति युष्मदधिपतिः क्रूरसिंहः ? असौ क्रियतात्पूर्वमाहवतानेका
राजतनयामिति कुत्रेयं निरुद्धा नृपनान्दिनीदानीमिति द्रुतं निवेदयत मे सुवाम् । तयोरन्यतरो
भटः प्रोवाच प्राञ्जलि— ' आम् ज्ञायते सकलं तद् वृत्तम् । राजेन्द्र ? धूयनाम्— इत
पणमासपूर्वमस्मदीयसेनापतिर्विजयनगराधीश्वरस्य तनया महाराजप्रीचन्द्रसिंहस्य च राजम-
हिषीं धीमतीमार्यां कुमुदिनीमपनङ्गार । राजनन्दिनीयं निरुद्धास्ति भग्नभावे महति गिरिदुर्गे
तद् गिरिवुर्गमिति वाद्यावर्त्मनाऽतिदूरं वर्तते । बहुदिनगन्तव्योऽयमध्वा । परं दुर्गमिदमभ्य-
न्तरीयसुरङ्गामार्गेणात्यल्पकालेनैव गन्तुं पार्यते । तत्रैव निरुद्धा आर्या कुमुदिनी । तत्राणीय
राजतनयामिमां बहुश प्रार्थयाञ्चक्रे क्रूरसिंहः । परं सुता न्यक्कृतोऽयं तथा । नामधुपे-
तमनया तदीयमभ्यर्थनम् । अथ क्रूरस्तस्यै पाणमसिक्तमार्गं ददौ । आर्यायां कुमुदिन्या
परिचर्यार्थं मित्रभाषां नियुक्तवानयम् । वामसौ पुराऽचीकमत प्रेम्णा परमिदानीं तद्वाननाम्बु-
जमपि न दिदृक्षते । विमलेति तस्या नामधेयम् । नूनं विमलान्त करणेयं विमला । अत्यल्प-
कालसमागमेनैव सेयमार्थां कुमुदिनीं स्वपाणयोऽभ्यधिकं प्रेम्णा कामयते । तदर्थमेवा
प्राणानपि विभ्राणयितुमुद्यतं विद्यते । तस्य दुर्गस्य परितोऽतिदुर्गमा उज्ज्वलज्वालाजालज्वाला
मिच्छाताऽमुना क्रूरं परित्यातिगम्भीरा । पणमासा भतीता अथ तदुदन्तघटनायां घटितायाः ।
अघार्यां कुमुदिनीमुपगम्य घटुर्ध्वं सानुनयं सभर्त्सनं समग्रागमयत् क्रूरसिंहः । परं जात-
कश्चिदपि प्रभावः कुमुदिनीमनसि तदीयवचसाम् । ततः क्रूरोऽयमवीचकुद् सन् पलादिमां
यदायितुं यावत्तस्या अभिमुखमभिपतति तावदेव विमला मध्ये निपत्य बहुपकारं क्रूरसिंह-
मुपदिदेश । परमस्य क्रूरस्य कटोरे यन्ममयद्दये न जातो मनागपि प्रभावः । प्रत्युत
विमलाया यच्चैरधिकरोपास्यनयनं संतुल्य तां निगडयित्वा कशयाग्नादयितुमादिष्टत्वात् ।
शुचरिप्रया विमलाया तून्मीरयैव सेदर्थं कशापहार । अघार्यां कुमुदिनीं निर्भर्त्सयि-
तुमोर्भे क्रूरः क्रूरसिंहः । नाजीगगदिष्य किमपि तदीयनयनम् । ततो नृसेनेामुना वृक्षशाखा-
यामाग्नितेजमार्याः । इत्याख्याय क्षणे मौनमितिष्ठत् ।

रणवीरः । (सतोषम् ।) वा ? कोऽयं पलाश्वरः ? इह पातिव् क्रूर ? महानय-
नयाधारो दिदिगम्यया ? आगममिदानीं तत्र मरणम् ? (भटं प्रति) तां ततः ?

भट्टः । ' आयां कुमुदिनीं तत्प्राप्तान्तराललम्बिना समवृद्धयं दुरात्मा । परं निता-
न्तमपि नाद्रीकृतमस्य कथनमत्रभवत्या । अन्ये दारुणं स्वरिचारं प्ररक्षितमानयं नूर । इवः
प्रभाते नृशंसोऽग्रा रोमज्जनेन घोरकर्मणा श्रीमत्या देवीबलिदानं विधाता । कथा रीया
निधीयते बलिदानं कीदृशञ्च घोरं कृत्यमिदमिति विदितवृत्तान्तव्या तथा विमलया विमलया
सहृदयया कुमुदिनीप्राणप्राणार्थमर्षितो दीन दीनया नूर नूरमेवः किन्तु मनागपि
नागता इयास्य निर्दये हृदये । हिता हि ता निःकन्दामाया भायोमपि श्रीमत्या कुमुदिन्या
सहैव बलिं दाम्पति देयं । अत्रैवनेयतोऽत्रभवती राजकुमारी बलिदानार्थम् । विमलापि
निर्दायेऽप्राप्यते । येन पुरतो हृदये सूर्यस्तद्वत् एव बलिदास्यते इति वृत्तं प्रागेव
किञ्चिदायामज्ञापितम् । नियुक्तौ आगमत्र देवीपुरतः प्रहरिकार्यं । ' इति समाख्याय
तूष्णीमनिष्ठम् ।

भट्टेति तं सकलमुदन्तं सारधानं निराग्यं रणवीरं । क्षणं विदुष्य मनसाऽऽलपद-
' आर्यं ? अतीव कष्टमवस्थातात्रभवत्या । तत्प्रतिकर्तुमयं सम्प्राप्तस्ते रणवीरः । दे नृशंस
नृशंसह ? सावधानो भवाधुना ? न न्यूनस्त्वमकार्षीः । खलु त्वं न पीडयितुम् ।
समुपेयुषीयं तत्रान्तरेला साम्प्रतमिति जानीहि । पापिष्ठ ? अन्यत्पकारावाधुना तिष्ठतु तव
दुःखेष्टितम् ' इति ।

इत्याहस्य रणवीरो निजनायकै सह तौ भवौ समादाय शुद्धया बहिराजगाम । निर्विघ्नमसु
बहिरागतमरुतलोदयादितयमाननन्द रत्नप्रभा । पप्रच्छ चास्य कुशलम् । अथ सकलं वृत्तमा-
चक्ष्यै रणवीरस्ताम् । कुमुदिन्या दुःखमाकर्ण्य आपज्जलपूर्णं अश्रूणा नेत्रे रत्नप्रभायाः ।
तदीयमधुजलं निजवसनाश्लेन परिमूज्य तामाश्रासयाम्भूर रणवीरः । अथार्थं बहिरागम्य
रिक्तभूतले निजसैनिकमण्डलमध्यवर्ती नियण्णः सह रत्नप्रमया । तत्रान्तरे सन्ध्यार्क्षकपिशा-
मविवूरे पार्थिवं रत्नं समुन्निहानमालोक्यत रणवीरेण । कोऽपि यलमादायाभिपतति नूनमिति
वितर्कितवानयम् । नृशंसः नूरसिंहो भवेत्सौ कदाचिदिति तमभार्षं स्वरहंथिनीं सजीभ-
यितुमादिष्टवागयम् । क्षणादेव रणवीरसैन्यं सेनापतिना सममभिपतत सैन्यस्य साम्मुख्यं
कतुं सजं समवाविष्ट । अनिवर्यतो वृत्तान्तो नदीयमी संतुष्टा सम्प्रति । तदन्वयरादेक
सैन्यवारोहो-योऽसौ तदधिपतिरमृत-स्वतुरङ्गमादवतीर्य रणवीरनिष्ठमागत्य तस्थौ । रणवीरं
मिलोभ्यैवाकस्मादतिहर्षनादं विधाय तमालिलिङ्गायमश्नारोह । रणवीरोऽपि स्ववृद्धप्रधानवर्यं
श्रीप्रतापसिंहं निरीक्ष्यै मुमुदेतराम् । आमीदृगं साद्री स्पर्शितो मन्त्रिवरः श्रीप्रतापसिंहं पूज्य
अथ मन्त्रीधरो रणवीरं रुद्रालमाष्ट्रस्य स्वसेनां तत्रैव सच्चिदेवमितुमादिष्ट । रणवीर-
सेनया सम समंगन्त मन्त्रिसैन्यम् । सार्धयामी मुमुदिरे सर्वेऽपि सैनिका । अनन्तरं

१ सन्ध्याधरः २ पितृ ताम्रवर्णम् । २ रजो वृत्ति । ३ समुद्दिगम् । ४ बह्मिनी सेना । ५ पुनना
सेना । ६ अश्वरोह । ७ तपनम् । ८ एकीभूय ।

मन्त्रिरस्य स्वागतं विधाय समपृच्छदमु रणवीर ' कार्यं ? कुतोऽहम्मादिहागतं श्रीम
तामिति । '

प्रतापसिंह । चन्द्रसिंहभ्रातुरन्यपणार्थमहं सेनया समं निर्गतवानस्मि । समरितयान्त्र
पुराणसचिवद्वस्ते प्रिययनगरराज्यपुरम् । बहुशो मिचिन्वताऽपि मया नोपलभे प्रवृत्तिरपि
भ्रातुरिति निराशमनसा भवन् साक्षात्कर्तुममरकण्टकराज्यनगरं प्रयागम् । तत्रानुसन्धत्ता-
' भ्रातृगवेषणाय निर्गतो भवानिति व्यज्ञायि मया । अथाहं भवन्मन्त्रिवर साक्षात्कृतवान् ।
सहृदोऽहं सम्यगमुना । तत्र दिनद्वयमुपरिवा निष्का-नोऽहं ततो मन्त्रिरानुज्ञामादाय । पथि
यागच्छता- ' अत्र सन्निधावेव कूरसिंहस्य विद्यते गुप्तैका गुहा । तस्यामेव घृशसोऽसौ निना-
जुषरं सह निरस्तवीति ' प्रप्ता मया प्रवृत्तिः । अतो विचिन्तितं मया- ' यत्राप्य दुरात्मा
निवसति तत्रैव रात्रिं या- कुमुदिन्याऽपि भरितव्यमिति । '

इत्यन्यथाहं पाविष्ठममु व्यापादयितुमना घर्मनाऽमुना यावत्प्रयासि तावदेव कूरलो
भनरसेनामिमामालोकयम् । सैन्यमिदं कूरसिंहस्यैव स्यादिति विमृश्य स्वसेनां मुसन्नतया
सावधानमभिगन्तुमादिश्य त्वरितगत्या वयमिहाम्पागच्छामः । निकटतरमागच्छन्निरस्माभिर्भ
वानालोकि इति नास्माकं हृदि ममौ हर्षः । रात्रेन्द्र ? कथ्यतामिदानीं किंवृत्तान्तो भवान् ?
अपि भ्रामर्ती कुमुदिनीमन्त्रेण दातो न वा भवान् ? ।

अथ निवेदितं सकलमुदन्तत्वात् प्रतापसिंहाय रणवीरेण । रणवीरचानुरीं विभोक्त्य मुतरा-
मननन्द स्थविरो मन्त्रिवर । अयोभानपि भोजनार्थं प्रविष्टौ पटमण्डपम् । भोजनाद्विराम्य
मर्देऽपि भैरिका बहिः प्राद्वणे समगच्छतः । रणवीरप्रतापसिंहायपि कृताज्ञातौ पटमण्डपाद्
बहिःप्रायातौ । इमौ निरीक्ष्य सकला अपि योरा हर्षेणिलकिलारवं दिनशाना निजनिजस्था
नानि भेगिरे । तत्राभ्यार्थमारणीर्णायां शृङ्खलितराया प्रधानेव सममुपदिष्टवान् रणवीर ।
इत्यन्तान्यपि नोपागताऽभूयवनविषयमिव रत्नप्रभा मन्त्रिणः । रत्नप्रभाऽपि पुरोपदेशा तत्र
निदण्णैव मातङ्गिता शृङ्गोति स्मासिन्मुदन्तम् । तस्मिन्मन्त्रे दामोचरं प्राप्तेय मन्त्रिवरस्य
रत्नप्रभा । रत्नप्रभाप्रत्येकवैव चादिनीभूय मनसि विचिन्ति । चतुरमन्त्रिणा- ' अये ?
कोऽयं भवेत् ? कोऽयं तन्मन्त्राचारमार इयालोक्यत ? अहो ? क्रिय-मपुरमस्य
दर्शान् ? ' इति ।

इयं विचिन्त्य रणवीरमयाभ्यान्मन्त्रिवर - ' रणवीरसिंह ? कोऽयमसौ वरमुप निदण्णो
रात्रनुसार ? कथं तनयश्चानमयम् ? ' इति ।

प्रयागप्रथममुमादयं रणवीरं भुवं गिरिगामगे ॥ ज्ञाताकं विमतिं प्रविचयन
मर्पेपितुममु-मै । मन्त्रिजनमिममालोक्य विचारे विभागे मन्त्रिवर । परमप्राप्तरे तु रत्नप्रभा
प्रथममन्त्रमुदगच्छत्वरज्योर्निधमरकं निदधे । प्रसन्नतन्मीमसो विभोक्त्य भूते विमप
गागर निरतिप्र प्रयाग । अहो राजकन्दनो भवेदिति स्वमनस्येव विचारयन्नयं निज-

हन्तारविन्दुगलमुग्रस्य रत्नप्रभामासौर्वचसा सम्माहितवान् । क्षणानन्तरं पृष्ठं मन्त्रिणा-
लोडमि त्यमिति । '

रत्नप्रभा । अमरकण्टकाधीश्वरस्य महामहिमशालिनो महाराजश्रीरणाजितसिंहनरेन्द्रस्य
नन्दिनीयमभिरादयतेऽत्रभवन्तम् ।

प्रतापसिंहः । (साश्चर्यम् ।) वा एवं किल ? तदीयनन्दिनी रत्नप्रभा किमु ? अहो ?
त्वमपि स्वस्वामिना सममेव समायातामि किमु ? कथं नागच्छे. ? बीरप्रागण्यस्य पितुः
पुत्र्यमि खलु । घन्याऽमि नसे ? विरायुषौ कुर्यादुभावपि यत्रतौ जगदीश्वरः । ' हृत्स-
मिशापोमयोरेव शिरसि हस्वं विन्यस्य मन्त्रिसत्तमो नूनयौ वी दग्गती पीपूषवर्षिणा
चक्रुषा निरैक्षिट । अथ हर्षोऽकलिकाकुलहृदयः पृष्ट्यान् रणवीरं मन्त्रिवर - ' राजन् ?
किमिदानीं कर्तुं निरणापि भवतेति ? । '

रणवीरः । मन्त्रिवर्य ? सकलमहं सानुसन्धानं परीक्ष्यगतोऽस्मि । इव प्रभाते भार्यायाः
कुसुदिन्या बलिदानं विधास्यते । इदन्तु मे मनमि वर्तते- ' श्रीमता सकलेनहमबलेन समं
गुप्तगृहद्वारमुपस्थ्य स्वीयतां सारधानम् । गुप्तगृहाद् बहिरागच्छतो यथायमनर्थं निगृह-
तामुन प्राप्तकालं निहम्यतामसौ भवता । अहञ्चाभसैरिक्तैः सार्धमन्यन्तरे प्रविशामि । '
इति ।

अन्यन्तरे किं कर्तुं निर्धारितमात्रेणैव सकलप्राप्तोक्तं न्यवीविदुर्मन्त्रिवराय रणवीरः ।
रणवीरायोजनामुपपुष्य सुधरां सन्तुष्टान्तराहो मनस्वेधामुं प्रसस्य तसमसमेवाभितो गुप्तगृहं
ररीध मन्वीश्वरः । गुप्तगृहमन्ततः करकलिनाविरोधकरवाला प्रहरिवीरमाला रक्षणं कर्तुं-
मरिचै । अथ रणवीरः प्रतापनिहानुमतिमात्राय रत्नप्रभया स्वसेन्यं गृहीत्वा गुप्तगृह
प्राविशत् । अनुक्रमं सतद्वर्य वीरभट्टा गुप्तगृहमन्यन्तरे प्रविष्टाः । अधस्तादयतीर्यामी
तिर्यग्धर्मना काष्ठपुनिर्याधिष्ठितदारमपि प्रविष्टा । तत्र पुरतो गच्छन्तोऽमी चन्द्राखोकर-
द्विपमपि सुप्रकाशमयं प्राह्वणं प्राप्ताः । तद्गगन सम्प्राप्तेषु सकलवीरेषु रणवीरस्नानामनिर्घा-
तितमकथयन्- ' अयि विधास्यतना वीरवराः समैविका नायकैः ? अयास्मामिरनिमात्र
शौर्यं दर्शनीयमस्ति । दापामन पत्ररत्न विमोक्षनीयाऽस्माभिरासौ कुसुदिनी । तपदयन्तु
मन्यन्तः । भवतां केचन वीराः पुरोदयमानस्यास्य पर्वतस्य कन्दरमन्दिरेषु, कनिषेपे चासु
पार्श्वधार्मिनीषु कोष्ठशालासु गिलीयन्ताम् । अहञ्चात्र सम्मुखवर्तन्या देवीप्रतिमायां निलीये ।
दारनिर्मिता मूर्तिरियमन्तः सान्तराला वर्तते । ततो यद्गहं स्वयमुज्ज्वलाया नि.स्वनं कुर्यात् ।
तदानीमेव भवदिरासिर्धै- सद्य एव बहिर्निर्गम्य मन्दन्तिकमागन्तव्यम् । तदनु प्राप्तरूपमहं
कथयिष्यामि सुभ्रान् । तदपि वीरा ? त्वरितं गन्था निलीयन्ता भवन्तश्च तत्र । यत
ममप्रातोऽपमर्दरात्रकालोऽकुना सुहृतेन । स्वस्यनाभिर्गतो मनेषिजानुचरैः समभिदागन्तुमसौ
दुरामा दूरमिहः । ? इति ।

महाराजनिदेशानुसारमखिलं बलं निलीनं ययोचिनं गिरिशुद्धगृहेषु कोष्ठशालासु चानु-

क्रमम् । अथेनैव जनसम्मर्दपूर्णं प्राङ्गणमिदं प्रच्छेद्ये वीरमण्डले निर्जनमजनि । केयं तत्र रणवीरो रत्नप्रभा सेनापतिर्मानसिंहस्तौ च निगृहीतौ मटौ-हस्तेन घण्टाराः स्थिताः । अथेमौ मटौ समगादीद् रणवीरः- ' धातरो ? आत्मानं योद्धः दूरमिहकिङ्करत्वेन प्रकटयन्तौ भवन्तौ प्राग्यत्र प्रहरितामकुरतां तथैव सज्जनं कुरुताम् । परं यदाहं संकेतयिष्यामि तदा तु भवद्द्राम-मसदनुचराभ्यामिव षालनीयोऽस्मिन्निदेशः । ' इति ।

तत्कालमेव भद्राविमौ रणवीरं घण्टाम् ततोऽपसृत्य स्वस्थानमासाद्य पूर्ववत् प्रहरितां कर्तुमारभेताम् । गतयोस्तयो रणवीरो मानसिंहं सेनापतिश्चागादीत्- ' युवामपि कार्यमेकमर्पयितुमाभिलषामि ' इति ।

' आदिश्येतामिमौ दासौ ? ' इति तान्यामबोधि ।

रणवीरः । भवन्तौ रत्नप्रभा चेति त्रयो जना यत्रेमौ प्रहरिणौ पर्वटतस्तदीयपृष्ठवर्तिनि दरीगृहे तद्वल्लितारमगमनाः प्रच्छेदं निलीनास्तिष्ठन्तु ? कुर्वन्तु चारमभुशुण्डिकां सुसज्जिता-मापूर्वं गोलिकाभिः । कदाचिदेतौ प्रहरिणौ कपटजालमाधरेतामेतस्य एव तौ भुशुण्डीगोलि-कया हन्तव्यौ भवद्भ्याम् । गच्छन्तु, सम्प्रति भवन्तौऽपि साधयन्तु स्वकार्यम् ।

मानसिंहसेनापती रत्नप्रभया समं तत्र गत्वा पर्वटतोः प्रहरिणोः पृष्ठवर्तिनि दरीगृहे प्रच्छेदं निलिह्याते । अथ सेनापतिर्मानसिंहो निजनिजभुशुण्डीं सुसज्जितां विधाय मटौ तौ संघाय समत्सावान् ।

स्वमनीषितानुकूल निष्पादिते सकलकर्मणि रणवीरो देवीसूक्तिनिकटे गतवान् । देवीप्रतिमां यन्त्रकीलेनावारुत्य द्विः कृत्वा प्रविश्य चान्तरितप्लेखेवैष यन्त्रकीलमुपरीक्ष्य यथापूर्वं मुद्रितवान् । आत्मानं सम्यक्तयाऽभ्यन्तरे निविष्टमवलोक्य पुनर्यन्त्रकीलेन मूर्तिमुन्मुद्रय रणवीरो बहिर्निर्गम्य पुनरेकवारं सर्वतः पर्यट्य परीक्षितवान् । अत्रान्तरे तत्र कस्यचिद् पादेष्वनिरीवाभूयतामुना । तद्वक्षणमेव रणवीरो निजभुशुण्डीं नि सार्य गोलिकामापूर्वं स्ववक्षसा तां परिकलितवान् । अयार्थं निःशब्दचरणं शनैर्देवीप्रतिमाम्यर्णमुपगम्य त्वरया मूर्तिमि-मामुद्घात्य तदभ्यन्तरे निलीय- " किमिदानीं भवतीति " सूक्ष्मेणेकेन रन्ध्रेण निरीक्षाशब्दे निपुणम् ।

* मासोऽयं श्रावणः । कदाचित्कचिन्मेषमाला सप्तसंस्तरवै चरति । काश्चिद् प्रशमं प्राप्नोति वृष्टिः । अन्तरिक्षतलं जीमूतशालललितमालोक्यते । अभिनयसालिलपूर्णानि सरांसि कामपि शोभां पुष्पन्ति । सप्तसंस्तरवधिरितादिगन्तराः परःसहस्राः संसरन्ति पार्वतानिर्भ-रैपारा परितः पर्वतपरिसरारण्यस्थलीषु । जलधरपटलानिलीनोऽपि शरिरयमातीतविवर्ण-तनुते । ईदृशे समये प्रियागिरिहविश्लिप्तमना उन्मत्त ह्वासौ चन्द्रसिंहो मन्दमन्दं प्रचल्येव कस्याभ्रं गिरिनिर्झरिर्निर्झरिण्यौस्तीरमुपाजगाम । तत्रागत्यासौ मुहूर्तं विश्रामितुं विबिन्ध्य

वासांस्पवतापं दौघालिन्यां निर्मलसलिले स्नानं व्यधात् । येन कान्तं किञ्चिद्विरस्य तनुशान्ति-
मुखमयं लेभे । अथ पुनर्वस्त्राणि परिधाय कूलमध्यास्य व्यचिन्तयदसौ— ' उष्णता मनोगिधं
लघिमानमालम्बेत् चेदहं पुनरग्रतः प्रतिपद्ये । अहह ! कियदमार्गवमहं प्रियां कियन्ति
च स्थानानि भ्रान्तानि मया । परमधावधि प्राणाप्रिया मे कुमुदिनी नैवोपलब्धा । प्रेमप्रति-
मायाः प्रनष्टाया ममास्याः पणमास्याः सम्पूर्णाः खल्वद्यः ? पाण्मासिकोऽयं प्रियतमावि-
प्रयोगो मे प्रतिमाति कलरकालविस्तेयकलाः । प्रतिपलं प्रवलं ज्वलवीव मे हृदयदुःखदवान-
लसन्नातिः । अहह ! किमियत्कालपर्यन्तं जीविता स्यान्तु मे कुमुदिनी ? हन्त ! अवगमयतु
मां कोऽपि प्रियतमावस्थाम् । प्रथमयतु चेमं प्रथलवेदनालमपि कश्चिन्मे । प्रिये कुमुदिनि ?
कासि जनु ? एहि, एहि । त्वद्विरहानलदग्धहृदयद्वहत्कस्य वव प्राणाप्रियकन्दस्य निकट-
मागम्य प्रेम्णाऽऽलिङ्गयामुं समयं हवमिति । '

अथ क्षणं जोषं स्थावा पुनरस्यां वङ्गुमारेमे— कुमुदिनि ! ममैवायं दोषस्तव दृशांस-
कारपञ्जरपठने । त्वयाऽहं सावधानोक्तोऽपि निद्राधीनोऽभूवम् । एनमवसामुपलम्भा-
मुवा नृशंसेन साधिवं स्वसमीहितम् । अहह ! कीदृशी वैचित्र्यं माग्यचक्रगतेः । ?
परमात्मन् ? कुनो नु मादराः पामरजनोऽधिगन्तुमीश्वरखवागवलीलान् ? तदप्यधि
प्रभो ! नरोप्यतां निकशोर्ध्वलामिदानीमयं दीनबालकः । खल्वकालमपि नालमहं सोढुं
स्वप्रियाविरहवेदनामिदानीम् । निजहृदयदयितां विनाऽहं निखिलं जगद्विद्वमतिधोरतमा-
साम्प्रतममालोके । भानय, भानय । अपि इयालो जगदीश ! मदीयमनोमोहिनीं मत्प्रे-
मप्रतिमाकृतिमामप्रानिमसुखैषर्पाळोक्तोचनां मनुपकण्डमानय मृगलोचनाम् । मा खलु
पीडयाधिकं दुःखिनं प्रागितमेनम् । त्वमापन्नतृणां संकटातिहासीति किमिति तदाऽस्य
विरचजनस्य संकटे निरस्येन निजद्वियतमया समं न सहमयासि ? (विमृश्य) मरे
मत्पात्रात्किं कूबैरिन् नूतमिह ? कियानत्याचारो विधीयते त्वयाऽपुना मप्रियाया उप-
रीति नालमहमनुमानामपि तमत्पाचारम् । प्रभो ! तवास्यां खटौ पुण्यभालिनः प्रणापेनो
जनाः कष्टं सहन्ते, दुरितकारिणः पुनः सुखमुपमुञ्जते मानवा इति कीदृशं न्यायः । खलु
ये ! इत्यभिधाय पुनः क्षणं शान्तिमाकृत्य गदितमुपचक्रमे ' अयसरनु, अयसरनु । संसारो-
ऽयमयसरनु मदीयनयनसंश्लेषतिदूरम् । नाहमभिलषामि सम्प्रति सुखत्वानम् । संन्यस्तो
मृत्वाऽहं विद्यतः स्वप्रियतमां विचेन्म्यामि । नैवोपलभ्येत चेदियं तदाहं सुखं स्वजीवनमपि
विगलपिष्यामि । ' इति मनसैनालप्यायं चन्द्रो यत्रोपविष्टोऽमृतश्रैव मुवि प्लव्ण्डत् । विस्त-
ज्जननशालमेशसौ निद्रापरतन्त्रः समवर्तत ।

अथैकहोरानन्तरं पुनः प्रमुद्वानयम् । तनिसौनमालम्बत सम्प्रति तपनात्पतापः ।
अतः समुत्थाय चन्द्रः कुमुदिनीगवेयगार्थं योगीन्द्रनिर्दिष्टवर्गवाऽग्रतः अतस्ये । प्रचण्डे-

१ दौघालिनो निक्षेपिणी नदी । २ तारम् । ३ प्रलयकालविशेषतुल्यः । ४ शाणपाषाणम् ।
५ तनुतम् ।

वासो समाससप्तम्यसमये प्रचण्डानन्ददेदीप्यमानार्चिं सह्यातपरिवृताया परिखायाः ममी
पभुवमाजगाम । समयेऽस्मिन् शूरसिंहो दुर्गाभ्यन्तरे कुमुदिनीबलिदानव्यभारं कुर्वते स्म ।
चन्द्रः परित्थानिकटमुपगम्य नन्वेपरिमितं विस्तोषं पात्रमवालोक्यन् परिखाया । परिखा
यामस्यां प्रचण्डं दिदीपे जातवेदा । चित्रैमानोरमुष्य सिंहासन्ततयोऽन्तरिक्षं युचुम्बु ।
अतिशयज्वलनज्वालतापतया न प्रबभूव चन्द्रो गन्तुं परिखाममीपदेशम् । विदूरे स्थितो
ऽयं भाषितुमुपक्रान्तवान्- 'अयि प्रभो ! कथमहमिमां कृतानुगिरोचितां परिखामुल्लिखितुं
प्रभवेयम् ? इदानीमेव स्फुटमज्ञाये मया-मरणं विना नास्ति मे ह्यस्य साधनमिति । नाहं
प्राभवमत्र जन्मनि सुखस्वपनमपि कीञ्चित्तुम्, न चापि शङ्कामि तं पुनरव्योक्तयितुमिति
मन्ये । तत्किमर्थमहं प्राणिनि ? किमालोकनीया जीवतैः मयाऽसद्व्यापादामनुभवन्ती
कुमुदिनी ? केवलमात्मजीवनार्थमेव परिहेयं विमुह्ययितमाया प्रेमा ? हन्त ! यदेदं
विज्ञास्यति मे कुमुदिनी- निजजीवनार्थं मदीयचन्द्रः स्वमिया शत्रुपाणिपञ्जराभ्योक्षयितुं
नाशतोदिति कियन्तु किञ्चेत्तदासौ ? धिक् माम् ! अये ! किमिति ममेयमत्र हृदयादुज्ज-
वति मिथ्याभावनेदृशो ? (विमृश्य ।) नैव नैव । नाधुनामुना मे प्रयोजनमस्ति जीव-
नेन ? मधुरेव ममेदानीं समिधं वरीरर्ति । परिखायामस्या पतत एवोक्तमिष्यति मम
प्राणा । न सभाष्यते हि जीवनमितो म । प्रिये कुमुदिनि ! क्षम्यतामय स्वयां मन्दभाग-
धेयश्चन्द्रः । विसर्पताञ्चाय निजान्तं करणात् ।' इति ।

पुनः क्षणं मौनमाकलय निजगाद- 'ससारं नमस्करोम्यहं भवन्तमपि । अयि परम-
दयालो परमात्मन् ! सकलमुपनयदनीयं त्वां हृदाहं वन्दे । हन्त ! क्षणादेवाय चन्द्र-
कथावशेषः सवार्थयति । (विमृश्य ।) एहि, आत्मन् ! किमिति सम्प्रति विलम्बसे ?
(गगनाभिमुल्लमाकोक्ष्य ।) सर्वशक्तिमन् दवानिधे जगदीश्वर ! शरण्य त्वां क्षणान्तरमेव
शरणमागन्वाऽयं स्वदीयकः । किन्तु मरणात्पूर्वमेका निशम्यता तद्भवधना भगवता । सर्वा-
भ्यर्चामिन् प्रभो ! यदा यदा समृताविहं वितरामि मे शरीरं तदा तदा कुमुदिनैव जनना-
न्तरेऽपि मत्प्राणमियाऽङ्गद्विनी भवतु । कारणिकं पित ! स्वर्गते न विद्यते सम्प्रति कोऽपि
सान्त्वयित्ता मम कुमुदिनी इति तामावाप्तयतु प्रभु । (कुमुदिनीं स्मृत्वा ।) प्रिये !
त्वामपि न शक्तवानहं सरश्चित्तुम् । मियवन्धो रणवीर ! त्वमपि न साक्षात्कृतो मयान्त-
काले । जन्मदायकं पित ! भवतो वैरमपि न शोधितममुना भवद्भजेन । हन्त ! मन्द-
भाग्योऽस्मि, निर्दयोऽस्मि, कृतघ्नश्चास्म्यहमिति क्षन्तव्योऽहं तावत् । अन्धकार ! त्वामेव
सततं विलोडयामि विषय । हा ह त ! निवारयनि मां मदीयकुमुदिनीं परिखायामस्यां
निपतनाय ? ! अयि हृदयदयितधमे ! धाऽसि खतु ? नृक्षसोऽयं स्वदुर्परि कीदृश-वत्या-
चारं कुर्वते ? नाः । अस्मीभरति मम हृदयं विरहदहनेन । कुत्रेदानीं गया संगमिष्यसे

१ नत्वं चतुःशतहरनामेतं परिमाणम् । २ नत्वं विष्णुचतुःशतम् । इत्यमरः । ३ आमा ।

त्वम् ? हाहा देवि ! मां परिणीय त्वमतीव दुःखितः । त्वे कमुदिनि ? त्वं प्रवृत्तिरपि
नोपलब्धाऽद्यापि प्रयेति कथमहं शक्नुयां त्वां रक्षितुम् ? हृदयेष्वरि ? प्राणान्तरात्मनमसि
मे । क्षणमपि त्वां न विस्मरति मम हृदयम् । उपविशन्, सविशन्, विचिंत्याहं त्वमेव
केवलं त्रिलोक्यामि । त्वां विना न किमपि शक्नोम्यहं श्रुतम् । सर्वाणि मदिन्द्रियाणि
विमूढानि स्युते । कुमुदिनि ? चिरकालायाधुनाऽहं विमुक्तो भवामि स्वतः । क्षमस्व माम् ।
पातु त्वामखिललोकपालकः सृष्टिपालकः प्रभुः ? ' इति ।

अथापि चन्द्रः ' विप्रयते जगदेकनियन्ता जगदीश्वरः ' इत्यभिवाय त्रिलोक्यान्त्यामधु-
जलजालं विमुक्तैव धाममानो यावत्परित्यागामानां निवातयितुं प्रवर्तते तावदेव पृष्ठ-
शोभितभयङ्करः कर्णविदारको ध्वनिरेकः समुद्रपथतः । तदनन्तरं ' विरम विरम । न कुह
साहसिकं कर्म । विमृश पूर्वम् ' इति कस्यापि वचनमिवाकण्ठे । तद्वचःप्रवणेनैव क्षमस्तु-
वोऽयमनुबलम् पद्मेकमपि ततः ' कस्येह वचनम् ? ' इति विज्ञानानुसरतया यतोऽयं ध्व-
निरापातलक्ष्मिमुल्लालोक्तवान् । तस्मिन्नेव क्षणे पुनरपि शब्दा अतिमनीषममुनाऽऽक-
र्षिताः ।

तत्कालमेव परिचितचरो योगीन्द्रश्चन्द्रसन्निधौ समेय तस्थौ । तमवलोक्यैव चन्द्रस्य
शोको हृदयेन परिणतः । योगीन्द्रमालोक्य दण्डवत् प्रणम्य अनाये चन्द्रः ' भगवन् ?
योग्यकालमेव सन्निहितो भवान् । कथमियमुल्लङ्घनीया भवानरुपरितेति नागम्यते मया ।
रक्षिर्दिश्यतां मार्गो मे दुर्गोऽस्मिन् प्रवेष्टुमशक्यता । निर्दिश्यतां प्रभो ? निर्दिश्यतां दुर्ग-
प्रवेशमार्गो दुःखितायामवाक्यकायास्मै । भगवन् ? कोतु मयाहास्यं प्रभुरिति ।

योगीन्द्रः । रात्रकुमार ? किमर्थं निराशो भवसि ? त्वां दुःखाकुलमात्रेण विहाय
पार्श्वे परित्यागो निपत्य त्वन्नपणित्वा प्रभुरसौ दयया पन्थानं ते दर्शयितुं मां मेरितवान् ।

चन्द्रः । (सामिबादनम्) प्रभो ? दयालुसि । अनुसूयतामयं स्वबालकः श्रीमता ।

योगीन्द्रः । चन्द्र ? पश्य-येषं तरुवण्डमण्डिता मूमिरालोक्यते' त्वारिति तिष्ठतैका
महती शिला । तां तत्पार्श्वेऽस्या यन्त्रकीलिकाऽयस्यै सुराः द्रव्यसि दुर्गाभ्यन्तरगामि-
नीम् । तथा सुखेन दुर्गागः प्रवेदयति ।

चन्द्रः । अतिवेलमुपवृत्तोऽयं बालो भगवता । दयालो ? सुरायाऽनया दुर्गाप्रवेशानन्तरं
माप्स्यते न वा मदीयकुमुदिनी ?

योगीन्द्रस्तु - ' वनं मा मज्जधीरः ? विषसिद्धिपरमा मरि । नापं प्रसन्नस्य दुर्गाती ।
सुरागामतिक्रम्य दुर्गं प्रविश त्वम् । तत्रैव लप्स्यते त्वया कुमुदिन्याः मरुतिः । गृहाणेमे
दण्डम् । महदनेन मञ्जिता प्रयोजन ते । यदा त्वं दुर्गं प्रविश्यानुपलभ्य कुमुदिनीऽदयाकुलो
मवेष्टदानीमिमं दण्डमुपयुज्जीयाः । त्वं दण्डेनामुना यदि प्रहरिष्यसि भूतलं तदा तत्क्षण-
मेव- यत्रास्ति कुमुदिनी तत्स्थानगामो पन्था विज्ञास्यते त्वया । ततस्तेन पथा गत्वा
प्राप्स्यसि कुमुदिनीम् । परं दण्डोऽयं केवलमेकवारमहनि प्रयोजन्यस्त्वयेति सगम्य दिने-
यम् । दिः प्रयोदये यदि त्वमिमं दिने तदा तदानो नु साधयिष्यति त्वत्कार्यमयं परं तत्क्ष-

णमेवासौ स्वतोऽन्तर्धाय ॥ पुनर्लक्ष्यते त्वया ।' इति चन्द्र सूचयित्वा ततो निष्क्रान्त । प्रयाते तस्मिन्नसौ चन्द्रो योगीन्द्रदत्त दण्डमादाय तस्मिन्दिष्टां तरपण्डमप्यवर्तिनीं शिलामा सादापसार्य च ता यन्त्रकीलिकया सोपानवर्मनाऽवतीर्थं पुरस्कृतं प्रविष्टः । मूर्धनान्तर मेवाय तया गच्छन् दुर्गान्तः प्राविशत् ।

दुर्गाभ्यन्तरे गत्वा भयान्तरो निजदष्टिं प्रक्षिप्तवानयम् । परं नोपगतस्तद्योगोवरं तत्र कोऽपि जनः । 'निर्जनं भवेद् दुर्गमिद् किमु ?' इति यं द्रष्टव्यं मनसि विचारः समुत्पद्य । सार्यसमयतया भयप्राप्य दुर्गमिमिमिदानीं भयानकं भासेते स्म । यादृशमिदं भयावहं समदृश्यत तादृशमेव घोरं दृश्यमपि तस्मिन्नद्य समविप्यमाणमभूत् । हंदि घोरप्रसङ्गे दुर्गे विचारकस्य चन्द्रसिंहो जीर्णप्रायमेकं महालयमाससाद् । तत्रागत्य निरीक्षमाणोऽसौ नावालोऽयत् कमपि मानवम् । पुनरप्य ततोऽग्रे गच्छन् सवृतं द्वारमेकं दृष्टवान् सद्य एव तरसा द्वारमिदमपाहृत्य पेशमान्तरं प्राविशत् । निकेतनस्यास्य किञ्चित् द्वाराणि मोह्यद्वयं विशालमेकमपि च प्राप चन्द्रः । अग्रान्तरे समाकर्णितममुना श्रीकृतमेकमतिकल्पम् । 'अये ? किमिदम् ? कस्यायं चोरकारण्यनि ?' इति व्याहृत्य विवेकगलोकयामास चन्द्रः । अथ विदितमनेन-- 'स्वयं यत्र च-चरे तिष्ठामि तदभ्याशवर्तिनि प्राङ्गणे कोलाहलं मित्रं वितन्वन्ति कतिपये मानवाः' इति । इत्याकलरूपं चन्द्रसद्वृत्ताभिमुखं गतः । तत्रोपगम्य विलोकितममुना - 'चतुर्भिर्मते कपि सुन्दरी वनिता बन्दीकृत्य कुत्रापि नेष्टुं सनह्यतः' इति ।

इदमिदमवलोक्य प्रवृद्धमनुष्यः समपायत चन्द्रः । कुप्या समगादीदसौ भटानमूढ- 'किं रे लुण्ठकनराधमा ? किमिदं विधीयते ? किमर्थमियं नारी निगडिता युष्माभिः ? कुत्रेमा नेष्टुमुद्यता यूयम् ?' इति ।

चन्द्रयस्य श्रुत्वा सम्प्राप्ता बन्धुर्भटः । 'कोऽयं इत्यादपरिचितं पुरुष ? कथञ्चासौ दुर्गं प्रविष्टः ?' इत्यादि वितर्कं चक्रिरेऽभी भटः । अन्ततस्तेषामभ्यन्तरो भटः सम्मुखं मुपगत्य ससाहसमेनमप्राक्षीत्-- 'अये ? कोऽसि त्वम् ? किन्ते प्रयोजनमस्नदीवहृत्यन ?' इति ।

चन्द्रः । अरेरे जातमहतका ? विकराका कालोऽहं युष्माकम् ? स्वजीवनमपेक्ष्ये यूयं यदि तदेमां प्रमदां परिमुच्य सद्य एवतोऽपमरतः ?

भटः । परं कोऽसि त्वम् ?

चन्द्रः । नृपता ? स्यामहं कोऽपि ? नावश्यकं वो विज्ञातुं यत् किमपि । तदपि विज्ञातुमिष्यते चेत् 'साम्प्रतमहमस्या वदन्त्याः सहायकोऽस्मी' - ति विज्ञायताम् ।

तरपेदना वचसाऽतिमात्रं प्रकुपिताश्चकारोऽभी भटः इति ते कृपाणमाहृत्य चन्द्रसिंहं मभ्यपसन् । साम्प्रतमेकमपि शब्दं नासीच्चन्द्रसोऽप्ययं, तदपि धैर्यं एवाधोरोऽसौ सम

मिषततो भयान् योगीन्द्रदत्तदण्डेन निरुध्य मत्पन्तराभावाद् दण्डमिममुपायुक्त ।
तस्य दण्डस्य ग्रहारेण धरणिः कम्पितुमारब्धा । क्षणादेवाभी चत्वारो नराधमा धरणिधूलि-
मलिक्षन् ।

कोपाविशयेन चन्द्रस्य नेत्रे शोणितशोणसोमां विभराम्यभूवतुः । साम्प्रतमसौ- 'जीवति
न वेति कोऽपि भटः ?' इति निश्चेतुमवलोकितधानमितः । कमप्यनवलोक्य तत्र जीवन्त-
मयं निगृहीताया महिलाया अमर्षणं जगाम । विमुच्य चन्दनचिर्मयाञ्च विधाय तामपृच्छ-
चन्द्रः ' सुन्दरि ? कासि त्वम् ? क इमे बभूवुर्नृशमाः ? कुत्र त्यामनपक्ष्मी ? ' इत्य-
क्षिलं निवेद्य मे । न कोऽपि नक्तृणां पीडयितुं मम रक्षायाम् । प्राज्ञान्तेऽपि त्वां रक्षिष्यामि,
मा भैषी स्वामीपदपि । धर्ममविन्यसि मे । यदेव सद्बुद्धं, ते व्याधिबेद्य मे, तदक्षिल-
मिति ? ।

चन्द्रस्य शान्तिप्रदं वचनमुपश्रुत्य विमला मनायादृष्ट्य शान्तिमनवीदेतम्- ' भ्रातः !
अस्मि निराश्रितका भवताऽहम् । महानुःखारुलात्प्यहम् । इयदवाधि किञ्चिद्भयमहं
सुखिनी । परमिदानीमतिदुःखाम्बुधिनिमग्नमानसाऽस्मि । ' इति ।

चन्द्रः । भगिनि ! नपि कथयिष्यसि कीदृग् दुःखमस्ति तव ? यथासंभवमहं दुःखमहः
समूहमुन्मूलयिष्यामि । भगिनि ! क्विन्ते वाम ? ।

विमला । विमलेति ख्यातेयं हतभानिनी । परा कष्टा जलु जादा महुपरि घोरात्या-
चारविरचनायाम् । भ्रातः ! होराप्यतुष्टयमेव देवकमस्य जगतोऽविपिरहम् । [इति निगद्य
रोदितुमुपक्रान्तवती विमला ।]

चन्द्रः । (वामावाप्तवन् ।) भगिनि ! किमिदं मवीपि ? होराप्यतुष्टयमेवातिपिरसि
त्वमिति कोऽन्तिप्रायोऽस्य ? भगिनि ! समाश्रसिहि । मा ख रोदीः । न भयानिदानीम् ।
वीरपरस्य चन्द्रसिंहस्य रक्षायां कलादपि किमपि भयं नास्त्येव भवत्याः ।

चन्द्रसिंहनामधवणेनैव समस्तद्वयोपरि निरीक्षित विमलया । प्रमुदितान्त-करणया चान-
याऽकस्माद्- ' किम् ? साक्षाच्चन्द्रसिंहः, किमु श्रीमान् ' किं भवानेव वयस्याया मम कुमु-
दिन्याः माणवहमश्चन्द्रोऽस्ति ? ' इति व्याहार्य चन्द्रमुलमालोकि निपुणम् ।

जाम् । त एवायं मन्दभागधेयश्चन्द्रः । भगिनि ! दृष्टा त्वया प्राणयिया मे कुमुदिनीति
प्रायेमि क्षलु ? शुभद्रे ? अचगच्छसि चेत्त्रिवेद्य- कुप्रास्ति मम कुमुदिनीति ? तामन्ये-
ष्टुकाम्येयवाहमत्तुलं संकटं विपद्याञ्च समायातोऽस्मि । कथय कथय- सुखीले ? कास्ति मे
कुमुदिनी ? ' इत्यधीरतयाऽपृच्छच्चन्द्रः ।

विमला । हा हन्त ? आतश्चन्द्रसिंह ! पिलम्बितं मनान् भवता । येन ममेयं दुर्दशा
प्यथापि स पूत नृशंसो मत्सर्खा कुमुदिनीं मदनितकात् प्रसहा नीतवान् । तां मोचयितुं प्रवृ-
त्ताया ममोपरि नराधमेनामुना महानत्याचारो व्यरचि । दुरात्मनाऽमुना म्रियवपस्यायाः
कुमुदिन्याः शरीरं देव्यै उपहारीकृतुं निदिचतम् । तस्याः पूर्वमहं व्यापारदनीयेति नृशंसा
इमे मयास्वदोषाः प्रगृह्य मामुपहारीकृतुं वयस्य ख ।

चन्द्रः । किमत्रासीन्माश्रितमा किञ्चित्कालपूर्वम् ? हा दैव ? त्वमप्रत एव तिष्ठामि
मम क्रियति पदानि सदैव ! ! भगिनि ? नृत्तसोऽयं कूरसिंह किं किमत्याचरितमकरोत्
कुमुदिन्या वपरीति कथय माम् ।

अथ प्रागात्मनो निखिलं नृत्त निवेद्य-कथमाहूता कुमुदिनी क्रूरेण ? कथकारत्रासौ
कुमुदिनीमभ्यर्धितवान् ; तथा चावमानितः कथमन्ते तामय यत्किं दातु नोतवानित्यखिल
मुदन्तमश्रायचन्द्र विमला ।

साधिवेदितमखिल वृत्तमाकर्ण्योऽयं वृष्ट्यानिमा चन्द्र ' विमले ? कुमुदिनीमसौ नृत्तस केन
पया फर्लितं स्थले नोतवान् ? ' इति ।

विमला । अज्ञास्यमहज्जेतमध्वान तदा तु कयाऽपि युक्त्या सा रक्षितु त नृत्तस-
महमन्वगामिष्यम् ! ! ।

चन्द्रः । (स्वगतम् ।) किं नोपलप्स्यते तदाय पन्या ? किं पुनरेकवार प्रयोक्तव्योऽयं
दण्ड ? (इति चिन्ता रूपयति ।)

चिन्तावितानैकतानमानसमेनमवलोक्य निगगाद् विमला- ' भ्रात ? किमिदानीं विधेयम् ?
सनातौऽयं निशीथसमयः । प्रभातप्रायाया सर्वायां तु सरया कुमुदिन्या बलिदान
विधिः समाप्त्यते । हन्त । किमधुनाऽहं नैव सङ्गच्छेय तथा ? ' इति निगद्य प्राहद् विमला ।

चन्द्र । अतिनि ? धैर्यमाधेहि हृदि । नाधुनाऽधिककालमलमय दुरा मास्यानुमद्वनित्ते ।
(निवृत्त्य) अतिमात्रमहमिदानीं किं कर्तव्यतामूढोऽस्मि । अरि सुरमन्त्रहिता भवतु
दण्डोऽयम् ? परमुपयोक्तव्यं एवाय मया ।

इति विचिन्त्यासी कुधा हस्तमुपम्य दण्डमिम निपातितवान् बलेन भूतत्वे । दण्डाघातेन
सम सकम्पपि दुर्गा प्रचकम्पे । सर्वतो दुर्गाम्यन्तरे समभूयत प्रनिष्वनिरस्य । तत्क्षणमेव
महता निर्वेधेण साकं भग्नप्राय तन्महासदनं भङ्गवाऽधो निपातितम् । चन्द्रो विमला चोभौ
घग्राणिष्टा सा भूमिरपि भग्नपितुमारेभे । पश्यतोरेव तयोस्तस्थाने सनात गभीरमेक महा
निम् । रिष्टमिदमवलोक्यान्त पश्यता विरेऽस्मिन्नयननुमेका सोपानपन्क्तिराहोकिता
चन्द्रेण । अथ विचिन्तितवानयम्- ' मुख्या भाग्यमनया । सुप्तद्वारमप्येतस्या अस्मिन्नेव स्थले
स्यात् । अमुनैव धर्मना नीता भवेदेतेन दुरा मना मम कुमुदिनी ' ' इति ।

सुरद्वाराकृतसमक्रान्तेन योगीन्द्रप्रदत्तो दण्डोऽन्तर्दधे घट्टसकृत्तात् । एकमपि प्रहरण
नावासीत् चन्द्रसन्धिषी । कुमुदिनीरक्षणनिमग्नमनस्कतयैव किमप्यपर साक्षमादानु रिस्मृत-
वागसी । महर्षिर्भोग्मन्तीशूपाय सुरदा प्रवेष्टुं सोपानपरम्परयाऽनतनुंमारमत । तमनु विमलाऽपि
नीचैरनर्त्तामुपव्रान्तयती । ब्रूमिहहृन्नायं निजयसनान्तरेका तीक्ष्णतराण्डुरिका तिरोहिताऽ
भूत् विमला । उभायपि सोपानपन्क्तिमुत्तीयाधसलमासाद्य सुरदाया अलितुमारभाने ।
सुरदाग्न्यन्तरे समभूदन्धमममनिगामिनि कोऽपि करपापि मुख पीडितुमश्रम एवामपत् ।
तमपि त्रिपुण्ड्रप्रभो गण्डधोरनयो सुरदाया भिद्यदेय्यामिनौ द्वौ पन्थातौ समुपस्थितौ ।

किन्तु न विदिताभ्यां " हिमुखोऽयं पन्था ॥ इति ।

सन्ध्यातमयप्रदादेवेन पथा चन्द्रमिहोऽपरेण चाप्यना विमला जगाम । विमलाऽऽमान-
मनुगच्छतीति चन्द्रोऽगच्छत् । चन्द्रमिहः स्वाग्रतो यतीति विमलाऽगमत् । परं
संतमसे नान्योक्तिरुभेतौ प्रामवयं परस्परम् । अन्तस्तौ मियो विह्वित्य पृथक्पृथक्वर्जना
जगमतुः । अहो विलक्षणं तवेदशी विपते प्रभो ? लीला ॥ ।

इति वृन्दावनगुरुरुलधिगतविद्यारनस्य पण्डितमेधान्तकविरसनस्य हनौ खमिणीहरण-
नादकानुजे कुमुदिनीचन्द्रे त्रयोदशी कला ॥

अथ चतुर्दशी कला ।

" सप्याननो रिताज्ञं भगवति न ललः परम्यसगृहः ।

प्रायो मन्त्ररताते समरमुखे नृयति कर्बन्धः ॥ "

(पञ्चमस्कंदे)

" गर्जं गर्जं क्षणे गृह । "

(चण्डी)

" स्वार्ताभ्यां गुणता प्रणयिक्रियैः ॥ "

(विष्णुसौवर्ण्ये ।)

* गाढान्धकारायां मुरङ्गायां भृशं विमलाचन्द्रौ मियो विमुक्त्य भिन्नमार्गमाश्रयतां तदाऽऽ-
मोदंरान्काला रात्रिः । तत्र पूर्वं शुभगृहाम्बरे कोऽप्यस्य प्रज्ञायत कार्यापापारः ।
निर्नायकमया पूर्वेवात्रानीय शुभगृहे कस्याश्चिद् कन्दूरशालाया निरुद्धाऽभवन्निगदितहस्ता
कुमुदिनी । तस्या समन्ततो द्वादश नम्रपाण्यगणः प्रहरिण सज्जनं विदधिरः । इतरे
पञ्चदश धीरा ध्यायता बभूवुः स्वस्वकर्मणि । तद्विरिना अपरेऽपि किङ्कराः साधारणकर्मणि
निपुणा भवन् । तेभ्यो यन्निदानवृत्तेऽभिरुचं पर्यमार्द्, इतरोऽहारेणकटी महवीमेकां
प्रत्यान्य तदम्बरे लोहनालाकदण्डानुसारयति न, जस्यो देवीदेविमां बाधतो विमला-
मकार्षीत्; परञ्च सर्वेषांमाभ्यर्पतां संवसारः । योऽमी पूजार्थविधानं कुरते सः, जामी-
दमी देवीपूजः । कश्चिद् विप्र इत्यपमदयन । हृष्टपुरोऽमी वतुषा समरन्तः । इत्यमभिला-
षनाः संयुक्ता बभूवुः शुभगृहम् ।

कार्यादियं तमिषां धावणमासीयकृष्णरक्षचतुर्दश्याः । सर्वशक्तिं शुभगृहे नाप्तिरात्रिमी-
त्यमभिः । इत्यन्नादगुरिजमि शुभगृहमिदं नीरजमासीद्विजान्तम् । केवर्त्त भिनीयकान्तमः

१ " वरुणोऽमी प्रिदावुलनसुर्देवताम् । " इत्यमरः । २ " अत्राश्विनाऽऽरुह्यपि
रजःपि' इत्यमरः । ३ सार्वर्षा पूजा । ४ मित्रम् ।

सूक्ष्मशिरीरव समाकर्ण्यतास्मिन् । देवीमूर्तिनिकटे मद्दानेनो घृतदीपय मदीपितोऽभूत् ।
एव कर्मलीनेत्येवाखिलेषु समुपावर्तत विभातकाल । समयेऽस्मिन् एतेन सममितरान्
दशपुरपानादाय तत्रोपतस्थे क्रूरसिंहः । तदानीवान्ता नृणा द्वौ मानवौ महामयानकरूपौ
समदृश्येताम् । कृष्णनिचोलेनोच्छादित सकलमात्मशरीरमाभ्यामित्यनयो कृष्णरदनमतिरि-
करालमालोभ्यत सम्प्रति ।

क्रूरसिंहस्तत्रोपगम्य तत्क्षणमेव निजाननुचरान्- 'अपि सुसज्जितमखिलम् ?' इत्य
प्राक्षीत् । 'आम् । सुसज्ज सकलम् ।' इति तदभिमुखवार्तिना जनेनावोचि । अतीवक्रूर-
रूप समालोक्यत साम्प्रतमय क्रूरसिंहः । आसीन्नमस्य क्षीर्षम् । अतिरक्ते अभूताममुष्य
नेत्रे । बलिदानस्य सकल सम्भारमालोक्यासौ भृशमाननन्दः ।

अथादिष्टरानयं दुष्टो भटौ स्वनिकटमानेतु कुमुदिनीम् । कुण्डे कृपीरधोनिरपि प्रजन्त्या-
लतरामधुना । अङ्गारधानिकायामुत्तहा आयसशलाकादण्डा अपि शोणितोणा समजायन्त ।
अग्रान्तरे कुमुदिनीमादाय तत्रोपस्थितौ भटौ । शान्ताकृतैरदृश्यत सम्प्रति कुमुदिनी ।
नेयमधिभेन्मृत्योः । देवलं निलीनमस्या मनो निजहृदयदधिते चन्द्रे । इत्थ शान्त्या
तत्पुष्पीमिमा बिलोक्य तदभिमुखीभूय तर्मापत क्रूर- 'कुमुदिमि ? उग्रता भवेदानीं
भरणाय । पश्य, कुण्डे देदीप्यमानो वृहन्नानुरय स्वां परिरेक्षुमातुर प्रतीयते । पश्य
पश्य । इमा दहनतता अरण्यरगा आयसशलाकास्तरात्रमालिङ्गितुं कियदाकुलीभवन्ति ।
पृच्छामि त्वामन्तिमकाल एवाहमिदानीम्- 'परिवर्तितो न वा निजविचारस्तद्वयेति ?' ।

'आगच्छादिहलकः ? किमिति मुहुर्मुहुः पृच्छसि माम् ? भृशमानुराहं सजातास्मि
मृत्युनामान सन्नमयितुम् ?' इति दृढतयोक कुमुदिन्याः ।

अस्या ईदृशमुत्तरमाकर्ण्योतिरुपितो जातः क्रूरसिंहः । आदिष्टवैश्रावं कुमुदिनीं बन्धना-
न्मोचयितुं भटानिति तैर्मोक्षितेय बन्धनात् । अथ पूज्याभिमुखीभूय यभापे क्रूर 'महा-
राज ! कार्यतामनया हलनया यथाविधि रिषेणो रिषिर्भवतेति ?' ।

क्रूरसिंहनिदेतामुपश्रुत्य पूजक पूजामाग्रीरादाय कुमुदिनीसमीपमागतवान् । एष
कुमुदिनीललाभमानयं कुङ्कुमेन । कुण्डे चास्या रक्तकर्णिकारपुष्पमालामासञ्जयामास ।
अपानया देवीमूर्तेरुपां कारयाञ्चकार । अयमिते पूज्याविधौ कुमुदिनीमरुधयदसौ-
'वनिदे ? परमेषताम्यर्थेन रिषेयञ्चेद् रिषेहि सम्प्रति । परतो देवीबलिदानं ते करिष्यामो
यपमिति ?' ।

पूजारेवचनमीदृशमाकर्ण्य परमात्मानमिव प्रार्थितवती- "हे सकलजगद्विपन्न सर्वान्तर्या-
मिन् परमात्मन् ? सर्वतो व्याप्तोऽसीति ज्ञानावि हृदयं सर्वेषाम् । अवि दीनबन्धो दयासिन्धो
दारुणं प्रपञ्चसि तवाहमिदासीम् । दारणागपाञ्च देवाधिदेव ? पाहि पाहि तिराश्रितामिमां
निजपालिकाम्" इति । अथ अत्र स्मृत्वा बिलपनीयं निजगाढ- 'रियचन्द्र ? दाम्नीय

भवद्दीया चिरन्तनसमयाधर्मिदानीं विवृता भवति भवत । प्राणेश्वर ? प्रणमति श्रीमन्मन्त्र-
विन्दधर्मरीय श्रीमन्तम् । सुखिन करोतु भवन्त भगवान्निष्ठेश्वरः ।' इति निगम शान्त-
मनसा निरहृदयेषु हृदय स्थिरीकृत्य कुमुदिनी परमेश्वरस्मरणं कर्तुमाश्रमे ।

इत्थं ध्यानमग्न्यालोच्य तामपृच्छन्चारि ' सदिने ? अवधित न वा तथाम्यर्थनमिति ?'
सा च- ' वाम्, उचतास्मि सम्प्रति मरणायाहम् ।' इति समुद्वहारीत् । तक्षणमेव दूरस्थितौ
दूरस्थितौ नीलनिचोलधारिणौ दासौ सकेतेन स्वसमीपमाहूमाज्ञसवान् बलिं दातुमिमां ।
नूनिदेवसमकालमेवाभ्या बलिदानाभ्या नृभ्या स्वस्वामिणारगानापसङ्गाकादृषद्वा
हंसनिकाया बहिर्नि सार्प तान् निरहृते पद्म कुमुदिना निरुमेत्यावोचि- ' वनिते ? अपि
निवेदनीय किमपि ते ?' इति ।

' नैव ।' इत्यादिपद्य श्रुत्यो निमील्य परमेश्वरस्मरणमपि कर्तुमाश्रमे । अस्या उत्तर
मुपधुन्य बलिदातारौ सौ तप्तदालाकापरी स्वरौ उद्यापितान्त्वौ । ततः क्रस्तारमाकुस्य
समभाषत्- ' कुमुदिनि ? हृत्माणि कुमुदिनि ? अपुना विमुच्यसे ज्वलित ससृष्टे ।'
(बलिदातारौ प्रति ।) पीतौ ? निरतममिदानीमिमे शलके अस्या उरस्त्यले ।' इति ।

तत्कालमेव यारदेतौ पुनस्तौ स्वकरघटे शलाके तस्या वसोऽभ्यर्णं नयनस्नानदेव तदीयध-
वणयमुपेयिनादैक - ' विष्टव रे पापिष्ठा ? विष्टव । अतिरिष्टम्बोऽधुना मम कुमुदिनीमरणे ।
वा निहन्तुर्निष्ठाघरस्य करोन्गरधिर पापुमपं वीर केमरी समुपस्थित ।' इति मयद्वार
कण्ठीपरवसोदरो ध्वनि । इत्थं विद्वान्द दुराणस्तदानीमेव सम्प्रसस्तत्र चन्द्रसिंह ।
नृनाम्नो कराभ्या जावत्पमाने होहन्गक भयेनाक्रममादरितले निपेतु । उमावपि
तुष्टवकी- ' किमिदमकस्मादागतम् ?' इति विवृता तौ काष्ठपुरिष्ठावबिभ्रलौ सहपागन्तु-
कमेन दृष्टातु । दुरासा क्रूरविहस्त पापागरन् स्तब्धो बभूव । नाद्यापि निश्चात निःकलङ्कवा
कुमुदिन्या ' स्वस्वगायधुरसेदिगनामदायितवमश्नद्' इति । अत्रास्तरे तु धावमान
मनेष तदीयात् मरुत्तश्चन्द्र । नेदिमिममागत्र सप पृवाभिषाय श्रीऽवदत्- ' कस्तवन् ?'
चन्द्रं किमु ? रतपि योग्दकालमेव सम्प्राप्तवानसीति सुषमातमम मे । तत्रापि पम्पानम-
येषते मनेष देवी सातुरम् । [अटान् प्रति] विगृह्यजमय निशाचोऽपि !' इति ।

निग्रहीतुम मानमभिपगत भग्नरलेख्य सहसा विद्वान्द विषय चन्द्र दूरस्थितौ निहन्तु-
मगा सदतनिरेष निवृत्तमुष्टिकं सचम्पद्वत् । चन्द्रस्यानिरूप रूप निरूप्य भयाकुलमना
निरतगार्धमातुंदाय सैनिकात् नूर । तदीयहस्ताभिरानिज भूतं तत्राग्रे । शृणुर्नृगाभ्यामिदं
पारषद् दूरमन्यप्रदीत् । चन्द्रनिग्रहाणां भगस्तु- ' अरिताकितोपपद्धानिमासारद विभाष्य
निःसृष्टा यम्बु । चन्द्रस्य योग्जितोत्तोगोने नयने, प्रचण्ड रूपतापि निरूप्य निरसेतारति-
सदायत्रायं गन्तु न पारितं तै साहममन्त्रिणुन् । चन्द्रविहृत्समिहौ मिश्रीजीवमाह युयुधाने ।
अत्राग्रे कोटादभ्यतिक्तेगनुनाऽऽह । मन कुमुदिन्या इति सर्वं समुन्नीत्य लोचने

यावदवलोकयति तावदेव स्वजीवनाधारं मसारसारं सत्तुण्युप्यमानं निजमनोनन्दनं हृदयेधरम
प्राप्तीत् । निरुद्धे क्लान्तोऽतितरामन्ते क्रूरसिंह इति प्राप्तावसरश्चन्द्रस्तमुत्तोलय भुवि न्यपातयत् ।
परमसौ दुरामा सहस्रोपाय चन्द्रं प्रहर्तुमारभे । किन्तु निष्फलमन्ततो जात तदीय बलम् ।
चन्द्रोऽवसरमुपलभ्य बलेन मुद्गा प्राहार्यत् क्रूरमस्तके इति मूर्च्छितो भूत्वाऽमी महीतलम-
लङ्घयवान् ।

अधोनिपातितमेन चरणैरतीतश्चन्द्रः । दास्य किमपि हन्येत यदि मस्तकमस्य तर्हि
क्लेवरात् शृङ्खल्योमिति मनीषया विष्वगालोकयामास चन्द्रसिंहः । परं नागत किमपि
दास्यं तद्यत्रपथम् । क्रूरसिंहकराद् विगलित करवालं कालमुदाहृतया प्रागेयो नगृहिरे
तदीयमग्नौ । अनुपलब्धदास्यतया चन्द्रोऽयमतिमुधा स्वतिरसा तदुरस्स्थलममर्दयामास ।
अपास्य कण्ठं नलैर्निदारयितुमसौ प्रिचिन्तितवान् । किन्तु तत्क्षणमेवोदियाय मनसि
तदीये विवेकः नहि । नहीर्यं हन्तव्योऽयम् । गले नखं दत्वा हननं दुर्बलजन-
विरहितं खलु । शङ्केनैव हनिष्याम्येवम् । परं विरसोऽसि । एकमपि दास्यं न विद्यते
सम्प्रति मद्गन्तिव ।' इति ।

स्वस्वामिनं प्रिचाराखलं विभाष्य सत्पक्षकण्ठमुपेत्य जगाद् कुमुदिनी " प्राणेश्वर ? क्षम्यताम
यमधुना, मनागाकलयतु धैर्यं भवान् । यत् कलङ्कमिव सन्तुते मूर्च्छितजननिबर्हणं क्षत्रिय-
पुत्रस्य । प्रबुद्धमेव सद्य एव व्यापादयतु भवानि " स्वभिषाय सत्रैव स्थितयती ।

चन्द्रो मुहुर्मुहुर्बलोकयामास विचेतनं क्रूरसिंहम् । यथा यथा विलोकयति तथैव क्रूरसिंहा
ननं तथा तथाधिकमस्य इन्द्रिषे रोषानलः । यथा तु क्षामनवक्षस्स्थलमधिकृत्यो रक्षरूपधारी
मीमसेनः स्वतिरस्त्वदुरसि निपातयति स तथैवार्थं चन्द्रोऽपि क्रूररक्षसि प्रहरति स मूर्च्छा ।
प्रबलेन तिरस्कारेण प्रावर्तनं रक्षिरधारा नृतेसस्य तुण्डौट ।

स्वसेनापतेरतीतदुर्दशां निरीक्ष्य समीक्ष्य चास्य वदनाक्षिपवन्ती रक्तधाराम्— ' हन्त !
' किमुपरतोऽयममदीपसेनापति ? आ मेरम् । मेदं सभाष्यते ॥ आगच्छन्तु सर्वे यप संभूदैनं
रक्षामः ।' इति व्याहृत्य क्रूरसिंहसेनिकाश्चन्द्रमहणाय युगपत् सिंहानाद् वितन्वाता एनम
भ्यपतन् । क्षणादेव क्रूरयशस्व्यमभिरक्षो निःशस्त्रश्चन्द्रो प्रसङ्गं प्रसृष्टे । तेषां
करपञ्जरादङ्गमानं मोक्षयितुमनितरां प्रायत्नं चन्द्रः परं निष्फलमभूदस्तिष्ठं यमपालम् ।

मैत्रिकैरमी शुण्डामज्जरीः विषामानुजो निष्प्रहरणश्चन्द्रो, निगूढ निगडितकरधरगो
व्यधापि । दार्मनियन्त्रिणं चन्द्रमाणेश्वरं ग्रोहं कुमुदिनी । रक्षतीमिसौ सुदृतीमाणोऽस्य
जगाद् चन्द्रः ' कुमुदिनि ? किमिति गच्छे त्वया ? अरन्ध्रेण भाष्यमनिरासम् । राक्षसेव
विजयते जानुमन्ते । तदप्येहि धैर्यं हृदि । तदीयमङ्गुलद्वारां विलोक्य व्यपयो मन हृदयम् ।
तस्माच्छास्या भूत्वा विलोक्य प्रमुदीनाम् । त्वां रक्षतीमाणेश्वरं प्रसीदति रिपुदत्तः इमे ।'

१ चन्द्रमुदे । २ शिष्या । ३ मुग्धम् । ४ अत्रत्ये वदन् गुण्यमं ननं एतन्मुग्धम् । ५ दगा ।
६ रक्षतीमिसौ ।

इति । इयमुपदिश्य यावदाधामयति कुमुदिनीं चन्द्रस्तावदेव सैनिकैः स्वमेतानीशिरमि
शीतल नल निषिधाय दूरो निहित सचेता । एष सन्नामुपलभ्य यावदाधामयति तावदप्य
चन्द्रं निगडितमाहुरीके । उतो न ममो हररस्य हर्षो हृदि । हर्षकिञ्चिन्नरय विधायाचक्षते
दूरो निजसैनिकान्- ' धन्वा स्य मदीयवीरा ? निगृहीतोऽयमन्ते शत्रुर्भगति खलु ॥
धन्या मदीयविधाममानानुचरा ? नास्ति चिन्त्य खलु किञ्चिदप्यधुना । पातितो जाले
मृगेन्द्र इति तनपि मग्नति देव्यै कलिं वितरिष्यामो वयम् । ' इति ।

इत्युक्त्वा पुनरपि लोहशलाकादण्डानुप्रायितुमादिशदनुचरमेक कूर । उक्तप्रातिरक्षेपु
मसु शलाकादण्डेषु बलिदानारी तावितहस्ते गृहीत्वा चन्द्रनिष्ठमागमन्तु । यथैतमी
शलाकादण्डानिमान् सततशिक्षन्वक्षामि निखानु प्रवृत्तौ तर्पणाय चन्द्रोऽकस्माद् द्यौर सगर्भ
व्योरन्यतर चरणेन प्रहृत्य दूर निक्षेप । वदायातेनाय बलिदाता देदीप्यमानानले कृशानु
कुण्डे निपत्य भयङ्करैर्गालनिकरैः प्रज्वलितोऽभवत् । चन्द्रस्येता विक्रममनुष्य विलोक्यापरो
बलिदाता तु भिया प्रकम्पितुमारब्ध । ' किमिद् जातमकस्मान् ? ' इति क्षणममी ध्वचित्-
यत् । मधुना तु यावत्सौ विचिन्तयत्येव तावदेव चन्द्रसिंहस्तच्छिकटमुपगत्य तमपि रहसा
चरणेनाप्रिकुण्डे प्राक्षिपत् । पश्यतामेव विधेयामिमी बलिदातारौ देवाबलिदेवामि-
कुण्डे निपत्य दग्ध्वा च भस्मीभूतौ । बलिदात्रोरिष विनाश निरीक्ष्य सैनिकानपरानमौ
कूरो बहुविध गालिदानपुरस्सरमाचुरीकृत । आदिशच्छायममूर्त्त एव नरं निगडयितु चन्द्र-
करचरणम् । सकलैः सैनिकैः सम्भूय सदानितो द्दराग्रासौ चन्द्र ।

अथ दुरासा क्रुसिंह खड्गमादाय चन्द्रनिष्ठमाययौ । ' सन्निहितमपुनः स्वमरणम् ।
स्वराक्षणाया य निष्पला साम्प्रतमि मि मत्वा सुवरा निराशोऽनवि चन्द्र । पवित्रान्त-
करणा निष्कण्डा च कुमुदिनी मरकुन्दन रोदित प्रकान्ता । अतिविलपन्तीमरलोकेयमामा
यासयितुकामोऽप्रवाच्यचन्द्र - ' प्रिये कुमुदिनि ? किमिदमुपकान्त स्वया ? काऽसि त्वमिति
विमृशत ननु ? नैव क्षोभते रोदनमीदृश वीरपुत्रास्तव । किमिति मृग्योरिभेवि त्वम् ?
इति ।

कुमुदिनी । (ध्याय विमृशन्ती ।) प्रायेथा ? नाह किमेति मरगान् । न च मम हृते
रोदिमि । उच्यतेवास्त्यह मरणाय । किन्तु धीमानस्या दास्या कुरे विकराडका कवलता-
मुपेतोति समधिकमद् दूये । अहह ! अतिमद्ममविषयसागमि यथेदिशप्रमयात् ॥

चन्द्रस्तु- ' प्रिये ! मा भैषो । परिहाय त्वमिदानीं समारमोदनायागाम्मलिकेशर
सत्पिदानन्दकन्द परमागमान चित्तय । ' इति सानुपदिश्य दूरामिमुखीभूय तनाचट-
' रे नराधम ? किं विमृशति ? चाल्पाधुना निजचन्द्रहामम् ' इति । ' मद्रम् ?
वपत्रो मय तदा ? ' इति शोष्य दूरो देवीमूर्तेष्वमृषमरगोदय व्याकृतवान्- ' अयि
जगज्जननि ! मदामावगातिनो एतन्पि तनु ? वयमेकमेव जननहमानय वा ते
ननु किन्तु तस्यानेन्द्राविर्मा बलीभूती जनी । वदपि दयालुमात ! प्रमोद त्वमन्तीहृये

दमुपदारयुगलम् । ' इति व्याहृत्यासौ कुमुदिनीचन्द्रौ निहन्तुमुदतोत्पत्त स्वधर्मम् । परं को नु एतलु विभावयितुमीश परमेशस्यागम्यलीलाम् ?

' अरक्षित तिष्ठति देवरक्षितम् ' । इति सत्यमुचम् । तत्क्षणमेव पृष्ठता- ' तिष्ठ रे पापिष्ठ ? तिष्ठ । ' इति निगदन्ती दन्तीन्द्रमभिहन्तुमुपगता केसरिणीव विकरालरूपा तत्राभिद्रुत्यागतः कापि धनिता । तामभिपतन्तीमालोक्य- ' अये ? किमिदम् ? ' इति निगद्य भिया स्तब्ध एव क्षणात् क्रूर । चक्रमिरे सर्पाण्यपि तदङ्गानि । हस्तौ शिथिलौ सवृत्तावस्य । विगलितश्रामुप्य करात् करवाल । वराकौ निरागसौ कुमुदिनीचन्द्रौ पुनरप्य कालाय सरक्षितौ बभूवतु ।

महिषासुरमर्दिनी चण्डोव कलितविकरालरूपा, त्रिग्रहिणीव धीरता, मूर्तिमतीव रुद्रै, योपिदेका तत्राभिद्रवन्ती सङ्गता । नभित कन्धरा दोदुह्यमानारौल्लेखीमतिमया नक्षत्रेण रोषारणनेत्रां स्वकरकमलकलितनिशिततरङ्गुरिका रुद्ररूपां धनितामभिमुखमाग एज्जतीमरलोक्ष्य क्रूर सखधुमकलाङ्ग प्रकम्पितमुपचक्रमे । धनितेय नरसिंहसविधमागस्य स्थित्वा महत्या रक्षा समभाषतेनम्- ' दुरामन् ? विमुञ्चेतौ निरपराधी जनौ । इतरथा उपहरामि त्वात्तुनहम् । ' इति ।

तस्या भाषणप्रकारेण तामभिजज्ञौ नृ । परमेतदीय रङ्गरूप निरूप्य भयाङ्ग सख्य पृष्टवानिमा ममदा ज्ञानै- ' मिय विमले ? किमिदम् ? रोषमाकेहर ? विमले ? को नु एतलु तव विचार ? ' इति ।

विमला । (तामर्पम् ।) विचार ? एष क्षत्रियकुलकलङ्क दण्डयितुमेव विचारो मे ।

नृ । प्रिये विमले ? कसु क्षत्रियकुलकलङ्क कथयसि ? अहं तु पतिरस्मि ते ।

विमला । अहममालव्य ! ? किमधुनापि वरंते तव विचारो मयिप्रयत्नो भवितुम् ? मैव मैव । नासि एव मम प्रियतम । अहमपि नास्मि ते भिया ।

नृ । विमल ? किमर्थमानीतवयसि स्वमिमौ सुरिकामिद ? ।

विमला । मरुतोदिदारण एव निहत्य रुषयितुं भारमिम विधर्मेभराया ? । नृस्तु- ' अहो अहो ! ' प्रिये विमल ? सुरिकेयमविशीक्ष्णा निरीडयते ते ? मनु इतीय त्रिपतापि काम् । ' इत्यभिधाव दाने दानैर्ममतामविधे समुपस्थाव सहसा धातुर्धेन तद्वरामुपान्तु रिक्ता त्वात्रयामास ।

नवावार्त्तादय विमलाम्- ' मृदाय, विदारवातुनोरस्यलमिदम् । विमले ? किमिति व्यपधयि माम् ? अष्ट, क्षमेऽमपिष्ठं तत्राग्रायम् । एतद्वचनमिदमेतानीमह प्रापिष एव कामयिष्ये । प्रिये विमले ? किमनभिज्ञास्मि मदीयस्या ? । इति ।

विमला । अहं तव कुलमशानिह प्रेमा ? कुतो नु पतिरिति प्रेमाय ? ।

नृ । किं न विधत्ते मनुष्यकण्ठे अनेह एतु ? ।

विमला । नास्ति खलु ? मवेच्छेदिदं प्रेम तद्विद्यमानमिव विद्यते । क्रूरसिंह ? नास्ति स्वर्गायं तत्र प्रेम ? ? कलुषपापनैव परीवर्ति केवलं तत्र प्रेममि । क्रूरसिंह ? नाहमभिलषामि त्वया सममालापितुं किमप्यन्यत्, पंचकमहं त्वाम्- 'निर्दोषाग्निमौ दम्यती रक्षे' त्यन्यथेय । अहि क्रूरसिंह ? किमिति तूष्णीं स्थितोऽसि ? देवो यदि देव्यै बलिस्त्वया तदा तदीयस्याने समुद्यताऽस्म्यहम् । प्रमुदा देवो मम बलिदेव्यै । परं विमुञ्चेमौ दम्पती । नाहं शक्नोमि तयोः कष्टमालोक्षितुम् । क्रूरसिंह ? दयम्बानयोः । उचितमेव स्यात्तत्र हृदि दयसेति श्रिमाद-
यामि । अहि क्रूरसिंह ? अहि । किमिदानीं कर्तुं तयोर्निर्धार्यते त्वया ? प्रिमोदयसि सौ त्वमिति मन्येऽहम् ।

क्रूरः । (सरोपम् ।) गृध्र, यदहं चिह्नीयामि । अयि विमूढे ! कुमुदिकीचन्द्रयोर्निपू-
दं नाह कोऽपि मां वारयितुं पारयति । तयो कथिरपानाय चिरादहं मृशमानुरो भवामि । ।

विमला । (सञ्चकितम् ।) भाः ? किमिदमारुणयामि ? अयि विश्वम्भरे ! ममाविशय
नृशंसमिमं निजोदरे । हे चित्रमानो ? विनाशय दुराग्रमानमेनं सद्यः । रे दुरापसद !
दयालमोऽसि न वदंते त्वयि । हन्त ! अपकृत्यैवोपकारं प्रस्तुपकारिण्यसि किमु त्वम् ? अवि
श्यापादयिष्यामि त्वमहमप्राणशक्तिम् ? धिक् त्वां नरावमं मृतमम् । ।

क्रूरः । गळमर्लं प्रकल्प, बाले ! कोनु खलु सम्पन्न इदानीमावयोः । नृशंसोऽस्म्यहम् ।
किं त्वामुना ? किन्तु मयोजनं ते कर्तुमन्वैरायं मम कर्मणि । किन्तु तादगुहेत्यं त्वया कृपे ? ।

विमला । बदेत्यम् ? निराश्रितपालनमेवाह । सफलनृणां कर्तव्यमेव । नास्ति दयालेशो-
ऽपि यदीयहृदये राक्षस प्रयासो जगतीह ।

क्रूरः । हन्त ! विमले ! साम्प्रतमिमे तव शब्दाः कण्टका इव विदार्य मम हृदये परपारं
निर्घाति । तव पुण्ड्रपुण्डरीकमण्डनेयं मृदुला रसना पापाण्यपण्डनदतिवरां प्रतिभाति मे
कठोरा । सद्य पूवैनां वारय प्रजल्पन्तीमधुना ! ।

विमला । क्रूरसिंह ! यथा मम शब्दाः कण्टका इव प्रतिभान्ति ते तथैव तवेदं निर्पूर्णं
नृशंसं हृदयमपि यद्गमिन् कठोरं प्रतिभाति मे ।

क्रूरः । विमले ! त्वमेका सुन्दरी लज्जनाऽसि खलु ! परं तवेदं वचने कृत्यल्लोचयतो,
मे विशाविनीय कारि लक्ष्यसे ।

विमला । नराधम ! नास्ति खलु त्वं मानवः परं दानवोऽसि कश्चिन् ! !

क्रूरः । विमले ! लज्जस्त खलु मायमाणा ! ! न कोपय मामधिकम् ! ! अन्वया कुमु-
दिनीचन्द्राम्पां सहैव त्वयापि मरणीयमेव ? मदसिना निकृते स्यादुत्तमार्त्तं ते ।

विमला । अये किमत्र मां विभोषिष्यं दर्शयामि खलु ? मरणार्थमेवाहमिह ममावाताऽ
स्मि । पापिष्ठ ! त्वामिनाऽस्य स्वोत्तरदेहस्य कुतो न्योदतं सौभाग्यं प्राप्नुयामहम् ? क्रूर-
सिंह ? मर्ताऽसि परं मर्त्यं कृत्यैव मर्तोऽस्म्यहम् ।

शूरः । शृणु रे दुराग्रहिळे ? माहिळे ? शृणु । नाहमिच्छामि त्यां निहन्तुम् । यतो ममाति-
तरां प्रिया त्वमभूरेकदा । विमले ? विमृशायुना । पतिरस्मि त्वाहम् । त्वञ्चासि मम दायिता ।
गच्छ, इतः परमहं विमलेन हृदा काममिष्ये त्वाम् । विमले ? निजपतिवचनाङ्गीकरणं कर्त-
व्यमेवामि नारीणाम् ।

विमला । आपश्चात्रिजनेषु कर्तव्याप्रदर्शनमपि कर्तव्यमस्मिन्नृणां खलु । ।

शूरः । (सकोपम् ।) विमले ? इयदुषदिश्यमानाऽपि न मानयसि मे वचनम् ? ममादो-
क्षिणी भूत्वा त्वं मदीयस्ययुजने कारुण्यं दर्शयामि ? ।

विमला । नैव नैव । नैव कर्हिचिन् । प्रागहमासं त्वाद्याक्षिणी, किन्तु नास्म्यहम्, सा
सम्प्रति । त्वं द्युषिष्यसे चेदिमौ तदा तु साम्प्रतमपि तवैवास्म्यहम्, तवैव च भविष्यामि ।
तद् इयया विमोक्षय तौ दुःखेभ्यः ।

शूरः । नेदं संशोभयति ! ! दुराग्रहिळे विमले ? अहोक्रुह मे वचनम् । न चेत्परणीय-
मेव त्वयाऽपि ।

विमला । नाहमुररीकरिष्यामि तव कथनम् ।

शूरः । (सामर्पम् ।) बाले ? त्वमेव मां निहन्तुमागताऽभवः किमु ? ।

विमला । आम्, आम् ? अहमेव त्वामितो जगतोऽन्यत्कालाय विसर्जयितुमागता-
भवम् । रे दुराग्रम् ? अपि विज्ञातं त्वया ? ।

शूरः । तवेष्टावपत्ता उरुहन्तीवाङ्गानि मे । रे ? स्वमीदृशी विश्वासपातिनी भवि-
ष्यतीति पूर्वमहं व्यज्ञास्येदधिककालमहं त्वां नाजीवयिष्यम् ।

विमला । अयमिन् ? मदीयस्यैर्नूनं उरुयुस्तशाङ्गानि, परन्तु तव क्रूरकर्मभिः सकलेष्व-
वमुन्धरा प्रवृत्त्यन्तेतराम् ।

पूरमिहस्तु- ' कुधाऽन्धीभूय- ' एहि, अनुसर सुरस्रोकराणि तदा त्वम् ' । इति
निगद्य विमलो म्मकरवालेन प्रहनुममिद्रवति यावत्तावदेव- ' तिष्ठ, रे पापिष्ठ ? तिष्ठ । '
इति ममिहनादं प्रोक्ष्य चन्द्रोऽप्रतोऽभिगच्छन्ते पूरं निगद्य प्रोधारणनेत्राभ्यां तद्भिमुख-
मालोकितवान् ।

अथ पुनरग्रहीद् विमला- ' उपतामि, दुराग्रम् ? वयनास्मि मरणायेति । ' अतः
शूरः तस्या निगद्ययितुमादिष्टवान् भटान् । तत्तत्तमेव वमदूताकाराः क्रिष्टरा विमलो
दाग्ना निबध्य कुमुदिनीचन्द्रयोः सन्निधावस्थापयन् ।

विश्वेषां वैराग्यधनार्थमेव दृष्टमष्टोऽभवत् । हा । केवलं वैराग्यधनमेव चन्द्रसिंहतुल्यो वीरा-
प्रगण्यो राजन्यपुरुषश्चो राजेन्द्रो बलिन्वेनासिकुण्डे होतुमात्मानं स्थितोऽस्ति । सम्प्रति क्रूर-
सिंहवैराग्यलक्ष्यद्रव्यभूतोऽजितदुर्गाधीश्वरपुत्रराजनन्दनो विजयवगराधिपतिरयं चन्द्रो
बन्दीकृतस्तिष्ठति । यद्यपि तदीयभिरसि महामयहरीरक्षो विपत्तिगिरिमाला समापविता
तदपि तदीये सुखमण्डलमतीव शान्तमदृश्यत । वीरपुरुषरोऽयं राजकुमारः क्रूरस्य क्रूर-
सिंहस्यैवावती नीचतां निरोध्यात्मानञ्च बन्दीकृतमवलोक्य निःशसिवि स्म ।

इत्थं सुसंगृहे तदानीमलक्ष्यत शान्तिरभितः । चित्रलिखिता ह्यवलिता भवतस्थिते
सैनिकाः । एकोऽपि शब्दो न निरगमसेषां सुखेभ्यः ।

अथ शान्तिभङ्गं विधाय कुधैवागादौ च क्रूरश्चन्द्रम्- ' चन्द्र ! त्वेव परिक्षीणं न वा तव
बलमिदानीम् ? विरकाकार्दं तव मरणदर्शनाभिलाषो । पूर्णोऽथ भविताऽयमभिलाषो मे !
महो ! रज्जुबन्धोऽयं कियतीममिदेषां पुण्याति ते सम्प्रति ? ' इति निगद्य हसितवानयं
दुर्गसः । हसन्तमेनमालोक्य कृपाऽवदचन्द्रः ' नपुंसक ! किं हससि खलु ! पञ्जरनिर्मुक्तं
पद्माननं विभोक्ष्य गृहात् । यदि हृष्येयुस्ततः किम् ? किन्तु क्षत्रियोऽसि चेत्यमेकवारं मां
विमुच्य पश्य ततः कीदृशी स्वदुर्गतिर्मवतीति ? ।

क्रूरः । पाणिपञ्जरपतितं त्यजेयस्तेन्मृगमयं को नु खलु तदा भवेन्मात्स्यो मूर्खः ? ।

चन्द्रः । मा, एवं किम् ? तदा स्वमतिष्वुरोऽसि तनु । मूढ ! यथा मजेन्द्रपृष्ठमभिरुद्धो
चोपसो मनसि- ' महो ! कीदृग् मायं मे ? मजेन्द्रमाहुरोऽसि । ' इति हृष्यति तयैव
रे पण्ड ? स्वमपि मिष्यागर्भमुद्धदाति ।

क्रूरः । भ्रमति एव शिरसि मृग्युरिति मनात्नग्रीभवितुं नेष्टति किमु ते मनः ? ।

चन्द्रः । किमहं तव पुरतो गत्रीभवामि ? नपुंसकस्यामे गत्रीभवेयं किमु ? नैव संभा-
ष्यते खलु ! ? परिभ्रमति शिरसि मृग्युस्ततः किम् ? ।

क्रूरः । किं न विभेभि त्वं मृत्पोः ? ।

चन्द्रः । वीरपुरुष ! ननिशं मृत्पुना सहेव क्रोडन्ति ।

क्रूरः । वज्राधुना विकम्बस्तत्र मरणे । गण्यन्त इदानीं तव मरणकारकता । चन्द्र !
त्वया निजपत्न्यै किमपि निवेद्यमुत्तेयमाकिङ्करीया चेदनामालिङ्ग त्वत् ।

न ददौ किञ्चिदपि ध्यानं तदीयकथने चन्द्रः । साम्प्रतं भुवमात्ममरणमिति विचिन्त्य
कुमुदिनीं जगाद चन्द्रः- ' धिये ? मा विजहिहि धैर्यम् । यदा यदेव कष्टं विठरति नः
परमेश्वरान्मर्षणं प्रतिजनकृत्यमेवास्ति । कुमुदिनि ! विमुच्यो भवान्पहमिदानीमहः
संप्रतेः । परलोके स्थास्यामि त्वां प्रतीक्षमाणः; सर्वरक्षेय्यसि त्वं तत्र । [नाकापातभिसुख-
मालोक्य] प्रभो ! एषोऽहमस्मि प्रपन्नस्तव शरणम् । प्रियवने ! स्वमपि सत्परमागच्छ ।
इति ।

अथैष विमलाममापत्—“ मदीयदुःखदुःखिनि भगिनि ! मज्जास्यहम् । हन्त ? त्वमपि पतिताऽस्माकृत एव विपत्त्ययोधो । हा हन्त ? ! किं करोमि ? निगदितोऽसि, नि रात्रो-
ऽसि । नाचेदमु नृनसं खण्डसो व्यधास्यमहमिति ” । अत्रान्तरे मध्य एव स्याजहार
कूरसिंहः ‘ किम् ? कियान् विलम्बा विद्यते ? ’ इति ।

चन्द्रः । मष्टदोऽसि ।

कूरः । किमपि निवेदनीयं ते ?

चन्द्रः । पापिष्ठ ? किमहं त्वा निवेदयेयम् ? त्वं कोऽपि राक्षसाधमोऽमीत्येव केवलं
कथयामि त्वाम् ।

कूरः । दृष्टीमेषि रे अभिमानीन् ! यदहं ते ज्ञासनं करोमि तत्तद्युत्तरमेवास्ति स्वनिर्भा-
रितज्ञासनापेक्षया ।

चन्द्रः । मराधम ! इत्यर्थमेवाधिकपालपनम् । नाहंसि खलु मया तमं संभाषितुमपि
त्वम् । सुतरां ह्योऽसि । दुष्टदुष्टक ! इत्यसि चन्दोऽकृप्य माम् ? खण्डाक ? सम्मुखयो-
द्धारो हि वीरपुरुषा गण्यन्ते । वञ्चयित्वा पृष्ठतो योद्धारो ननु नपुपका भीरवराश्चाकल्पन्ते ।

कूरः । (विहस्य ।) मूढ ? मरणाद् विभेषीति प्रथेमि खलु ? ? अत एव त्वमिषद्-
दुःखितो भवन् विमाप्यसे ।

चन्द्रः । अवलासबाह्या भीरवो जनाश्चैव धिम्पति मरणात् । किमिदं मरणमिति
जानीषे ननु ? देहान्तरगमनमेवात्मनो निजकर्मानुगुणं मरणमुच्यते ।

कूरः । तव किञ्चिदपि न विषोदमि निजमृत्युना किम् ? ।

चन्द्रः । नैव विषोदामि । परं युधि कस्यापि वीरवरस्य हस्तेन मरणापेक्षया त्वाह-
वास्य नपुपकस्य हस्तेन मृत्पुर्जापनेने, तत्रापि मदीयकुमुदिनीमरणात्पूर्वमेवायं मृत्पुर्जवती-
त्येवाह दूये खलु ! ! ।

कूरः । अद्यापि मरणवैकाशमपि कुमुदिनीं स्मरामि किम् त्वम् ?

चन्द्रः । पामा ? हृद निविष्टाऽस्ति ममास्मिन् हृदये कुमुदिनी । ममैवेयम् । अह-
मपि तस्या एवाऽस्मि ।

‘ माम् । मदीयहृदयद्रविततम ? मदीयैवाऽस्म्यहम् । अथवा सहोपरम्याहमायामि
पालोऽहम् । (कूरसिंहः पति ।) पापिष्ठ ? मदीयहृदयेवतः पूर्वमेव मामिहलोकाद् विस-
र्ज्य । प्राणवतामि ते पदयो । ’ इत्यभिधाय मध्य एव कूरसिंहं प्रणनाम कुमुदिनी । ‘ तं
प्रणमन्तीमेनां निवायस्यगादोच्चत्र ’ कुमुदिनि ? विमूढ कुमुदिनि ? किमिदम् ? प्रमुप-
द्रव्यमिदं दनमविषाय नृनामदुःखमेव कुङ्कुर किमर्थं प्रणमसि ? किमिदमन्तिमसमये
विषोयते त्वया ? ’ इति ।

स्वप्रेषतमस्य वचनमुपश्रुत्य समुत्थापायाहमुष्णी तस्यो कुमुदिनी । अथ कुमुदिनीं
प्रोवाच कूरः ‘ कुमुदिनि ! किमप्यभिप्रेक्ष्यते त्वयेति ? । ’

कुमुदिनी । परित्रायस्व मे प्रागेष्टान् ।

शूरः । त्वञ्चेन्मदायत्ता मविष्यति तदा प्रययामि परित्रायु तव स्वामिनम् ।

चन्द्रः । (मध्य एव ।) तूष्णीं भव रे निताव । तव जिह्वामेव च्छेदयाम्यहम् ।
(कुमुदिनीं प्रति ।) प्रिये ! किमिदमनिधीयते त्वया । मा कुरु पार्थनामातनायिदृशकम् ।
एहि, परलोकप्रस्थानायापुनायां सखीमवावः । (कूर्ं प्रति ।) एहि चण्डाल ! विधेहि
पूर्णपुनाऽश्वमकुलमञ्जमा त्वम् ।

चन्द्रस्येदं वचनं निशम्य तत्पक्षमेव शूरमिदं हृदयमप्युवाच तौ परमेष्ठानाभ्यामर्थं
विधानं निरदिक्षत् । अतः कुमुदिनीचन्द्रौ सखिद्वन्द्वकन्द्वगरीश्वरमप्यायताम् । अ-
निते तयोः परमात्मन्यपि शूरः कोशाकृताजमाकृत्य सदैव प्राशङ्क- ' अद्याहमनयो-
र्बलिदानं विधाय देवीं प्रीणयामि । अद्याहमनयोः मम वैरिनिर्यातनम् । अद्य अशेषाः प्रा-
पिनः प्रतिष्ठन्ते परलोकम् । अद्य चामून् विशालमसीदतिहरामर्थं कूर्तिः । मसीद,
अनुगृह्णान् जगन्मरे ? गृह्णान् निजबलिं दयेमानममुना । ' इत्युद्योयं यावत्कूरः प्रवर्तते
महर्षे तावदेव समजायत ध्वनिरेको महात् ; तेन साकं देव्या मूर्तिरपि विचलन्तीवाको-
रपय । अम'हृदयं चकितस्यास्य कूरस्य पाणादेव चित्रार्पितारम्भ इत्याश्रयित' कृपाण ।
मयाकुञ्चितः सद्यः अलुप्री विस्कार्यं देवीपतिमामिमुखं यावदाकोकते तावदेव तद्व्य-
म्भराद्- ' कूर्तिह ! नास्म्यहं ममज्ञौ बलिमिममुररीकृन्तुम् । ' इति समभूयत ध्वनिः ।
ध्वनिममुमाकुर्यं कूर्तिहो मयज्ञांजमना बभूव । पश्य चारं साश्रवं विरचिताञ्जलिः
' मम्य ! किं निमित्तम् ? ' इति ।

अथ पुनस्तद्व्यम्भराद् ध्वनिरायात्- ' कूर्तिह ! अजीवजलमाधुना तदीयजीवनरञ्जुः ।
मतोऽहमभिपामि परित्रायुमिमां । कूर्तिह ! तेषां स्थाने त्वदोपमेव बलिमादानुमु-
स्त्वितोऽस्मि ' इति ।

इति मुवागो देवीप्रतिमां द्वि-वृत्ता बहिर्निर्गम्य वीरजो रजवीरमद्रप्रव एनोपास्थपन्वान् ।
महत्सादम् मूर्तिमत्पाक्षिर्गतमवटोक्त्य दुरात्मना शूरविहः परिचित्य कुपारागनेत्रः महपोष-
राकुक्ष रजवीरमन्यपत्त- ' अये ! कोऽयं अमाकारः ? बलिनोऽस्मि सन्तु ? । रे रजवार !
कुवत्समिह ! ' इति ।

रणवीरः । तव ह्रस्वोऽयं राधिरं पातुम्, स्वपुतागतनुं देवै बलिं दातुम्, नित्रामत्र-
न्मानं चानृत्रायात्रापि परित्रायुमत्र समग्राहोऽस्मि ।

कूर्तिहदमुनाद् रजवीरानामपेयमुपधुत्य माध्वयंदृषो यावदुपरि श्लिष्टवपि चन्द्रमिह-
सावदेव पुनस्तन्निर्वापं स्वानुवं रजवीरमदाधीदमौ । रजवीरमवलोचयेरायं महमा ग्याहा-
पि- ' यय ? कुद मा बन्धनमुक्त्वन्हाप ममुकापायेम् । सद्य एव नृदसमेनं प्रदन्तना-
दिशारयामि । ' इति ।

चन्द्रमिहयास्यप्रवयममहाकमेव रजवीरः स्वपन्तु बन्धनमुक्तं विधानं तदभिमुखं

गन्तुं यावदुपक्रमते तावदेव सहसाऽप्रतोभिगत्य क्रूरेण गच्छन्नयं निरुद्धः । तत्क्षणमेव निजमुशुण्डीं कूराभिमुखं संधाय प्रोक्तवान् रणवीरः ' अलमहं दूर ? तस्मान्नादेकमपि पदं प्रचलिष्यसि चेदुत वा मनागपि प्रजल्पिष्यसि यदि तर्हि गोलिङ्गेय तवोरस्त्वहं प्रविश्य परपारं निर्गमिष्यतीति दृढमवेहि । ' इति समाख्याय तेन समं चिक्रोष्टिपुरिवायं मुशुण्डीं तदभिमुखं धृत्वा स्थितवान् ।

' किमेवं कुरुते रणवीरः ? किमर्थं मां बन्धनाच्च मोचयत्ययमिति विचिन्तयामास चन्द्रः । स्वभ्रातुराशयमभिज्ञाय चतुरो रणवीरमभवादीत्- ' आर्य ? क्षणं धैर्यमाकलय । दुरात्माऽप्यमधुना स्वरूपकाकमेव जीवति । तद्दहममु रमयामि कियत्कालम् । ' इति । रणवीरस्येव त्वचः संश्रुत्य कृपा क्रूरसिंहः सैनिकानुचरैराहूयाऽऽजिज्ञपत्- ' अयि मदीयवीरवराः सहचरा ! सद्य एवाभिप्लव्य बालकमेव निहृत्य खण्डशो विदधतु भवन्त । ' इति ।

सेनापतिनिर्देशसमकालमेव सकला सैनिका रणवीराभिमुखं निजनिर्दिशानाहूयाम्यप-
सन् । तान् स्वाभिमुखमापततो निरीक्ष्य रणवीरः शान्त्या स्थित्वा तत् क्रूरसिंहस्य भूतपूर्वं किङ्करयुगलमधुनाऽपि बहिः प्रदर्शिततदनुचरभावविहितप्रहरिकार्यं परीक्षितुमनास्तदभिमुखं निरीक्षित । इमावपि हृत्वेदिनौ प्रहरिभटौ स्वशरणशत्रुः भीरणवीरस्य साहाय्यार्थमभिप्लव्य कृपाणमाकृष्य रणवीरमभितः संरक्षितुं स्थितौ । स्वानुचरौ रणवीररक्षणं कुर्वाणौ निर्वर्ण्य विविस्मयस्मितमानसः क्रूरसिंहः- ' नूनं जातोऽय कोऽपि विश्वासघातः । ' इति विवि-
न्त्यमामास ।

अथ स्वयमेवासौ नृशंसो महता कोपेन स्वचन्द्रहासमाकृष्य रणवीरमभ्यपतदिति तदी-
याः सैनिका अपि तत्सहायतार्थमभिज्ञाप्य प्रहरिभटद्वयसहित रणवीरं पदैवेष्टयन् । इत्य-
मवलोक्यैव रणवीरो निजमुशुण्डीनिर्हादमकार्षीत् । मुशुण्डीनि स्वनसमक्षणमेव पूर्वत एव तिरोहिता रणवीरसैनिकाः म्वनायकसहिताः कन्दरमन्दिराणि परित्यज्य सद्य एव तत्रो-
' पाजग्मुः । क्षणादेव तद् गुप्तगृहचरवरस्त्वहं रणवीरस्य बलेन सकुल समजायत । स्ववीर-
योधानाकोक्य रणवीरः क्रूरसिंहं प्रमहीतुमभूनादिदेश । तत्कालमेव चतुर्भिर्वीरभटैर्निजगृहे क्रूरसिंहः । निगडितश्चास्य करचरणं लोहशृङ्खलया । अवशिष्टास्तरसैनिका अपि चन्द्री-
कृताः ।

अनन्तरं रणवीरो निजबन्धु बन्धनमुक्तं कर्तुं तदन्तिकं गच्छी । अतः प्रागेव पुरश्चेश-
धारिणी चतुरा रत्नप्रभा कुमुदिनीसमीपमागत्य तां बन्धनान्मोचयितुं प्रवृत्ता । ' कोऽयं
मुन्दरो राजकुमारः स्वात् । ' इति मनसि विमृशन्ती कुमुदिनी रत्नप्रभां पृष्टपती- ' वरधो !
कोऽसि त्वम् ? ' इति ।

कुमुदिनीप्रभमाकर्ण्य तां मोचयन्ती सम्यक्तमुजाम्बुजा रत्नप्रभा- ' अत्रभवत्या निदे-
धवर्तिनी कनिष्ठभागीनीयममरकण्टवाधिपतिमहाराजस्य नादिनी रत्नप्रभा भगवतीमभि-
धापये । ' इति समुदासीय ।

इत्यभिधाय रत्नप्रभा कुमुदिनीं बन्धनान्मुञ्च्य तद्दोयचरणयोर्निषतितपती । तस्या
वचनं निशम्य विसिस्मिये कुमुदिनी । एषा रत्नप्रभायाः कुञ्जलं पृष्ट्वा हृदा चेमामालि-
ङ्ग्य मुमोच प्रमोदाधुजलम् । मथ रणवीरश्चन्द्रसविधे गत्वाऽऽदौ विमलां विमोच्य पश्चात्
स्वाम्रजन्मानं बन्धनान्मोचितवान् । यथैवं मुक्तोऽयं चन्द्रो बन्धनान् तथैवासौ स्वपार्श्वस्य-
तस्य कस्यचिद् भटस्य हस्तात् कृपाणमाच्छिद्यकस्माद् बुभुक्षितव्याघ्र इव क्रूरसिंहाभिमुखं
त्रिदुःख चरणाभ्यां ॥ यत्नेन प्रजुहोत । चन्द्रपदप्रहारसमकालमेवायं पापिष्ठोऽवनितले
निपात्य भिषा कम्पितुमारेभे । भूतलपतित समयलोचय चन्द्रस्तदुरस्थलमारग्योपविष्टवान् ।
समयेऽस्मिन् मयङ्गराकृतिरयं व्यलोक्यत चन्द्रः । रणवीरः कुमुदिनी रत्नप्रभा सर्वेऽपि
सैनिका नापकास्तु स्तब्धोभूय चन्द्रसिंहं निरीक्षाञ्चक्रे । मन्त्राश्रये चन्द्र दूरं स्वर-
स्य कृपाणमुत्तस्य पादद्वयं प्रहृतुं प्रवर्तते तावदेव महाभयानको ध्वनिरेकोऽजायत । तेन
साकमेव ' विरम, रगतुमार ' विरम । जोषतु किञ्चिःकालमसौ नृशंसः ? ' इति गिरमुदी-
रयन्तौ द्वौ महात्मानौ योगीन्द्रौ तत्रागय स्थितौ । चन्द्रस्य चोत्थितं करवालधरं करमिमौ
पृष्ठतो अगृहतु । योगीन्द्रौ विलोक्य चन्द्रः क्रूरसिंहवक्षसोऽवतीर्ष्य महानुभावयोस्त्वयौ-
शरणारविष्टयुगलमवन्दत । ययानुकम्पे रणवीरकुमुदिनीविमलारत्नप्रभाप्रभुज । सर्वेऽपि
जना योगीन्द्रद्वयं प्रणेभुः । योगीन्द्रयुगलेन निजकरकमलमुच्यन्वाऽऽशीर्षिः सभादिता
नखिलाः ।

अथ योगीन्द्रनिदेशेन चन्द्रीकृतं कृतसिंहमादाय सकला अपि गुप्तगृहाद् बहिर्निर्गच्छन्।
चन्द्रसिंहो निजालसैनिकान् गुप्तगृहमिदं विनाशयितुमादिशत् । तत्क्षणमेव सैनिकां गुप्त-
गृहं शिलागकलमृत्पिण्डल्लण्डचयै पृथितवन्तः । इत्य विनाशित क्रूरसिंहस्य गुप्तगृहम् ।
गच्छता कालेन सत्तामालि नावशिष्टम् । गुप्तगृहाद् बहिर्नि स्तूय चन्द्रसिंह स्वपश्चानेन
भीमप्रतापसिंहेन सहतः । वर्षाणान् मन्त्रिणाः स्वनरेन्द्र चन्द्रसिंहमाकोष्य सकण्ठाक्षेप
मेमवाप्यतलमभिवर्षय । तदनु सर्वेऽपि भिष, सहस्य सानन्द्बद्वनारविन्दा चन्द्रीकृतं क्रूर-
सिंहं सहदाय विजयनगराभिमुखं प्रवस्थिरे ॥

+ इति घृन्दावनगुरकुलाधिगतविद्यारत्नस्य पण्डितमेधाप्रतकविरत्नस्य
हृत्तो वैदिकराष्ट्रकाम्यानुजे कुमुदिनीचन्द्रे चतुर्दशी कला +

अथ पञ्चदशी कला

“ यद्देवोपनत दुःखस्तुल्यं तद्वसवत्तरम् ।

निर्वोणाय तरङ्गाया तस्य हि विशेपतः ॥ ” (विक्रमोर्वशीये)

“ सत्यमेव जयते नामृतम् । ” (इत्युपनिषत् ।)

“ लभस्त राजवाधियमञ्जसा प्रजा भवन्तु भग्याभ्युदयप्रयोजना ।

यशस्तैरिजोरतरजरा वर हरन्तु ताप तय वैरिसम्भवम् ॥ ”

(प्रकृतिसौन्दर्ये ।)

भासीदद्य विजयनगरपासादध्याम्यतमसिन् विशाले रङ्गमहालये महती राजसभा भवित्री । अभूदद्य दुरात्मनो नृपसस्य कूर्मिदृश्यान्वितो न्यायो भवितेति राजसभायां गन्तुं नगरवासिनो लब्धैश्यां प्रतिष्ठिता पुरया समुद्यता भवितुमारेभिरे । प्राङ्मेवे कादवादादन मनोहरोऽज्जलनेपथ्यशालिन सामन्ताः सेनापतयो मण्डलेश्वरा नगरभेष्टिनो विचक्षणान्त्राग्येऽपि गुरुपक्षतो मृदुमेधिनो महोदया अनुक्रम राजैस्तमिति प्राविश्य यथायोग्य निजार्थमुपयोजितान्यासनानि भेजिरे । प्रसीहारो राजसभाद्वारमुपस्थितानां भद्रमहोदयपु रपाणां नामानि समुदीर्घाभ्यागतनृणां समुदयाय सम्मानं ददौ । राजपरिपन्मध्यभागे विशाले मृगचर्मदक्षिरे महार्हासिंहासने विकसत, तयोर्मध्येऽतिविशालमेकं प्रोज्ज्वल रत्नं जटित भद्रासनं शोभते ॥ इत्थमन्येषां सामन्तसेनानीप्रमुखाणां कृतेऽपि विविधमद्यम- षडलमाधोजितमभवत् । नरेन्द्रपरिपदि महिलामण्डलार्धमपि पृथगुपवेशनस्थले समायोजि तानि रचिरमणिमयानि कौशेयाम्बरानिर्मितानि मृदुलककितानि सुन्दरासन्दीप्तानि । माण्डलिकतेनानापकमुपतिष्ठामात्रनपुरुषपुङ्गवै राजपरेपदियमावेतकुलमापूर्णां अभूय ।

अद्यापि नोपवस्य यस्मिन्मतीवासव । सर्वेऽपि सभ्या सोरकण्डमानसा महीमण्डलाखण्डक प्रातिपादपाशजिरे । “ विजयता विजयनगराधीश्वर । चिरजीवतु जगज्जीवनो विश्वम्- रेश्वर । ” इति जयघोषपुर सरमाशीर्षघोराशिसमाकर्णनसमकालमेव सभागतजना- ळपतिष्ठते नरेन्द्रः साम्प्रतम् । “ इत्यवगम्य सावधानाः समशन्तेन्व । विशेषा समांसदामि दानीं द्वाराभिमुखीभूय नयनचक्षोरान्द्रनापङ्क्तिर्मैदिनीमैदनीय नरेन्द्रचन्द्र पातुमनिमेष मेपा । अत्रान्तरे निजानुजस्य नृपचक्रवर्तिनो महाराजश्रीरणजोरसिंहस्य हस्ताराविन्दमादाय महीमहेन्द्रो महाराजश्रीचन्द्रासिंह सानन्दवदनेन्द्रीवशो राजसैदं सदनं समासदन् । तदनु

१ सुखाय । २ निर्वाणं निर्हति सुखम् । ३ यद्य सर्गरे-चोर्तिनदीजले । ४ विचक्षणा ।

५ गृहस्थः । ६ राजसभा । ७ सहाय । ८ सिंहासनम् । ९ महोदयः । १० सभ्यानाम् ।

११ महोदयः । १२ राजसभा ।

नि.नेपमुवनवन्दनीयो प्रशान्तपावनीयमुखचन्द्रौ महनीपालुमात्रसान्द्रौ योगीन्द्रावपि
नरेन्द्रममामन्दिरं प्राविशताम् । महामनोरनयोरन्तरममरकण्टकस्थविरामन्निवरास्य
श्रीमन्नगेन्द्रनाथस्य कराम्बुरहं गृहीत्वा प्रयाः प्रधानः श्रीरत्नामिहो नरमिहसमाळयं प्राप्ति-
क्षम् । सर्वपापमयीषां पश्चादनुष्ठमं कुमुदिनी रत्नप्रभा विमलाऽमरकण्टकट्टराजमहिषी
चन्द्रममाऽपि नृपसंसर्गं प्रविष्टा । इत्यमखिले राजपुरुषमण्डले राजपमापदनमुपसेदुपि सति
सकलाः समाह्विता नरा निजापनादुत्थाय नरेन्द्रश्रीचन्द्रमिहस्य जयमुदीर्यं प्रणेमुत्सिष्टा-
ननून् । प्रविश्य राजमयी रचिरौजिनचारगी समलज्जजुः भिदामने ढमावपि महानुमावौ
योगीन्द्रौ । हन्मप्यवर्ते नृपायन नृपराः धीचन्द्रमिहो निजानुजेन मनुजरापिना श्रीरत्न-
धीसिंहेन समं समलङ्कृतवान् । ततो मनादग्निप्रमर्शेति विष्टे मन्त्रिप्रहरी विरेजतुः ।
तस्मात् प्रपगापोजितेषु सुन्दरमन्त्राग्रेषु सकलोऽपि लक्ष्मणसमुदायो निजनिजमन्त्रमलज्ज-
कार । सर्वतोऽपि राजपरिपदि विरराज शान्तिदेवी । इत्यमवीने होरैककाले महाराजधी-
चन्द्रमिहः स्वमेतानाथकमुगडाभिमुत्तमबलीक्य ' नायकौ । म्यरन्धनायवातु पन्दीकृत-
मादायोपायवतमिह । ' इति गिरमुद्रामहार ।

" यदादिशति राजेन्द्रः । " इत्यभिघायोमावपि नायकौ नरेन्द्रं प्रणम्य निनृप्य निर्गत्य
ततः क्रियतमवान्तरमेव लोहगृहस्थानियन्त्रितकराणं नृपसं प्रसिंहं राजसभायां
समानोप स्थापितवन्तौ । राजसभामध्येऽवात्सुत्यन्तयो मूरमिहः । पारित मूरमिहमवली-
क्यैव सकलैः सम्पन्नवैष्टुपरि निपाठिता तिरस्कारमयी इतिः । क्षमं मौनमाकलययावो महा-
राजधीचन्द्रमिहो रोपारण्योचन मूरमिहमभाषत- ' किं रे मूरमिह ! कस्मिन् विचारे
निमग्नोऽसि ? किमेवं शान्तो भूया रिपवोऽपि रम् । ' इति ।

मूरमिहः । (दौनमुक्तः सपृथ ।) राजेन्द्र ! नृपसः पापान्मा निर्गुण कृष्णोऽग्निनीच-
रवापं मूरमिह सम्प्रति यदात्तापान्तेन दग्ध्वा मरमीभवति । समंज्यानि सन्ति मे
दुरितानि । भगवन् ? नाहंम्वहामिदानीमिह मेदिनीमण्डले क्षममपि जीयितुम् । तदनु-
कम्प्यासौ ययामम्भवमज्जमा यममदनं विमर्शनीयः प्रमुगा । अघाततां घमंपातेषुत्त-
रागां घरणीधराधीशराजौ हस्ताद् अवेन्मम यदि मरगं मुरलीकवराणि तर्हि समुपेभ्याम्य-
हम् ? चन्द्रमिह ! सरसिकारं धीमर्कं चिरायुषं करोतु जगदीश्वर इति मय्यवठजनशुभ-
हर्तं शङ्करं प्रार्थयेहमतिवरात् ।

चन्द्रमिहः । (शान्तवदा ।) मूरमिह ! प्रागेरग्निः शुभविचारहाय इति यदि
पदमकरिज्यतदा नेरशी दुर्गभिरमभियुद्ध ते ! ! ।

मूरमिहः । तथ्यनभिधीयते नरेन्द्रेन । विनाशकाले विरसीजुदिसिनि िं न रितायने

१ राजममम् । २ सभः । ३ अजिनं नृपसं । ४ अगने । ५ नरीजनः । ६ पृथी-
पातेभराताम् ।

प्रभुणा । यदा हि परिणिनमिपति दत्ता उदानीमेव क्षेमुरी जायते मलीमंसा, विलीयते चाखिलाऽपि चातुरी । कर ण्व तिष्ठति करगतं शस्त्रम् । राजन् ? न न निदधति खड्ग कलुषकलरा । सत्यमेव जयते नानुनम् । ' तदनुगृह्याय शृशसो दुरारमा क्षणमेकमपि साम्प्रतमर्मैर्णीय खलु जीवघ्नः भवता ।

चन्द्रसिंह । समीचीनम् ? इदानीमेव प्राप्स्यसि स्वमात्मकर्मण फलम् । (प्रधान प्रति ।) आर्यप्रतापसिंह ? निशप्यतामयं तदीयं भाद्रि शार्भेनं बन्दीकृतो भवता, येन सजीभवेदसौ ।

महाराजनिदेशसमकालमेव प्रतापसिंहो दण्डनिदेशमिममनुवाच्य समन्त्रायत्- “ राज्य-रियो क्रूरसिंह ? चिरकालात्प्रमजितदुर्गस्य रिजयनगरस्य चाधिपतिमि क्षमं निर्गृह्णन् वैरमा-चरसि । अजितदुर्गाधिपतिमहाराजश्रीकेसरिसिंह शरणागतान्मा युगान्मा जनकतनयान्मा-ममय दत्वा निजाश्रये निदधे वाम् । तस्य महाराजस्यापि दुश्भुजाते भग्यती । कृतज्ञतया परित्रितु पुत्रान्मा दत्तमासीद् वचन महाराजाय । तद् वचनमपालयता त्वया वदीय भुक्तमहं तस्मैव कृतघ्नमिहा व्यभ्रवि । राज्ये राज्ञमि सममपि त्वया विरचित बहुविध कपटजालम् । तेषां प्रतिकलावेन यत्ते शासन विधीयते तदत्यल्पमेव वरीयति । क्रूरसिंह ? श्वश्रु निजापराधान्-

- १- अजितदुर्गनगरश्रेष्ठिन पुत्रवधहरणम् ।
- २- भवलायास्तस्या उपरि कलाकारप्रघर्तनम्, अत एव तस्या वनिताया निजाल-घातकरणम् । अथ प्रमदायास्तस्याः कलेवरं शकलीकृत्य तदीयहत्या गोपायितुमनसा भूमौ तस्याच्छादनम् ।
- ३- रणवीरसिंहापहरणम्, महाराजस्य मृत्युसम्पादनम् ।
- ४- राननन्दिन्या कुमुदिन्या दुष्टवासनामयी दृष्टि, तस्याश्चाहरणम् ।
- ५- महाराजश्रीविजयसिंहस्य प्राणग्रहणकूर्तव्यम् ।
- ६- राजकुमारश्रीचन्द्रसिंहस्य विधासघाते विधाय प्रग्रहणम् ।
- ७- महाराजश्रीविजयसिंहस्य प्राणविनाशनम् ।
- ८- हुमुदिनीहरणम्, तस्या उपरि अत्याचारकरणम्, तस्याश्च बालं दातुं नयनम् ।
- ९- महाराजश्रीचन्द्रसिंहस्यापि बलिदानसम्भारः ।
- १०- विमलद्वया स्वपत्नीं विमलामपि बलिमर्पयितुं तय विचारः ।

क्रूरसिंह ? इपन्ति तर्गागांसि सन्ति । कतिवारं स्वामसन्महाराज पापकर्मणो निवार्या-निहत्य जीवन्तमेव निमुष्य दद्यान्ने । अत एव तदीयद्वयाया दुरूपयोगो विहितस्त्वया ।

१ मुदि । २ मलिना । ३ नश्यति । ४ अथवा । ५ दण्ड । ६ कलह कुर्वन् । ७ कपट जालम् । ८ बन्दीकरणम् । ' प्रग्रहोपग्रहो घन्धाम् । ' इत्यमरः । ९ आगोऽपराधो मन्तुश्च । ' इत्यमरः ।

कूरसिंह ? त्वया धोरं कपटजालं कृतमभूत् । अतिभयङ्कराश्च मन्त्रवो विहितास्त्वया ।
तदीदृशमेक्षम्याणामपराधानां शासनत्वेन केवलं गलेपाशदण्ड एवाज्ञाप्यते ते । कूरसिंह ?
इतस्तृतीयेऽहनि मध्यन्दिने चन्द्रवतीतिरङ्गिणीतीरभुवि गलपाशस्थे दास्यते । त्वदपराधाना-
लोचमानैरतीवतीव्रहृत्पया संपीड्य व्यापादनीयस्त्वमस्माभिः किन्तु परमदयालुनाऽस्मन्म-
हाराजेन तदेदशी लघीयसी शिञ्चाऽऽज्ञाप्यते । कूरसिंह ? महाराजस्य सभासदाज्ञान्तेषां
मतानुसारं निर्णीतोऽयं त्वदपराधानां गलपाशदण्डो विज्ञाप्यते ते । ' इति ।

कूरसिंहस्य गले पाशदाननिर्णयमाकर्ण्य सर्वेऽपि सामाजिका हर्षकिङ्कितारवं चक्रुः । बभूवु-
श्चातितरामापुराः सकला अपि पौरजना मुक्तं कूरसिंहमेवमालोकिन्तुं वारो हम्बमानम् ।
दण्डविज्ञापनानन्तरं सर्वेऽपि सभायां शान्तिरारिहासीत् । परमन्ते शान्तिभङ्गं विधाय नृशंस-
कूरसिंहो दीनरदनः सन् व्याजहार—' आम् । योग्यमेव शासनं व्यपायि मे । शृण्वोऽह-
मानम् । तथापि मनुष्ये समनुकम्प्याज्ञापिषो मे गलपाशदण्डो महाराजेनेति बलवदुपहृतोऽस्मि
नरेन्द्रेण । अधामौ चन्द्रसिंहाभिमुखोभूय निजगार—' महाराज ! अस्ति प्रार्थनीयं मे किमपि
श्रीमध्वरणास्तिके । इति ।

चन्द्रसिंहः । कथय मुदा । श्रोष्यामि तद्याखिलं कथनम् ।

कूरसिंहः । गलपाशदानापूर्वमस्य नृशंसस्य तदीयदुष्कर्मणां क्षमा विधेया धीमता ।
क्षमिष्यते चेन्मानदमयान् ; अहमतीवमुदा शान्तहृदा चोपरंस्यामि ।

चन्द्रसिंहः । कूरसिंह ? प्रमुदाऽहं त्वां क्षमिष्ये । परमिदानीमहं त्वा वैत्र शान्तोमि
क्षन्तुम् । केवलं मम प्रतिज्ञातमेवात्र कारणम् । यदा त्वं गलपाशदानस्थले पदं निधास्यसि
तदानीमेवाहं सत्यहृदा त्वां क्षमिष्ये ।

कूरसिंहः । (शिरो नमयन्) अतीवोपकृतोऽस्मि । (रणवीरं प्रति ।) राजकुमार-
धीरणवीरसिंह ! अपि विवरिष्यसि मे क्षमाम् ? ।

रणवीरः । कूरसिंह ? विमलान्तःकरणेनाहं त्वां क्षमे; दये चाहं रघुपति । जगन्निपन्ता
जगदीश्वरस्तयामने पितरसु शान्तिम् ।

अनन्तरमसी कूरसिंहः कुमुदिनीमालीक्य प्रोवाच—' भगिनि कुमुदिनि ? मम दुष्कर्माणि
विस्मृत्य मां क्षमतां भगवती । ' इति ।

कुमुदिनी । त्वच्छ्रुतानि सग्लदुरितकर्माणि विस्मृत्याहं शुभमिच्छामि ते । कूरसिंह ?
भगिनीय तत्राप्यशान्त्यै परमात्मानमहमभ्यर्चये । आनः कूरसिंह ? क्षान्तोऽसि मया त्वम् ।
(अधार्य रत्नप्रभायाः क्षमामवाचत ।)

रत्नप्रभा । कूरसिंह ? क्षम्यसे त्वं मयाऽपि । सर परमेद्वरभुना केवलम् ।

' अतमाह भगिनी । तथैव करोम्यहमिदानीम् ? ' इति समुदीर्यामौ विमलानिकटमुपगम्य
तामाचचसे—' त्रिये विमले ? तत्राप्यपराहं खलु मया । त्वस्वामी शृणु म्यामीवाहं तदैक-

मपि कर्तव्यं नान्वतिष्ठम् । हन्त ? विवाहप्रस्थिता निबध्य मया सममात्मानमतीवकष्टं प्रापितवत्यसि । सुखस्वप्नोऽपि नल्लोकि त्वया । अयि विमलहृदये विमले ? ममागासि विस्मृत्य स्वीयमिमं कर्मचण्डालं क्षमस्व त्वं स्वामिनम् । हा हन्त ! ' अतुलं दुःखं दत्तं मया ते । प्रिये ? नूनं पतिव्रताऽसि स्वमिति नाहमकोटिप्र प्राग् विमूढ । हन्त ! मोहमदिरापानमद-
मत्तेन मयाऽमृतं विस्मृत्य विषमुपभुक्तमिति परमात्मनस्तवापि चाहमपराधी संजातोऽसि । अयि पवित्रप्रणयिनि ? कुटिलोऽसि, नृशतोऽसि, दुष्टोऽसीति सकल विस्मृत्य त्वमिदानीं नराधममिमं क्षमस्व । ' इति निगद्य क्रूरसिंहो विमलां प्रणिपतितुं प्रवृत्तः । परं प्रणमन्त-
मसुं वारयन्ती समाश्वास्य प्रोक्तवती विमला- ' प्रियतम ? परित्यज्यतामयमिदानीं सत्तार-
मोहो भवता । परमकारणिकं परमेश्वरं पापकर्मणो भवन्तं तारयिष्यतीति तस्मिन्नेव समाधीयतामात्महृदयमिदानीं भवता । प्राणनाथ ? भवन्मरणानन्तरमपि दासी भवदीया विधाय सहगमनं परलोकमेव्यति । परत्रैवात्र परमेश्वरभक्तिनी सुखेन समं निवसेयाव । अनवरतं जगदीश्वरसकाशो महाराजश्रीचन्द्रसिंहस्य विजयार्थमर्थयिष्यावहे । इति ।

क्रूरसिंहः । (साधुनेत्रः ।) धन्याऽसि पवित्रहृदये विमले ? धन्याऽसि त्वम् । मुन्दिरि ? तव साहाय्येनैवाहं घोरपापकर्मणो निवर्तिष्ये । देवि ? उद्धृतं मम कुलं त्वया । धन्याऽसि त्वम् ।

विमला । नाथ ? नास्ति सामुदायभाजनमहम् । धर्मं द्वाप्य नारीणां यदात्मप्राणेश्वरमा-
मरणं मनोवाक्कायैः परिचर्य परमेश्वरसदृशं मन्येत भार्या । पतिरेव परमेश्वरं स्वीणाम् । समासतः सर्वस्वमेवासौ स्वामी वर्तते खलु योषिताम् । स्वप्राणेश्वरसंगवासानन्तरममुना सहगमनं विधेयं योषया । उक्तवाऽसाध्ये तस्मिन्मया मदित्वा चारुजीवं वैधर्म्यधर्मं पाल-
यित्वा सदाचरणेन सरक्षणाय दीलमात्मनः । प्रियतम ? परिहीयतां तावदयमखिलो विचारो भवता । दुरितकर्मणुत्पापं कुर्वाणं तिलोक्तं भवन्तमहं प्रमुदिताऽस्मि । सम्प्रति स्मर्यतामीधरो भवता । कारणिकस्य तस्यैव शरणं गम्यतां श्रीमता । दयालुरसौ दयानिधि-
र्भवन्तं पापकर्मणः परिपात्य समुद्धरिष्यतीति स एव ध्यायतामनिशं दयितेन ।

पुनरुद्धीर्य योगीन्द्रो दर्शयित्वा कथितवती क्रूरसिंहं विमला- ' नाथ ? गम्यतामनयो-
महाराजनोरन्तिकम् । परिगृह्य चैनयोश्चरणारविन्दरजं पवित्रत्रिषतामाम्मां श्रीमतेति । ' विमलोदितमाकर्ण्यैव दानैर्महाराजनोरम्यणं गत्वा तदीयचरणयोर्निपत्य प्रोवाच क्रूरसिंह-
' परमपूज्यो महानुभावो महामासौ ? अभिवादनयतेऽत्र भवन्तौ नृशतोऽयं क्रूरसिंहः । क्षमां भिषतेऽसौ मगधचरणान्तिके । दयालुदेवो ? क्षन्तव्योऽयमपराधी श्रीमद्भगम् । ' इति ।

प्रथमो योगीन्द्रः । क्रूरसिंह ? क्षम्यसे त्वम् । (विमृश्य ।) जाम् । क्रूरसिंह ? अपि परिचिनोपि माम् ? ।

क्रूरसिंहः । (साप्रथम् ।) नैव भगवन् ? ।

योगीन्द्रः । शृणु-येनापहतं त्वन्विनृत्तम्, यस्यै समर्पितवौत्स्यमजितदुर्गमार्गं द्रव्यमा-
दाय विपुलम्, यस्य च महाराजश्रीकेसरसिंहस्यात्मजौ निगृह्यानीयायत्तीकृतं त्वं प्रत्यज्ञासीः;
स एवापममरकण्टकस्य मृतपूर्वाधीश्वरो रणजितसिंहः स्वयमथ योगिवेषेणोपस्थितोऽसि
एव समक्षम् । [इति समाप्त्याय योगिवेषो महाराजः स्वासनादवतीर्य मध्येसमं तस्थौ ।]
इदमाकर्ण्य सर्वेऽपि ममासदः स्तब्धाः समजायन्त । कूरसिंहस्तु सहसाऽऽश्रयंच—
कितोऽभवत् ।

महाराजं श्रीरणजितसिंहं विलोक्यैव रणवीरो रणप्रभा चोमौ विगुरान्तिरुमभिधाव्य
प्रणम्य जानुभ्यां समुपाविष्टताम् । तयो मूर्द्धनि स्वहस्तं विन्यस्य महाराजो जामातवं
हुष्टिराञ्च— ' वयौ ? आपुष्पनौ मूयास्तामुमौ । ' इत्याशीर्वादं वितीर्य प्रेम्णाऽऽ-
लित्वित्ताम् ।

चन्द्रसिंहोऽपि महाराजनिवृत्तमागम्यामुमवन्दत् । तं स्ववक्षसा समाश्लिप्य कुशलम्
पृच्छन्महाराजः । महाराजश्रीरणजितसिंहनरेन्द्रमारिभूतमाकर्ण्य तदीयपाणवहुभा चन्द्रप्रभा
देवी तत्प्रधानवरो नरेन्द्रनाथधोमौ महाराजसविधं सत्वरमाजगमतुः । मन्त्रिबर्गो नगोन्त्र-
नायस्तु महाराजं निरीक्ष्यैव सहसा साष्टांगप्रणिरातं प्रणनाम् । अयामात्यवरं निजकराम्या-
मुयाप्य महाराजश्रीरणजितसिंहः स्नेहातिशयेन परिप्लव्यामुमाचासयामास । अनन्तरं
महादेवी चन्द्रप्रभा पर्यङ्मुक्ती जेन्द्रचरणारविन्दयुगलं बबन्दे । सद्य एवैनामुत्थाप्य
निजकरपल्लवेन तदीयमभुञ्जलं पारेमृन्त्य शान्तिप्रदेन वचसाऽनवीन्महाराजः— ' देवि ?
किमिति विगलपमि विलोचनकमलयुगलादुत्पन्नलज्जालम् ? ' इति ।

इयदवधि योऽमौ कूरसिंहो निमग्न आभीदात्मविचारपारागरो सहदर्शी प्रपुष्य प्रणम्य च
महाराजमामदुरितकर्मणो क्षमामयाचत् ।

महाराजः प्रोवाच— ' क्षमतामयं परमदयालुर्दयामिन्दुरस्त्रिजगन्पुर्जगदीश्वरस्त्वदपराधात् ।
मर्त्रं भवतु ते !! ' इति ।

तथापरं योगीन्द्रं प्रणम्य सत्रञ्चममायन कूरसिंहः— ' मगवन् ? धीमदुपकण्ठे क्षमा-
मिधुरेभ भगवच्चरणकमलचञ्चरीकः किङ्करः । ' इति ।

योगीन्द्रः । जगदीशस्त्वां दर्शयिष्यति सन्मार्गम् । स एव क्षमिष्यते त्वाम् । जगद्विपन्ता
मसुरेवोद्धरिष्यति त्वाम् । कूरसिंह ? अप्यभिजानासि माम् ? ।

कूरसिंहः । (साश्रयं तदभिमुखमालोक्य) नाभिजानामि दयालुदेव ? को न सल्लु
भगवानिति नास्म्यलमयगन्तुम् ? ।

मर्त्ये समास्तारा नरोऽपि— ' कोऽयं नु भवेन्महात्मा ? ' इति विजिज्ञासमाना षड्विधं
वितर्कयन्तो योगीन्द्रामिमुल्लभुषिपितैरिवानिमेषलोचनैरालोक्याञ्चनुराकुलहृदयाः । योगीन्द्रो
निजामनादुत्तीर्य समामप्यस्यलमुपगम्य शान्तमूर्तिस्तस्थौ । विषेऽपि पारिषेया विस्मयस्मेरान-

भारविन्दा योगीन्द्रमुखचन्द्र व्यलोकन्त । निमिदानीमसौ विशदयतीति श्रोतुमनसोऽस्ति ।
 भवेत्क्षेत्रिरे । अथ महानुभावो मनस्विपुङ्गवो महामा योगीन्द्र सत्कृतेऽप्युपयाऽमृतमुपा दत्ता
 विष्णुगवलोक्त्य गम्भीरा गिरमाददे- ' कूरसिंह ? सर्वेऽपि सख्यमहोदया ? अथ कर्मविपाकव-
 लेन कलुषामन कूरसिंहस्य जातेयमीदृशी दशा । इदानीमयमाप्रदुरितकर्मकृतेऽनुत्पद्यते ।
 पश्चात्तापानलदग्धमानहृदयतयाऽसौ साम्प्रत निमलमानस संवृत्तोऽस्ति । अतएवाहमधुना
 निजपूर्वाश्रममेतमभिज्ञापयामि । कूरसिंह ? शृणु । पश्य विलोचनयुगलीमुन्मील्य-यस्मात्
 परिपाल्य पोषितवान्, तनुपकारप्रतिफलतया यश्च त्वया योगाम्यासार्थं पुष्पभद्रामरिचिरोपा-
 न्तगतो भग्दीकृत्य वधाय मातैर्हृदये समर्पित, स पुत्रायमगितदुर्गाधिपतिर्महाराजकेसरिसिंह
 स्वयमप्य तव पुरतः समुपस्थितोऽस्ति । ' इति ।

“ किम् ? महाराजश्रीकेसरिसिंह श्रीमानेव किम् साक्षात् ? ” इति परितो गिरः
 समुदीर्णा निखिलसभागजनमुखेभ्यः सहसैव ।

महाराजश्रीचन्द्रसिंहस्तु स्वपितृचरणागिरीद्वयैव सिंहसनासोत्कालमुत्तीर्य पितुरन्तिकमुपेत्य
 साष्टाङ्ग तक्षरणयोरपतेत् । ' उत्तिष्ठ चन्द्र ? उत्तिष्ठ । ' इत्यभिधाय महाराजस्त स्वहस्ताभ्यां
 मुत्थापयामास किन्तु तदप्रतश्चन्द्रोऽयं विरचितजालिर्जानुम्या निपण्ण एव स्थितवान् ।
 कनिष्ठराजकुमारो रणवीरस्तु कियत्कालपूर्वमेव तातचरणान्तिकमागम्य नियद्वहस्तपुगे जातु
 म्यामुपविष्टोऽभवत् । महाराजश्रीकेसरिसिंह स्वपुत्रयोर्मूर्धनि निनमेकैकं कर विन्यस्य-
 ' बाली ? सुखिनी भूयान्ताम् । न परिहेया कर्हिचन सत्यव्याधर्मनीतयो भद्रवाम् ।
 सच्चिदानन्दस्वरूपो निभुरखिललोकनायक प्रभुधिरनीतिनौ कुर्याद् भवन्तौ ? ' इत्याशीर्षं च
 पुष्पाणि वधर्यं ।

अथोभापि राजकुमारौ निजजनकपाश्वर्यं उभितौ स्थितौ स्थितौ मन्त्रिवर प्रतापसिंहो
 महाराजसमीप परिधाय प्रणम्य चाधुबिन्दुचन्द्र मुमोक्षाक्षिभ्याम् । महाराजस्य हर्षोत्कलिका
 कुलवृद्धा स्ववक्षसा समाश्रित्य तदीयं वाचनं परितु य परितान्त्र्य चाल कुशलवृत्तमाक्षीत् ।
 अनन्तरमखिलेन सामन्ता सेनापतय सभागताश्रम्येऽपि जना क्रमशः समुपगम्य महाराजे
 प्रणेष्टु । अथ महाराजश्रीरणजितसिंहनरेन्द्रोऽप्रत उपस्थाय महाराजश्रीकेसरिसिंहं प्रणम्य
 प्रणिजगाद- ' केसरिसिंह ? अस्म्यहमपराधी भवत । राजन् ? आत्मना सममामभ्य भवता
 नीतस्य अनुमम सफलितम् । न प्राभवमधाराधि भवन्तमभिज्ञानमहम् । ' इति ।

महाराजरणजितसिंहस्य वचनमीदृश निशम्य महाराजस्तमात्महृदा एवमालिङ्ग्य प्रारब्ध-
 ' रणजितसिंह ? गतोऽसौ काल । इतोऽस्माकं नूतनं जातं जनुरिति प्रभुपदानं कुर्वाणा वयं
 मोदेमहि । स्वचालकानमूनालोकमाना ज्ञानदेम वयमिदानीम् । ' इति । ततः स्मितमुखा
 म्बुजो महाराजश्रीकेसरिसिंहो रत्नप्रभां कुमुदिनीञ्चामनिकटमास्यर्षं तयो शिरसि करकमलै
 निधाय शुभमाशीर्वादं दत्तवान् ।

अथ विमलां स्वसमीपमाहूय तन्मस्तके हस्तं विनिधाय व्याजहार महाराजः ' पुत्रि ? भाग्यशालिनी त्वमसि । त्वत्स्वामिनोऽयमिदानीं पुनर्भवः संबुद्धोऽस्ति । वत्से ? नस्य पापास्तु-
तापकृशानुनिर्मलस्यात्मना समं सहगमनं विधेहि । लोकान्तरेऽपि स्वदयितेन सह प्रभुगुण-
गणगानं कुर्वाणा सानन्दं सुखं निर्विशेषम् । पुत्रि ? कुर्याच्च महलं सकलमहत्सूयमदे-
श्वरोऽयमनिशम् । ' इति ।

सुचरित्रा विमला महाराजस्याशीर्चनस्रजं शिरसा परिगृह्य ततः कियद्दूरं गत्वा
स्थितवती । इयत्कालपर्यन्तं स्थित एवासी नूरसिंहो निजपापकृत्यानुनापं वितन्वानोऽभिरल-
गलदधुजलविन्दुगालाक्षितलोचनोऽवाद्मुखोऽवतत । सोऽधुनाऽकस्मादभिधाप्य महाराज-
चरणारविन्दद्वन्द्वे निजमुत्तमाहं निधाय तारस्वरमददत् । अथैनमुत्थापयन्महाराजः ' उच्छिष्ट,
नूरसिंह ? उचितो भव । किमर्थं रयते त्वया ? ' इति प्रोच्य तदीयपृष्ठे स्वहस्तं परिवर्त-
यामास । विलपन्नं वरौ सम्पुटीकृत्य समगाहीत्- ' भगवन् ? शुरात्मना मया सर्वेऽपि
भयस्तौ निपीडिताः सन्ति नितराम् । भगवन्नि मद्रुपयानि । हन्त ! किमिव भवेन्मम
परमेश्वरभ्यापालने ? भवीव संतप्यते मम हृदयं दुरितकर्मभिरोभिः । ' इति ।

केसरिसिंहः । अहं भावता ते । नूरसिंह ? मा स्म शोची कृतानि । परमान्ध्यान-
मग्नो भव । ध्यान्तानि तवाखिलानि दुष्टाणि प्रभुणेति त्वमवेहि । तदिदानीमानन्दितहृदा
सच्चिदानन्दकन्दप्रभुचिन्तने विधेहि त्वम् ।

धूरसिंहः । भगवन् ? मयैकवृत्तसेन धीमत्मारणरूपटजालं विरचितमभूत् । हन्त !
कथमहं तदानीं मोदरतोऽभवं शुरात्मा ! हे व्यासिन्धो दीनबन्धो जगदीश्वर ? भतिमात्र-
महं मध्ये अत्रुपकारं पदत्रभवता महाराजस्य प्राणान् सरस्पादमेकस्मादतिभयङ्करदुरितक-
र्मणः परित्राण । महाराज ! कथममीषा मातङ्गाणां हस्तात् परिमुक्तोऽत्रभवाम् ? कुत्र चाप
प्रस्थितः ? इति विज्ञातुमिच्छामि ।

केसरिसिंहः । शृणु-नूरसिंह ? कथयामि तदुदन्तजातं ते । मारयितुं मां मातङ्गहस्ते
समर्पितवति त्वयि जनेन्द्रमा भमी ततो मां भयङ्करमेकमरणं निन्युः । तत्रैकस्मिन्महीरहतले
मांमुपवेक्ष्य चण्डाला इमे मम वधं कर्तुं प्रयुक्ताः । परमन्यैव परमेश्वरेऽभयम् । तान्
मनाम् विरन्तुं प्रोच्य- ' प्रभाविताः स्युरिमे यदि मद्रुपदेशैरपविशामि तदाऽहमात्रिमका-
लमिमान् ! ' इति समवधार्य तानहं बहुनिषमुपादिशम् । परमेश्वरदृष्ट्या तेषामुपेवं हृदि
दपया । परिशर्तैस्त्वैमदीयनिर्बह्णविचारः । अथ जनद्वैरेतैः- ' नागान्तर्ग्यं धीमता
कदाप्यत्र नगरे ? ' इति मत्तं प्रोक्तुमादाप्य तन्ममेवाहं ततः प्रस्थापितः । प्रयातेषु
तेषु काननाभिमुखमहं प्रक्षितः । अग्रतो गच्छन् विच्छायागच्छ्यां नियतिर्वैलेनैकस्मिन्स्थले
स्वपरमपूज्यगुरोरा श्रीयोगेन्द्रनाथेन समं समीक्षितः । परमपूजनीयम् गुरुचरणानन्दलोकै-

१ चण्डालाः । २ निर्बह्णं मारणम् । ३ प्रतिज्ञानम् । ४ नियतिर्वैद्यम् । ५ मिलितः । सन्न-
इति यावत् ।

वाहमत्मानन्दसान्द्रैर्हृदयस्तत्पदारविन्दद्वन्द्वे निपत्य चन्दनमकार्यम् । प्रसी मा-
मिज्ञाय- ' कथमिदमरण्यं सम्प्राप्तवानसि एव ' मिथ्यादिवृत्तान्तमपृच्छत् । सकलामारमकथा
तस्मै निवेद्य- ' नाधुना पुनर्जिगमिषामि ससारमहमित्यभिधाय तदाश्रमे सुखं न्यवाप्तम् ।
महुरणा चिरकालात्यक्तोऽभ्यस्तसारमोहः । तेनातुलं भक्तजालं विपद्य ' प्रभुस्मरणे मन
समाधाय योगबलमुपलब्धमभूत् । निजपरमपूज्यगुरुचरणशुभ्रपालामुपलभ्याहं महता
हर्षेण तस्मात् परिचरन्मयसम् । किञ्चिद्दालान्तरं तस्मात् स-पत्न्याधर्मदीक्षामुपगृह्य शनैः
शनैः सङ्कपया योगबलेमुपलब्धवानहम् । तस्यैव योगबलस्य प्रभावेणैव स्यपुत्रप्रवृत्तिं तत्र
निवसन्नेवाहं समुपलब्धवान् । तत्प्रतापेनैवाहमाभ्यस्तारक्षणं कर्तुं शक्तोऽभवम् ।

शूरसिंह । भगवन् ? तन् किं स्वयमेव धीमान् रणवीरहवनप्रवृत्तस्य ममासीत्तदानी-
मुपदिश्य सम्बोधयिता खलु ? ।

केसरसिंह । नैव । रणवीरस्माद्यरक्षरो गुरुवरो मे योगेन्द्रनायोऽभूत् । प्रागर्थ
स्वयोगबलेनास्मदीयं भद्रं वित्तुते स्म । पश्चादहं विज्ञापितस्तथा सकलवार्तयाऽमुना । प्राप्त-
योगबलमपगत्य मा ससारशुभकर्माणि कर्तुमादिश्यासौ हरद्वाराभिमुखं प्रतस्थे । प्रस्थिते
तस्मिन्महं तत्रैवारण्ये पर्णकुटीं विरप्य परमात्मध्यानमकरवन् । कदाचिरकिञ्चित् स्वपुत्रदत्ता
निरीक्षेयि । भद्रमेवास मोचयिता बन्धनालयाद् रणवीरस्य । भयैव दर्शिता दुर्गाम्बन्त-
रगामिनी सुरक्षा चन्द्रसिंहाय । योगबलस्यैव चमत्कारोऽयं यदयं प्राप्तवान् पुत्रगृहगामिनीं
सुरक्षां तदा ।

शूरसिंहः । (साधु ।) प्रभो ? सुतरामनुकम्पायमात्रभयता पापकर्मणः प्रतिद्वन्द्वं ।
जगदीश्वर करोतु साहाय्यमनिश भवन्मङ्गलकर्मणि । इदानीमहं शान्त्या मरणं प्रपत्स्ये ।
चिरकालादयं शान्तमजनि मम हृदयम् ।

केसरसिंह । शूरसिंह ? अपि जिजीविषसि त्वम् ? ।

शूरसिंहस्तु- ' नैव प्रभो ? नाधुनाऽभिलषामि क्षणमहुरमिदं जीवनम् । ' इति
प्याह्वय योगीन्द्रपदारविन्दमवन्दत । ' जगदीश्वरस्त्वा क्षमता त्वदुदितकर्मकृते । ' इति
निगद्य महाराज. स्वपुत्रीं गृहीत्वा सिंहासने स्तराजत । महाराजधीरणनिजसिंहोऽपि
स्वासने समलङ्कृतवान् । क्षणशान्तं स्थित्वा चन्द्रसिंहः शूरसिंहं समपृच्छत्- ' शूरसिंह ?
अपि निवेदनीयं किमपि ? गृहि- यद् निवेदासि त्वमिदानीम् । समुद्यतोऽस्मि तवाखिलका-
मनां प्राप्तिनुमिति । '

शूरसिंह । रात्रि ? केवलं स्वपापकर्मणां क्षमा प्राप्नुमेव ममाभिलाषो महान् ।

चन्द्रसिंह । शान्तोऽपि सकलैस्त्वमस्माभिः । किमप्यपरं वाञ्छसि ? ।

शूरसिंह । सहागमनाभिलाषो निवृत्ते ममियाया विमलाया , तदस्मिन् कर्मणि सहायो
भवतु धीमान् ।

चन्द्रसिंहः । धर्मभगिनी विद्यते मम विमला । तदहं विधास्यामि तदिच्छानुकूलं
प्रबन्धमखिलम् । इति ततः परम् ?

शूरसिंहः । स्वीयामखिलां सम्पत्तिमहमायायै कुमुदिन्यै समर्पयितुमभिलषामि । तदिमां
स्वीकारयतु श्रीमानग्रभवत्या ।

चन्द्रसिंहः । तथा विधास्यति सा । ततोऽन्यत् ? ।

शूरसिंहः । महार्हमहामणिरत्नमौक्तिकपद्मिनरनाकरमाहात्म्या सम्पत्तिरियमखिला
शुभगृहदक्षिणार्धवर्तिनो विशालवटनरोरधस्ताज्जहिनाऽस्ति । ततो निःस्वार्थं समानीय धाम्नी
भगवत्यै कुमुदिन्यै दातव्या । महाराज ? क्षामीदियं मे कामना, सा च परिपूर्णा द्रव्या
देवेन । अतोऽहं क्षान्त्या संस्थास्ये ।

चन्द्रसिंहः । शूरसिंह ? त्वदिच्छानुसारं सम्पत्त्यते सकलम् । तसम्पत्तिं सदां वायनां
विहाय प्रभुस्मरणं विधेहि, येन तवोद्धारो भवेत् । भण्यवतिष्ठ किमपि ते कथनमधुना ? ।

शूरसिंहः । नैव प्रभो ? पूर्णं मम कामनाः । न विद्यते कोऽपि साम्प्रतमर्पणोपो हृदि
मे । भुक्तिं करोतु सपरिवारं प्रभुं विशुरयं महात् ।

अथ किञ्चिन्कालानन्तरमसौ शूरसिंहः कारालयं नीतः । तदनु महाराजध्रीचन्द्रसिंहः सभां
विमर्जितुमादिशत् । सर्वेऽपि मम्या हर्षोत्फुल्लिकया कदाचिन् महाराजध्रीकेम्परिदिहस्य कर्हिचन
महाराजध्रीरणजितार्थिहस्य च जयमनुपुषन् । स्वस्वस्थानं प्रत्यभिपरे सर्वेऽपि । महाराजध्री-
चन्द्रसिंहः स्वजनकानुजादिसकलराजमण्डलपरिवारितो राजमहान्त्यं प्रस्थितः । विशालेयं
राजममा निर्मक्षिका संवृष्टा । केवलमवशिष्टेऽस्त्य पञ्चषा भटाः ।

७ इति धृन्दावनगुच्छलाधिगणविचारनस्य पविदतमेधानतकविरत्नस्य कृतौ शान्तेन्द्रचरित-
प्रज्ञे कुमुदिनीचन्द्रे पञ्चदशी कला । ७

अथ पोडशी कला ।

“ यथावयादत्तं येन कृतं कर्म शुभाशुभम् ।

मत्तावत्ताप्यं तस्य फलमीदृशः प्रयच्छति ॥ ”

(नलचम्पूः)

“ नहि मय्याप्तो धर्मो नानृतापातकं परम् ॥ ”

(स्फुटम् ।)

“ सत्येन पन्था विततो देवपात्रः । ”

(इत्युपनिषत् ।)

* क्षामीदद्य गलपान्नदानदिनं कर्त्तव्यहस्येति मरणाधामौ समुद्यतोऽभवत् । नापुना
वाञ्छति जीविन् शूरसिंहः । निग्रहं विरक्तमस्य मनः संनारादसारादिवः । चिन्तयति निरन्तर-

त्रिव समुद्रस्यादसौ । प्रस्त्रलन्त्वमिममवलोक्य सैनिकाः प्राणोच्छ्र- किं रे क्रूरमिह ! कपनि-
दानीमसि ? जस्माकं महाराजस्य राजमहिष्याश्च बलिदानकाले त्वनुलं बलमवर्तत त्वयि ।
उच्छ्वसयुनैवं निबंलीभूय प्रस्त्रलमि त्वमिति ?

यन्मृताह्वीनां सैनिकानां बचनविशिखजलं सान्त्वहुदा सममहन क्रूरमिह । मरणापेक्षायौ
हृदयनिश्चयः सम्पूति । उदयुमात्रमपि नाभवदस्य स्वशरीरपिप्ता । अनुना तु यावज्जीवं
शरीरकष्टं विपद्य निजराजकर्मणां प्रापयित्तं विधानुं निश्चितं खलु ! !

आसीदप्यपि मनाग् विलम्बो नियतकालस्य । तत्रः पूर्वं सैनिकैः कारागृहाधि-सारिव-
चन्द्रवतीतीरं नेतुमयं क्रूरमिहः । मल्लभारतदण्डयोऽयमिति विश्रुत्यपि नुं 'उदीपयस्ते निषदैश्च
रज्जुः । रज्जुरिषमम्यतमेन सैनिकेन एताऽऽसीद् स्वहन्ते । मरये च सैनिकास्तदमितो विक्रोश-
हृषागवागयः समवात्रिहन्त । सन्नामिथं तत्र स्थित्वा सर्वे सैनिकाः क्रूरमिहमाहाय चन्द्रवतीतीरं
गन्तुं प्रवृत्ताः ।

चन्द्रवतीतीरपरिविन्ध्यमेकस्यामुच्छलमुपि द्वौ विताली पटमण्डपौ समुत्तमिती बभूवतुः ।
उपोरकः सुन्दरो मय्यपटमण्डपः सपरिवारमण्डलस्य महाराजस्य हृत्ने विनिर्मितः, अपरश्च
प्रधानरुद्रिमण्डलायं विराचितोऽभून् । तयोः पटमण्डपयोरानतिदूरेऽतिविशालमेकं समुत्त-
मित्रं नगरजनहृते महावित्तैर्न पटमवनम् । चन्द्रवतीमरिचोरे विमलायाः पन्था सहगमन-
हृते चन्द्रकाटमयी संमन्वुन्कोणा महत्येका विराचिता चित्रा । सहगमनममये स-पा-
मानुः उच्छ्रो न भवेच्छङ्गोच्चर इति बहुविधानि वायानि समुपस्थापितानि तत्र । मल्लीपतैश्च
कालेन पौरजनमण्डलानि तत्रैषेभ्य पटमवने समुपगच्छिरे । अतिमात्रमाकुला आसन्नगर-
निवासिनो निरीक्षिन्तु पाते लम्बमानं क्रूरमिहम् । अद्यापि नारैनीता वभूव हृदयपटकादमोषी
महाराजप्रीतिप्रयमिहस्य गृन्थुस्त्रुनिनेत्ता । 'स्वमहाराजे राजकुमारीप्रातिवरां वृत्तान्तोऽयं,
निरीक्षितशानिपत्तौ दुरात्मा पञ्चमारं नारणीय' इति निथः समाजपन् स्वर्बेऽपि नागरिकाः ।

अत्रान्तरेऽनीमिरालोकि सैनिकैरानीयमानः क्रूरमिहः । अनुमवलोक्ष्यैव सकलैस्तदनुलं
निचायिता न्यहोऽरमयी नयनयुगली । क्रूरमिहः शनैः शनैर्निक्षिपन् पदानि-अवनतवदनश्च-
चाञ्च । सैनिकास्तनानीय नदीहृत्पुत्रावगमुः । सन्नादेव महाराजचन्द्रमिहोऽपि निजमण्डलेन
समनुरगतस्तत्र । पुनमालोक्ष्यैव पौराः 'विजयतां महाराजधीचन्द्रमिहः ।' इति तारं
जपमायोष्य प्रणानं खलुः । अथ महाराजचन्द्रमिहः स्वजनकेन महाराजधीरगजितमिहेन च
साकम्पाभायं निर्मिते पटमण्डपे प्रविवेश । तदनु रज्ज्वारः प्रधानद्वयेन समं पटमण्डपं प्रविश्य
विजयपुनिष्टमुपविष्टवान् । अनन्तरं तिथिकान्तरोधोदित्या विमला कुन्दिनी रत्नप्रभा च तत्र
मष्टा । तिथिकावाहका महाराजवरटमण्डपाम्यनं तिथिकामानीय स्थानितरन्त इति तन-
मिधोऽपि सुन्दर्यो बहिर्निगताः । कुन्दिनी रत्नप्रभा चोभे महाराजवरटमण्डपं प्रविश्य
स्वार्पमापोविजयामनं समलभ्यतुः ।

मयमिदानीं जगदाचार सखिदानन्दकन्दप्रभुम् । भास्ति सम्यति सोऽय पूर्वीय क्रूरसिंह ।
अनुतापजलेन प्रक्षाल्य निजहृदयमसौ निर्मलो जात । दिनद्वयत परित्यजममुनाऽशनमिति
तदीय सनातनमल कलेवरम् । अत्रान्तरे कारालये कोऽपि मन्त्रिणाश्चिवालय्यतामुना । क्षणान
न्तर पृष्ठतो दष्टि निक्षिपन्नय स्वप्रियतमां विमला महाराजश्रीचन्द्रसिंहेन साक रगभिमुखमा
यान्तीमपश्यत् । दण्डप्रज्ञापनान्तर क्रूरसिंहो घन्घनालये निर्वन्धन एव स्थापितोऽभूदित्यमौ
विमलया सहायान्त महाराजमग्लोक्त्यैव समुत्थाय शनै प्रत्युजगाम समादातुम् । समुपगम्यैव
महाराजमसौ सदश्रय सादरमभिवन्द्यैकत स्थित्वा मृदुगिरा विमलामब्रवीत् ' विमले ?
पवित्रविमले ? किमर्थं महाराजस्यात्मने कष्ट दत्तवत्यसि त्वमिह समानीयात्रभयान्तमिति ? ' ।

विमला । भव तमाधासयितु परिपूरयितुञ्चाखिलकामना भवतो महाराजमहमत्रानीतवती ।
क्रूरसिंह । प्रिये विमले ? दयालुता धीमता चन्द्रसिंहमहाराजेन पूरिता ममापिला मनोरथा ।
नावाशिष्ट सम्प्रति किमप्यभीष्ट मे ।

चन्द्रसिंह । क्रूरसिंह ? पूरयिष्यते तत्राखिलमभिलषितम् । मा स्म चिन्तयस्वम् ।
अद्यापि किमप्यभिलषित तवावशिष्टञ्चेद् विज्ञापय मे । यदि जिजीविषसि त्वं तर्हि
विमलान्त करणाया अस्या विमलाया कृते प्रमद्विष्यामि जीवनमपि दातुम् । अपि वाञ्छसि
जीवितुम् ? ।

क्रूरसिंह । अत्युपकारमह मय्ये देवस्य । नायमिदानीमाधिकं जीवितु वाञ्छति कृतम् ।
चेद्वहमिह जगति गलपातकष्ट सोढ्वा पञ्चय यास्यामि तदा जगदीश्वरम्यायालयेऽर्द्धदुरिताना
मम क्षमा लप्स्यते । राजेन्द्र ? अधुनाह क्षणमेरुमपि जगतीह न जिजीविषामि । अनुगृहीतोऽयं
वृषालुनेति धीमदुपकार मयमनो निरन्तर वितरतु श्रेय प्रीणि धीमते सफलेश्वरोऽयमिति
प्रार्थयतेऽसौ भगवन्त परमामानम् । (विमला प्रति ।) प्रिये विमले ? तवाप्यपराध मयाऽ-
विमात्रम् ।

विमला । नानि समय सम्प्रति तद् विचिन्तयितुम् । साम्प्रतन्तु केवल सकलेश्वर स्मरतु
भवान् । महमपि धीमता सह सुरलोकमागन्तु सवक्ष्यामि । निश्चिन्तो भवतु भवानधुना ।
भास्ति किमप्यन्यद् यत्कस्यमद्यापि ? ।

क्रूरसिंह । केवलमेकाऽस्मि समाम्बर्थना यद् गलपातदामानन्तर कलेवर मम न
रगृतेन्मातङ्गो यदि यत् न्याताहं । ।

चन्द्रसिंहः । क्रूरसिंह ? निश्चिन्तो भव । न स्पश्यति तत्र देह चण्डाल ।
' शान्तिरजनि ममेदानीमन्त करणे । इति निगद्य क्रूरसिंहश्चन्द्रसिंहचरणयोर्मन्तक न्यधत् ।
अथ निष्पान्ता महाराजेन सम विमला घन्घनालयात् ।

समास्रे मध्याह्नकाले समागत्य सैनिका क्रूरसिंह प्रोचुः ' ण्हि, क्रूरसिंह ? संजातोऽयं
समयस्त्वामिदानीं तरश्शिणीतीरं नेतुम् । तदधुना चन्द्रपरिकरो भव तत्र गमनायेति । '
अगमानुमपि नापीषिहाम समर्थः क्रूरसिंह तथापि सैनिकद्वारद्वानाकण्यं कथंकथमपि प्ररत्नल

त्रिव समुद्रस्यादसौ । प्रस्खलन्त्वमिममवलोक्य सैनिकाः प्रायोचन्-^१ किं रे क्रूरसिंह ? कथमि-
दानीमसि ? अस्माकं महाराजस्य राजमहिष्याश्च बलिदानकाले त्वत्कुलं बलमवर्तत त्वयि ।
तत्कथमधुनैवं निर्वलीभूय प्रस्खलसि त्वमिति ?

यमदूतादृतीनां सैनिकानां यवनविशिखजालं दान्तद्वदा समसहत क्रूरसिंहः । मरणापेक्षां
कृण्वन्निश्चयः सम्पृतिः । तदनुमात्रमपि नामवदस्य स्वशरीरचिन्ता । अमुना तु यावज्जीवं
शरीरकष्टं विपद्य निजपापकर्मणां प्रायश्चित्तं निघातुं निश्चितं खलु ! ?

असौदद्यापि मन्मात् विलम्बो नियतकालस्य । उत. पूर्वं सैनिकैः कारागृहाधि.सारित-
श्चन्द्रवतीतीरं नेतुमयं क्रूरसिंहः । गलपासदण्डितोऽयमिति विज्ञापयितुं तदीपदृष्टे निबद्धैका
रज्जुः । रज्जुरिवसम्यक्तेन सैनिकेन दृताऽऽसीत् स्वहस्ते । अपरे च सैनिकास्तद्विधितो विक्रोश-
दृपागपाणयः समवातिष्ठन्त । क्षणमित्थं तत्र स्थित्वा सर्वे सैनिकाः क्रूरसिंहमादाय चन्द्रवतीतटं
गन्तुं प्रवृत्ताः ।

चन्द्रवतीतीरवर्तिन्यामेकस्वामुत्तकसुत्रि द्वौ विद्यालौ पटमण्डपौ समुत्तमिमतौ बभूवतुः ।
तयोरेकः सुन्दरो भव्यपटमण्डपः सपरिवारमण्डलस्य महाराजस्य दृष्टे विनिर्मितः, अपरश्च
प्रधानप्रवृत्तिमण्डलार्थं विराचितोऽभूत् । तयो. पटमण्डपयोरनतिदूरेऽपि विद्यालमेकं समुत्त-
मिदं नगरजनकृते महाबित्तानं पटमवनम् । चन्द्रवतीसरोतरे विमलायाः पत्न्या सहगमन-
कृते चन्द्रनकाष्टमयी समचतुष्कोणा महात्येका विराधिया चित्रा । सहगमनसमये सपा-
मातुः हस्तो न भवेत्कर्णगोचर इति बहुविधानि बाध्यानि समुपस्थापितानि तत्र । अस्यापत्तैश्च
कालेन पौरजनमण्डलानि तत्रोपेय पटमवने समुपवस्थिरे । अतिमात्रमाकुला आसन्नगर-
निवासिनो निरीक्षितुं पादो लम्बमानं क्रूरमिहम् । अद्यापि नापेनीता बभूव हृदयपटलादमीपां
महाराजश्रीविजयविहस्य कृपुन्मूलिकेसा । 'स्वमहारानं राजकुमारीश्चातिवरां पृथसोऽयं,
निर्पीडितवानि यसौ दुरात्मा पशुमारं मारणीय' इति मिथः सप्तालपन् सर्वेऽपि नागरिकाः ।

अत्रान्तरेऽमीभिरालोकि सैनिकैराणीयमान. क्रूरसिंहः । अमुमवलोक्येन सकलैस्तद्विमुखं
निपातिता व्यक्तीरमयी नयनयुगली । क्रूरसिंहः शनैः शनैर्निक्षिपन् पदानि-भवनतवदनम-
न्वाह । सैनिकास्तमानीय नदीकूलमुपाजग्मुः । क्षणादेव महाराजचन्द्रसिंहोऽपि निजमण्डलेन
सममुपगतस्तत्र । एवमालोक्यैव पौराः 'विजयतां महाराजश्रीचन्द्रसिंहः ।' इति तारं
अपमाद्योष्य प्रणामं शकुः । अथ महाराजचन्द्रसिंहः स्वजनकेन महाराजश्रीरणजित्पतिहेन च
साकमात्मार्थं निर्मितं पटमण्डपं प्रविष्टेन । तदनु रणवीरः प्रधानद्वयेन समं पटमण्डपं प्रविश्य
निजबन्धुनिकटमुपविष्टवान् । अनन्तरं दिविकान्तराधिष्ठिता विमला कुमुदिनी रत्नप्रभा च तत्र
प्राप्ता । दिविकावाहका महाराजपटमण्डपाभ्यां दिविकामानीय स्फारितवन्त इति तत्त-
त्स्थितोऽपि सुन्दर्यो बहिर्निर्गताः । कुमुदिनी रत्नप्रभा चोभे महाराजपटमण्डपं प्रविश्य
स्वार्थमायोजितमामयं समलक्षकतुः ।

सती विमला साम्प्रतं समलङ्कृतवती निजालं पुष्पाभरणैः । तदीया मेचैकमेचकाः कुञ्चिन्-
कुञ्चिता विमुक्ता धमूकुं प्रलम्बाः वेशैपाशाः । कुङ्कुमाङ्कितममूदस्या ललाटम् । विमलान्त-
करणेयं विमला कलहमगत्या कलोलिनीकूलस्यामिनः कूरसिंहस्योपकण्ठमुपेत्य तदीयकरनिबद्ध-
रज्जुं मोचयितुं सैनिकान् कथितवती । तत्कालमेव कूरसिंहकरसंकलितं रज्जुखण्डमपनीतं
सैनिकैः । अथ विमला कूरसिंहखलेवरसम्पर्कं कृत्वा कोमलगिराऽमुं शान्तिबहुलमुपदिदेश ।
तस्याः करपल्लवस्पर्शसमकालमेवासौ कूरसिंहस्तकरकमलं निजखलेवरादपनीय स्वहस्तेन
तस्याणिपट्टजनादाय निजगाद- ' विमले ? मदीयपवित्रविमले ? किमिति कलङ्कयसि किल्विष-
कारिणी मम खलेवरसम्पर्केण स्वकं निष्कलङ्कं कमनीयकोमलकरकिसलयम् ? ' इति ।

विमला । नाय ? पवित्रोऽस्ति भवान् । सम्प्रति सकल विचार परिहाय ध्यायता-
मेकाग्रमनसा अगदेकदेवो हृदयदायितेन ।

भूरसिंह । अयम् । एषैव करोमि साम्प्रतमहम् । प्रिये विमले ? स्वदङ्गस्पर्शेण
गात्रं मे पवित्रमजनि । इदानीमहं सखिदानन्दकन्दपरमह्लाणि मनः समादधामि । तदाग-
न्दपनमुपासितुमुद्यतोऽस्मि- सम्प्रति । परत्र तव पन्थानं प्रतीक्षमाणोऽहं स्यास्यामि ।
(इति समुदीर्यासौ परमेष्ठरमध्यायदेकाग्रमनसा)

हीनारकोटिपरिपूर्तिताः पेटकाः पोटलिकाद्याप्रपूर्णा निराभितञ्जनेभ्यो दातुं तत्रानीता धमू-
वन् । तेषां प्रार्थनापूर्वनायकनाय विभ्रोगितवती विमला । इत्थं वितरन्वां तस्यागुदा-
वर्गं मध्याह्नवसय । तदर्थं निजमुपेयवान् भगवानम्बरमणि । सर्वतः सान्निदेवी दिदीपे ।
निपटकाळे सेनापति समादितामैनिकान् बन्दीवृत्तस्य गलपाशदानाय । ध्यानमगं कूरसिंह
जावापयन् गेनिका । महाराजस्य वटमण्डपपुरत एव गलपाशदानस्थलं निश्चितमभूत् ।
समवेऽङ्गिद्वापि लामीमनसि ब्रूमिदस्य भवशोकदुःखमोहमयी भावना । देवलमयं
गुह्यमुद्गुः प्रभुस्त्वर्गं वृद्धं अयं वद- ' अयि देवानुदेव ! क्षम्यतामवमनुल्लुङ्घितवर्मकारी
नराधमः । आतशान्तिं स्वदुष्टवर्त्मनिह जग्मनि । अथ एवापमय गलपाशदण्डो मे
आवने । दण्डनीपोऽहं निवर्तमोहोनेव दण्डम । प्रभो ? स्वपवित्रवापसभाषा क्षमां वितीर्य
मेवं निजवागादिभ्रमनिगतादमरमे दुरागमे वदाय आनुगृह्यतामवमिषमर्थये सवि-
भवमह भगवतम् । ' इति ।

अथ सैनिकैः क्रूरसिंहं गलपाशदानदारुस्तम्भसकाशमानिन्यतुः । चन्द्रवतीधुनीरोधसि
वृद्धदेवं काष्ठचतुष्कं स्थापितमभूत् । तदभितो ॥ निखौतौ दारुस्तम्भौ, तयोः कारी त्रिपङ्क्तौ
निहिता दारुस्तम्भः । त्रिपङ्क्तौ तस्मिन् रज्जुबन्धनार्थमायोजितं लोहकटकद्वयम् । अमु-
ष्मिन् काष्ठचतुष्के इतमभयः क्रूरसिंहः समाश्रितो मयाम्याम् । अयास्य कण्ठे मैत्रुरा
सूक्ष्मरदतरा रज्जुरामुक्ता । सचङ्च सचङ्च कर्म । देवत्वमवशिष्टमधोवर्ति चतुष्कमपनेतु-
मधुना । तदपनयननिर्देनमधिगन्तुं प्रधानाभिमुखं ददशतुः सैनिकः । तपोहृद्गतमभिज्ञाय
स्यासनादुत्थाय प्रधानः क्रूरसिंहं प्रोवाच - ' क्रूरसिंह ॥ त्वमधुना संसारादितो विमुक्तो
भवसि चिरन्तनसमयाय । याचस्व याचनीयं यदि ते किमपि । त्वदीयमाजिह्वमभिधापितं
प्रापितुमुद्यतोऽस्ति राजेन्द्रः । ' इति ।

क्रूरसिंहः । (प्राञ्जलिः ।) क्षणमद्गुरस्वास्थ्यं जगतो नाभिलषामि नस्तु किमपि ।
परमपापि नाहं क्षान्तो देवेनेति तावत्येवागशिष्टा मम कामना ।

तदीयवाक्प्रश्रयणममकालमेव महाराजधोचन्द्रसिंहः पटमण्डपाद् बहिर्निर्गम्य तमु-
पेत्य समभाषत - ' क्रूरसिंह ! अधुना मित्रभूतस्य पुरागर्वरो चन्द्रसिंहोऽयं त्वत्तकल-
दुष्कर्मणि क्षमते । सम्प्रति त्वोयं नाशित्यर्थं ममागपि द्वेषो मे । तत्रात्मशान्त्यै परमा-
श्माननहमभ्यर्थये । क्रूरसिंह ! कथय, किमप्यन्यदभिगच्छसि त्वमिदानीम् ! ' इति ।

' नैव प्रभो ! क्षान्त्याहमिदानीं मरणं प्रपत्स्ये ! ! ' इति निगद्य क्रूरसिंहः कुमुदिनीं
रत्नप्रभां महाराजद्वयसहितं रणगीरघातुयात्मनिर्गटे प्रणम्य चात्तिलान् सट्टिरीक्ष्य परितो
नेत्रे निमील्योच्चस्वरेण परमेश्वरकारणं कर्तुमारभे । अथ तदधीशर्षिचतुष्कमपनेतुमादिशत्सै-
निकैः सन्निवरः । ताकालमेव सैनिकैः तत् काष्ठचतुष्कनामाद्य क्रूरसिंहस्य कण्ठलसं पार्श्वे
पुनरेकदा परीक्षायाकाले । चन्द्रसिंहः कुमुदिनीं रणगीरो रत्नप्रभा विमला महाराजौ तयै
पाण्येऽपि मकला जना बधस्तम्भामिमुखं पृष्ठं त्रिधापातयिष्ये । ' क्रूरसिंह ! स्मर परमेश-
्वरम् । ' इत्यभिधाय सैनिकान्मामपनीतं तदधीशर्षिं चतुष्कम् । तत्क्षणमेव - ' ओ३म्
ओ३म् '... इति पद्मुधारयन् क्रूरसिंहो लम्बितशान् पार्श्वे । कण्ठोऽस्य मलिरुद्धः । यन्तुपी
य बहिरागते । तेन समं स्फुटमाकर्ण्यमानं प्रगैरपद्मपि तद्वमाऽभ्युपगच्छन् ... ' अ...
ह-म् ' इति । पुरातनः क्रूरसिंहस्यात्मा शार्धिवं यपुरिद् परिहाय प्रमुचरगतारणं प्रपद्य ।

प्रपद्यः क्रूरसिंहस्यामर भाग्या दृढलोकात् । न विद्यन्ते सम्प्रति प्राणा मरत्य यपुरीति
विभाष्य तदीयं शब्दं नीधायप्रारितम् । चन्द्रसिंहममुखाणां सर्वेषां नयनाम्नां धान्यतलधारा
प्रावहन् । अथ क्रूरसिंहशब्दं शेषलज्जितोऽहं नीतम् । सती तिमला क्षान्ताऽन्यदप्यत्र सम्प्रति ।
मर्त्यार्षतः कुमुदिनीरत्नप्रभा समपातिष्ठेताम् । सर्वमपि राजमण्डलं क्रूरसिंहशब्देन साहं
प्रेताम्बनीवत्मुपगतम् । तयोपेत्य क्रूरसिंहसुर्गं स्तपयित्वा सुन्दरवासिभिः परिषाप्य

१ नक्षत्रीः । २ भुवि रोषिनी । ३ रत्नप्रभा । ४ अरोपितम् । ५ ओ३म् । ' ओ३म्' -
परी समौ । ' इत्यमरः । ६ कुलं धाम् ।

चितायां सवेशयामास ऋरेन्द्र । सती विमलाऽपि नद्यां सस्नाय चितां प्रदक्षिणीकृत्य समा-
रुह्य चेमां स्वप्राणनापमस्तक निजोत्सङ्गे विनिधाय निपण्णवती । सकला अपि जना सती
विमलां प्रणेमुः । सर्वेभ्य आशीर्वादं दत्तवती सती देवी । अथ महाराजौ प्रणनाम सती
विमला । ताभ्यां सजलदशा सगद्गदगिरा च- ' वस्ते ? स्वामिना सह चिरकाल स्वर्गमुख
मुपभुङ्क्ष्व । मद्ममस्तु ते ? ' इति समुदीरितेनाशीर्बचसा सम्भावितेषुम् ।

अथ विमला कुमुदिनीं रत्नप्रमाद्यात्मसमीपमाहूतवती । पर्यश्रुमुत्पद्यो द्वे अपि राजकु-
मार्यौ विमलानिकटमाजग्मतुः । ताभ्यामित्य साप्त्रो मङ्गलजनकमाशीर्बचनं दत्वा चक्षुषी
निमील्य मधेश्वरस्मरणं कृतवती । अग्रान्तरे रणशोरहस्तादाय चन्द्रसिंहो विमलासकाशमा-
गम्य तामवदत्- ' प्रिये भगिनि ! इमौ चन्द्ररणवीरौ त्वा प्रणमतः । अपराद्धेरेकिञ्चिद्वा-
चाभ्यां ते, क्षन्तव्यौ त्वयैतौ आतरौ ! ! ' इति । चन्द्रसिंहपचन निशम्य नेत्रे तमुन्मील्य
विमलाऽनयोभ्रातृवरयो शिरसि स्वकरसरोरुहं विन्यस्य- ' आतरौ ? सुखिनी विदधातु
भवन्तौ विधाताय सर्वदा । नैवापराद्धं भवद्गया किमपि मे । अयि वत्सलभ्रातरौ !
मवद्विमित्तमेव किमपि सुखमुपलब्धं मया । वत्स रणवीर ! अमर भूयास्तव पश !
विपत्तावपि न विचलितस्य त्वया सत्यधर्मात् । आतरौ ? भद्र भूयाद् भवतो ! ! '
इति समगादीत् ।

' तथास्तु भगिनि ! तव वचनं शिरसा बद्धाम । किमादिश्यते सम्प्रति भवत्या ? '
इति पृष्टे चन्द्रेण- ' प्रज्वाल्यतामिवानीं यथाविधि ज्वलनेन चिता ! ' इति निगदितवती ।
कनीयसा रणवीरेण साधुणा प्रज्वालिता यथाविधि चिताऽग्निना । परितः प्रज्जलिता चिता ।
बादकैर्वादिष्टानि विविधानि वाद्यानि तदा, यतः कस्याऽपि कर्णगोचरो न स्यात्तस्या मातु
शब्दः । सतीमरणसमयोज्ञं शब्दोऽतिमात्रममङ्गलो विभाष्यते । विमलान्त करणाया
पतिदेवताया विमलायाः कलेवर शिरीषकुसुमपेशल प्रयत्ने कृत्तानुकीलकुलैः प्रज्जलितम
जनि । बृहद्भानो प्रचण्डाऽत्राकावली चितां प्रदक्षिणीकृत्य विमलाविमलाकान्तयो काय
मालिङ्ग्य दिदीपेतराम् । भूम्यां भूर्मेतेतोर्विजयकेतुमाळेन नीलनीला नील विष्णुपदं प्रपेदे ।

हृत्पक्ष्मेनैवाध्रिवाशोऽयं स्वाश्रयीभूतायिमौ भूतौ पञ्चभूतता नीतवान् । विमला-
विमलाकान्तयो कायः वपुर्भस्मावशेष समप्रापत् । चिताया पुरतः केवलं भस्मास्थिजालं
पुञ्जीकृतमवतिष्ठत् । तदवलोक्य शोकातुरहृदया, प्रस्थिता पुर पौरजना । भस्मास्थीनि
तदीयानि चन्द्रपतीत्रले निक्षिप्तानि सतीदेवीस्मारकत्वेन तन्नेकमनापराधममन्दिर निर्मा-
तुमादिशन्मन्त्रिसत्तमं नरेन्द्रधीचन्द्रसिंहं ।

हृत्पमजितदुर्गराजपरिवारवैरी मयङ्करकर्मकारी धीरवीरः साहसिकप्रवीरश्चरमसमय
विहितानुवाचः पापः क्रूरसिंहं ससृगेरित दाहकाढायान्तरितः ! ! कलालित्यदा विकरा
लेन कालेन क्रूरकर्माऽमौ तत्कालमेव कथयितव्यः कृतः ॥

समाधेयं सांम्प्रतं विधाविस्मयकरी विविधरससंरीमराधरीवृत्तमुधामाधुरीविहितरसिक-
जनमनोरचिप्रथो रचिरा कथा । अनया समं शोरकर्मणः नृसिंहस्य तदीयप्रच्छन्ननिवाम-
स्थलानाञ्चान्तो जातः । तदीया अनुचराः कान्दिरीका दिशो मेजिरे । केचन कन्दरिक्कन्दर-
दुर्गमदुर्गेषु विदुताः, इतरे च नन्देध्रीचन्द्रसिंहगुप्तेषु प्रविष्टाः । नृसिंहमरगानन्तर-
मुभावपि महाराजौ कियन्ति दिनानि विजयनगरे भित्त्वा स्वपुत्रेभ्य आशीर्वादं वितीयं
गन्तुमुद्यतो स्वाधमपदम् । ताम्यां समं स्यविरमन्निवरां धीप्रतापीमहनेगन्दनायौ श्रीर-
जितसिंहनरेन्द्रवल्लभादेवौ चन्द्रममा चामी गन्तुं समुद्यता जन्मवन् ।

अन्येषुः प्रातःकर्मौ महाराजौ स्वमण्डलेन साकं मर्याताद्योभिः सम्भाष्य निर्माणपदामि-
लापुके काननानिमुखं प्रार्षितौ । तान् प्रस्थापयितुं चन्द्ररणवीरौ कियद्दूरं गत्वा तदीय-
निदेशमाकृत्य पुनः परावृत्तौ । अथ रणवीरः कतिपयदिनं निवसन्पुनिकृतमुपिवा भ्रातृ-
भ्रातृजायधोरग्रे धरितां दुःखदायिनीं घटनमुपन्यस्य नृसिंहस्य च हृदयमेदकं मरणं
विभाष्य विद्यते स्म । एवं कतिचिद्दिवानि भ्रातृपत्नीपुमपित्या स्वराज्यनगरगमनाय आसर-
मयमभ्यर्पयाञ्चक्रे । चन्द्रसिंहो निजातुजं यथोचितमुद्दिश्य राज्ञ्यमं सज्जकृत्वा स्वराज्यं
प्रस्थातुमादिष्टवान् । अथ भ्रातरं भ्रातृजायान्चामिदमप्य रत्नप्रभासादाय सैन्येन समं स्व-
राजधानीं प्रवस्ये रणवीरः । कतिपयैरहोभिः प्रविष्टमानोऽयं स्वराजधानीमुपगम्य सुखेन
राज्यं शशात्म । चन्द्रसिंहोऽपि विजयनगरे निवसन् निजपितुरान्यस्याजितदुर्गस्य सम्पत्-
पश्यन् कुर्वाणः कुमुदिन्या समं सानन्दं दिनानि गमयन् प्रकृतिमण्डलञ्च रजपञ्चविचिरे
प्रजा पालयाम्भकार ॥

विषयाढकयराः सुहृद्द्वाराः । मङ्गसितेयं मनोहरा रचिकरा कथा । इदमेव स्मरणीयं समाप्ततः
केवलं- ' सत्यमेव जयते नाट्यम् ॥ ' इति सुहृदयैः सुहृन्महोदयैरभ्युदयमीप्सुनिर-
निताम् । यन्त्राभिष्टैकरसनिर्तारमनोहरे राज्ञसमिधुनप्रणयचेष्टिद्विरे शीतोष्णपवनताम्र-
सुश्रोत्रेगङ्गेरे दुष्टवाग्म्यतिकरे कथाकान्तारेऽमुना प्रगपिता सममतिचिरं विद्वप्य पल्लव-
दनुकम्बमनैः परिश्रमस्यात्मा पदमुग्नोतोऽयमवदिरिति सचेतसां समामिधुरेप कथा-
काननपणिकानामप्रमवतां पद्यदर्शकः प्रकृतिमौन्द्यदर्शनरसिकः कविताकामुकः ॥

* इति श्रीमदारण्यक्यश्रीव्रजजीवनहृदयाभुनिधिचन्द्रस्य भगवतीमरस्वतीमनोनन्दन-
वननन्दनमन्दारमहोरुहस्य पण्डितसत्यप्रतामजस्य कवितानन्दप्रमामनोवह्नेयस्य वृन्दा-
वनगुह्यद्वाराधिगतविद्यारत्नस्य पण्डितमेघप्रतकविरत्नस्य वृत्तौ शयिकनेत्रचक्षोरचक्षुः कुमु-
दिनीचन्द्रे षोडशी कला ॥ ७

॥ परिपूर्णकलोऽयं कुमुदिनीचन्द्रः ॥

१ मरीमरः प्रवृत्तिप्रयः । २ प्रया विस्तारः । ३ पुत्रं दृष्टं शिष्यामेति दातुम् । ४ कव-
दिन्या । ५ प्रपानवर्णम् ।

श्रीरामचन्द्रनुतिः ।

गीतमिदं पद्यतरङ्गिणीत पूर्वोद्धृतम् ।

गीतिका-नमामि साभ्युदयं नृचन्द्रं दशरथनृपहृदयम् ॥ ध्रुवपदम् ॥

सुधाक्षितिभृन्मस्तकश्रेष्ठे, विनिहितशुभचरणम् । सदर्पे

विनिहितशुभचरणम् ॥ नमामि० - ॥ १ ॥

रक्षोऽवाऽन्तर्हरं इन्द्राश्वरतो, द्विजगणवरशरणं शरण्यं द्विज०- ॥ नमो० ॥ २ ॥

पूर्णरत्नं विमलं सुमनोज्ञं, -सकलभुवनभरणं रसेन्द्रं सक०- ॥ नमो० ॥ ३ ॥

चञ्चद्भुदिसुचारुचन्द्रिक-कुमुदाकररमणं वरेण्यं कुमु०- ॥ न० ॥ ४ ॥

सत्यसिन्धुद्वन्द्वन्दनं-विश्वधहृदयहरणं ब्रधेन्द्रं विशुध०- ॥ न० ॥ ५ ॥

आशासञ्चितनिजकरनिकरं-जनकदुहितुरमणं सचित्रं जनक०- ॥ न० ॥ ६ ॥

मुनिमस्तमज्जनपुण्यजनानां-जनितविकलहृदयं सुवालं जनि०- ॥ न० ॥ ७ ॥

चन्द्रमौलिकुण्डलो भङ्गं यो-विदधेऽशुलमतुलम् सलीलं विदधे- ॥ न० ॥ ८ ॥

विकलीकृतभृगुनन्दमपरशुं-प्रमुदितनृपतियल बलीन्द्रं प्र०- ॥ न० ॥ ९ ॥

राज्यप्रदयनवासनिदेशे-सममुखरुचिरुचिरं सुधीरं सम०- ॥ न० ॥ १० ॥

तातादेशकरं हृदयधे-विपिनगमनमुखरं प्रवीरं विपिन०- ॥ न० ॥ ११ ॥

भरतध्रीप्रदणार्पितमपि तं-जनकउचननिरतं सुतेन्द्रं जनक०- ॥ न० ॥ १२ ॥

भ्रातृस्नेहनिदशनममलं-रघुकुङ्कुपतिलकं गुणीन्द्रं रघु०- ॥ न० ॥ १३ ॥

रक्षकुञ्जरपुञ्जिनिकुजे-हरिमिव करिदलनं नृसिंहं हरि०- ॥ न० ॥ १४ ॥

लङ्केश्वरमुज्ज्वलदर्पमर्दनं-तदनुजरचितदयं दयालुं तदनुज० ॥ न०- ॥ १५ ॥

कृतसुमीषप्रणयवर्णं तं-कृतहरिसुतनिधनं सचापं कृत० ॥ न०- ॥ १६ ॥

मुनिजनमातसमोदनईषं-प्रिभुवनभयकारण रणान्ते त्रि० ॥ न०- ॥ १७ ॥

निरतं नैजप्रवृत्तिरजने-प्रकृतिभुभगमनिशं नृपालं प्र० ॥ न०- ॥ १८ ॥

नानाशास्त्रकलाममकुशलं-विजितकरणविमलं शमीन्द्रं वि० ॥ न० ॥ १९ ॥

जगदानन्दकरं मनुजेन्द्रं-रिक्सदमलयशतं भवान्तं त्रि० ॥ न० ॥ २० ॥

(पृथ्वावनगुरुकुलोपद्वितीयकविसम्मेलने पण्डितमेघावत-

कविरत्नवृत्ता समस्मात्पूतिः ।)

यं योगीन्द्रकदम्बकं प्रमथति द्रष्टुं दृष्ट्वा दिव्यया

गायन्ती मधुरं गिरा यममलं आन्ता परं भारती ।

यस्यानन्तगुणालयस्य नितरां पारे गिरां वर्णनं

कोऽहं गातुमलं प्रभुं हितमतो मन्ये गिरामं चरम् ॥ १ ॥

प्रलयेस्तुहिनीकृता नयरसा नष्टाऽपि सालादिक्रया
शीतेनातितरां विकम्पितपदा नोज्जृम्भते शारदा ।
म्लानं मेऽपि मुखारविन्दममुना हा हन्त ! कान्ते ? कथं
त्वामुज्जीवयितुं यतेय तदितो मन्ये विरामं वरम् ॥ २ ॥

सालङ्कारपदा सुवर्णरुचिरा भावान्तरङ्गेज्ज्वला
मुक्ताहारगुणप्रिया रसवती विद्वन्ननोद्धारिणी ।
सालङ्कामयमानमप्यसमयं तं चेदधिद्रावणं
वैदेहीव सुखाद् न सूक्तिषु पटुर्मन्ये विरामं वरम् ॥ ३ ॥

त्यक्त्वा सुन्दरि ! तं घनेचरमिमं लङ्केन्द्रमङ्गीकुरु
थीलस्वामतुलेन वैभवसुलेनानन्दयिष्यत्यसौ ।
आलप्यालमिदं प्रतियुतमये मुग्धाः शृणुष्व वच-
स्त्रैलोक्येन्द्रमपीह नास्ति तृणकं मन्ये विरामं वरम् ॥ ४ ॥

गन्तव्यं न मुनीन्द्र ! तत्र भवता श्रीगोघपुर्यामित-
स्तप्रस्या भवताममङ्गलमलं सज्जा विधातुं जना ।
कर्तुं कर्तमिमं मदीयमपि चेद् देहं देहेयुजना-
नैवाहं निगमोपदेशकरणान्मन्ये विरामं वरम् ॥ ५ ॥

मूर्त्यर्चामनिषिष्य चेदुपदिशेत्स्वच्छन्दमानन्दं
स्वामिन् ! राज्यमिदं समर्प्य भवते शिष्यो मयेयं तव ।
राजन् ! राज्यमिदं कियत्तव पुनः स्वर्गोऽपि लभ्येत चेद्
देवाणापरिपालनाद्वाहि तदा मन्ये विरामं वरम् ॥ ६ ॥

मग्धं चन्दनशैलजानिललललास्ये लतापल्लवे
माकन्दावलिमञ्जरीरसनया मञ्जुप्रियालापिनि ।
कुञ्जे कूजति पञ्चमं पिककुले गुञ्जन्मिलिन्दकुले
कर्णारुणतुदतोऽपि वायस ! गिरो मन्ये विरामं वरम् ॥ ७ ॥

पूर्वं हंसरचैर्षिमुग्धदयो रम्भावनं प्राविश-
प्रोल्लङ्घ्याथ नदीं गतो गिरिपरं काश्मीरजालंकृतम् ।
चन्द्रं युन्यसि न्यायुषाऽमृतमिदं कुन्येऽङ्ग ! ते पृथग्भाक्
चाञ्चल्यान्तु कुरङ्ग ! ते द्रुतमितो मन्ये विरामं वरम् ॥ ८ ॥

हेमन्तेऽपि पयोधराम्बरतले किं साम्प्रतं ते स्थितिः ।
कष्टे-वर्षयसि प्रवासिन इतः कामं गृहस्थायिनः ॥
तन्मुञ्चाम्बरमञ्जसा कुरु मुदं कृष्णान्तरम्यमृते !
याज्ञाङ्गीकरणात् ते प्रणयिनां मन्ये विरामं वरम् ॥ ९ ॥

तन्द्रां मुञ्च गजेन्द्र ! किञ्च विदितो लोकोत्तर संगरः
 पिण्डार्य हरिणेन्द्रयोरविचल शैलेन्द्रकुञ्जान्तरे ।
 स्वातन्त्र्योपगमाय तेऽप्यवसर शीघ्र यतस्वाधुना
 स्वार्थोपार्जनकर्मणो हि तेव नो मन्ये विरामं धरम् ॥ १० ॥

विज्ञापन ।

महाकविश्रीमिथ्याप्रताचार्य कृत प्रकाशित ग्रन्थ ।

- १- सच्चिन्मयानन्दविरचितमहाकाव्यम् । हिन्दीअनुवादसहित । दो भागोंमें प्रकाशित सज्जिद मूल्य रु० ९) ।
- २- दयानन्दकहरी । आर्यभाषानुवादयुक्त मू० ॥) ।
- ३- प्रकृतिसौन्दर्यम् । (नाटक) भाषानुवादयुक्त मू० १॥) ।
- ४- ईशोपनिषत्काव्यम् । मन्त्रभावप्रकाशक, कालितपर्योसे विभूषित, राष्ट्रभाषानुवाद-सुन्दर सस्कृतकाव्य- मू० १ =) ।
- ५- गिरिराजगीरव । सस्कृत छ दोँ में हिन्दी काव्य मू० ३) ।
- ६- दिव्यसंगीतामृत । आर्यकव्योपयोगी संगीत ग्रन्थ मू० १) ।
- ७- साहित्यसुधा भाग १ छा । } प्रकाशनार्थ प भी सातवलेकरजी—
- ८- साहित्यसुधा भाग २ छा । } अभ्यक्ष ' स्वाध्यायमण्डक ' को दिये हैं ।

यह सस्कृत वाचन अभ्ययन के लिए बालकोपयोगी पाठ्य पुस्तक दिल्लीप्रान्तीय हाई स्कूलों में सरकारमान्य तीन वर्ष के लिये प्रचलित थी ।

९- नारायणस्वामिचरितम् । आर्यभाषानुवादसहित । यह पुस्तक प्रकाशन के लिए-साधेदेशिक आर्य प्रतिनिधि समाके मंत्रीजीके पास दी गई है । जो कुछ समय में छप जावगी ।

पुस्तक मिलनेका पता—

नवम् १००८ पौषपूर्णिमा ।

ई० सन् १९५१

शरच्चन्द्र सत्यप्रत तीर्थ ।

पो० येचला [जिन्हा नासिक]